

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος και Πολιτισμού

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ “ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ”, ΝΗΣΟΥ ΠΑΡΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ALTERA PARS architects + associates

ΖΑΝΝΗΣ ΑΛΚ. ΠΙΤΤΑΚΙΔΗΣ Αρχιτέκτονας Μηχανικός - Αναστηλωτής Msc Ε.Μ.Π.
ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΜΑΡΚΟΥΪΖΟΣ Αρχιτέκτονας Μηχανικός Msc Ε.Μ.Π.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

δρ. Αρχαιολόγος - Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων
“Ανασκαφές Πάρου”, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΕΚΑΚΗΣ

δρ. Αρχαιολόγος, Σύμβουλος Διαχείρισης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΡΙΖΑΚΗΣ

Αγρ. Τοπογράφος Μηχανικός Ε.Μ.Π.

ΑΘΗΝΑ
Μάιος 2017

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Περιβάλλοντος και Πολιτισμού

ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Α. Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ “ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ”, ΝΗΣΟΥ ΠΑΡΟΥ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ALTERA PARS architects + associates

ΖΑΝΝΗΣ ΑΛΚ. ΠΙΤΤΑΚΙΔΗΣ Αρχιτέκτονας Μηχανικός - Αναστηλωτής Msc Ε.Μ.Π.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΜΑΡΚΟΥΪΖΟΣ Αρχιτέκτονας Μηχανικός Msc Ε.Μ.Π.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

δρ. Αρχαιολόγος - Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων

“Ανασκαφές Πάρου”, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΕΚΑΚΗΣ

δρ. Αρχαιολόγος, Σύμβουλος Διαχείρισης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΡΙΖΑΚΗΣ

Αγρ. Τοπογράφος Μηχανικός Ε.Μ.Π.

ΑΘΗΝΑ

Μάιος 2017

Οι Συντάκτες

Για την επιστημονική επιμέλεια και τη διεύθυνση του έργου

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ, καθ. Αρχαιολόγος - Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων,

Διευθυντής Προγράμματος "ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΠΑΡΟΥ", ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

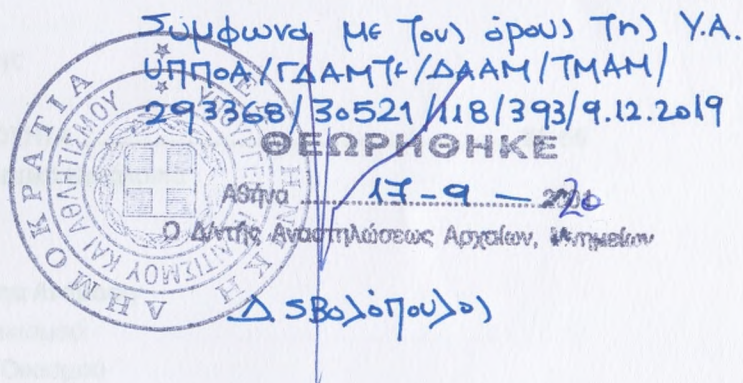
Για την αρχαιολογική τεκμηρίωση και το συντονισμό

ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΕΚΑΚΗΣ, Δρ. Αρχαιολόγος, Σύμβουλος Διαχείρισης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Για την αρχιτεκτονική μελέτη

ALTERA PARS architects + associates

ΖΑΝΝΗΣ ΑΛΚ. ΠΙΤΤΑΚΙΔΗΣ, Αρχιτέκτων Μηχανικός – Αναστηλωτής Msc Ε.Μ.Π.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Μέρος Α. Τεκμηρίωση

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7-21
1. Ιστορική Σύνοψη	
2. Οριοθέτηση της περιοχής μελέτης	
3. Ενέργειες για την προστασία της ακρόπολης των Κουκουναριών	
α) Νομική προστασία αρχαιολογικού χώρου Κουκουναριών - Κρούσματα αρχαιοκαπηλίας	
β) Προτεινόμενη συμπληρωματική απαλλοτρίωση στις Κουκουναριές Πάρου	
γ) Νομική προστασία περιβ. χώρου Κουκουναριών και αρχαιολογικών θέσεων περί τον κόλπο της Νάουσας Πάρου – Καταστροφές στον αρχαιολογικό χώρο και στη γύρω περιοχή	
δ) Εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης των ερειπίων	
ε) Αναλημματικοί τοίχοι - Συσσώρευση λιθοσωρών	
4. Το κλιμάκιο ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου	
5. Μεθοδολογία Μελέτης	
II. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ	22-29
1. Ανασκαφές και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο	
2. Παλαιότερες αρχαιολογικές έρευνες	
III. ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΞΟΝΕΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ	30-34
1. Γεωμορφολογία	
2. Μονοπάτια και Πλατώματα της Ακρόπολης	
IV. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΝΑ ΧΩΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	35-66
1. Υπώρειες και Βάση του Λόφου – Οχυρωματικά Κατάλοιπα	
2. Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο	
3. Το Μυκηναϊκό Φυλάκιο	
4. Νότιες Κλιτύες, Επίσημη Ανάβαση και Νότια Ανάβαση	
5. Νότια Ανάβαση - Ερείπια του Αρχαϊκού Οικισμού	
6. Μεσαίο Πλάτωμα - Ερείπια του Αρχαϊκού Οικισμού	
7. Άνδηρο Ναού της Αθηνάς - Ναός, «Πρώιμο Πρυτανείο»	
8. Νότιες Κλιτύες - Πλάκα Ελαιοτριβείου	
9. Άνω Πλάτωμα – Μυκηναϊκό Συγκρότημα, Γεωμετρικός Οικισμός	
10. Κάτω Πλάτωμα - Ίχνη της Ύστερης Νεολιθικής και της ΠΚ περιόδου	
11. Η Βόρεια Ανάβαση	
V. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ	67-70
1. Υφιστάμενο καθεστώς νομικής προστασίας Κουκουναριών	
2. Αντίληψη αρχαιολογικού χώρου	
3. Αξιολόγηση αρχαιολογικού χώρου	

- α) Αξία φυσικού περιβάλλοντος
- β) Ιστορική αξία
- γ) Κοινωνική αξία
- δ) Οικονομική – Τουριστική αξία

Μέρος Β. Διάγνωση Προβλημάτων

VI. ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ 71-84

1. Ζητήματα τεκμηρίωσης και έρευνας
 - α) Αποτυπώσεις μνημείων
 - β) Ανασκαφική δραστηριότητα
 - γ) Καταγραφή – Δημοσιεύσεις
2. Προβλήματα προστασίας κτισμάτων
 - α) Προβλήματα φθοράς των μνημείων
 - β) Παλαιότερες επεμβάσεις συντήρησης
 - γ) Ανθρωπογενής δραστηριότητα
3. Προβλήματα ανάδειξης και λειτουργικότητας του χώρου
 - α) Προβλήματα που εντοπίζονται εντός του χώρου
 - i. Περίφραξη χώρου
 - ii. Δίκτυα κοινής ωφέλειας
 - iii. Πρόσβαση στον χώρο και προσέγγιση των μνημείων
 - iv. Η νέα στρατηγική ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου
 - β) Προβλήματα που εντοπίζονται εκτός του χώρου
 - i. Ευρύτερο περιβάλλον
 - ii. Νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του χώρου
 - γ) Γενικότερα ζητήματα
 - i. Εκπαιδευτικός - διδακτικός - κοινωνικός ρόλος
 - ii. Οικονομικοί πόροι – Χρηματοδότηση

Μέρος Γ. Πρόταση Προστασίας και Ανάδειξης

VII. Γενικές αρχές - Φιλοσοφία της επέμβασης – Στόχοι 85-109

1. Γενική περιγραφή της πρότασης
 2. Ειδικές αρχές
 3. Αναλυτική περιγραφή της πρότασης
 - α) Νομοθετικές ρυθμίσεις
 - β) Ζητήματα μελέτης και έρευνας
 - i. Αποτυπώσεις
 - ii. Ανασκαφές
 - γ) Προστασία των κτισμάτων και του χώρου
 - i. Περίφραξη του χώρου
 - ii. Εργασίες στους τοίχους
- Αποτροπή καταρρεύσεων

- Μικροστερεώσεις λιθοδομών και συντήρηση επιφανείας
- Ανατάξεις και τακτοποίηση μελών
- iii. Εργασίες στα δάπεδα των χώρων και το έδαφος
 - Καταχώσεις - Επιχώσεις
 - Αρχαιολογικοί καθαρισμοί
 - Τελικές διαμορφώσεις – διαστρώσεις δαπέδων
- δ) Ανάδειξη των κτισμάτων και του χώρου
 - i. Θέματα ερμηνείας και αναγνωσιμότητας
 - ii. Πρόσβαση στα μνημεία και διαδρομές επισκεπτών (Πορείες)
 - Στάσεις και Καθιστικά
 - Αναμόρφωση αποθήκης ανασκαφικής περιόδου
 - Έργο αποστράγγισης υδάτων στις ΒΔ υπώρειες του λόφου
 - Φυτεύσεις
 - Δίκτυα
 - Πυροπροστασία – αποψίλωση
 - Εξοπλισμός
 - iii. Πληροφόρηση και σήμανση για τους επισκέπτες
 - Ενημερωτικές πινακίδες
 - Προμελέτη ψηφιακής εφαρμογής για την παρουσίαση και την επιτόπια ξενάγηση της ακρόπολης των Κουκουναριών
- ε) Συμπληρωματικές προτάσεις
 - i. Προγραμματισμός επεμβάσεων
 - ii. Βιωσιμότητα
 - iii. Φορέας διαχείρισης

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 110-116

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ Δ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ & ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ 117-218

Παράρτημα I: ΣΧΕΔΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

Παράρτημα II: ΓΕΝΙΚΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΑΡΟΥ

Παράρτημα III: SWOT ΑΝΑΛΥΣΗ

Παράρτημα IV: ΠΟΡΕΙΕΣ

Παράρτημα V: ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Παράρτημα VI: ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Παράρτημα VII : ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Παράρτημα VIII: ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΣΕΙΡΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥΣ,
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ιστορική Σύνοψη

Οι Κουκουναριές αποτελούν μία από τις αρχαιότερες, μεγαλύτερες και σημαντικότερες ακροπόλεις στο Αιγαίο, με πλούσια ευρήματα κατοίκησης από την Ύστερη Νεολιθική έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (5η χιλ. π.Χ. έως 7ος αι. π.Χ.). Η ακρόπολη των Κουκουναριών, στα βόρεια της Πάρου, εντός του κόλπου της Νάουσας, αποτέλεσε τόπο συστηματικής ανασκαφικής δραστηριότητας για πάνω από μία 15ετία, από το 1976 έως το 1992 (Πιν.1). Η ανασκαφή διενεργήθηκε από το κλιμάκιο του Προγράμματος «Ανασκαφές Πάρου» υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, φέρνοντας στο φως σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποδεικνύουν την έντονη και συστηματική χρήση του χώρου, ως τόπου κατοίκησης, χρήσης και λατρείας. Ο λόφος είναι γνωστός κυρίως ως «αρχαία ακρόπολη», εξαιτίας του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος και των πολυπληθών οχυρώσεων της ΙΙΙΓ φάσης, που τον περιβάλλουν. Υπογραμμίζεται ότι ενώ ανάλογες θέσεις στο Αιγαίο είναι γνωστές για τη χρήση τους για μία ή δύο το πολύ επάλληλες φάσεις, το γεγονός που αναδεικνύει τη μοναδικότητα των Κουκουναριών, ως κάψουλας διαχρονικής χρήσης, είναι οι επάλληλες οικιστικές φάσεις που αντιπροσωπεύονται από ερείπια της Ύστερης Νεολιθικής, της Πρώιμης Κυκλαδικής, της Μυκηναϊκής ΙΙΙΓ, της Πρωτογεωμετρικής, της Γεωμετρικής και της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου (5η χιλ. έως 7ο αι. π.Χ.). Η θέση περιλαμβάνει αρχαιότητες και αρχιτεκτονικά

Πιν.1 Κόλπος της Νάουσας.

Επισημαίνεται η θέση των αρχαιολογικών χώρων και η θέση της ακρόπολης των Κουκουναριών στο ΝΔ μυχό του κόλπου.

κατάλοιπα μοναδικού ενδιαφέροντος, όπως το μυκηναϊκό ηγεμονικό συγκρότημα του 12ου αι. π.Χ., τα ερείπια του γεωμετρικού και του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού, το αρχαϊκό πρυτανείο και αγορά και τέλος, το ναό της Αθηνάς, που χρονολογείται περί το 700 π.Χ. Δεδομένης της μοναδικής ιστορικής, αρχαιολογικής και περιβαλλοντικής σημασίας του μνημείου, οι εδώ προτεινόμενες παρεμβάσεις για την ανάδειξη των Κουκουναριών έχουν απολύτως ήπιο χαρακτήρα, συμβατό με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον του λόφου, βλ. κατωτ., VII.2

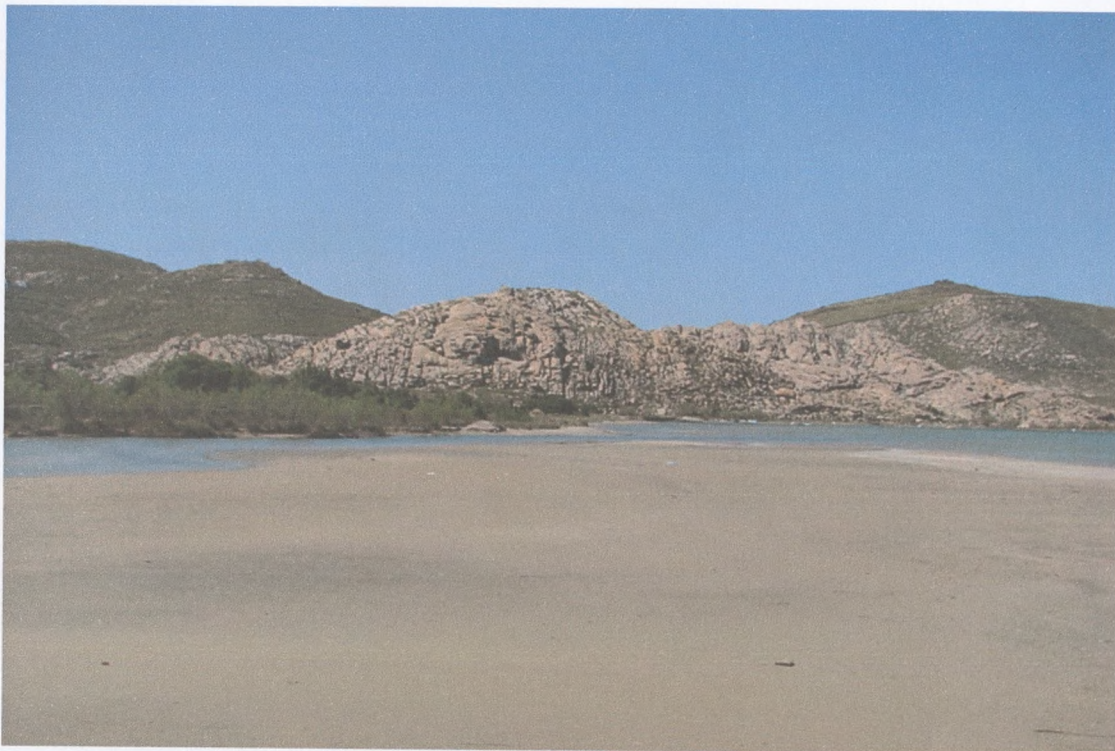
Τα ευρήματα υπήρξαν αντικείμενο ετησίων ανασκαφικών εκθέσεων στα Πρακτικά της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (1974-1992) και πολυαριθμών προκαταρκτικών δημοσιεύσεων από τον ανασκαφέα και από συνεργαζόμενους μελετητές των «Ανασκαφών Πάρου» στην ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία (βλ. VIII Βιβλιογραφία). Οι ανασκαφές και τα ευρήματα του λόφου αποτελούν αντικείμενο συχνής αναφοράς και βιβλιογραφικών παραπομπών τόσο σε επιστημονικά άρθρα, σε πανεπιστημιακά διδακτικά εγχειρίδια, όσο και σε εκλαϊκευτικά τουριστικά έντυπα.¹

Η ακρόπολη προσελκύει Έλληνες και ξένους επισκέπτες, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη άμεσης ανάδειξής της. Εξαιτίας της ευρύτατης διαφήμισης που έτυχε η ανασκαφή κατά το πρόσφατο παρελθόν (μετά το 2000) στα εγχώρια και διεθνή ΜΜΕ και εξαιτίας της γειννίας της ακρόπολης προς την παραλία των Κολυμπηθρών-βασικού τουριστικού στόχου της Πάρου- που αποτελεί την προς Βορρά προέκταση του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών (βλ. **χάρτη περιοχής, Πιν.1**), η ακρόπολη προσελκύει πολυάριθμους ντόπιους και ξένους επισκέπτες, καθιστώντας επιτακτική την ανάδειξη του χώρου, ώστε αυτός να καταστεί ευρύτερα προσβάσιμος, συμβάλλοντας στην αναβάθμιση του πολιτιστικού κεφαλαίου και της τοπικής οικονομίας της νήσου.

2. Οριοθέτηση της περιοχής μελέτης

Ο απόκρημνος λόφος των Κουκουναριών (Πιν.2-3) υψώνεται δίπλα στο δυτικό μυχό του κόλπου της Νάουσας στα βόρεια του νησιού. Η ακρόπολη βρίσκεται σε μικρή απόσταση και στα νότια της ελκυστικής και άκρως τουριστικής αμμώδους παραλίας των Κολυμπηθρών (Πιν.4). Λίγο πιο βόρεια από τις Κολυμπήθρες και σε παραλιακή θέση του κόλπου εντοπίζεται η θέση Πλαστηράς, όπου ανασκαφές του 1963 έφεραν στο φως νεκροταφείο με ειδώλια της Πρωτοκυκλαδικής Ι περιόδου (Κορρές 1985, 95-96. Marangou 1990, 18, 138). Οι Κουκουναριές καταλαμβάνουν επίκαιρη θέση και ο όγκος τους κυριαρχεί στον ΝΔ μυχό του κόλπου της Νάουσας (Σχ.Α.01). Οι πλαγιές κλίνουν σταδιακά προς Βορρά, όπου στην βάση του λόφου διακρίνεται ρυάκι νερού, που περιτρέχει τις Κουκουναριές, ακόμα και στη διάρκεια του θέρους (Σχ.Α.01, Τομέας Μ). Περιμετρικά, τον κόλπο της Νάουσας διασχίζει αμαξιτός δρόμος που ξεκινώντας από την Νάουσα εκτείνεται στα δυτικά μέχρι το Μοναστήρι, όπου λίγο βορειότερα διακρίνεται η είσοδος του κόλπου της Νάουσας. Ο ίδιος δρόμος προσεγγίζοντας τις Κουκουναριές διακλαδώνεται προς Νότο, περνώντας δίπλα από τον λόφο με κατεύθυνση προς τον οικισμό Καμάρες και προς το εσωτερικό του νησιού (Σχ.Α.01).

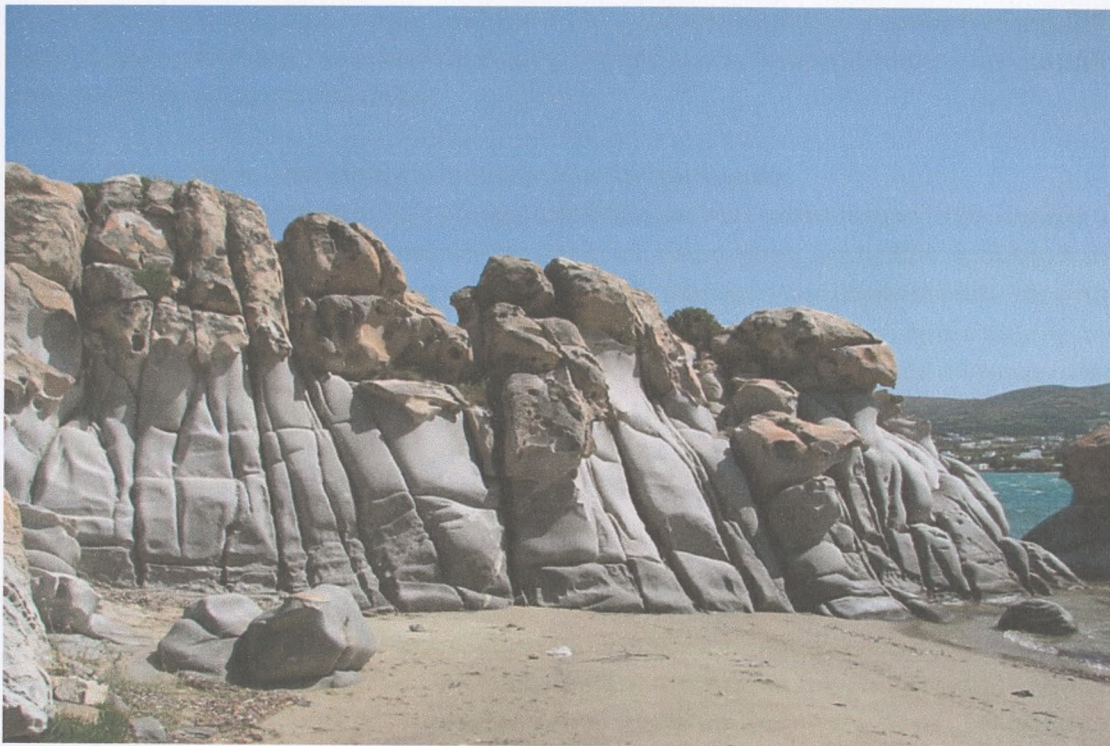
¹ Σε εξέλιξη είναι η προετοιμασία των τόμων για την συστηματική δημοσίευση της ακρόπολης. Έχουν συγγραφεί και είναι προς δημοσίευση τα κείμενα του εισαγωγικού τόμου Ι για την ανασκαφή (Δ. Σκιλάρντι), του τόμου ΙΙ για τη Νεολιθική και Πρωτοκυκλαδική περίοδο (Σ. Κατσαρού) και του τόμου ΙΙΙ που αναφέρεται στην κεραμική από τις μυκηναϊκές Κουκουναριές (R. Koehl).

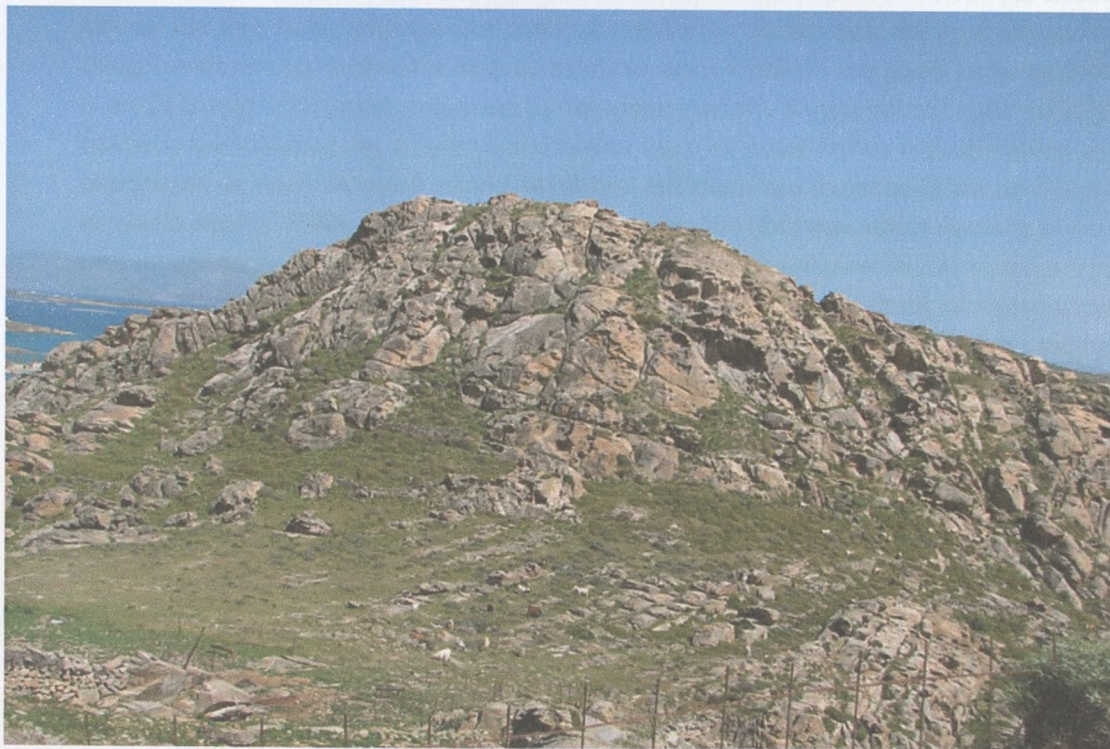
Πιν.2 Ο λόφος των Κουκουναριών από Ανατολικά

Πιν.3 Ο λόφος των Κουκουναριών από την παραλία των Κολυμπηθρών.

Πιν.4 Παραλία Κολυμπηθρών – γρανιτένιοι σχηματισμοί, διαβρωμένοι από τη θάλασσα.

Πιν.5 Ο Λόφος των Κουκουναριών από Νότο.

Οι απότομες και κρημνώδεις παρειές του λόφου, (Πιν.5) βραχώδεις και απογυμνωμένες από βλάστηση, λόγω της έλλειψης επιχώσεων και εξαιτίας της διάβρωσης, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του αρχαίου οικισμού.

3. Ενέργειες για την προστασία της ακρόπολης των Κουκουναριών

Από την έναρξη της ανασκαφής το 1976 και στις δεκαετίες που ακολούθησαν μέχρι σήμερα, ο αρχαιολογικός χώρος των Κουκουναριών αντιμετώπισε μικρό -ευτυχώς- αριθμό προβλημάτων, που είχαν σαν αποτέλεσμα την σε περιορισμένη κλίμακα αλλοίωση των μορφολογικών χαρακτηριστικών της ακρόπολης. Η απόμακρη και ερημική θέση του λόφου, η αρχική δυσλειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης και η μερική χαλάρωση των κανόνων φύλαξης του χώρου οδήγησαν στην καταγραφή αριθμού αρνητικών περιστατικών για το χώρο. Εκ παραλλήλου, οι προσπάθειες για την νομική θωράκιση του αρχαιολογικού χώρου, όπως και της γύρω περιοχής, οδηγήθηκαν σε θετική έκβαση. Στην ανά χείρας μελέτη ανάδειξης του χώρου περιγράφεται αριθμός προτάσεων που θα διασφαλίσουν την προστασία του λόφου, προτείνοντας παράλληλα την ήπια περιηγητική και διδακτική ανάδειξή του.

α) Νομική προστασία αρχαιολογικού χώρου Κουκουναριών - Κρούσματα αρχαιοκαπηλίας

Αμέσως μετά την έναρξη των ανασκαφών δρομολογήθηκαν οι απαραίτητες κατά τον νόμο ενέργειες για τη νομική προστασία του χώρου, με την προώθηση σειράς μέτρων που αφορούσαν την κήρυξη των Κουκουναριών ως αρχαιολογικού χώρου και την απαλλοτρίωση τμήματος του λόφου. Η ακρόπολη καλύπτει συνολική έκταση περίπου 110.000 μ², αποτελώντας μία από τις μεγαλύτερες ακροπόλεις στο Αιγαίο. Για την μείωση της οικονομικής υποχρέωσης που θα προέκυπτε από την συνολική απαλλοτρίωση του λόφου, προτιμήθηκε η συνδυαστική στρατηγική, σύμφωνα με την οποία, για την πλήρη νομική προστασία θα αρκούσε η απαλλοτρίωση τμήματος του λόφου και η εκ παραλλήλου νομική κήρυξη της ακρόπολης ως αρχαιολογικού χώρου. Μετά από εισήγηση του ανασκαφέα και με την συνεργασία της ΚΑ΄ ΕΠΚΑ, η ακρόπολη των Κουκουναριών κηρύχτηκε αρχαιολογικός χώρος, μαζί με την παραλία του Πλαστηρά (βλ. Απόφαση ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΙ/Φ2/28098/1311/14-6-1979). Το ΦΕΚ 849/Β/25-9-1979 αναφέρει: «Κηρύσσουμε την περιοχή του υψώματος «Κουκουναριές» και την παραλία «Πλαστήρας» στον όρμο Νάουσας της Πάρου, ως αρχαιολογικό χώρο...», για την καλύτερη προστασία των αρχαιοτήτων που έχουν αποκαλυφθεί εκεί, ήτοι: α) σπουδαίας μυκηναϊκής ακροπόλεως στο λόφο «Κουκουναριές» και β) πρωτοκυκλαδικού νεκροταφείου στον όρμο Πλαστηρά».

Ήδη το 1973, μία τριετία πριν την έναρξη των ανασκαφών, ο λόφος επλήγη από αρχαιοκάπηλους. Το 1973 διαπιστώθηκε η διάνοξη τομών στην κορυφή της ακρόπολης (ΥΠΠΕ/ΑΡΧΑΙΟΤ/Α/Φ20/23221/1939/23.05.1973). Μετά την δρομολόγηση της ανασκαφής και ύστερα από σχετικό αίτημα των «Ανασκαφών Πάρου» (ΥΠΠΟ, ΑΠ.53376/1.10.1977), το Υπουργείο Πολιτισμού ενέκρινε (Απόφαση Φ1403/66265π.ε./14.06.1979) την απαλλοτρίωση έκτασης 19.594 μ², με στόχο «τη διενέργεια ανασκαφών, για την πλήρη αποκάλυψη, διατήρηση και ανάδειξη του Μυκηναϊκού οικοδομικού Συγκροτήματος της Ακροπόλεως Κουκουναριές Ναούσης Πά-

ρου». Η απαλλοτρίωση περιέλαβε το κεντρικό τμήμα της ακρόπολης, σε λωρίδα που εκτείνεται Β-Ν από τα νότια κράσπεδα του λόφου μέχρι και το Άνω Πλάτωμα. Η διαδικασία ολοκληρώθηκε με το έγγραφο 42/24167/17.04.1984, του ΥΠΠΟ προς το Εθνικό Τυπογραφείο, με το οποίο καθίστατο γνωστή η κατάθεση στο ΤΠΚΔ της αποζημίωσης προς τον αείμνηστο Πέτρο Τσουνάκη, ιδιοκτήτη του λόφου και έναν από τους πρώτους εργάτες της ανασκαφής. Στο μεταξύ, η επανεμφάνιση κρουσμάτων αρχαιοκαπηλίας που σημειώθηκαν μόλις δύο έτη μετά την έναρξη των ανασκαφών και καταγγέλθηκαν από τον Σταθμό Χωροφυλακής Ναούσης Πάρου προς τον ανασκαφέα Δ. Σκιλάρντι (αριθ. πρωτ. 764/1/17/13.09.1978), οδήγησαν στην υποβολή αναφορών από μέρους του ανασκαφέα προς το ΥΠΠΟ, με ημερομηνία 05.10.1977 και 08.06.1978, με τις οποίες ζητήθηκε η περίφραξη ή η εξασφάλιση φύλακα για την διασφάλιση της ακρόπολης.

Σε δεύτερη φάση, επειδή η συνέχιση της ανασκαφής οδήγησε μετά το 1984 στην αποκάλυψη σημαντικών ερειπίων στο Μεσαίο Πλάτωμα, στο Άνδηρο του ναού της Αθηνάς και στο Κάτω Πλάτωμα και επειδή θα ήταν αδύνατη η περιμετρική περίφραξη χωρίς την συνολική κάλυψη ολοκλήρου του λόφου, επιχειρήθηκε η σε δεύτερη φάση διεύρυνση της απαλλοτρίωσης, που όμως οδηγήθηκε τελικά σε αδιέξοδο εξαιτίας έλλειψης πόρων. Στις 09.09.1988, ο Δημ. Σκιλάρντι με αίτημα προς το ΥΠΠΟ, μέσω της ΚΑ' ΕΠΚΑ, αιτήθηκε την δρομολόγηση νέων ενεργειών για την συμπληρωματική απαλλοτρίωση έκτασης 30.000 μ², που θα περιλάμβανε το σύνολο του ανασκαμμένου χώρου.

Έκτοτε, παρά τις επανειλημμένες απόπειρες αναβίωσης της προοπτικής περίφραξης, η ακρόπολη παρέμεινε ουσιαστικά αφύλακτη. Η αποτελμάτωση της συμπληρωματικής απαλλοτρίωσης ανέστειλε αυτομάτως την πρόθεση περίφραξης του χώρου, που από το 1978 και μετά παρέμεινε πλήρως προσβάσιμος και ουσιαστικά εγκαταλειμμένος στις προθέσεις των εκάστοτε επισκεπτών. Ο φορέας των «Ανασκαφών Πάρου», για την αποφυγή νέων κρουσμάτων αρχαιοκαπηλίας απέφυγε επιμελώς να προβεί σε διαφήμιση της σημασίας του χώρου, σε ενθάρρυνση ή σε ενέργειες για την προσέλκυση επισκεπτών στην ακρόπολη. Μετά την παρέλευση 40ετίας οι συνθήκες σαφώς άλλαξαν και οι μετά το 2010 επιβαλλόμενες νέες στρατηγικές περί οικονομικής εκμετάλλευσης των υφισταμένων δυνατοτήτων, με στόχο την αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος και την αναθέρμανση της εθνικής οικονομίας, επέβαλαν την άμεση ανάδειξη του χώρου, που όμως θα πρέπει να γίνει με κατά νου την προοπτική αποτελεσματικής διατήρησης των σπουδαίων αρχαιολογικών καταλοίπων. Σημειώνεται ότι ακόμα και το 1987, σύμφωνα με αρχειοθετημένα στοιχεία,² σημειώθηκε ένα ακόμα κρούσμα αρχαιοκαπηλίας. Άγνωστοι διατάραξαν το εσωτερικό του ναού της Αθηνάς κατά την προσπάθεια ανεύρεσης «θησαυρού», αποκολλώντας από την θέση της την μαρμάρινη βάση κίονα, που μετά από αυτή την ενέργεια, μεταφέρθηκε προς φύλαξη στο Μουσείο Πάρου.

2 Δεκέμβριος 1987, αναφορά προς Β' ΕΠΚΑ και Αρχαιολογική Εταιρεία.

β) Προτεινόμενη συμπληρωματική απαλλοτρίωση στις Κουκουναριές Πάρου

Μολονότι οι καταστάσεις από την έναρξη των ανασκαφών μέχρι σήμερα, έχουν οδηγήσει στη διαμόρφωση μίας νέας προσέγγισης για την ανάδειξη της ακρόπολης, σύμφωνα με την οποία δε λογίζεται απαραίτητη η ολοκληρωτική, περιμετρική περίφραξη του χώρου (βλ. Μέρος Γ), η εδώ προτεινόμενη ανάδειξη, αποσκοπεί στη διερεύνηση των ορίων του απαλλοτριωμένου χώρου, ώστε αυτός να συμπεριλάβει τα ερείπια του Μεσαίου Πλατώματος και τα ερείπια του ναού της Αθηνάς. Ο σημερινός ιδιοκτήτης του λόφου κ. Ν. Τσουνάκης και η οικογένεια αυτού προτίθενται να προβούν –κατά τις διαβεβαιώσεις τους– σε άμεση δωρεά συμπληρωματικής έκτασης, ώστε να καταστεί δυνατή η ένταξη ανάδειξης της ακρόπολης σε Κοινοτικό πρόγραμμα. Η ανάδειξη δύναται να υλοποιηθεί ίσως μέσω χρηματοδότησης ΕΣΠΑ ή ενδεχομένως άλλης Κοινοτικής πηγής. Όπως προκύπτει από τα εικονιζόμενα όρια της κήρυξης (Σχ.Α.01), μέρος του αρχαιολογικού χώρου, όπως αυτός διαμορφώθηκε μετά τις ανασκαφές του 1984, εκτείνεται εκτός κηρυγμένης ζώνης. Για την πρόταση της συμπληρωματικής απαλλοτρίωσης, βλ. κατωτ. VII.3.α.

γ) Νομική προστασία περιβ. χώρου Κουκουναριών και αρχαιολογικών θέσεων περί τον κόλπο της Νάουσας Πάρου – Καταστροφές στον αρχαιολογικό χώρο και στη γύρω περιοχή

Η περισυλλογή στοιχείων για τις αρχαιολογικές θέσεις που παρατηρούνται κατά μήκος της ακτογραμμής του κόλπου της Νάουσας δρομολογήθηκε περί το 1970, δηλαδή μία εξαετία πριν την έναρξη των ανασκαφών στις Κουκουναριές. Στο εγχείρημα, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι ιστοριοδίφες της Νάουσας Πάρου Ο. Κάπαρης, Σ. Πράσιнос και Ο. Αλιφιέρης. Οι εργασίες περιέλαβαν την συστηματική περιήγηση της περιοχής, την μελέτη, σχεδίαση και φωτογράφιση των επιφανειακών καταλοίπων. Η αξιολόγηση των συλλεγέντων στοιχείων συνέβαλε στην διαπίστωση της μοναδικής σημασίας της ευρύτερης περιοχής του κόλπου της Νάουσας και της ακρόπολης των Κουκουναριών. Όμως τέθηκε ευθύς εξαρχής η ανάγκη διατήρησης συγκεκριμένων θέσεων ξεχωριστής περιβαλλοντικής και αρχαιολογικής σημασίας. Έτσι, μόλις μία διετία μετά την δρομολόγηση της επιφανειακής έρευνας και τη βάσει των συλλεγέντων στοιχείων, το Υπουργείο Πολιτισμού προέβη στην κήρυξη ως αρχαιολογικών χώρων (ΦΕΚ 245/Β/25.03.1972), των εξής περιοχών της βόρειας Πάρου: «α) Της εις τον κόλπον της Ναούσης νησίδος Οικονόμου και β) της προς Ανατολάς χερσονήσου από της ακτής του όρμου Φιλίζι Πάρου». Από το 1976, έτους δρομολόγησης των ανασκαφών στις Κουκουναριές, ενεστάθησαν οι προσπάθειες για την διατήρηση των μορφολογικών χαρακτηριστικών όχι μόνο του λόφου, αλλά και του χώρου που περιβάλλει την ακρόπολη. Επιδιώχτηκε η προστασία του αγροτικού χαρακτήρα της κοιλάδας των Λιβαδιών, που εκτείνεται από το εσωτερικό του νησιού μέχρι τον κόλπο της Νάουσας και η νομική προστασία των αρχαιολογικών θέσεων που περιβάλλουν τον κόλπο της Νάουσας. Μετά την έναρξη των ανασκαφών στις Κουκουναριές, δρομολογήθηκαν ενέργειες για την νομική κατοχύρωση του φυσικού περιβάλλοντος και των αρχαιολογικών θέσεων γύρω στον κόλπο της Νάουσας. Το ΥΠΠΟ προέβη στην κήρυξη ως αρχαιολογικού χώρου της ακρόπολης Κουκουναριές, και του όρμου Πλαστηράς, γνωστού για το εκεί πρωτοκυκλαδικό νεκροταφείο (βλ. ΦΕΚ 849/Β/25-9-1979 και Απόφαση ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΙ/Φ2/28098/1311/14-6-1979). Στη συνέχεια, στα πλαίσια της

προσπάθειας για την κήρυξη αριθμού παρακτίων θέσεων της βόρειας Πάρου, ζητήθηκε άδεια από τον Δ. Σκιλάρντι και του χορηγήθηκε από την Αρχαιολογική Εταιρεία³, για την «δια μπαλλονίου αεροφωτογράφιση αρχαιολογικών θέσεων του κόλπου της Ναούσης εις Πάρον δια του κλιμακίου του καθηγητού του Πανεπιστημίου του Michigan κ. J.W. Myers». Η άδεια της Αρχαιολογικής Εταιρείας⁴ οδήγησε το 1978 στη φωτογράφιση εκτεταμένων ζωνών, όχι μόνο στις Κουκουναριές αλλά και σε παράκτιες θέσεις και σε νησίδες εντός και εκτός του κόλπου. Το πρόγραμμα περιέλαβε την αεροφωτογράφιση των παρακάτω κυρίως θέσεων: αρχαίος οικισμός νήσου Οικονόμου, ερείπια ιερού ακρωτηρίου Καργαδούρας, ερείπια πρώιμου οικισμού της νήσου Φιλίζι στα ανατολικά του κόλπου της Νάουσας και αρχαία κατάλοιπα στην ακτογραμμή (Σάντα Μαρία) του όρμου του Φιλιζίου.

Το φωτογραφικό υλικό του 1978 αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για την κατάσταση στην βόρεια Πάρο και η χρήση του είναι απαραίτητη για την νομική προστασία των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής. Σημειώνεται τέλος, ότι στο πλαίσιο των ιδίων προσπαθειών πραγματοποιήθηκαν υποθαλάσσιες έρευνες, αφενός μεν στο αρχαίο άστυ του νησιού, στην Παροικιά, και αφετέρου σε θέσεις της βορείου Πάρου και δη στον όρμο της νήσου Οικονόμου (Schilardi & Papathanasopoulos 1981, 133-144). Μετά την διεξαγωγή επιφανειακών ερευνών⁵ από το κλιμάκιο των «Ανασκαφών Πάρου», την συλλογή στοιχείων και την αποτύπωση των ερειπίων του σπουδαίου οικισμού Οικονόμου, το 1981, ζητήθηκε από το ΥΠΠΟ δια της ΚΑ' ΕΠΚΑ,⁶ η απαλλοτρίωση του αρχαίου οικισμού της νήσου Οικονόμου.

Ακολούθησε το 1985 η αίτηση προς το ΥΠΠΟ, δια της ΚΑ' ΕΠΚΑ,⁷ για την απαλλοτρίωση των αρχαιολογικών θέσεων α) του ιερού στο ακρωτήριο Καργαδούρα στο ΒΑ άκρο της Πάρου και β) του πρώιμου οικισμού Φιλίζι, στην ομώνυμη νησίδα στα βόρειο-ανατολικά της Πάρου. Ακολούθως, με την από 14.07.1986 αναφορά των «Ανασκαφών Πάρου» προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ, καταγγέλθηκε η αποξήλωση του αρχαίου διπλού οχυρωματικού τείχους στον οικισμό Σαρακίνικα, ενώ ζητήθηκε εκ παραλλήλου η ένταξη στους προς κήρυξη χώρους, των θέσεων Λειβαδερά, Σκλαβούνα, Πρωτόρια και Άγιος Ιωάννης Δέτης. Τέλος, με το από 14.02.1990 έγγραφο των «Ανασκαφών Πάρου» προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ (και την Αρχαιολογική Εταιρεία), ζητήθηκε η λήψη μέτρων για την αποτροπή αλλοίωσης των μορφολογικών χαρακτηριστικών και τον έλεγχο της αυξανόμενης οικοδομικής δραστηριότητας στην πεδιάδα γύρω στην ακρόπολη των Κουκουναριών. Η πεδιάδα των Λιβαδιών, που αρχίζει από τον κόλπο της Νάουσας και διαπερνώντας το νησί προς τα ΝΔ εκτείνεται μέχρι την Παροικιά, γνώρισε στις τελευταίες δεκαετίες την καταστρεπτική δράση συνεταρισμών «οικοδομικής ανάπτυξης».

3 ΑΠ. 460/5.06.1979

4 ΑΠ. 426/17.07.1978

5 ΚΑ' ΕΠΚΑ, ΑΠ.2458/21.08.1975

6 ΑΠ. 2463/6.10.1981

7 ΑΠ. 2771/29.08.1985

Εξάλλου, με την αναφορά προς την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων (και κοινοποίηση προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ και την Αρχαιολογική Εταιρεία) και πάλι χρονολογούμενη από 14.12.1990, επισημάνθηκε η οικολογική καταστροφή σε μεγάλη έκταση, εξαιτίας οικοδομικών εργασιών για την ανέγερση ξενοδοχειακής μονάδος, στην παραθαλάσσια ζώνη από την αρχαιολογική θέση Πλαστηράς και σε ικανή διαδρομή της ακτογραμμής προς Βορρά, σχεδόν μέχρι την έναρξη της χερσονήσου του Αγίου Ιωάννη Δέτη. Κατά τις εκσκαφές έγιναν εκτεταμένοι εκβραχισμοί και διατάραξη του θαλάσσιου βυθού, όπου διατηρούνταν λαξεύματα και ίχνη αρχαίας δραστηριότητας. Η πιο πρόσφατη καταστροφή η οποία μάλιστα προκάλεσε βλάβη στις Κουκουναριές, ακολούθησε μετά από μία πενταετία. Με την από 15.02.1995 αναφορά των «Ανασκαφών Πάρου» προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ επισημάνθηκε η αποψίλωση και εκχέρωση έκτασης 20 μ. Χ 40 μ. περίπου του μεγάλου κτήματος Τσουνάκη, στα ανατολικά κράσπεδα της ακρόπολης των Κουκουναριών, στη συμβολή του δρόμου που περιτρέχει τον κόλπο της Νάουσας με εκείνο που οδηγεί προς τις Καμάρες και την Παροιικιά.

Εκ παραλλήλου, πιθανολογείται ότι η διάνοιξη του δρόμου που περιτρέχει στα ανατολικά την ακρόπολη, που συνδέει τον κόλπο με το εσωτερικό του νησιού, με τις Καμάρες και την Παροιικιά, έγινε το ίδιο έτος με πρωτοβουλία της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η μηχανική διάνοιξη οδήγησε στη διατάραξη αρχαίων επιχώσεων και πιθανώς στην καταστροφή δυο τμημάτων μυκηναϊκών, μεγαλιθικών τειχών του 12ου αι. π.Χ., που αποτελώντας μέρος του οχυρωματικού συστήματος, απέκοπταν, στους μυκηναϊκούς χρόνους, την πρόσβαση προς την ακρόπολη.

Τέλος, σημειώνεται ότι άλλη ενδεχόμενη πηγή αλλοίωσης των μορφολογικών χαρακτηριστικών της περιοχής αποτελούν και χώροι λατόμευσης σχιστόλιθου, στους οποίους διαπιστώθηκε οργανωμένη και δια μηχανικών μέσων εξόρυξη σχιστολιθικών πλακών και οικοδομικού υλικού, από ζώνη εγγύτερη των 500 μ. από τον αρχαιολογικό χώρο. Έτσι, σε μικρή απόσταση από την ακρόπολη, στα δυτικά του δρόμου που οδηγεί από αυτήν προς τις Καμάρες, επισημάνθηκε ήδη από 1996, η παρουσία εκτεταμένου λατομείου, το οποίο λειτουργήσε στην περιοχή με την ανοχή των υπηρεσιών, χωρίς άδεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.⁸ Μία ακόμα εν τη γενέσει της λατομική θέση εντοπίστηκε το θέρος του 2012, κατά την επίσκεψη κλιμακίου της ΕΛΛΕΤ στις Κουκουναριές, στο ύψωμα Λειβαδερά, στα βόρεια της αρχαίας ακρόπολης. Στις θετικές εξελίξεις για την τύχη της περιοχής εντάσσεται το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πάρου, που εγκρίθηκε στις 22.04.2012, με το οποίο η περιοχή του λόφου και περιμετρικά αυτού, προστατεύεται ως τοπίο φυσικού κάλλους (Παράρτημα II).

8 βλ. αναφορά με φωτογραφική τεκμηρίωση, «Ανασκαφών Πάρου» προς ΚΑ' ΕΠΚΑ/07.10.1996

δ) Εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης των ερειπίων

Οι εργασίες για την στερέωση και συντήρηση των ερειπίων της ανασκαφής δρομολογήθηκαν το 1976, εξαιτίας της επισφαλούς κατάστασης των τοίχων και της εκτεταμένης φθοράς, λόγω ανθρωπογενών αιτιών και της φυσικής φθοράς. Εξαρχής διαπιστώθηκε, παρά τις αγαθές προθέσεις, η οικονομική αδυναμία της πολιτείας να συμβάλει στην ουσιαστική υποβοήθηση του έργου, όπως προκύπτει από την μακροσκελή αλληλογραφία μεταξύ των «Ανασκαφών Πάρου» της ΚΑ' ΕΠΚΑ και προς τη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟ. Ήδη από το 1977, η ΚΑ' ΕΠΚΑ απέστειλε στον χώρο των Κουκουναριών, μετά από αίτηση του Δ. Σκιλάρντι, τον εξειδικευμένο εργατοτεχνίτη Μ. Δακτυλίδη, ο οποίος προέβη στην στερέωση και την ενίσχυση τοίχων, τον Οκτώβριο 1977.⁹ Ο Δακτυλίδης υπέδειξε την μέθοδο «μπουτελιαρίσματος τοίχων», με την τοποθέτηση δοκών συγκράτησης των ωθήσεων. Επίσης, στο προσωπικό της ανασκαφής υπέδειξε τον τρόπο συντήρησης των τοίχων, με την χρήση ελαφριάς τσιμεντοκονίας από «χωνεμένο» τσιμέντο, που έχει αναστρέψιμο χαρακτήρα, αφού δύναται να αφαιρεθεί με ευκολία. Οι τακτικές επεμβάσεις και η σε ετήσια βάση συντήρηση των τοίχων διέσωσαν τα ερείπια, τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα χωρίς να έχουν απολεσθεί ουσιαστικά στοιχεία. Σύμφωνα με τα αρχεία των «Ανασκαφών Πάρου», το 1981 σημειώθηκε ουσιαστική καμπή στην διαδικασία συντήρησης των ερειπίων. Την ανασκαφή επισκέφθηκε στις 27.08.1981 ο μηχανικός της ΚΑ' ΕΠΚΑ κ. Χ. Βασιλειάδης, που προέβη στην διατύπωση προτάσεων, αναφορικά με την κατάσταση των ερειπίων.

Την ίδια περίοδο αναλήφθηκε από το ανασκαφικό κλιμάκιο η εκτεταμένη στερέωση των τοίχων του χώρου. Στην αναφορά της 16.9.1981, του κλιμακίου «Ανασκαφών Πάρου» προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ καθίσταται γνωστή η εκτεταμένη συντήρηση αριθμού τοίχων σε πολλά ανασκαφικά τετράγωνα (βλ. Παράρτημα VI). Στις εργασίες, που ολοκληρώθηκαν στις 04.09.1981, έγιναν περιορισμένης κλίμακας στερεώσεις με τσιμεντοκονία ή ακόμα, σε κάποιες περιπτώσεις, στερέωση με την επίστρωση ξερολιθιάς στην άνω επιφάνεια των τοίχων. Στην ίδια αναφορά σημειώθηκε η ανάγκη αναστηλωτικής επέμβασης από εξειδικευμένο προσωπικό του βορείου τοίχου των αποθηκών του μυκηναϊκού συγκροτήματος καθώς και του ανατολικού της δεύτερης αποθήκης. Το Δεκέμβριο του 1981, καθώς δεν υπήρχε προοπτική υλοποίησης της εργασίας από εξειδικευμένους εργατοτεχνίτες υποστυλώθηκαν με ξυλοδοκούς, με την βοήθεια του υφισταμένου προσωπικού του προγράμματος, ο βόρειος και ο ανατολικός τοίχος της δεύτερης αποθήκης (βλ. Παράρτημα V). Έκτοτε, μολονότι δεν έπαυσε η αποστολή αναφορών προς το ΥΠΠΟ για τη διάθεση μέσων και την εφαρμογή αναστηλωτικού προγράμματος¹⁰ τα αποτελέσματα υπήρξαν πενιχρά. Στο έγγραφό μας προς το ΥΠΠΟ, ΔΙΠΚΑ/50856/24.11.1989, γίνεται αφενός μεν αναφορά στην επικείμενη –κατά τα υποσχόμενα– προοπτική εκπόνησης αναστηλωτικής μελέτης από μηχανικό της ΚΑ' ΕΠΚΑ. Γίνεται αφετέρου αναφορά στην επίσκεψη στις Κουκουναριές του χημικού μηχανικού της Α' ΕΠΚΑ Ν. Μπελογιάννη, όπως και στις εισηγήσεις του για τον προσφεύστερο τρόπο συντήρησης των τοίχων (βλ. Παράρτημα VI).

⁹ Αναφορά προς Αρχαιολογική Εταιρεία, 28.07.1980 και προς ΚΑ' ΕΠΚΑ/09.09.1988

¹⁰ Αναφορά με ημ.14.05.1985, τηλεγράφημα με ημ.16.08.1986, αναφορά με ημ. 09.09.1988

Στις 2 Ιουνίου 1989, με πρωτοβουλία της ΚΑ' ΕΠΚΑ, πραγματοποιήθηκε αυτοψία στην ακρόπολη από τον αρχιτέκτονα - μηχανικό Α. Γούναρη, με την συμμετοχή των Σ. Σαμαρτζίδου, αρχαιολόγου και Ν. Μπελογιάννη, χημικού μηχανικού. Στην αναφορά του Α. Γούναρη (ΚΑ' ΕΠΚΑ, ΑΠ. 2137/27.06.1989) εξετάστηκαν τα προβλήματα των ερειπίων από άποψη συντήρησης, ενώ παρασχέθηκαν χρήσιμες υποδείξεις, οι οποίες μάλιστα λαμβάνονται υπόψη κατά την υλοποίηση του εδώ προτεινομένου προγράμματος (βλ. Παράρτημα VI).

ε) Αναλημματικοί τοίχοι - Συσσώρευση λιθοσωρών

Η διεξαγωγή της ανασκαφής υλοποιήθηκε με κατά νου τις τρεις παρακάτω βασικές αρχές της ανασκαφικής μεθοδολογίας: α) την τεκμηριωμένη διερεύνηση, λεπτομερειακή μελέτη και συστηματική αποτύπωση όλων ανεξαρτήτως των φάσεων, β) την μικρότερη δυνατή μετακίνηση από την αρχική του θέση του κρημνισμένου αρχαίου οικοδομικού υλικού, λίθων ή μελών που μετακινήθηκαν ή κατέπεσαν στην αρχαιότητα εξαιτίας ανθρωπογενών ή φυσικών αιτίων και τέλος, γ) τη μικρότερη κατά το δυνατόν ανασκαφική διερεύνηση των τομέων, ώστε τα πορίσματα να είναι δυνατόν να διασταυρωθούν και με μελλοντική έρευνα στα ίδια σημεία, για τη συναγωγή λεπτομερέστερων συμπερασμάτων. Ειδικότερα, αναφορικά με την τύχη του μετακινημένου αρχαίου οικοδομικού υλικού, το θέμα απασχόλησε εντατικά το ανασκαφικό κλιμάκιο κατά την ανακάλυψη των οικοδομημάτων στο Άνω Πλάτωμα, κυρίως του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος του 12ου αι. π.Χ. (βλ. κατωτ. IV.9.), από φόβο μήπως με την απομάκρυνση των πεσμένων μελών προκληθούν προβλήματα στην προσπάθεια ερμηνείας των αρχιτεκτονημάτων. Τελικά, για να ελαχιστοποιηθούν οι κίνδυνοι και για να υπάρξει διευκόλυνση στο ανασκαφικό έργο, επελέγη η λύση της τοποθέτησης των, κατά την αρχαιότητα πεσμένων, αρχιτεκτονικών καταλοίπων σε κανονικούς παραλληλεπίπεδους σχηματισμούς, οι οποίοι υψώνονται κατά κανόνα προς την πλευρά της εγγύτερης ανασκαφικής τομής. Η ίδια αρχή εφαρμόστηκε και στους υπόλοιπους τομείς της ανασκαφής, στην Νότια Ανάβαση, στο Μεσαίο και Κάτω Πλάτωμα και στο Άνδρο του Ναού της Αθηνάς.

4. Το κλιμάκιο ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου

Η μελέτη προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου Κουκουναριών διακρίθηκε σε δυο μέρη. Η πρώτη δρομολογήθηκε τον Ιούνιο του 2012 και διήρκεσε μέχρι τον Μάιο του 2013. Η δεύτερη από τον Σεπτέμβριο του 2013 μέχρι τον Ιούνιο του 2014. Η μελέτη εκπονήθηκε υπό τον συντονισμό του διευθυντή των «Ανασκαφών Πάρου» και ανασκαφέα Δ. Σκιλάρντι, Επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων. Το πρόγραμμα έγινε εφικτό με την ευγενική χορηγία του Ιδρύματος «Α.Γ. Λεβέντη». Η Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος & Πολιτισμού υπό τον ιδρυτή της Κ. Καρρά, ο οποίος παρακολούθησε την πορεία των ανασκαφών από την εποχή της έναρξής τους, συνεργάστηκε στην διαχείριση της δωρεάς, όπως και στην εξασφάλιση της Ομάδας Εργασίας της παρούσας μελέτης, στην οποία συνεργάστηκαν, πέρα από τον Δημήτρη Σκιλάρντι, το γραφείο αρχιτεκτονικών μελετών ALTERA PARS architects + associates, των Ζαννή Πιττακίδη, αρχιτέκτονα - αναστηλωτή και Πέτρου Μαρκουίζου, αρχιτέκτονα, ο αρχαιολόγος- σύμβουλος διαχείρισης πολιτιστικής κληρονομιάς Στέλιος Λεκάκης, καθώς και οι Αγρ. Τοπογράφοι Πρόδρομος Ριζάκης και Αικατερίνη Δημοπούλου.

5. Μεθοδολογία Μελέτης

Η εκπονηθείσα εργασία είχε τρεις βασικούς στόχους:

1. τη συστηματική καταγραφή της παρούσας κατάστασης του λόφου των Κουκουναριών, χώρου ιδιαίτερης πολυπλοκότητας εξαιτίας του εύρους και της γεωμορφολογίας του λόφου και της κατάστασης των ερειπίων,
2. τη σύνταξη της παρούσας τεκμηριωμένης πρότασης για την προστασία και ανάδειξη των μνημείων και
3. την οριοθέτηση ενός ευρύτερου πλαισίου διαχείρισης των Κουκουναριών, που θα αποτελέσει τεκμηριωμένη και σύγχρονη αφετηρία για την ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων ανάλογης πολυπλοκότητας στις Κυκλάδες και στο Αιγαίο.

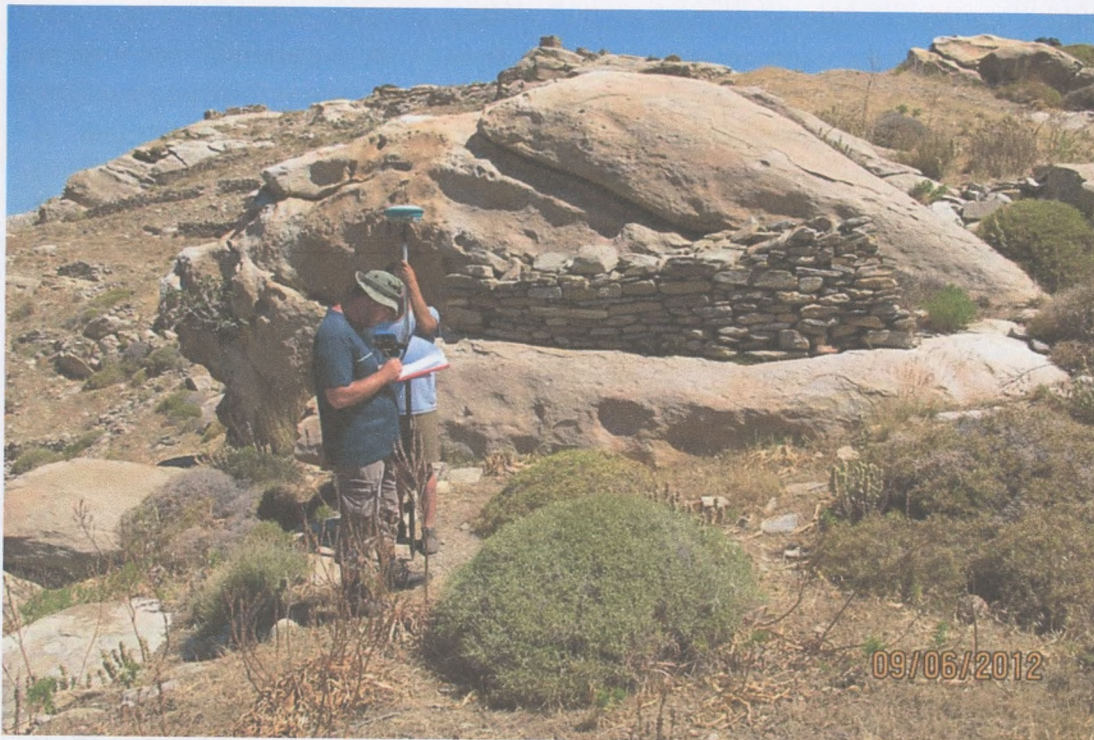
Η υλοποίηση της μελέτης έγινε σε δυο μέρη (Α' μέρος: Ιούνιος 2012 - Φεβρουάριος 2013 και Β' μέρος: Σεπτέμβριος 2013 – Ιούνιος 2014).

Το πρώτο μέρος της μελέτης διαμορφώθηκε σε διάστημα τριών φάσεων. Αρχικά, κατά την Α' φάση (Ιούνιος 2012) πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου της ομάδας εργασίας που περιέλαβε:

- α) τη συστηματική αναγνώριση του χώρου, του περιβάλλοντος και των κομβικών σημείων που περιλήφθηκαν στην πρόταση της μελέτης,
- β) την πλήρη καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης του λόφου και των κτισμάτων με συστηματική φωτογραφική τεκμηρίωση,
- γ) τη συνολική τοπογράφηση του λόφου των Κουκουναριών (GPS, ca 7.000 σημεία) (Πιν.6-7),
- δ) τη λεπτομερή εξέταση και εναρμονισμό των βασικών αξόνων της μελέτης,
- ε) τη δρομολόγηση εθνογραφικής προμελέτης για την περιοχή (αρχαιολογική, βιβλιογραφική έρευνα), με σκοπό την αναγνώριση της θέσης του λόφου στην αντίληψη των ντόπιων και τουριστών.

Κατά τη Β' φάση των εργασιών δρομολογήθηκε η συστηματική επεξεργασία του συλλεγμένου υλικού και ο βιβλιογραφικός έλεγχος (Ιούλιος-Νοέμβριος 2012). Παράλληλα, συγκεντρώθηκε το μεγαλύτερο μέρος της τεκμηρίωσης των ανασκαφών του χώρου (ημερολόγια, σχέδια, φωτογραφίες, slides). Ακολούθησε η προσπάθεια εναρμονισμού των πολυπληθών παλαιών ανασκαφικών αποτυπώσεων (1974-1992) σε σχέση προς το κοινό, ψηφιακό υπόβαθρο.

Κατά την Γ' και τελευταία φάση του πρώτου μέρους του έργου (Δεκέμβριος 2012 - Απρίλιος 2014) διαμορφώθηκαν και διατυπώθηκαν οι προτάσεις για την προστασία, την ανάδειξη και την γενικότερη διαχείριση του χώρου και του ευρύτερου περιβάλλοντος.

Πιν.6 Αποτύπωση του λόφου με Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (GPS).

Πιν.7 Αποτύπωση του λόφου με Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (GPS).

Η υλοποίηση του δεύτερου μέρους της μελέτης διαμορφώθηκε σε διάστημα δυο φάσεων. Αρχικά, κατά την Α' φάση (Σεπτέμβριος 2013 – Απρίλιος 2014) πραγματοποιήθηκε συμπληρωματική έρευνα πεδίου της ομάδας εργασίας και επεξεργασίας που περιέλαβε:

- α) Δυο επιτόπιες επισκέψεις στο νησί για τη συλλογή επιπροσθέτων στοιχείων (Οκτώβριος 2013, Απρίλιος 2014).
- β) Συμπληρωματικές τοπογραφικές και αρχιτεκτονικές μετρήσεις για τις απαραίτητες αποτυπώσεις σε περιοχές του αρχαιολογικού χώρου, που επισημάνθηκαν κατά την εκπόνηση του πρώτου μέρους της μελέτης και διαλεύκανση ερωτημάτων σχετιζομένων με τις πορείες εντός του αρχαιολογικού χώρου, των κατασκευών και των απαραίτητων εργασιών που πρέπει να γίνουν.
- γ) Δημιουργία τελικής κάτοψης της ακρόπολης: Ανάγλυφο και αρχαιότητες.
- δ) Αρχιτεκτονική μελέτη ενημερωτικού κέντρου στους πρόποδες του λόφου.

Κατά τη Β' φάση των εργασιών του δεύτερου μέρους της μελέτης πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές μελέτες σε σχέση με την ερμηνεία της ακρόπολης και της συμπληρωματικής απαλλοτρίωσης:

- α) Σύνταξη των κειμένων των πινακίδων που προβλέπονται από τη μελέτη του αρχαιολογικού χώρου καθώς και δημιουργία θεματικών ενοτήτων, κειμένων και επιλογή εποπτικού υλικού για το ενημερωτικό κέντρο στους πρόποδες του λόφου.
- β) Σύνταξη ενημερωτικού φυλλαδίου για την ακρόπολη των Κουκουναριών, προοριζόμενο για το ευρύ κοινό (βλ. Παράρτημα VI) και αρχαιολογικού οδηγού για την Ακρόπολη των Κουκουναριών (60 σελ.)
- γ) Διαμόρφωση ιστολογίου για τον αρχαιολογικό χώρο των Κουκουναριών, ελεύθερα προσπελάσιμο: <http://koukounariesparos.wordpress.com/>
- δ) Προμελέτη εφαρμογής ξενάγησης μέσω κινητού τηλεφώνου στον χώρο.
- ε) Σύνταξη μελέτης σκοπιμότητας για τη διαμόρφωση του κτηρίου του ΕΟΤ (κόλπος Νάουσας) σε πολυχώρο - μουσείο, στο πλαίσιο του προγράμματος καθιέρωσης τουριστικών και περιηγητικών αξόνων.¹¹
- στ) Πρόταση και επόπτευση του ζητήματος της συμπληρωματικής απαλλοτρίωσης κοντά στον αρχαιολογικό χώρο των Κουκουναριών. Εξασφάλιση συγκατάθεσης για την από μέρους τους δωρεά έκτασης προς το Δημόσιο.
- ζ) Επικοινωνία με κομβικούς παράγοντες και ενημέρωση σχετικά με το έργο των Κουκουναριών.

Η διατύπωση της ανά χείρας πρότασης, συνάντησε σοβαρές δυσκολίες εξαιτίας της ιδιαιτερότητας της ακρόπολης, την οποία χαρακτηρίζει το τεράστιο εμβαδόν, η πολύπλοκη γεωμορφολογία, οι κρημνώδεις και δύσβατοι σχηματισμοί, τα πολυάριθμα ανισοϋπή επίπεδα, οι έντονες εδαφικές κλίσεις, η εκτεταμένη φυσική διάβρωση και τέλος, η επισφαλής κατάσταση των αρχαίων ερειπίων, όπως αναλύεται παρακάτω (VI. Παθολογία και Γενική Κατηγοριοποίηση Προβλημάτων).

¹¹ Πρόκειται για τον Άξονα Ι, ο οποίος θα έχει ως κύρια σημεία προσέλκυσης και διευκόλυνσης της τουριστικής κίνησης, προς τα Δυτικά την ακρόπολη των Κουκουναριών και προς τα Ανατολικά το πολύχωρο μουσείο. Ήδη με την από 13.11.1984 Απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου έχει εγκριθεί η δημιουργία μουσείου για την ακρόπολη των Κουκουναριών, με έδρα την Νάουσα Πάρου.

II. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

1. Ανασκαφές και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο

Η Πάρος, τρίτη σε έκταση στις Κυκλάδες, μετά τη Νάξο και την Άνδρο, υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα νησιά των Κυκλάδων (Σκιλάρντι 1981α, 134-140. Gruben 1996, 258-264. Berranger 1992). Στην αρχαιότητα, η Πάρος διέγραψε μακρόχρονη πολιτιστική ακμή, που με διακυμάνσεις κάλυψε μακρά χρονική πορεία από την 5η χιλ. π.Χ. μέχρι την παλαιοχριστιανική εποχή (έως τον 6ο αι. μ.Χ.) (Gruben 1996, 264).

Ο κόλπος της Νάουσας (Πιν.1) περιτρέχεται από χαμηλούς λόφους και μικρές κοιλάδες, ενώ διαθέτει πολλά ακρωτήρια, μικρά αγκυροβόλια και πηγές καθαρού νερού. Τα ελκυστικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής καθιέρωσαν στην αρχαιότητα την βόρεια Πάρο ως χώρο εκτεταμένης οικιστικής δραστηριότητας και δημογραφικής ακμής, όπως επιβεβαιώθηκε από τα πορίσματα επιφανειακών ερευνών, που διενεργήθηκαν κατά καιρούς από το 1969 και μετά (βλ. VIII Βιβλιογραφία). Στα ΝΑ του κόλπου, ο λόφος των Κουκουναριών προσφέρει άπλετη θέα από την κορυφή του Άνω Πλατώματος προς τις νησίδες του κόλπου της Νάουσας, προς τις βόρειες Κυκλάδες και προς την γειτονική Νάξο. Η γειτνίαση της Νάξου προς την Πάρο έπαιξε άλλωστε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της παριανής ιστορίας, εξαιτίας της παραδιδόμενης αντιπαλότητας των δύο νησιών (Schilardi 1984, 203. Σκιλάρντι 1981α).

Οι ετήσιες ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας δια του κλιμακίου του προγράμματος «Ανασκαφές Πάρου» την περίοδο 1976-1992, έφεραν στο φως στις Κουκουναριές εννέα επάλληλες οικιστικές φάσεις (Ύστερη Νεολιθική Ι, Ύστερη Νεολιθική ΙΙ, Πρωτοκυκλαδική ΙΙ, Μυκηναϊκή ΙΙΙΓ, Μετά την Καταστροφή, Υπομυκηναϊκή, Πρωτογεωμετρική, Γεωμετρική, Πρώιμη Αρχαϊκή), που αθροίζονται σε 4.300 περίπου χρόνια συνεχούς χρήσης. Στις Κουκουναριές, οι έρευνες στο Κάτω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.08, Τομέας Κ) αποκάλυψαν ίχνη αρχαιότατης κατοίκησης, που ανάγονται στην Ύστερη Νεολιθική Ι και ΙΙ φάση (5η-4η χιλ. π.Χ.). Πρόκειται για νεολιθική εγκατάσταση, τυπική ως προς την μορφή, τη θέση και τα κινητά ευρήματα (κυρίως χρηστικά κεραμικά σκεύη, οψιανοί, κλπ.). Η κατοίκηση των νεολιθικών χρόνων ήταν πιθανότατα απλωμένη και σε άλλα πλατώματα του λόφου, μολοντί σήμερα δεν σώζονται κατάλοιπα, λόγω του φθαρτού των υλικών και κυρίως εξαιτίας της μεταγενέστερης κατοίκησης του λόφου. Στο Κάτω Πλάτωμα η Ύστερη Νεολιθική ΙΙ αναγνωρίζεται στα θεμέλια ενός τοίχου, μίας εστίας, καθώς και σε οπές από πασσαλόπηξη σε χωμάτινο δάπεδο, που συνηγορεί στην παρουσία ελαφρού ξύλινου στεγάστρου από κλαδιά και χόρτα (Σκιλάρντι 1990α, 220, 250). Η κεραμική και άλλα ευρήματα συμφωνούν με δεδομένα από ανάλογες ανασκαφές που αφορούν αριθμό οχυρών θέσεων στις Κυκλάδες (Σάλιαγκος, Φτελιά, Στρόφιλας, Γρόττα, Μαρούλας) (Schilardi- Κατσαρού 2005).

Το αμέσως υπερκείμενο στρώμα ανήκε στην Πρωτοκυκλαδική εποχή, όπως φανερώνει η εξελιγμένη μονόχρωμη κεραμική, που συχνά φέρει κάθετες διατηρήσεις ή λαβές με αποφύσεις (Schilardi - Κατσαρού 2008). Στο Άνω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.05, Τομέας F), η Πρωτοκυκλαδική περίοδος πέρα από την κεραμική και λίγα θραύσματα μαρμάρινων ειδωλίων (Schilardi-Katsarou 2004, 28-30, εικ.5)

αποκαλύπτεται από την παρουσία λιθόκτιστου οικοδομήματος που προφανώς φανερώνει την παρουσία ισχυρής κεντρικής μορφής και κοινωνική διαστρωμάτωση. Πέρα από τις Κουκουναριές, η ΠΚ περίοδος της Πάρου αντιπροσωπεύεται από λιγοστά, αλλά αξιόλογα οικιστικά λείψανα σε παραθαλάσσιες θέσεις του νησιού (Κάστρο στην Παροικιά, Άβυσσος, Γλυφά, Πύργος, Δριός, Σκλαβούνα, κ.α.). Στην ομάδα περιλαμβάνεται και η θέση Πλαστηράς, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση προς τα βόρεια της ακρόπολης των Κουκουναριών (Πιν.1). Στον Πλαστηρά εντοπίστηκε το 1963 νεκροταφείο με μαρμάρινα ειδώλια και κτερίσματα που ανήκουν στην ΠΚ Ι φάση. Γενικά, η σπουδαιότητα των ευρημάτων από τις Κουκουναριές έγκειται μεταξύ άλλων στην εξασφάλιση στοιχείων που ίσως οδηγήσουν στην εξιχνίαση της ομιχλώδους ΠΚ Ι φάσης (ή Τελικής Νεολιθικής), στην διαφώτιση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της ΠΚ ΙΙ και στην εμβάθυνση της μελέτης της ΠΚ ΙΙ σε σχέση προς την τυπολογία αγγείων για οικιστική ή και ταφική χρήση (Schilardi - Katsarou 2008, 63-70). Μετά την λήξη της ΠΚ ΙΙ και για πάνω από 12 αιώνες, ο λόφος εγκαταλείφθηκε για να κατοικηθεί και πάλι, όπως φανερώνει η κεραμική, στην προχωρημένη μυκηναϊκή περίοδο. Ενώ δεν υπάρχουν ασφαλείς προτάσεις για την ερμηνεία της μακρόχρονης αυτής ερήμωσης της ακρόπολης, στη δυτική παραλία της Πάρου, οι κάτοικοι συνέχισαν να ενισχύουν τον μικρό οικισμό, στην κορυφή του Κάστρου, όπου αναπτύχθηκε η ακρόπολη της αρχαίας Πάρου. Τα αρχαιότερα ευρήματα στο Κάστρο φαίνεται να ανάγονται στην Ύστερη Νεολιθική (Overbeck 1989, 5). Πρόκειται περί σημαντικής οικιστικής εγκατάστασης κοντά στο προφυλαγμένο λιμάνι της σημερινής Παροικιάς. Οι ανασκαφές του Ο. Rubensohn έδειξαν ότι σταδιακά η σημασία του λόφου αυξήθηκε. Στην κορυφή δημιουργήθηκε μικρός οικισμός που φανερώνει συνέχεια κατοίκησης κατά την ΠΚ φάση, με αποκορύφωση στην ΠΚ ΙΙΒ φάση. Οι έρευνες αποκάλυψαν συγκρότημα μικρών δωματίων, που φανερώνουν την παρουσία οργανωμένου οικισμού, με ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (Barber 1987, 38, 57, 143). Σημειώνεται ότι στο Κάστρο η αποκαλυφθείσα κεραμική υποδηλώνει κατοίκηση σε ολόκληρη την διάρκεια της 2ης χιλ. π.Χ. (Μέση και Ύστερη Κυκλαδική περίοδος). Όπως δείχνει η κεραμική, η κατοίκηση συνεχίστηκε και κατά την μυκηναϊκή περίοδο, ακόμα και κατά τον 12ο αι. π.Χ. (Rubensohn 1949).

Μετά το 1200 π.Χ. περίπου, ο λόφος των Κουκουναριών ανακαταλήφθηκε από ομάδα μυκηναίων προσφύγων. Η ομάδα κατέφυγε στην Πάρο, μετά την καταστροφή των Ελλαδικών ανακτορικών κέντρων. Αμέσως μετά την εγκατάστασή τους στις Κουκουναριές, οι μυκηναίοι προέβησαν στην ανέγερση οχυρωματικών έργων, τειχών στις υπώρειες και ενός σημαντικού οχυρού στην κορυφή του λόφου (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). Στην βραχύωδη κορυφή ανήγειραν ισχυρό κτήριο, που εξαιτίας των πολυτελών ευρημάτων, ταυτίστηκε με ηγεμονικό συγκρότημα. Το κτήριο περιλαμβάνει μεγάλο σύμπλεγμα δωματίων που προστατεύονταν από ισχυρό κυκλώπειο τείχος (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). Τα ευρήματα υποδηλώνουν ισχυρή ακρόπολη που κυριαρχούσε στην περιοχή, ελέγχοντας τον κόλπο της Νάουσας και το στενό μεταξύ Πάρου και Νάξου. Η ηγεμονική σημασία του συγκροτήματος επιβεβαιώνεται από την παρουσία πλήθους αγγείων, εργαλείων και όπλων, όπως και πολυτελών αντικειμένων από ελεφαντοστό (Schilardi 1984, 188-189). Τα ευρήματα υποδηλώνουν την παρουσία ισχυρής ηγεμονικής μορφής, ίσως αποδυναμωμένης μορφής «Ανακτα», που εικάζεται πως κληροδοτήθηκε μετά τη πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων από τα ανάκτορα του 13ου αι.π.Χ. στους πολιτικούς θεσμούς του 12ου αι. π.Χ. Η ιδιαίτερη δύναμη της ακρόπολης επιβεβαιώνεται

από την ανεύρεση χάλκινου χαλινού και σκελετών αλόγων (Schilardi 1984, 200-201). Η ακρόπολη καταστράφηκε στην Μέση ΙΙΙΓ περίοδο. Κατά την ίδια μυκηναϊκή φάση διαπιστώνεται αισθητή πύκνωση οικισμών και σε άλλους οικισμούς του Αιγαίου, δηλαδή σε περιοχές των Κυκλάδων, της Κρήτης και των Δωδεκανήσων (Λευκαντί, Εμποριό Χίου, Άγιο Ανδρέα Σίφνου, Κέα, Ιαλυσσός Ρόδου, Παλαίκαστρο - Μάα Κύπρου) (Schilardi 1984, 188-189). Το τέλος των Κουκουναριών υπήρξε βίαιο. Το ηγεμονικό κτήριο αφανίστηκε από πυρκαγιά στην διάρκεια εχθρικής επιδρομής, όπως μαρτυρεί εκτεταμένο στρώμα καταστροφής και αιχμές βελών.

Στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο οι λεγόμενοι «Σκοτεινοί Αιώνες» καλύπτουν την μακρά περίοδο από τον 11ο έως τον 10ο αι. π.Χ. Μετά την μυκηναϊκή ακμή, η περίοδος αντιπροσωπεύεται από δύο αιώνες κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων, κατά τους οποίους διαπιστώνονται συνθήκες απομόνωσης και φτώχειας. Παρά την ύφεση οι εμπορικοί δρόμοι δεν ξεχάστηκαν, η ναυσιπλοΐα δε διακόπηκε και οι σχέσεις με την Κύπρο και τα Σύρο-Παλαιστινιακά παράλια συνέχισαν να αποτελούν γνώριμο χώρο ανταλλαγής προϊόντων, γνώσεων και ιδεών (Osborne 1996, 32-40). Στις Κουκουναριές, μετά την καταστροφή, ομάδα από τους παλιούς κατοίκους επανέκαμψε στο λόφο. Ίχνη της Υπομυκηναϊκής περιόδου (1150-1100 π.Χ.) παρατηρήθηκαν σε διάσπαρτες θέσεις του λόφου, κυρίως στο Άνω Πλάτωμα, στο εσωτερικό και επάνω στα ερείπια του κατεστραμμένου ηγεμονικού συγκροτήματος (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). Από το στρώμα προέρχονται μεταγενέστεροι τοίχοι, δάπεδα και κεραμική, που χρονικά μεσολαβούν μεταξύ της ΙΙΙΓ και της Πρωτογεωμετρικής περιόδου (Schilardi 1984, 203-204). Η συνέχεια κατοίκησης οδηγεί στην Πρωτογεωμετρική περίοδο (10ος αι. π.Χ.), που αντιπροσωπεύεται από λίγα αλλά σημαντικά ευρήματα στο Άνω Πλάτωμα. Στην ίδια θέση όπου είχε παραδοσιακά λειτουργήσει το συγκρότημα του μυκηναίου ηγέτη, επικεντρώθηκε και πάλι η κατοίκηση σε όλον τον 9ο αι. π.Χ. Στην ίδια φάση ανήκει ο τοίχος τμήματος μεγάλου αψιδωτού μεγάρου, κατεύθυνσης Α-Δ (Σχ.Α.02.05, Τομέας F), το οποίο θα ανήκε στον τοπικό ηγέτη των Κουκουναριών, όπως απαιτούσε η κοινωνική πυραμίδα. Από το Άνω Πλάτωμα προέρχονται ταφές και πλούσια πρωτογεωμετρική και υπο-πρωτογεωμετρική κεραμική. Η πρωτογεωμετρική κεραμική της περιόδου, εισηγμένη ή σε απομίμηση, αποκαλύπτει άλλωστε εντατικές σχέσεις με την Αθήνα (Σκιλάρντι, 1979α, πιν.151).

Η ανασκαφή έδειξε ότι ο οικισμός συνέχισε να κατοικείται και κατά την Γεωμετρική περίοδο (9ος-8ος αι. π.Χ.). Μολονότι τα οικιστικά κατάλοιπα φανερώνουν σποραδική εγκατάσταση σε άλλες κατάλληλες θέσεις του λόφου (Σχ. Α.02.04, Τομέας Ε), ο κύριος πυρήνας κατοίκησης συνέχισε να υφίσταται στο Άνω Πλάτωμα, επάνω στα ισοπεδωμένα ερείπια των μυκηναϊκών και πρωτογεωμετρικών χρόνων. Τα κτήρια φανερώνουν κοινωνική διαστρωμάτωση. Στο Άνω Πλάτωμα ανεγέρθηκαν αυτόνομα κτήρια παραλληλογράμμου σχήματος, με την κύρια όψη στραμμένη προς Νότο, προφανώς οικίες που ανήκαν σε οικογένειες ευγενών του λόφου (Σχ. Α.02.05, Τομέας F). Την καθημερινή λειτουργία των δωματίων φανερώνουν κατάλοιπα από την κατανάλωση τροφής και η χρήση αργαλειού, όπως έδειχναν πλήηνα υφαντικά βάρη και κατάλοιπα οστών από αιγοπρόβατα και θαλάσσια όστρεα. Την νότια παρυφή του Άνω Πλατώματος καταλάμβανε σημαντικό ορθογώνιο κτήριο, το «Επίμηκες Μέγαρο», μήκους 13.70 μ. Εικάζεται πως ήταν μέγαρο που χρησίμευε ως έδρα του αρχηγού του οικισμού κατά τη γεωμετρική περίοδο. Μολονότι τα στοιχεία δεν επιτρέπουν να

διαπιστωθεί εάν ο επικεφαλής του οικισμού ήταν απλός ηγεμόνας ή μονάρχης που ασκούσε καθήκοντα ανάλογα με του μυκηναίου άνακτα, απολαμβάνοντας κληρονομικής διαδοχής και ειδικών προνομίων, εικάζεται ότι ο επικεφαλής των εκπροσώπων της αριστοκρατίας είχε την έδρα του στο παραπάνω μέγαρο. Μετά από δύο αιώνες συνεχούς χρήσης, ο γεωμετρικός οικισμός εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., αμέσως μετά την εκδήλωση ισχυρού σεισμικού φαινομένου. Οι οικίες εγκαταλείφθηκαν στο σύνολό τους, εκτός από το μέγαρο, που συνέχισε να χρησιμοποιείται και στον 7ο αι. π.Χ.

Τα αρχαϊκά ερείπια του οικισμού στις Κουκουναριές φανερώνουν την είσοδο σε προβαθμίδα αστικοποίησης. Η γενικότερη εικόνα του οικισμού υποδηλώνει την έλλειψη κατοικήσιμου χώρου. Ο αριθμός των κατοίκων είχε αυξηθεί, όπως και αριθμός των «οίκων», με αποτέλεσμα να μην επαρκεί ο υφιστάμενος χώρος. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος εφαρμόστηκαν εξελιγμένες αντιλήψεις οικιστικής οργάνωσης (Schilardi 1991). Οι οικογένειες εγκαταστάθηκαν όχι σε αυτόνομα κτήρια, αλλά σε ομάδες κτισμάτων κατανεμημένων σε ενότητες. Στην στροφή του 8ου προς τον 7ο αιώνα παρατηρήθηκε η μετατόπιση του οικισμού από το Άνω Πλάτωμα στις νότιες πλευρές του λόφου (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε). Έτσι, στην κορυφή της Νότιας Ανάβασης, στο επίπεδο του Μεσαίου Πλατώματος (Σχ.Α.02.06, Τομέας Γ) και σε άνδηρο των ΝΑ κλιτύων (Σχ.Α.02.07, Τομέας Η) δημιουργήθηκε μεγάλος αρχαϊκός οικισμός, που όμως, με βάση τα συλλεγόμενα στρωματογραφικά δεδομένα εγκαταλείφθηκε σε σύντομο διάστημα, περί τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. (Schilardi 1983). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση μίας οικιστικής ενότητας στην Νότια Ανάβαση, που αποτελείται από τρεις οικίες, σχεδιασμένες σε νησίδα (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε). Στο Μεσαίο Πλάτωμα διακρίνονται οικίες που κατανεμημένες σε ομάδες, διαπερνώνται από στενούς δρόμους, επιτρέποντας την πρόσβαση σε ανοιχτούς χώρους, κατάλληλους για κοινή χρήση. Το σύνολο των στοιχείων φανερώνει ότι με την έλευση των αρχαϊκών χρόνων ο οικισμός απέκτησε τα χαρακτηριστικά μικρής πόλης.

Στις Κουκουναριές τα ευρήματα αποδεικνύουν την πορεία προς την ιδέα της πόλης, και από οικιστική και από πολιτική άποψη. Πράγματι, περί το 700 π.Χ. οι κάτοικοι προέβησαν στην ανέγερση μνημειώδους ναού αφιερωμένου στην Αθηνά (Σχ.Α.02.07, Τομέας Η), την κεντρική θεότητα των Κουκουναριών. Λογίζεται ως ένας από τους πιο πρώιμους λίθινους ναούς των Κυκλάδων (Σκιλάρντι, 1986α). Όπως έχει προταθεί, η ανέγερση κεντρικού ναού στην προστάτιδα θεότητα των γεωμετρικών οικισμών, φανερώνει την υποχώρηση της δύναμης του αρχηγού και την εναπόθεση της τύχης του οικισμού στην προστασία της θεότητας. Στη μεταβατική φάση από την γεωμετρική στην αρχαϊκή περίοδο, όταν οι αποφάσεις για την διακυβέρνηση του οικισμού λαμβάνονταν από το συμβούλιο των αριστοκρατών, η πολιτική δύναμη αρχίζει να διαχέεται στα χαμηλότερα στρώματα με συνεπακόλουθο την ανάδυση της πόλης (Snodgrass, 1977). Στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, το πλέον σημαντικό τμήμα του οικισμού εντοπίζεται στα αναλήμματα των νότιο - ανατολικών κλιτύων, όπου υψωνόταν ο ναός, ο οποίος καταλάμβανε θέση στην μέση του επιμήκους πλατώματος. Σε μικρή απόσταση στα βόρεια του ναού αποκαλύφθηκε οικοδόμημα τεσσάρων δωματίων. Το βόρειο-δυτικό περιείχε μεγάλη παραλληλόγραμμη εστία (Σχ. Α.02.07, Τομέας Η). Εικάζεται πως τα ερείπια ανήκουν στο κτήριο λήψης αποφάσεων (πρώιμο πρυτανείο) από το συμβούλιο των αριστοκρατών του οικισμού. Ο χώρος γύρω στον ναό ήταν ελεύθερος από κτήρια, φανερώνοντας την παρουσία

μίας πρώιμης αγοράς. Συμπεραίνεται ότι στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ., τη διακυβέρνηση του οικισμού είχε αναλάβει η τοπική αριστοκρατία. Ωστόσο, ενώ ο αρχαϊκός οικισμός των Κουκουναριών είχε μόλις εισέλθει στην διαδικασία της μεταμόρφωσης του σε οργανωμένη πόλη, ξαφνικά εγκαταλείφθηκε περί το 650 π.Χ. χωρίς να είναι γνωστά τα αίτια της αιφνίδιας αλλαγής. Παρά την εξέλιξη του οικισμού σε προβαθμίδα πόλης, όπως φανερώνει ο ναός και το «κτήριο διακυβέρνησης», άλλοι σύγχρονοι κυκλαδικοί οικισμοί δεν κατόρθωσαν να προσεγγίσουν αυτό το επίπεδο, αφού απέκτησαν ναό όχι κατά την διάρκεια του βίου τους, αλλά μετά την εγκατάλειψή τους (Ζαγορά Ανδρου, Άγιος Ανδρέας Σίφνου, Εμποριό Χίου). Ο αρχαϊκός οικισμός των Κουκουναριών εγκαταλείφθηκε, ενώ η μορφή του και οι πολιτικές εξελίξεις δεν προμήνυαν την αιφνίδια ερήμωσή του (Schilardi 1983β).

Κρίνοντας εκ παραλλήλου από τον εντοπισμό δεκάδων γεωμετρικών θέσεων σε παράκτιες ζώνες του κόλπου της Νάουσας, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι οικισμοί Οικονόμου, Καργαδούρας, Φιλιζίου, Λιβαδερών, Σαρακίνικων, Αγίου Ιωάννη Δέτη και Πρωτοριών, τεκμαίρεται ότι τον 8ο αιώνα σημειώθηκε σημαντική αύξηση στον πληθυσμό της Πάρου (Schilardi 1983β, 180-183). Είναι ωστόσο αξιοπρόσεκτο ότι όλες οι παραπάνω θέσεις, εκτός από τα Πρωτόρια, δεν επιβίωσαν στην αρχαϊκή περίοδο (Σκιλάρντι 1985α). Η εγκατάλειψη των οικισμών στον κόλπο της Νάουσας, όπως και των Κουκουναριών, συνέβη πριν το 650 π.Χ. Η ερμηνεία του φαινομένου δεν είναι εύκολη. Ωστόσο εικάζεται ότι το φαινόμενο μάλλον οφείλεται στην αστικοποίηση και στην υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού με συνεπακόλουθο, την μείωση των κλήρων γης. Εικάζεται ότι η έλλειψη καλλιεργησίμων εδαφών προκάλεσε και την αυτόματη δρομολόγηση αποικιστικών εξορμήσεων, που ειδικά στην περίπτωση της Πάρου εστράφησαν από τον 8ο αι. π.Χ. προς τα Δαλματικά παράλια και προς το βόρειο Αιγαίο (Kontoleon, 1970).

Στην Ελλάδα, το τέλος του 8ου αιώνα αντιπροσωπεύει την αύξηση δύναμης στις κατώτερες τάξεις και την ταυτόχρονη διάδοση της ιδέας της πόλης, τάση που ανιχνεύεται και στην Πάρο. Την καμπή επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των ανασκαφών μας και η ανάλυση της ποίησης του Αρχιλόχου, στην οποία γίνεται συχνή αναφορά στην πόλη. Ο Αρχιλόχος καταγόταν από την Πάρο και έζησε στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. Ενώ μεγάλος αριθμός κατοίκων συμμετείχε στις αποικιστικές εξορμήσεις, η εγκατάλειψη των γεωμετρικών οικισμών θα ωφέλησε δημογραφικά την αρχαία πρωτεύουσα του νησιού, που δέχτηκε κατοίκους από τα περιφερειακά οικιστικά κέντρα. Η Πάρος, ως πόλη είχε αρχίσει να παρουσιάζει πορεία σταθερής εξέλιξης από τον 9ο αι. π.Χ. (Schilardi 2002β, 242-247). Είναι επομένως πολύ πιθανό ότι οι κάτοικοι των Κουκουναριών μετακινήθηκαν στα μέσα του 7ου αι. π.Χ. σε οργανωμένο αστικό κέντρο της νήσου, ίσως και στην πρωτεύουσα της Πάρου. Εάν θελήσουμε να πληροφορηθούμε σε βάθος τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Πάρο την εποχή αυτή, θα πρέπει να στραφούμε στο έργο του Αρχιλόχου, του πρώτου ιαμβογράφου – λυρικού ποιητή, γιου του αριστοκράτη Τελεσικλή, που καταγόταν από την Πάρο και έζησε στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. (Lassere - Bonnard 1968). Ο ποιητής έτυχε ξεχωριστής αναγνώρισης στην αρχαιότητα. Ο Αρχιλόχος τιμήθηκε με ηρωική λατρεία από τους συμπολίτες του και την ανέγερση πολυτελούς ναόσχημου ηρώου, που ευρισκόμενο στο άστυ της Πάρου, ετύγχανε φροντίδας και σεβασμού μέχρι την Ρωμαϊκή περίοδο (Clay 1968).

Από την αρχαϊκή περίοδο, η ιστορία της Πάρου διανθίζεται από κινητικότητα στο βόρειο Αιγαίο και ανάπτυξη. Διακρίνονται οι προσπάθειες εγκατάστασης των Παρίων στην Θάσο και στα θρακικά παράλια (8ος-7ος αι. π.Χ.), η επικράτηση των παριανών εργαστηρίων γλυπτικής στο Αιγαίο, μέσα από την παραγωγή αριστουργηματικών συνθέσεων (6ος-5ος αι. π.Χ.), η εκπληκτική διεύρυνση της εμπορίας μαρμάρου στην ανατολική Μεσόγειο (Schilardi 2010) και κυρίως στην προχωρημένη αρχαϊκή περίοδο, η αντιπαλότητα και οι συγκρούσεις με τους Αθηναίους (c. 6ος π.Χ. - 480 π.Χ.) που επεδίωκαν την υποδούλωση της Πάρου και τον απόλυτο έλεγχο στα θρακικά παράλια και στο Αιγαίο. Στην αρχαϊκή περίοδο το κράτος της Πάρου αντιπροσωπεύεται από την πρωτεύουσα, το Άστυ, που αποτελούσε το ισχυρότερο και το πλέον οχυρωμένο κέντρο του νησιού (Schilardi 2002. Berranger 1992) καθώς και από μικρά περιφερειακά κέντρα, που ήταν στην πλειοψηφία τους μικρές κώμες ή οικισμοί. Μετά τον 7ο αιώνα και ενώ ήδη μεσουρανούσε το άστυ της Πάρου, οι Κουκουναριές ήταν ένας έρημος λόφος που υπενθύμιζε το ένδοξο παρελθόν των προγόνων, ενώ προσέλκυε επισκέπτες μόνο κατά τους εορτασμούς για την θεά.

Στο αρχαϊκό Αιγαίο, κάθε νησί διατηρούσε την πολιτική του αυτοτέλεια με την ανάπτυξη μίας ή και περισσότερων πόλεων-κρατών στο εσωτερικό, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην ιστορική εξέλιξη της Ελλάδας. Η Πάρος κατόρθωσε από νωρίς να διαμορφώσει ενιαίο κράτος που κάλυπτε ολόκληρο το νησί. Στην πολιτική ιστορία της γεωμετρικής Ελλάδας, χαρακτηριστική είναι η καμπή που σημειώνεται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. κατά τον Ληλάντιο πόλεμο, όταν η Πάρος μαζί με την Χίο, την Μίλητο και την Ερέτρια αναμετρήθηκαν με τον συνασπισμό των Χαλκιδέων, που περιλάμβανε την Κόρινθο, τα Μέγαρα, την Σάμο, κα. (Jeffery 1976, 63, 84. Kontoleon 1970). Ο πόλεμος μεταξύ Ερέτριας και Χαλκίδας οφειλόταν σε διεκδικήσεις για την κατοχή του Ληλάντιου πεδίου, όμως στην εξέλιξη η σύγκρουση διαχύθηκε και σε άλλες πόλεις - κράτη. Η αντίπαλος της Πάρου Νάξος, που είχε συνταχτεί με την αντίπαλη ομάδα, συγκρούστηκε με την Πάρο σε επάλληλες αναμετρήσεις που σημειώθηκαν όχι μόνο στο θαλάσσιο στενό που χώριζε τα δύο νησιά αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές εμπορικού ενδιαφέροντος, όπως η Θάσος και τα θρακικά παράλια. Στις συγκρούσεις συμμετείχαν επίλεκτες δυνάμεις των Παριανών και σε αυτές συμμετείχε και ο Αρχίλοχος, όπως μας πληροφορούν τα ποιήματά του.

Η Πάρος έλαβε μέρος στην κινητικότητα των ελληνικών πόλεων κατά τους αποικισμούς που αναστάτωσαν την Ελλάδα τον 8ο και τον 7ο αι. π.Χ. Στην εποχή του Τελεσικλή, πατέρα του Αρχιλόχου, η Πάρος κατέλαβε την Θάσο (αρχές του 7ου αι. π.Χ.), ιδρύοντας μια εύρωστη αποικία που γρήγορα μεταβλήθηκε σε ισχυρή πόλη (Boardman 1988) και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκμετάλλευση των χρυσοφόρων κοιτασμάτων των θρακικών παραλίων, διευρύνοντας τις εμπορικές δραστηριότητες της Πάρου από την Αίγυπτο μέχρι την Προποντίδα. Στην ίδια εποχή οριοθετείται η αρχή της ακμής του νησιού, με πρωτεύουσα την Πάρο, τα ερείπια της οποίας διατηρούνται κάτω από την σημερινή Παροικία (Schilardi, 2002β). Η πόλη οχυρώθηκε με περιμετρικό τείχος, ενώ στην ακρόπολη όπου σήμερα υψώνεται το Κάστρο, ανεγέρθηκαν λατρευτικά οικοδομήματα και επιβλητικός ναός για την θεά Αθηνά (525 π.Χ.). Ερείπια σώζονται στο Κάστρο και ανήκουν σε μαρμαρίνο, ιωνικό αμφιπρόστυλο ναό που χρονολογείται περί το 525 π.Χ. (Gruben 1996). Το 489 π.Χ. η Πάρος δέχτηκε σφοδρή επίθεση και μακρά αλλά ανεπιτυχή πολιορκία από τους Αθηναίους υπό τον Μιλ-

τιάδη. Το 480 π.Χ. με πρωτοβουλία του Θემιστοκλή η Πάρος εντάχθηκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Έκτοτε συνεχίστηκε η ακμή υπό τον έντονο Αθηναϊκό έλεγχο. Το 338 π.Χ., μετά την διάλυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας, η Πάρος έγινε ανεξάρτητη. Τον 3ο π.Χ. η Πάρος προσχωρεί στο Κοινό των Νησιωτών, που ίδρυσε το 313 ο Αντίγονος. Το 196 π.Χ. οι Ρωμαίοι την παραχωρούν στην Αθήνα. Από το πρώτο μισό του 1ου αι. π.Χ. η Πάρος συσσωματώνεται οριστικά στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

2. Παλαιότερες αρχαιολογικές έρευνες

Οι παλαιότερες ανασκαφές στο νησί ανάγονται στο πρώτο μισό του 19ου αι., στην εποχή του πρώτου συστηματικού ανασκαφέα της νήσου Ο. Rubensohn. Οι έρευνές του επικεντρώθηκαν σε τομές που ανοίχτηκαν σε θέσεις γύρω στην αρχαία πόλη και σε εκτεταμένη ανασκαφή που διενεργήθηκε στην κορυφή του Κάστρου, όπου κάτω από τα ερείπια του αρχαϊκού ναού της Αθηνάς ανακαλύφθηκε οικισμός της 2ης χιλ. π.Χ. (Rubensohn 1949, 1801-1802). Τις έρευνες του Ο. Rubensohn ακολούθησαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι εργασίες του Α. Ορλάνδου στην Καταπολιανή (Gruben 1996a, Ορλάνδος 1963). Ο καθαρισμός του αίθριου της βυζαντινής εκκλησίας έφερε στο φως μαρμάρινα και αρχιτεκτονικά έργα, όπως και τις δύο ανάγλυφες πλάκες από το αρχαϊκό Αρχιλόχειο (Κοντολέων 1964, 348-418). Η απaráμιλλη συμβολή της Πάρου στον χώρο της κυκλαδικής γλυπτικής και της τέχνης αξιολογήθηκε για πρώτη φορά από τον Ν. Κοντολέοντα, ο οποίος άνοιξε ευρύ ορίζοντα γνώσεων με τις ρηξικέλευθες παρατηρήσεις του (Κοντολέων 1965, Κοντολέων 1970). Ωστόσο, μέχρι την δεκαετία του '60, οι γνώσεις μας για την αρχαιότερη ιστορία της Πάρου περιοριζονταν στα ανεπαρκή ανασκαφικά δεδομένα του πρώτου μισού του 19ου αιώνα.

Η τεκμηριωμένη ανασύσταση της πρώιμης ιστορίας της Πάρου έγινε δυνατή μέσα από οργανωμένες επιστημονικές εξορμήσεις που δρομολογήθηκαν μετά το 1969 και στηρίχτηκαν σε επιφανειακές έρευνες και σε συστηματικές ανασκαφές (Schilardi 1975β, 83-96, Schilardi 1983β, 173, Schilardi - Papathanassopoulos 1981, 133-144), που διενεργήθηκαν υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Οι έρευνες εντοπίζονται σε θέσεις της Παροικιάς, της βορείου Πάρου και στις Κουκουναριές. Εκ παραλλήλου, τη δρομολόγηση των ανασκαφών στο λόφο ακολούθησαν το 1978 εκτεταμένες φωτογραφικές λήψεις από αέρος, με την βοήθεια της ομάδας των J. και E. Myers του Michigan State University (Myers 1978, 151-156, Myers 1980, 37-38, βλ. ανωτ.). Η φωτογράφιση κάλυψε εκτεταμένες ζώνες, όχι μόνο στις Κουκουναριές αλλά και σε παράκτιες θέσεις και σε νησίδες εντός και εκτός του κόλπου. Στο πλαίσιο του αυτού προγράμματος πραγματοποιήθηκαν υποθαλάσσιες έρευνες στο αρχαίο άστυ του νησιού, στην Παροικιά και σε θέσεις της βορείου Πάρου (βλ. Schilardi - Papathanassopoulos 1981, 133-144).

Ιδιαίτερα οι εργασίες στις Κουκουναριές (1976-1992) συνέβαλαν στη διαφώτιση πτυχών της απώτατης προϊστορίας, στο ρόλο που διαδραμάτισε η Πάρος στη μυκηναϊκή κοινή του 12ου αι. π.Χ., καθώς και στη μετάβαση στους Σκοτεινούς Χρόνους, καίριων φάσεων που προηγήθηκαν της Εποχής του Σιδήρου. Επιβεβαιώθηκε ότι η μεγάλη ακμή της Πάρου στις τέχνες στον 6ο και 5ο αι. π.Χ. οφείλεται στο αρχαίο και πλουσιότατο πολιτιστικό της υπόβαθρο, στην αρχαιότατη ιστορία του νησιού και στην αδιάκοπη ιστορική συνέχεια από την πρωτογεωμετρική μέχρι και την αρχαϊκή περίοδο.

Η ιδιαίτερη σημασία των Κουκουναριών στην αναδίφηση της πρώιμης ιστορίας της Πάρου και γενικότερα των Κυκλάδων προσείλκυσε το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας, που έσπευσε να υπογραμμίσει την εξέχουσα σημασία της ακρόπολης των Κουκουναριών (Barber 1987 232-233, 245-246. Dickinson 1994, 143, 157, 164. Coldstream 1968, 399, 407, 424. Drews 1993, 26, 46, 222. Mazarakis 1996. Mountjoy 2008, 61-70, 390-391, 467-468, 473-476. Tandy 1997, 45, 49, 143).

Γενικά, οι ανασκαφές στις Κουκουναριές Πάρου συνέβαλαν στην διαφώτιση της μακράς χρονικής περιόδου από την προϊστορική περίοδο μέχρι την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Η εντυπωσιακή ανακάλυψη μυκηναϊκού κέντρου, της περιόδου ΙΙΙΓ στις Κουκουναριές, εστιασμένη στο πλούσιο ηγεμονικό συγκρότημα, άνοιξαν ένα νέο κεφάλαιο στην θεώρηση του μυκηναϊκού πολιτισμού των Κυκλάδων κατά τον 12ο αι. π.Χ. Οι ανασκαφές προσέθεσαν ένα νέο πολύτιμο κεφάλαιο στο βιβλίο της κυκλαδικής αρχαιολογίας, αφού οι ανασκαφές επιβεβαίωσαν την παρουσία επαλλήλων φάσεων από την Ύστερη Νεολιθική μέχρι την Αρχαϊκή περίοδο (5η χιλ. π.Χ. έως 7ος αι. π.Χ.).

Τέλος, στον όγκο των Κουκουναριών διακρίνονται δύο κομμάτια, η υψηλότερη που βρίσκεται στα +74,40 μ., γνωστή κυρίως ως ανασκαφή ως Πύλη Βαθύμας και μια χαμηλότερη, που υψώνεται στα +52,70 μ., στο ΝΑ της πρώτης (Σχ.Α.52.37). Η ίδια φυσική διαμόρφωση εφραζόταν κυρίως της παραυψώσεως όντας η παρουσία γειωμένων λωρίδων και θραυστών φυσικών ορυκτωμάτων που χαρακτηρίζουν τον κορμίσκο στα Βαθύμας, καθόριζαν την περιοχή ως χώρο μεγάλου εκρηκτικού κλάδους (Γραφικόβου 1979).

III. ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΞΟΝΕΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ

1. Γεωμορφολογία

Ο κύριος όγκος των Κουκουναριών καλύπτει συνολική έκταση 50.000 μ², ενώ το ευρύτερο περίγραμμα 120.000 μ². Αποτελεί ένα βραχώδη και άγονο όγκο από γκριζοκάστανο γρανίτη, που ορθώνεται αιχμηρός και κρημνώδης, αναδυόμενος μέσα από τη σχιστολιθική και γενεύσια γεωλογία της περιοχής (Πιν.2). Οι κρημνώδεις παρειές του λόφου, βραχώδεις και απογυμνωμένες από βλάστηση λόγω της έλλειψης επιχώσεων, περιόρισαν την ανάπτυξη του αρχαίου οικισμού σε τρία μόνο πλατώματα και σε άνδηρα της νότιας και της νότιο-ανατολικής πλευράς, όπως αναλύεται διεξοδικότερα παρακάτω. Η χλωρίδα και η πανίδα που σήμερα υπάρχει στον λόφο είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, λόγω της διάβρωσης. Η παραλία του κόλπου εκτείνεται πολύ κοντά στους πρόποδες του λόφου. Στα βόρεια και στους πρόποδες διανοίγεται κυκλική αμμώδης λεκάνη, που ίσως να λειτούργησε ως αγκυροβόλιο στην αρχαιότητα. Αν και η μορφή του εικάζεται πως έχει τροποποιηθεί, αφού πιστεύεται ότι ο κόλπος έβαινε βαθύτερα προς το εσωτερικό, αυτή η ιδιαιτερότητα αναδεικνυε τον λόφο σε οχυρωμένη θέση, που στην νότια και στην δυτική του πλευρά περιβαλλόταν από την θάλασσα.

Η γεωλογική ιδιομορφία προσελκύει το ενδιαφέρον γεωλόγων, περιβαλλοντολόγων και άλλων ειδικών, αφού τα χαρακτηριστικά του βραχώδους περιβάλλοντος, τα ήρεμα νερά του αγκυροβολίου και το ρυάκι ύδατος στους βόρειους πρόποδες του λόφου προσελκύουν πτηνά και παρουσιάζουν έντονο οικολογικό ενδιαφέρον, καθιστώντας την περιοχή χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Το ρυάκι, πριν καταλήξει στη θάλασσα δημιουργεί περιβάλλον θαμνώδους βλάστησης λόγω της χαμηλής απορρόφησης της στάθμης του νερού (Σχ.Α.01, Τομέας Μ). Εικάζεται ότι το ρέμα αποτελούσε στην αρχαιότητα φυσική πηγή πόσιμου νερού για τους κατοίκους της ακρόπολης (Σκιλάρντι 1980, 284). Άλλη πηγή ποσίμου ύδατος δεν έχει εντοπιστεί στην περιοχή. Από την άλλη πλευρά, η παραδιδόμενη πηγή, γνωστή ως «Νερό της πέρδικας», στο Κάτω Πλάτωμα του λόφου, δεν κατορθώθηκε να εντοπιστεί ανασκαφικά (Σχ.Α.02.08). Στα γεωλογικά χαρακτηριστικά της περιοχής ξεχωρίζει η εύφορη κοιλάδα των Λιβαδιών (ή Καμαρών), που καταλήγει στα ανατολικά του λόφου, οδηγώντας από το εσωτερικό του νησιού στον κόλπο της Νάουσας και εκτεινόμενη με κατεύθυνση Β-Ν (Σχ.Α.01). Η κοιλάδα διαρρέεται από ρυάκια και υπόγεια ύδατα. Στο σημείο όπου αυτά εκβάλλουν στην βόρεια παραλία του κόλπου, σχηματίζονται δύο φυσικές λεκάνες, τις οποίες οι ντόπιοι ονομάζουν «Λίμνες». Οι αλλουβιακές αποθέσεις της κοιλάδας ευθύνονται για την ξεχωριστή ευφορία της, με πλούσια συγκομιδή στο σιτάρι, στα λαχανικά και τα φρούτα.

Τέλος, στον όγκο των Κουκουναριών διακρίνονται δύο κορυφές, η υψηλότερη, που βρίσκεται στα +74,40 μ., γνωστή εξαιτίας της ανασκαφής ως Άνω Πλάτωμα και μία χαμηλότερη, που υψώνεται στα +62,70 μ., στα ΝΑ της πρώτης (Σχ.Α.02.07). Η ίδια φυσική διαμόρφωση, η βραχώδης μορφή της παραθαλάσσιας ζώνης, η παρουσία γεωλογικών λεκανών και βραχωδών φυσικών σχηματισμών που χαρακτηρίζουν τον κολπίσκο στις Κολυμπήθρες, καθιέρωσαν την περιοχή ως χώρο μεγάλου περιβαλλοντικού κάλλους (Paranikolaou 1979).

2. Μονοπάτια και Πλατώματα της Ακρόπολης (Πιν.8)

Ο λόφος των Κουκουναριών (Πιν.2, 3-5) ορθώνεται δίπλα στην θάλασσα με απότομες και τραχείες όψεις που χαρακτηρίζουν την βόρεια, ανατολική και δυτική κλιτύ (Σχ.Α.01). Ακόμα και η περιοχή που περιβάλλει τον λόφο, εμφανίζει τοπίο βραχώδες, σεληνιακό και αφιλόξενο. Οι γρανιτικοί βράχοι είναι ισχυρά διαβρωμένοι από τον ισχυρό άνεμο και την διαβρωτική ενέργεια της θάλασσας. Η ακρόπολη ήταν βαθιά κυρίως από την νότια πλευρά, όπου ελίσσονται τα δύο μονοπάτια της ανόδου (Σχ.Α.02.01, Τομέας C, Μυκηναϊκό Φυλάκιο). Ο προσδιορισμός του λόφου ως ακροπόλεως οφείλεται στην οχύρωση των Κουκουναριών κατά την μυκηναϊκή περίοδο. Τα κυκλώπεια τείχη και η εκτεταμένη οχύρωση που ανακαλύφθηκαν στην κορυφή του λόφου, στο ονομαζόμενο Άνω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.05 Τομέας F), μετέτρεψαν την λόφο σε ισχυρή ακρόπολη. Εκ παραλλήλου σημειώνεται ότι κατά την IIIΓ φάση, όταν καταλήφθηκε ο λόφος από μυκηναίους κατοίκους, τα από στρατηγική άποψη ασθενή ανοίγματα στην βάση και στις πλαγιές, οχυρώθηκαν με ισχυρούς εγκάρσιους τείχους (παραπετάσματα) κυκλώπειας τειχοδομίας. Ίχνη εγκαρσίων τειχών, σήμερα δυσδιάκριτων, εντοπίστηκαν στα ανατολικά του λόφου, κατά την διάνοιξη του παλιού δρόμου που συνδέει τον κόλπο Νάουσας με την Παροικιά (Σχ.Α.01 & Σχ.Α.02.01, Τομείς A, B). Τη βάση του λόφου περιτρέχει στην νότιο-δυτική πλευρά επίπεδη λωρίδα που απομακρυνόμενη από το λόφο ακολουθεί πορεία προς Βορρά, εισδύοντας σε μικρή χαράδρα που σχηματίζεται ανάμεσα στις Κουκουναριές και τα βραχώδη εξάρματα του ορεινού όγκου που ορθώνονται στην απέναντι δυτική πλευρά. Η «Ατραπός του Μυκηναϊκού Νεκροταφείου» καταλήγει σε πεταλόσχημο ξέφωτο, που περιβάλλεται από τους όγκους των βράχων (Σχ.Α.02.02, Τομέας D). Η ανακάλυψη αρχιτεκτονικών καταλοίπων από μυκηναϊκούς, λιθόκτιστους θολωτούς τάφους στην ανατολική και τη δυτική πλευρά του ξέφωτου, επιβεβαιώνει την παρουσία του μυκηναϊκού νεκροταφείου των Κουκουναριών (Σκιλάρντι 1986α, 203-204 Σκιλάρντι 1987, 236-239).

Εξαιτίας της ιδιομορφίας του λόφου, η κύρια ανάβαση της ακρόπολης αποτέλεσε από την αρχή της ανασκαφής αντικείμενο ενδεδειγμένης εξέτασης (Σχ. Α.02.04, Τομέας E). Η κύρια Ανάβαση ξεκινά από την βάση του λόφου, στα δυτικά του Μυκηναϊκού Φυλακίου (Σχ.Α.02.01, Τομέας C). Από το ύψος του σημερινού χώρου στάθμευσης που υπάρχει στην βάση του λόφου, ξεκινά το ανατολικό μονοπάτι που οδηγεί σε ξέφωτο, οριζόμενο στην ανατολική πλευρά από το κάθετο μέτωπο του βράχου, που προφανώς προέκυψε από την εντόπια λατόμηση ογκολίθων για την οχύρωση του χώρου (Σχ.Α.02.04, Τομέας E). Ο χώρος στο ξέφωτο ανασκάφηκε το 1976, οδηγώντας στον εντοπισμό κατεστραμμένου κτηρίου, του οποίου οι τοίχοι διασώζουν ογκώδεις ογκολίθους. Εξαιτίας της κομβικής θέσης που καταλαμβάνει, το κτίσμα ονομάστηκε συμβατικά «Μυκηναϊκό φυλάκιο» (Σκιλάρντι 1976α, 289. Σκιλάρντι 1978, 197-8). Ενώ το ανατολικό μονοπάτι είχε δευτερεύουσα χρήση, το δυτικό μονοπάτι αποτελούσε την «Επίσημη Ανάβαση» (Πορεία 4-6). Τα δύο μονοπάτια αναρριχώμενα σε έντονα κεκλιμένα επίπεδα, βαίνουν προς την κορυφή ακολουθώντας με κατεύθυνση Β-Ν τις γεωλογικές ρηγματώσεις. Από αυτά, το ανατολικό ανεβαίνει ακολουθώντας τον γυμνό και ολισθηρό βράχο. Από την άλλη πλευρά, η «Επίσημη Ανάβαση» (Πορεία 4-6), ξεκινώντας σε μικρή απόσταση προς τα ΒΔ. του Μυκηναϊκού Φυλακίου, αναρριχάται μέσα από στενή και ισχυρά κεκλιμένη ανάβαση που ορίζεται στις δύο πλευρές από κάθετα μέτωπα βράχου. Το υψηλότερο σημείο της διαπερνούσε ένα φυσικό, επίμηκες και ισχυρά κεκλιμένο, άνοιγμα του βράχου, αποτελώντας την φυσική πυλίδα της μυκηναϊκής ακρόπολης και καταλήγοντας στο «Άνδριο IV».

Οι δύο ατραποί, συγκλίνοντας σε σχήμα Λ συμβάλλουν από το σημείο αυτό (Στάση 6) σε κοινή διαδρομή σε ενιαίο μονοπάτι, που ελίσσεται μέσα από επάλληλα βαθμιδωτά επίπεδα, τα Άνδρα IV-XIII. Τα επίπεδα συγκρατούνται στην νότια πλευρά από νεώτερους τοίχους ξερολιθιάς. Σε κάποια από τα άνδρα (VII, VIII) η νότια πλευρά κρύβει αρχαίους αναλημματικούς τοίχους, που συγκρατούν στο εσωτερικό τους χώματα και ενίοτε επικαλύπτουν και αρχαία ερείπια (Σκιλάρντι 1985α, 113). Στα υψηλότερα άνδρα, το μονοπάτι υψώνεται απότομα προσεγγίζοντας τα δύο επάλληλα Άνδρα XII-XIII που εκτείνονται ακριβώς κάτω από το επίπεδο που σχηματίζει το Άνω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.05). Στα δύο επάλληλα X-XI, οι ανασκαφές αποκάλυψαν την παρουσία οικιών του αρχαϊκού οικισμού (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε). Μάλιστα, ανάμεσα στα μέτωπα των οικιών είχε αφεθεί δίοδος για την διέλευση του αρχαίου δρόμου. Όπως φανερώνουν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, στην θέση αυτή (7), το μονοπάτι ελαφρώς διευρύνεται, μεταβαλλόμενο σε στενό δρόμο (Σκιλάρντι 1984α, 278-9). Ακολουθώντας την αρχαία πλακόστρωση, ο δρόμος κάμπτεται ισχυρά προς Δυσμάς και από εκεί, με δεύτερη δεξιόστροφη καμπή προς Ανατολάς, αναρριχάται τελικά στο επίπεδο του Άνω Πλατώματος (Σχ. Α.02.05 Τομέας F).

Δεδομένης της τραχύτητας των μορφολογικών χαρακτηριστικών και εξαιτίας της βραχύδους μορφής του εδάφους, τα προς κατοίκηση σημεία του λόφου ήσαν λίγα. Οι κάτοικοι των Κουκουναριών έκαναν χρήση και εγκαταστάθηκαν σε πλατώματα, σε άνδρα ή σε προφυλαγμένους από τους ανέμους χώρους. Επίσης, όπου αυτό ήταν εφικτό, εγκαταστάθηκαν σε θέσεις των νοτίων κλιτύων του λόφου. Μάλιστα, σε ήδη υφιστάμενα επίπεδα, προέβησαν στη διεύρυνσή τους με την κατασκευή αναλημματικών τοίχων. Στον λόφο, σε θέσεις που εκτείνονται πλατώματα και άνδρα, διατηρούνται ίχνη κατοίκησης και αρχαιότητες. Κύριο ρόλο διαδραμάτισε το Άνω Πλάτωμα, που εκτείνεται στην κορυφή του λόφου, σε ύψος +75,00 μ. (Σχ.Α.02.05, Τομέας F).

Πρόκειται περί πεταλόσχημου χώρου 26 μ. X 33 μ., που στην βόρεια, ανατολική και δυτική πλευρά περιτρέχεται από την βραχώδη οφρύ (Σκιλάρντι 1981α, 273). Το επίπεδο παρουσιάζει κλίση προς Νότο, δηλαδή προς την πλευρά της Νότιας Ανάβασης. Ήδη, αναφέρθηκε ότι η ανασκαφή του χώρου από το 1976 έως το 1981 έδειξε συνεχή χρήση από την ΠΚ II μέχρι και την αρχαϊκή περίοδο. Στον ίδιο χώρο ανεγέρθηκε στην ώριμη ΙΙΙΓ περίοδο ισχυρή οχύρωση και επισυναπτόμενο ηγεμονικό συγκρότημα. Από την κορυφή, η θέα εκτείνεται όχι μόνο γύρω στον κόλπο της Νάουσας, αλλά και ανατολικά και βόρειο-ανατολικά ως τη Νάξο και την ενδοχώρα της Πάρου.

Το Μεσαίο Πλάτωμα (Σχ. Α.02.06, Τομέας G) εκτείνεται σε υψόμετρο +60,00 μ. - 65,00 μ. προς τα ΝΑ του Άνω Πλατώματος. Πρόκειται περί πλατώματος περιορισμένων διαστάσεων 30 μ. X 20 μ., περίπου, σχήματος ανεστραμμένου L, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για οικιστικούς σκοπούς, κατ' αρχάς στην ύστερη γεωμετρική και κυρίως στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο. Στο επίπεδο του Μεσαίου Πλατώματος καταλήγει η πορεία –παρότι ασαφής– ατραπού, που βαίνοντας με κατεύθυνση εγκάρσια προς ρηγματώσεις του γυμνού βράχου, το συνδέει με το Άνω Πλάτωμα. Στο Μεσαίο Πλάτωμα ανακαλύφθηκαν ερείπια συμπλέγματος οικιών των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων. Από το Μεσαίο Πλάτωμα ξεκινά μονοπάτι, που χαμηλώνοντας σταδιακά οδηγεί στην νότια βραχώδη οφρύ του Κάτω Πλατώματος.

Ο αρχαϊκός οικισμός απλωνόταν στις νότιες πλαγιές του λόφου, περιλαμβάνοντας και το γειτονικό Άνδηρο του Ναού της Αθηνάς. Τα άνδηρο αντιπροσωπεύει μακρόστενο επίπεδο, που ακολουθώντας την οφρύ του βράχου, καταλαμβάνει την ΝΑ πλαγιά της ακρόπολης (Σχ.Α.02.07, Τομέας Η). Από το ΝΑ του Μεσαίου Πλατώματος ξεκινά ατραπός, που οδηγεί προς τον ναό της Αθηνάς. Η αρχή του δρόμου οριοθετείται από γεωμετρικό αναλημματικό τοίχο που ορίζει την πορεία του. Το άνδηρο είναι επίσης γνωστό για την ανακάλυψη των ερειπίων του «πρώιμου πρυτανείου» (Σκιλάρντι 1986α, 75-80). Κύριο μνημείο του λόφου αποτελεί ο ναός της Αθηνάς, στο νότιο άκρο του αναλήματος ώστε να είναι ορατός από απόσταση, ενώ το πρώιμο πρυτανείο βρίσκεται λίγο βορειότερα. Τα δύο κτήρια περιβάλλονταν από ανοιχτό χώρο, που προφανώς λειτουργούσε ως πρώιμη αγορά (Σκιλάρντι 1985α, 118).

Το Κάτω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.08, Τομέας Κ), είναι κυρίως γνωστό για τα άφθονα ευρήματα της Ύστερης Νεολιθικής Ι και ΙΙ περιόδου. Το πλάτωμα, διαστάσεων περίπου 55 μ. Χ 35 μ. αντιπροσωπεύει ευρύχωρο αγρό, που εκτεινόμενος σε ύψος (+40,00 – 45,00 μ. περίπου), περιβάλλεται από βραχώδη μέτωπα στη δυτική, τη νότια και εν μέρει την ανατολική πλευρά (Σκιλάρντι 1980α, 283). Το επίπεδο εκτείνεται στα ανατολικά του Άνω Πλατώματος και παρουσιάζει κλίση Ν-Β, δηλαδή προς την κατεύθυνση της Βόρειας Ατραπού, που μέσα από βραχώδεις σχηματισμούς οδηγεί στην βάση του λόφου (Σχ. Α.01 Τομείς Λ, Μ). Στη θέση αυτή ρέει ρυάκι νερού, το οποίο περιτρέχει τον λόφο και παραμένει ενεργό ακόμα και κατά το καλοκαίρι. Στο Κάτω Πλάτωμα, οι ανασκαφές αποκάλυψαν επάλληλα στρώματα που απέδωσαν ευρήματα της Ύστερης Νεολιθικής Ι, της Ύστερης Νεολιθικής ΙΙ, της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ και της μυκηναϊκής ΙΙΙΓ περιόδου. Κατά τις πληροφορίες των ντόπιων εργατών, στην ΒΑ γωνία του πλατώματος υπήρχε στις αρχές του 19ου αιώνα πηγή νερού, το λεγόμενο «Νερό της Πέρδικας». Η πηγή έχει εξαφανιστεί και δεν κατέστη δυνατός ο εντοπισμός της, παρά τις επίμονες προσπάθειες του κλιμακίου (Σκιλάρντι 1980α, 283-4 & Σκιλάρντι 1981, 288). Η πρόσβαση στο Μεσαίο Πλάτωμα είναι εφικτή, είτε από τη Επίσημη - Νότια Ανάβαση, είτε από το Μεσαίο Πλάτωμα. Από το Μεσαίο Πλάτωμα ξεκινά μονοπάτι, που χαμηλώνοντας σταδιακά οδηγεί στην νότια βραχώδη οφρύ του Κάτω Πλατώματος.

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΙ ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΣΕΚΟΥΝΤΙΑ

3. Τυπικός και Βάση του Λόφου - Οργανωτικό Σχέδιο

Στα πλαίσια της μελέτης και της έρευνας της Βάσης του Λόφου

είχαμε (Πλκ 9-10) που αφορά τον χώρο της Βάσης του Λόφου

στην οποία νοτιότερα της Ιερούς Βάσης και θ-ανατολικά

αρχαίως βρέθηκε η οχύρωση της πόλης. Η οχύρωση

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

αποτελείται από τμήμα της οχύρωσης της πόλης, η οποία

Πιν.8 Ο λόφος των "Κουκουναριών". Σημειώνονται τα βασικά μονοπάτια του χώρου.

IV. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΑΝΑ ΧΩΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

1. Υπώρειες και Βάση του Λόφου – Οχυρωματικά Κατάλοιπα

Στα ανατολικά της ακρόπολης και περιτρέχοντας την βάση του λόφου διέρχεται σύγχρονη αμαξιτή οδός (Πιν.9-10) που οδηγεί από τον κόλπο της Νάουσας προς τον οικισμό των Καμαρών και με συνεχή πορεία νοτιότερα στην Παροικία, θέση που άνθισε η αρχαία πρωτεύουσα του νησιού. Ο σύγχρονος δρόμος ακολουθεί την πορεία παλαιότερου χωματόδρομου. Περί το 1990, όταν επιτελέστηκε η αιφνίδια εκσκαφή και οριστική διευθέτηση της κοίτης του δρόμου από την τοπική κοινότητα, ο μηχανικός εκσκαφέας διατάραξε το περίγραμμα της ανατολικών υπωρειών του λόφου, επιφέροντας καταστροφή και αναμοχλεύοντας τις επιφανειακές εναποθέσεις. Η εκσκαφή διατάραξε την πορεία ισχυρού οχυρωματικού τείχους, που αποκαλύφθηκε σε μικρή απόσταση από την παραλία, εκεί όπου η επίπεδη πορεία του δρόμου καμπτόμενη προς το εσωτερικό, αποκτά έντονη κλίση εξαιτίας του γεωλογικού ανάγλυφου (Σχ.Α.01, Τομέας Α). Το εγκάρσιο τείχος αποτελείται από ογκολίθους, αποσπασμένους από το τοπικό πέτρωμα, χτισμένους κατά το κυκλώπειο σύστημα. Προφανώς, είχε σαν προορισμό να ελέγξει υφισταμένη δίοδο που επέτρεπε την διέλευση από την θάλασσα προς την «Επίσημη Ανάβαση» της ακρόπολης. Δεύτερο εγκάρσιο τείχος υπήρχε πιθανώς στην ίδια διαδρομή του δρόμου, στα νότια της θέσης του Μυκηναϊκού Φυλακίου (Σχ.Α.01, Τομέας Β). Πιστεύεται ότι η ανέγερση μεγαλιθικών παραπετασμάτων ή εγκαρσίων τειχών χρονολογείται στην ΙΙΙΓ περίοδο και επομένως στην φάση ακμής της μυκηναϊκής ακρόπολης. Επειδή τα ανασκαφικά πορίσματα απέδειξαν πως η ακρόπολη καταστράφηκε τον 12ο αι. π.Χ., μετά από πολιορκία, είναι πιθανό ότι κάποια από τα εγκάρσια τείχη απέβλεπαν στην ενίσχυση της άμυνας και ότι κάποιες οχυρώσεις αποτέλεσαν προσθήκες της τελευταίας στιγμής (Σχ. Α.02.04, Τομέας Ε, Ογκόλιθος (Στάση 6)), που οικοδομήθηκαν λίγο πριν την τελική πτώση της ακρόπολης.

2. Το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο

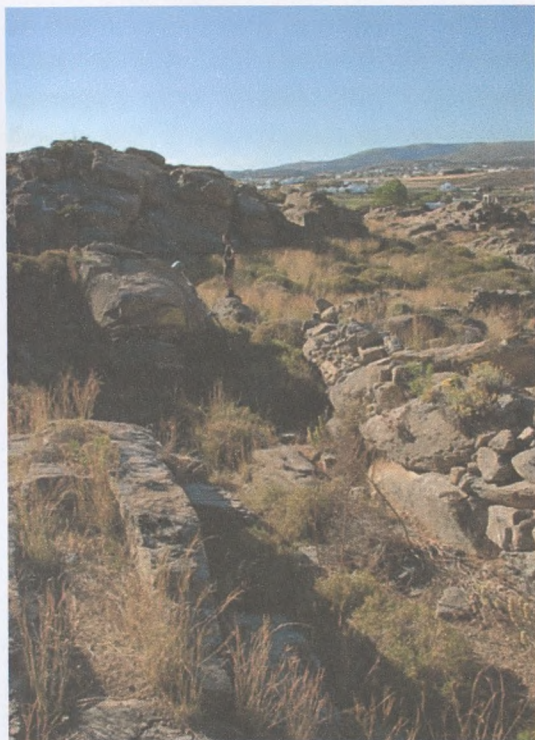
Από τον ίδιο σύγχρονο δρόμο που περιτρέχει στα ΝΔ τον λόφο, σε θέση όπου στους πρόποδες του λόφου διακρίνεται μικρή εσοχή, που χρησιμοποιείται προσωρινά για την στάθμευση αυτοκινήτων (Πιν.10), αρχίζει η «Ατραπός του Μυκηναϊκού Νεκροταφείου» (Πιν.11-12). Εκεί η ατραπός, με ισχυρή καμπή που περιβάλλει τον λόφο στα ΝΔ, οδηγεί προς Βορρά, προς το εσωτερικό μικρής αδιέξοδης κοιλάδας (Σχ.Α.02.02, Τομέας Δ), όπου ο επισκέπτης έχει την ευκαιρία να περιεργαστεί το μυκηναϊκό νεκροταφείο της ακρόπολης. Η ίδια πορεία στη διαδρομή προς το μυκηναϊκό νεκροταφείο οδηγεί σε λιβάδι, επίπεδο αγρό, που περιβάλλεται από τα βραχώδη υψώματα των Κουκουναριών προς Ανατολάς και τα πρανή των απέναντι υψωμάτων, προς Δυσμάς. Ο γρανιτικός όγκος των Κουκουναριών χωρίζεται από τις υπώρειες του βουνού που υψώνεται στα δυτικά, με κοιλάδα που ανοίγεται από το σημείο αυτό με κατεύθυνση Β-Ν. Στο γήπεδο, ανάμεσα στους διάσπαρτους κορμούς βράχων που τον περιβάλλουν διακρίνονται συσσωματωμένοι σε σύγχρονους μαντρότοιχους ευμεγέθεις πελεκημένοι λίθοι. Ξεχωρίζει ένας ιδιαιτέρως ογκώδης, επιμήκης (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε), παραλληλεπίπεδος ογκόλιθος κυκλώπειων διαστάσεων (2,80 μ. Χ 0,80 μ.). Φαίνεται να προοριζόταν ή να είχε χρησιμεύσει στην κατασκευή ογκώδους μυκηναϊκού κτηρίου. Από το σημείο αυτό ξεκινά ατραπός που με κατεύθυνση Β-ΒΑ περιβάλλει τον λόφο, καταλήγοντας στην βόρεια πλευρά, όπου ρέει το νερό του προαναφερθέντος ρυακιού (Σχ.Α.01, Τομέας Μ). Η ίδια ατραπός, αποχωριζόμενη

Πιν.9 Τομέας Α, περιμετρική οδός.

Πιν.10 Τομέας Β, σημερινή προσωρινή στάθμευση, θέση εισόδου αρχαιολογικού χώρου.

Πιν.11 Τομέας C, μονοπάτι εισόδου.

Πιν.12 Ατραπός μυκηναϊκού νεκροταφείου.

Πιν.13 Τομέας D, θέση μυκηναϊκού νεκροταφείου.

με πορεία προς Βορρά καταλήγει σε ξέφωτο που περιβάλλεται στις δύο πλευρές από βραχώδη εξάρματα (Σχ.Α.02.02, Τομέας D). Στην απομονωμένη αυτή θέση δημιουργήθηκε το μυκηναϊκό νεκροταφείο της IIIΓ περιόδου. (Πιν.13) Κατά μήκος του κατακόρυφου βόρειου βραχώδους μετώπου διακρίνονται τα αρχιτεκτονικά ερείπια υπέργειου λίθινου τάφου που αποτελείται από τετράγωνο θάλαμο με θολωτή οροφή.

Ο τάφος, όπως και άλλοι παρόμοιοι που σώζονται στο χώρο χρονολογήθηκαν στην ΥΕ IIIΓ, δηλαδή στην περίοδο άνθησης του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος της ακρόπολης. Ο τάφος όπως και ο χώρος προς Ανατολάς, διασώζει ερείπια από παραλληλόγραμμους περιβόλους διευθετημένους στη σειρά. Ο διατηρούμενος τάφος συνδέεται οργανικά με παραλληλόγραμμο περίβολο που εκτείνεται εκατέρωθεν, πέραν των πλευρών της όψης του τάφου (Σκιλάρντι 1987α, 236-240, εικ.5). Οι τάφοι ερευνήθηκαν, αλλά εξαιτίας της κακής τους διατήρησης, δεν προέκυψαν σαφείς κεραμικές ενδείξεις, με αποτέλεσμα η χρονολόγησή τους να περιορίζεται σε τεχνοτροπικά κριτήρια. Στην απέναντι πλευρά, την νότια, σώζονται τα ερείπια δύο ακόμα τάφων. Ο ένας, που σώζεται σε καλύτερη κατάσταση διατηρεί ακόμα την θολωτή οροφή. Η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί. Πέρα από την επιβαλλόμενη ανάδειξη, πιστεύεται ότι η μελλοντική συνέχιση της ανασκαφής στο μυκηναϊκό νεκροταφείο επιφυλάσσει ίσως εκπλήξεις.

3. Το Μυκηναϊκό Φυλάκιο

Η Νότια Ανάβαση είναι αθέατη από τη θάλασσα. Η Νότια Ανάβαση δίνει πρόσβαση στην κορυφή του λόφου (Σχ.Α.02.05, Άνω Πλάτωμα, Τομέας F) και στο Μεσαίο Πλάτωμα (Σχ.Α.02.04, Τομέας E). Ο άξονας αναρρίχησης για την κορυφή ξεκινά από δύο θέσεις στην νότια βάση του λόφου. Η Ανατολική Ατραπός, αποτελεί την δευτερεύουσα διαδρομή και τον σαφώς τον λιγότερο σημαντικό άξονα. Από την θέση του προσωρινού χώρου στάθμευσης ελίσσεται το ανατολικό μονοπάτι, που οδηγώντας προς τα ΒΔ, καταλήγει μετά από σύντομη αδιαμόρφωτη διαδρομή μεταξύ των βράχων, σε ξέφωτο. Εκεί, το ανατολικό κατακόρυφο μέτωπο και το νότιο του βράχου, προέκυψαν από την εντόπια λατόμηση ογκολίθων (Σχ.Α.02.01, Τομέας C). Η ανασκαφή στη ρηχή επίχωση του χώρου, οδήγησε στην αποκάλυψη, το 1976, κτηρίου οικοδομημένου με παραλληλόγραμμους ογκολίθους, του οποίου η ανατολική πλευρά ταυτίζεται με το κάθετο μέτωπο του βράχου (Πιν.14) (Σκιλάρντι 1988α,197) (Σχ.Α.02.01, Τομέας C).

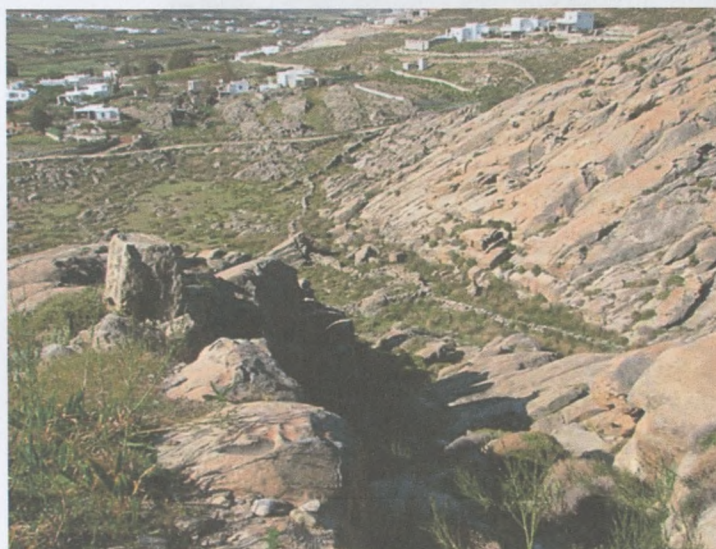
Πιν.14 Τομέας C, κατάλοιπα μυκηναϊκού φυλακίου.

Η τυπολογία της τοιχοδομίας παραπέμπει σε μυκηναϊκή κυκλώπεια τεχνική. Φαίνεται πως στην αρχαιότητα, η θέση του κτηρίου είχε κομβική σημασία στον έλεγχο κίνησης των επισκεπτών, με

κατεύθυνση προς την άνοδο. (Σκιλάρντι 1985α, 110). Με βάση αυτή την διαπίστωση, το κτήριο ονομάστηκε συμβατικά «Μυκηναϊκό Φυλάκιο». Προφανώς, εξαιτίας της κομβικής θέσης και της μεγαλιθικής τοιχοδομίας, το κτήριο εντάσσεται στην μυκηναϊκή οχυρωματική στρατηγική του λόφου. Στον ίδιο χώρο διακρίνονται διάσπαρτα ερείπια, μάλλον των αρχαϊκών χρόνων. Η ανασκαφή αποκάλυψε ελλειπτική λίθινη πλάκα από ελαιοπιεστήριο και μικρό κιβωτιόσχημο τάφο, χτισμένο με γρανιτικές πλάκες της περιοχής, που βρέθηκε παντελώς παραβιασμένος (Σκιλάρντι 1978α, 197-198).

4. Νότιες Κλιτύες, Επίσημη Ανάβαση και Νότια Ανάβαση

Δύο κεκλιμένα επίπεδα, στραμμένα με κατεύθυνση Β-Ν, οδηγούν προς την κορυφή, ακολουθώντας τις γεωλογικές ρηγματώσεις του λόφου. Γενικά, η πρόσβαση στις νότιες κλιτύες της ακρόπολης επιτυγχάνεται ακολουθώντας δύο ατραπούς, που συγκλίνοντας συνενώνονταν (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε, Στάση 6) και οδηγούσαν ως μία κοινή και ενιαία ανάβαση στην κορυφή της ακρόπολης. Η προαναφερθείσα Ανατολική Ατραπός που αποτελούσε δευτερεύουσα άνοδο, ξεκινούσε από το ξέφωτο με το Μυκηναϊκό Φυλάκιο και συνέχιζε την ανηφορική της διαδρομή, ακολουθώντας απότομη και κεκλιμένη επιφάνεια βράχου. Ελίσσόμενη στις υπώρειες του λόφου, αναρριχώταν με επικινδυνότητα επάνω στο γυμνό και απότομο βράχο. Από την άλλη πλευρά, η Επίσημη Ανάβαση, που εκτείνεται δυτικότερα, (Πιν.15) (Σχ.Α.02.03, Τομέας Ε, Πορεία 4-6), αποτελούσε το κατώτερο τμήμα της Νότιας Ανάβασης, ήταν η κεκλιμένη δίοδος, η οποία κρίνοντας από αντίστοιχες μυκηναϊκές ακροπόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, αποτελούσε τον κύριο άξονα ανάβασης στην ακρόπολη. Η ανάβαση, που διαγράφει πορεία Β-Ν στις υπώρειες του λόφου, οδηγεί κατευθείαν στην σειρά των επαλλήλων Ανδρήρων IV-XI και από εκεί, με οφιοειδή πορεία στην κορυφή. Οι δύο άξονες συνέκλιναν σε υψόμετρο +41,00 μ., στο επίπεδο του Ανδρήρου IV. Στο ανώτερο τμήμα της η «Επίσημη Ανάβαση» και η κορυφή της Ανατολικής Ατραπού, ελίσσονται με παράλληλη πορεία. Ο άξονας της «Επίσημης Ανάβασης» κατέληγε στο Άνδρη IV. Από την άλλη πλευρά, η Ανατολική Ατραπός καταλήγει σε χαμηλότερο επίπεδο, στα Άνδρα I-II.

Πιν.15 Τομέας Ε, Επίσημη Ανάβαση, λήψη από βορρά.

Σημειώνεται ότι στο Άνδρη II η νότια και η δυτική παρυφή περιτρέχονται από ογκώδεις κυβόλιθους οχυρωματικής λειτουργίας, επιβεβαιώνοντας ότι η θέση οχυρώθηκε στην μυκηναϊκή περίοδο. Σε κάτοψη η νότια παρυφή του Ανδρήρου II έχει τοξοειδές σχήμα. Το τείχος του Ανδρήρου II αποτελεί το χαμηλότερο εγκάρσιο τείχος στην σειρά των βαθμιδωτών επιπέδων της νότιας πλευράς των Κουκουναριών. Η τείχιση

του Ανδρήρου II απέβλεπε στην υποχρεωτική διοχέτευση της κίνησης κατά τον άξονα της Επίσημης Ανάβασης, οδηγώντας σε επιμήκη αυλάκωση του βράχου (Σχ.Α.02.03, Τομέας Ε, Πορεία 4-6), που αποτελούσε την μόνη επίσημη πορεία εισόδου στην ακρόπολη. Η άνοδος στην άνω ακρόπολη ξεκινούσε από αυτό το σημείο. Η Επίσημη Ανάβαση αποτελείται από επίπεδα έντονης κλίσης, που σήμερα διατηρούνται αλλού επιχωματωμένα και αλλού δύσβατα, εξαιτίας πεσμένων ή μετακινημένων ογκολίθων. Το 1979 η φυσική πυλίδα (Σχ.Α.02.03, Τομέας Ε, Πορεία 4-6) αποτέλεσε αντικείμενο ανασκαφικής έρευνας. Η ανασκαφή έφερε στο φως παραλληλεπίπεδο μεγαλιθικό ογκόλιθο, μήκους 2.70 μ., πλάτους 0.60 μ. και πάχους άνω των 0.60 μ., που βρέθηκε τοποθετημένος σε εγκάρσια θέση ως προς το άνοιγμα της Επίσημης Ανάβασης (Πιν.16) (Σκιλάρντι 1979, 239) Κατά την ανασκαφή, γρήγορα ανατράπηκε η αρχική ιδέα ότι ο ογκόλιθος αποτελούσε το υπέρθυρο πύλης. Διαπιστώθηκε ότι ο ογκόλιθος είχε τοποθετηθεί εγκάρσια ως προς το άνοιγμα και επομένως επίτηδες, για να ενισχυθεί η οχύρωση και να αποτραπεί η είσοδος σε περίπτωση εισβολής. Προφανώς, ο ογκόλιθος απέβλεπε στην αχρήστευση της Επίσημης Ανάβασης, σε φάση που οι κάτοικοι, αντιμετωπίζοντας το ενδεχόμενο εχθρικής εισβολής έσπευσαν να ενισχύσουν την ασφάλεια της ακρόπολης (Σκιλάρντι 1978α, 197 Σκιλάρντι 1979, 239).

Πιν.16 Τομέας Ε.
Ογκόλιθος στη φυσική πυλίδα, στο τέλος της Επίσημης Ανάβασης, λήψη από νότο.

Γενικά, η εξέλιξη της έρευνας επιβεβαίωσε την κατασκευή και άλλων οχυρώσεων στην ίδια πλευρά της ακρόπολης. Τότε κατασκευάστηκαν λίθινα ευθύγραμμα ή καμπυλόγραμμα εγκάρσια τείχη ή «παραπετάσματα», για την προστασία ασθενών οχυρωματικών θέσεων (Σκιλάρντι 1985α, 111-113). Από την κορυφή της «Επίσημης Ανάβασης» ο επισκέπτης οδηγείται κατευθείαν στο Άνδρη IV (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε, Στάση 6). (Πιν.17-18) Από εκεί, η «Νότια Ανάβαση» ελίσσεται μέσα από τα Άνδρη IV-IX, για να φθάσει στα επίπεδα του αρχαϊκού οικισμού (Άνδρη X-XI) και από εκεί, στα δύο άνδρη (XII και XIII) που εκτείνονται ακριβώς κάτω από το Άνω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). (Πιν.19-21) Φαίνεται ότι τη νότια πλευρά των επιπέδων συγκρατούσε αρχικά σειρά ογκω-

Πιν.17 Τομέας Ε, Περιοχή ανδρήρων.

Πιν.18 Τομέας Ε, Περιοχή ανδρήρων, λήψη από το Άνω Πλάτωμα.

δών κυβόλιθων ή μεγαλιθικών πλακών τοποθετημένων κατά μήκος, με το ευρύ μέτωπο όρθιο και στραμμένο προς Νότο, όπως στην περίπτωση του Ανδρήρου II που προαναφέραμε, αλλά και του Ανδρήρου VI. Ενίοτε την γραμμή μίας αρχαίας οχύρωσης καλύπτει σύγχρονος τοίχος ξερολιθιάς. Στα επίπεδα διακρίνονται έντονες αναστατώσεις και σε κάποια απώλεια επιχώσεων από την διάβρωση. Στις αλλοιώσεις περιλαμβάνεται και η προσπάθεια των γεωργών, από πιο πρόσφατες περιόδους, να ανακατασκευάσουν τις «πεζούλες» για να διευκολυνθούν οι αγροτικές δραστηριότητες.

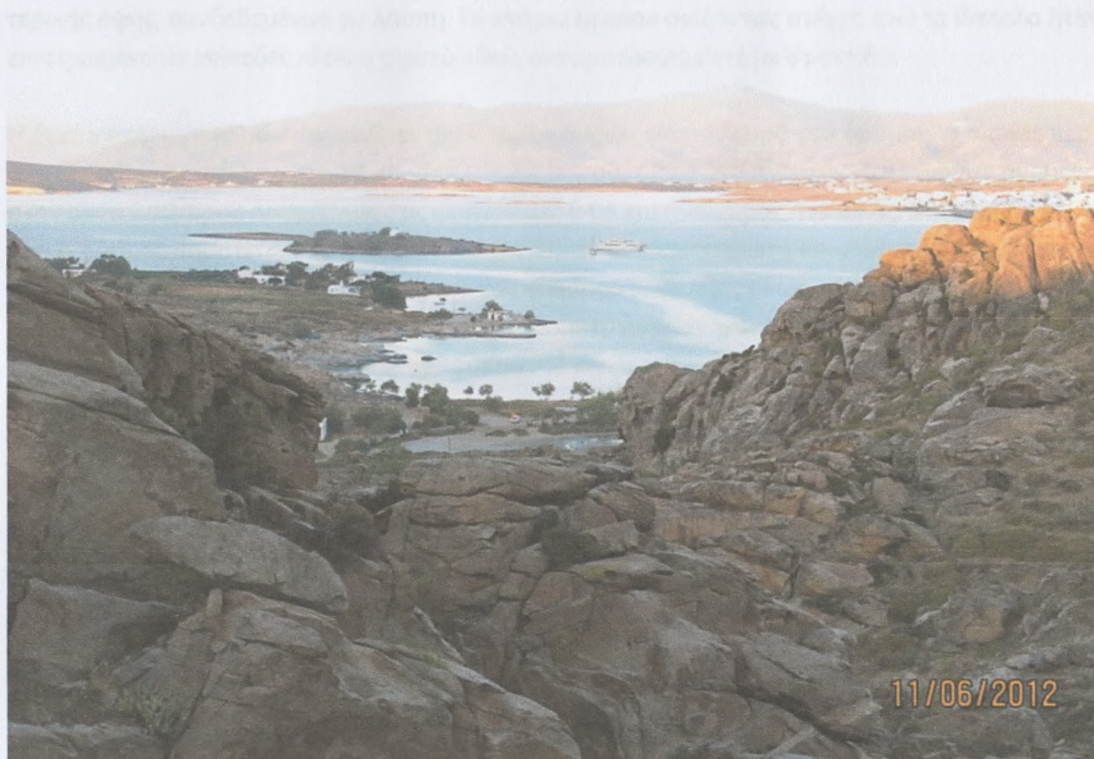
Τα περισσότερα συγκρατούν στο εσωτερικό τους χώμα, ενώ σε κάποια, οι επιχώσεις επικαλύπτουν αρχαία ερείπια. Όπως παρατηρήθηκε στα προαναφερθέντα Άνδρα II και VI, τα επίπεδα διατηρούν τμήματα των αρχαίων τοίχων. Στο Άνδρο VI, διατηρείται τείχος μεγαλιθικής κατασκευής, με ογκώδεις λίθους τεθειμένους κατά μήκος και άλλους με το ευρύ μέτωπο προς την κατάβαση (Σκιλάρντι 1981α, 287. Σκιλάρντι 1985α, 111-113). Τα ίχνη αποτελούν επιβεβαίωση σε όσα παρατηρήθηκαν παραπάνω, σχετικά με την οχύρωση του Ανδρήρου II (βλ. ανωτ.). Εκ παραλλήλου, είναι πιθανό ότι τον 7ο αι. π.Χ., όταν διευρύνθηκε ο αρχαϊκός οικισμός, κάποιες οικίες ανεγέρθηκαν και στα χαμηλότερα άνδρα. Σε ανασκαφικά τετράγωνα διαστάσεων 4,00 μ. Χ 4,00 μ., που ανοίχτηκαν στα Άνδρα VII και VIII (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε), αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια τετραγώνων δωματίων, στα οποία η επίχωση απέδωσε αρχαϊκή κεραμική (Σκιλάρντι 1984α, εικ. 5, 277, 283-285). Στα υψηλότερα επίπεδα (VI-IX) η ανάβαση γίνεται πιο κοπιαστική, αφού ο βράχος υψώνεται απότομα, προσεγγίζοντας τελικά τα δύο επάλληλα επίπεδα Χ-ΧΙ, όπου βρίσκονται τα οικοδομήματα του αρχαϊκού οικισμού. Με τον αρχαϊκό οικισμό θα ασχοληθούμε παρακάτω. Όμως για την αρχική οχύρωση του λόφου, σημειώνεται στο σημείο αυτό, ότι σε τομή που προχώρησε σε βάθος, κάτω από σπίτια του αρχαϊκού οικισμού, στο τετράγωνο CO4 του αναλήμματος ΧΙ (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε), εντοπίστηκε τμήμα ισχυρού μυκηναϊκού τείχους, πάχους 2,00 μ., που βαίνοντας Α-Δ, αποτελούσε ισχυρή οχυρωματική γραμμή πριν την είσοδο στο Άνω Πλάτωμα (Σκιλάρντι 1981α, 287).

Πιν.19 Τομέας Ε, Άνω Πλάτωμα, λήψη από ΝΔ.

Πιν.20 Τομέας F, Άνω Πλάτωμα, μυκηναϊκό μέγαρο και γεωμετρικά κατάλοιπα.

Πιν.21 Τομέας F, κορυφή του λόφου.

5. Νότια Ανάβαση - Ερείπια του Αρχαϊκού Οικισμού

Οι ανασκαφές στα ανώτερα βαθμιδωτά επίπεδα της Νότιας Ανάβασης X-XI έφεραν στο φως τα ερείπια τμήματος του αρχαϊκού οικισμού της ακρόπολης (Πιν.17-18) (Σχ.Α.02.04, Τομέας Ε). Άλλα τμήματα του αρχαϊκού οικισμού εντοπίστηκαν στο Μεσαίο Πλάτωμα (Σχ.Α.02.06, Τομέας Γ) (Πιν.22) και στο Ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς (Σχ.Α.02.07, Τομέας Η). (Πιν.23) Στην Νότια Ανάβαση, η ανασκαφή των επιπέδων X-XI διενεργήθηκε τμηματικά (Σκιλάρντι 1981α, 1983α, 1984α και 1988α). Η μορφολογία του λόφου και η έλλειψη ομαλού εδάφους δεν επέτρεψαν την ανάπτυξη κανονικού σχεδιασμού. Όπως στους νησιωτικούς οικισμούς του παρελθόντος, τα σπίτια είναι ομαδοποιημένα σε ακανόνιστα συγκροτήματα. Σε αυτά τα επίπεδα, η «Νότια Ανάβαση», που στα χαμηλότερα άνηδηρα ελίσσεται σαν απλό μονοπάτι, μετατρέπεται σε δρόμο. Στα επίπεδα IX-X, οι έρευνες αποκάλυψαν την πρώτη «γειτονιά» του αρχαϊκού οικισμού, απλωμένη εκατέρωθεν της ανάβασης προς το Άνω Πλάτωμα. Διακρίνονται ερείπια οικιών δομημένα κατά ομάδες, χωρίς κανονικότητα, στα οποία διακρίνεται προσαρμογή στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του ανάγλυφου (Άνδρηρο XI). Ωστόσο, εκεί ξεχωρίζει και το ενδιαφέρον δείγμα ενός πολεοδομικά οργανωμένου συστήματος που εντοπίστηκε στο επίπεδο X, όπου διακρίνεται νησίδα με τρεις οικίες που εκτείνονται κατ'επαφή, με κατεύθυνση Α-Δ, σε παράλληλη διάταξη. Η πρώτη οικία (Ε-04), έχει ορθογώνια δωμάτια, η δεύτερη (Ε-05) περιλαμβάνει δωμάτιο που διατηρεί άνοιγμα θύρας και κατώφλι στην πλευρά του δρόμου, ενώ η τρίτη (Ε-06) διασώζει μόνο ένα δωμάτιο, το προς τον δρόμο. Οι οικίες κατασκευάστηκαν από κοινού, όπως φανερώνουν οι τρεις μεσοτοιχίες (Β-Ν), που συμπλέκονται (Σκιλάρντι 1984α, 280-281, 285). Τα δωμάτια είναι ευρύχωρα και οι τοίχοι χτισμένοι με διπλή σειρά λίθων, εσωτερικής και εξωτερικής όψης, συνδεδεμένων με λάσπη. Τα κτήρια έφεραν οριζόντιες στέγες, ενώ τα δάπεδα ήταν επιστρωμένα με επίπεδες πλάκες σχιστόλιθου, συναρμολογημένες με φροντίδα.

Η διατήρηση κατωφλιών φανερώνει την ύπαρξη θυρών στην πλευρά του δρόμου, ο οποίος περνώντας εμπρός από την νησίδα, συνέχιζε προς Βορρά, όπου στο Άνδρηρο XI, περνούσε ανάμεσα στην οικία Ε-07 προς Δυσμάς και στις αντίστοιχες Ε-08 και Ε-09, προς Ανατολάς. Στο σημείο αυτό, που ο δρόμος κάμπτεται προς τα ΒΔ, η επιφάνεια είναι πλακόστρωτη και μάλιστα διατηρείται σε επάλληλες λίθινες βαθμίδες. Τα ευρήματα του οικισμού είναι λίγα, όπως αρχαϊκή μικρή όλπη, σκυφίδια και άλλα θραύσματα αρχαϊκών αγγείων, συμπεριλαμβανομένου και αποτμήματος κρατηρίσκου με διακόσμηση, του «Μηλιακού» τύπου. Η κεραμική χρονολογεί την χρήση του οικισμού στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. Τα ευρήματα είναι ελάχιστα, επειδή τα σπίτια εγκαταλείφθηκαν με οργανωμένο τρόπο, περί τα μέσα του ίδιου αιώνα. Στην δυτικό άκρη του αναλήμματος XI, ο βράχος επιτρέπει την κατευθείαν θέαση προς την γειτονική κοιλάδα και προς το μυκηναϊκό νεκροταφείο, που βρίσκεται στο βόρειο άκρο της. Από το επίπεδο XI, ο δρόμος γίνεται απότομος. Οδηγεί μετά από δύο επάλληλες καμπές (Άνδρηρα XII- XIII), η πρώτη στροφή προς τα Δυτικά και η δεύτερη προς τα Ανατολικά, στο ΝΔ άκρο του Άνω Πλατώματος, το οποίο αποτελεί τον σημαντικότερο χώρο της ακρόπολης.

6. Μεσαίο Πλάτωμα - Ερείπια του Αρχαϊκού Οικισμού

Από τον κύριο άξονα της Νότιας Ανάβασης διακλαδώνονται δύο δευτερεύοντες άξονες που οδηγούσαν προς Ανατολάς σε ανισοϋψή επίπεδα του λόφου. Περιτρέχοντας την βόρεια πλευρά της αρχαϊκής νησίδας ανάμεσα στα Άνδηρα ΙΧ-Χ της Νότιας Ανάβασης, διερχόταν στενή ατραπός που ξεκινώντας από τον κύριο δρόμο οδηγούσε προς Ανατολάς, με ανώμαλη πορεία, σε σημείο στα βόρεια του Μεσαίου Πλατώματος (Σχ.Α.02.06, Τομέας Γ) (Πιν.22). Στο διάνυσμα που αντιστοιχεί στην νησίδα, η ατραπός ήταν ευθύγραμμη και ομαλή, ενώ πέραν αυτής προς τα ανατολικά, ακολουθούσε ανηφορικό και σχεδόν στενό διάδρομο που εκτεινόταν μεταξύ σχηματισμού βράχων.

Το Μεσαίο Πλάτωμα περιλάμβανε την δεύτερη «γειτονιά» του αρχαϊκού οικισμού. Το πλάτωμα βρίσκεται σε επίπεδο περίπου 10 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο του Άνω Πλατώματος. Η ευνοϊκή θέση του πλατώματος, που προστατευόταν από τους βόρειους ανέμους, συνέβαλε στην εκεί ανάπτυξη πυκνού πλέγματος οικιών. Το πλάτωμα καταλάμβανε κεντρική θέση στον λόφο. Στα ΒΔ εκτείνεται το Άνω Πλάτωμα, στα ΒΑ το Κάτω Πλάτωμα. Το Ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς εκτείνεται προς τα νότιο-ανατολικά. Το Μεσαίο Πλάτωμα αποτελεί οριζόντιο και σχετικά ομαλό επίπεδο, του οποίου το περίγραμμα περιβάλλεται από σχηματισμούς βράχων (Σχ.Α.02.06, Τομέας Γ). Η δυτική και η νότια πλευρά διαμορφώνονται σε ορθογώνιο έξαρμα με απόκρημνες παρυφές. Σε κάτοψη, το Μεσαίο Πλάτωμα έχει μορφή ανεστραμμένου Γ. Την ίδια μορφή έχει και ο αρχαίος δρόμος (Β-Ν), που ξεκινώντας από το βόρειο άκρο πλαισιώνεται στα ανατολικά από συγκρότημα ορθογώνιων δωματίων και στα δυτικά από τον ανυψωμένο άμορφο βράχο. Ο δρόμος κάμπτεται προς Δυσμάς, οδηγώντας

Πιν.22 Τομέας Γ, Μεσαίο Πλάτωμα, Αρχαϊκός οικισμός.

στο δυτικό χείλος του πλατώματος, που αποτελεί βραχώδες έξαρμα. Από τη θέση αυτή, η θέα είναι απρόσκοπτη προς τα πλατώματα της Νότιας Ανάβασης και τα απέναντι γειτονικά υψώματα, στα δυτικά. Το ίδιο άκρο του πλατώματος εκτείνεται υπερυψωμένο περί τα 15 μ., επάνω από το επίπεδο των αναλημάτων VI και VII, της Νότιας Ανάβασης. Ο αρχαίος δρόμος έφερε με απότομη κατάβαση από το Άνω Πλάτωμα, στο Άνδηρο VI. Όπως στη «Νότια Ανάβαση» και στο «Ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς», τα ερείπια του Μεσαίου Πλατώματος φανερώνουν την παρουσία αξιόλογου οικισμού, που απλώνεται στις νότιες και νότιο-ανατολικές κλιτύς του λόφου. Η ανατολική πλευρά του Μεσαίου Πλατώματος περιτρέχεται από το κάθετο μέτωπο του βράχου, που ανατολικότερα ορθώνεται σε υψηλότερο επίπεδο. Η γειτονιά του Μεσαίου Πλατώματος αποτελείται από συνωστισμένα και συμπλεκόμενα σπίτια με 1-2 δωμάτια. Υπήρχαν κυρίως μονόχωρα δωμάτια που εκτείνονται δίπλα στο δρόμο ή γύρω σε ανοιχτό χώρο. Στο βόρειο άκρο του εκτείνονται τα δύο δωμάτια της οικίας G-01, στα οποία οδηγεί η ατραπός που ερχόταν από Βορρά. Στα ανατολικά της κατέληγε στενωπός B-N, που περιέτρεχε στα ανατολικά την οικία G-02. Η στενωπός, σε αρχική φάση περνούσε N-B από τον ανοιχτό χώρο, που σε δεύτερη φάση μετατράπηκε στην οικία G-03. Στα δυτικά της τελευταίας εκτείνονταν η μονόχωρη G-04. Ο δρόμος περνούσε στα δυτικά των G-01, G-02, G-04. Ο δρόμος, στα ανατολικά του κτηρίου G-02, σχημάτιζε αναβαθμό, που σε δεύτερη φάση αχρηστεύτηκε με την τοποθέτηση λίθινου εμποδίου (Σκιλάρντι 1986α). Από εκεί ο δρόμος καμπτόμενος προς τα δυτικά, έφθανε στην άκρη του βράχου, από όπου θα οδηγούσε, ίσως με την βοήθεια ξύλινης ή λίθινης σκάλας σε χαμηλότερο επίπεδο, στο Άνδηρο VI.

Φαίνεται πως αρχικά ο ίδιος δρόμος εκτεινόταν με διακλάδωση προς ΝΑ και ΝΔ. Την ανατολική διακλάδωση συμπεραίνουμε από την παρουσία του γεωμετρικού τοίχου (Σκιλάρντι 1988α, 200) στα νότια του χώρου G-05. Εικάζεται ότι εξαιτίας της στενότητας χώρου, σε δεύτερη φάση κατέστη αναγκαία η ανέγερση του δωματίου G-05, αχρηστεύοντας τον αρχαίο δρόμο. Οι τοίχοι αποκαλύπτουν ορθογώνιο δωμάτιο, το οποίο φαίνεται πως ήταν άστεγος υπαίθριος χώρος, όπως έδειχναν τα ευρήματα, μεταξύ άλλων και ένας κατακείμενος λίθινος τρυπήρας. Από το ίδιο άνδηρο προέρχεται το λογχοειδές άκρο σιδερένιου οβολού, προφανώς, προορισμένου στο ψήσιμο κρεάτων κατά τα συμπόσια (Σκιλάρντι 1988α, 146). Κρίνοντας από το άνοιγμα θύρας, συμπεραίνεται ότι η είσοδος στο G-05 ήταν δυνατή από τον χώρο G-03. Στα δυτικά, την νότια πλευρά καταλάμβανε η οικία G-06, που περιλάμβανε δύο δωμάτια. Η άτακτη διάταξη των γύρω τοίχων -διάταξη που αποτρέπει μία ακριβέστερη προσέγγιση- ίσως οφείλεται σε επαλληλία οικοδομικών φάσεων, πιθανώς όμως και στην αρχική διέλευση των δρόμων. Το τριγωνικό σχήμα της G-07, μάλλον οφείλεται σε προσαρμογή εξαιτίας της ΝΔ διακλάδωσης. Στο εσωτερικό, σώζεται ευμεγέθης παραλληλόγραμμη πλάκα ασαφούς χρήσης που ενδέχεται να υποδηλοί βιοτεχνική χρήση. Προς Βορρά του G-06 εκτεινόταν η G-08, ενώ ο δρόμος παρεμβαλλόταν ανάμεσα σε αυτήν και τη γωνιακή οικία G-09. Στα δυτικά της οικίας G-08, στην άκρη του πλατώματος διακρίνονται το δωμάτιο G-10 και το αμέσως μεταγενέστερο G-11.

Ο προσεκτικά δομημένος γεωμετρικός τοίχος ΒΔ-ΝΑ, που προαναφέρθηκε, στα νότια του G-05, αποτελούσε το ανάλημμα δρόμου που οδηγούσε από το Μεσαίο Πλάτωμα στο προς Νότο γειτονικό «Ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς». Ο τοίχος ανάγεται στον 8ο αι. π.Χ., αποτελώντας το παλαι-

ότερο εύρημα του πλατώματος (Σχ.Α.02.06, Τομέας Γ). Προχρονολογείται του αρχαϊκού οικισμού και υποδεικνύει την θέση δρόμου που οδηγούσε τουλάχιστον από τον 8ο αι. π.Χ. στην υπαίθρια λατρεία και στον βωμό του ναού της Αθηνάς. Σύμφωνα με τις ανασκαφικές ενδείξεις η λατρεία της θεάς είχε καθιερωθεί ήδη από την Πρωτογεωμετρική περίοδο, ενδεχομένως και από την μυκηναϊκή ΙΙΙΓ (βλ. κατωτ.). Τα ερείπια του οικισμού στο Μεσαίο Πλάτωμα σώζονται σε μέτρια έως καλή κατάσταση. Όμως υποδηλώνουν τον αρχικό πλούτο του οικισμού. Από τομή στον διάδρομο ΣΤ προέρχεται μεταξύ άλλων κοτύλη των αρχών του 7ου αι π.Χ. (Σκιλάρντι 1986α). Δυστυχώς, τα ευρήματα που αποκαλύφθηκαν μέσα στις οικίες είναι ελάχιστα, διότι ο χώρος εγκαταλείφθηκε ειρηνικά περί τα μέσα του 7ου αι. π.Χ.

7. Άνδρο Ναού της Αθηνάς - Ναός, «Πρώιμο Πρυτανείο»

Προς τα ΝΑ του Μεσαίου Πλατώματος εκτείνεται το Άνδρο του Ναού της Αθηνάς (Σχ.Α.02.06, Τομέας Η) (Πιν.23). Ο ναός οικοδομήθηκε σε επίμηκες επίπεδο μήκους περίπου 55 μ. Χ 22 μ., που ακολουθεί την οφρύ του βράχου με κατεύθυνση Α-Δ. Το δυτικό πέρας του ανδήρου φθάνει μέχρι το βραχώδες και απόκρημνο άκρο, από όπου προσφέρεται θέα προς τη Νότια Ανάβαση. Ο ναός (Πιν.24) καταλαμβάνει θέση στην νότια παρυφή του ανδήρου, από όπου η θέα προς το εσωτερικό του νησιού είναι εντυπωσιακή. Ο ναός διακρίνεται από απόσταση, κυρίως από την κοιλάδα της Νάουσας. Το άνδρο έχει κυμαινόμενο πλάτος. Στην δυτική πλευρά μετρά 10 μ. ενώ στην πλατεία που σχηματίζεται μεταξύ του ναού και του «πρώιμου πρυτανείου» (βλ. κατωτ.) το πλάτος (B-N) διανοίγεται στα 19 μ. Στην βόρεια πλευρά, το περίγραμμα διαγράφεται με σαφήνεια εξαιτίας του ορθωμένου μετώπου του βράχου. Η ανατολική απόληξη του ανδήρου είναι βραχύδης. Το μέτωπο του βράχου περιβάλλει την ανατολική πλευρά του τεμένους. Περί τα 10 μ. προς τα ΒΑ του ιερού, ο άμορφος και γυμνός βράχος ανυψώνεται σχηματίζοντας ένα ακόμα επίπεδο. Εκεί εντοπίστηκαν τα ερείπια τοίχων, που κρίνοντας από την σημερινή τους διάταξη εικάζεται πως ανήκαν μάλλον σε δευτερεύοντες χώρους, ίσως κτίσματα σχετιζόμενα προς το ιερό της θεότητας (βλ. κατωτ.).

Στο αντίθετο άκρο του ανδήρου, τα ερείπια περιλαμβάνουν στο δυτικό πέρας το παραλληλόγραμμο κτήριο Η-01 και αμέσως στα ανατολικά του το δίχωρο κτήριο Η-02 (9.50 μ. Χ 5.50 μ.). Το Η-01 ήταν δωμάτιο στο οποίο η προσέγγιση γινόταν πιθανώς από στενό διάδρομο προς Βορρά του Η-02. Και τα δύο κτήρια βλέπουν προς Νότο. Και τα δύο έχουν οικοδομηθεί με πελεκημένους λίθους από τον εντόπιο βράχο. Στο Η-02 η είσοδος βρισκόταν στην ανατολική πλευρά. Από το πρώτο δωμάτιο σωζόμενο άνοιγμα θύρα φανερώνει πρόσβαση στο δυτικό δωμάτιο. Ίσως σε δεύτερη φάση τα δωμάτια αυτονομήθηκαν και η θύρα τοιχίστηκε. Ο ναός της Αθηνάς βρίσκεται περί τα 18.50 μ. ανατολικά από το Η-01 και Η-02. Το διάστημα μεταξύ ναού και κτηρίων είναι αδόμητο, όπως και στα βόρεια του ιερού. Ο ναός Η-04, διαστάσεων 10.20 μ. Χ 6,60 μ., με προσανατολισμό Α-Δ, ανεγέρθηκε κατ' ευθείαν επάνω στον οριζόντιο βράχο. Σώζονται οι περιμετρικοί τοίχοι, εκτός της νότιας πλευράς που έχει εξαφανιστεί. Οι τοίχοι, πάχους 0.50 μ., οικοδομήθηκαν με προσεκτικά πελεκημένους λίθους, με τοιχοδομία που φέρει εσωτερική και εξωτερική όψη. Ο ναός έχει ορθογώνια κάτοψη, μορφής οίκου. Την οριζόντια στέγη στήριζαν δύο στύλοι, που είχαν τοποθετηθεί κατά τον μακρό άξονα. Από τις δύο κυκλικές μαρμαρίνες βάσεις των στύλων, βρέθηκε η μία, η δυτική. Στο εσωτερικό, τις πλευρές περιέτρεχε λίθινο θρανίο πλάτους 0.50μ. (Σκιλάρντι 1986α Σκιλάρντι

Πιν.23 Τομέας Η, Άνδηρο Αθηνάς, αναλημματικός τοίχος ναού.

Πιν.24 Τομέας Η, Άνδηρο Αθηνάς, Ναός.

1987α). Στην δυτική πλευρά του βραχώδους εξάρματος, στο σημείο όπου υψώνεται ο ναός, ο βράχος εκτείνεται σε υψόμετρο 57 μ. Εκεί η δυτική πλευρά του ναού περιβλήθηκε με λίθινο αναλημματικό τοίχο, δομημένο με ορθογώνιους λίθους, που στρωματογραφικά ανήκει στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. (Σκιλάρντι 1986α, 76-80). Στην πρόσοψη υπήρχε μεγάλη δίφυλλη θύρα, όπως φανερώνει το σωζόμενο επίμηκες λίθινο κατώφλι στην ανατολική πλευρά (Σκιλάρντι 1984α, πιν.161). Η πρόσοψη του ναού βλέπει προς την θάλασσα και προς τον κόλπο της Νάουσας.

Εκτεινόμενο αμέσως προς Ανατολάς και αποτελώντας τμήμα του ναού είναι το τέμενος που χρησιμοποιεί για τις υπαίθριες ιεροτελεστίες. Σώζονται οι περιμετρικοί τοίχοι (διαστ. 8.00 μ. X 6.50 μ.), ενώ ο νότιος έχει εξαφανιστεί. Προσκολλημένος στον βόρειο τοίχο υπάρχει ορθογώνιος βωμός (Σκιλάρντι 1986α, 193), γύρω στο οποίο βρέθηκαν κατάλοιπα θυσιών με άνθρακες και οστά ζώων. Ο βωμός επικάθεται σε παλαιότερο βωμό κυκλικού σχήματος. Η εξαιρετική αρχαιότητα της λατρείας της Αθηνάς αποδεικνύεται από την κεραμική που φτάνει μέχρι την Πρωτογεωμετρική περίοδο. Προκαλεί ενδιαφέρον το γεγονός ότι σε τομές που ανοίχτηκαν μέσα στο τέμενος αποκαλύφθηκαν άθικτα μυκηναϊκά στρώματα με ενδείξεις πυρκαγιάς και κατά χώρα μυκηναϊκά αγγεία της IIIΓ περιόδου (Σκιλάρντι 1986α Σκιλάρντι 1987). Στην νότια πλευρά, που είναι στραμμένη προς την κοιλάδα της Νάουσας, ο βράχος στον οποίο υψώνεται ο ναός σχηματίζει ακανόνιστο κάθετο μέτωπο. Στην βάση του βράχου και σε βάθος περίπου 3 μ. από το επίπεδο του ναού, όπου υπάρχει αναβαθμός, το πέτρωμα διαμορφώνεται σε επικλινή επιφάνεια στα δυτικά, που οδηγεί προς ανατολάς στον αποθέτη του ναού. Ο αποθέτης κάλυπτε κοιλότητα του βράχου, μέσα στην οποία ανακαλύφθηκε ο όγκος των αναθημάτων. Όπως έδειξε η στρωματογραφία, τα αντικείμενα ερρίφθησαν στην κοιλότητα σε μία μόνο χρονική στιγμή, ίσως σε φάση που ο ναός καταστράφηκε ή πραγματοποιήθηκε επισκευή του σηκού. Στον αποθέτη εντοπίστηκαν πλούσια κεραμική, ειδώλια, λύχνοι και άλλα αφιέρωματα που φανερώνουν την διαχρονική χρήση του χώρου από την Πρωτογεωμετρική ως την πρώιμη Ελληνιστική περίοδο.

Περί τα 5μ. προς Βορρά του ναού διακρίνονται τα θεμέλια αξιόλογου αρχαϊκού κτηρίου, του Η-03, που είναι σύγχρονο προς τον ναό (Σχ. Α.02.06, Τομέας Η). Το κτήριο ταυτίστηκε με «πρώιμο Πρυτανείο». Το κτήριο περιλαμβάνει τέσσερα δωμάτια. Στο ΒΑ δωμάτιο, που έχει περιορισμένες διαστάσεις και ήταν μάλλον αποθήκη, εντοπίστηκαν πήλινα σφραγίσματα του 4ου αι. π.Χ., που προφανώς ανήκαν σε δημόσια έγγραφα (Σκιλάρντι 1986α, 181). Στα ΝΑ εκτεινόταν ορθογώνιο δωμάτιο με την είσοδο στην νότια πλευρά. Εικάζεται ότι από αυτό το δωμάτιο δεύτερη θύρα οδηγούσε στην αποθήκη. Από την άλλη πλευρά, η κύρια είσοδος του Η-03 βρισκόταν στην δυτική πλευρά, όπου διατηρείται μεγάλο μονολιθικό κατώφλι, μήκους 1.80 μ., που φανερώνει την παρουσία μεγάλης δίφυλλης θύρας (Σκιλάρντι 1986α, 181). Η είσοδος οδηγούσε κατευθείαν στο ΒΔ και στο ΝΔ δωμάτιο, με άνοιγμα στην κοινή μεσοτοιχία. Το ΝΔ δωμάτιο περιείχε στο ΝΑ του άκρο το λίθινο περίγραμμα μεγάλης παραλληλόγραμμης εστίας. Αποτελούσε το κύριο δωμάτιο, που εικάζεται πως χρησίμευε ως χώρος συναθροίσεων των ισχυρών μελών της αριστοκρατίας, κατά την λήψη αποφάσεων για τον οικισμό, όταν η δύναμη του τοπικού αρχηγού ή μονάρχη είχε υποχωρήσει. Σε κάθε περίπτωση, η γειτνίαση του κτηρίου Η-03 προς τον ναό υποδηλώνει εξάρτηση από την θεότητα. Εικάζεται ότι αυτή η εγγύτητα υποδηλώνει πως η λειτουργία του δεν ήταν άσχετη προς την λατρεία της θεάς.

Σημειώνεται ότι η ανακάλυψη σφονδυλίων στο ΝΔ. δωμάτιο υποδηλώνει την χρήση αργαλειού για την παραγωγή υφασμάτων, δραστηριότητα που ίσως σχετιζόταν με την θεά. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι το ίδιο κτήριο είχε διπλή χρήση, ως χώρος συναθροίσεων του οικισμού και ως βοηθητικός χώρος για το ιερό.

Η επίκαιρη θέση του κτηρίου δίπλα στον ναό, η αρχαική χρήση της αποθήκης, έστω και σε φάση κατά πολύ μεταγενέστερη (4ος αι. π.Χ.) από την περίοδο ακμής του κτηρίου (7ος αι. π.Χ.), το ΒΔ δωμάτιο με την μεγάλη εστία, προφανώς για την προετοιμασία εδεσμάτων και το ψήσιμο κρεάτων, όλα κατατείνουν στην υπόθεση ότι το κτήριο, ευρισκόμενο δίπλα στον ναό της προστάτιδας θεάς αποτελούσε το διοικητικό κτήριο ή την έδρα λήψης των αποφάσεων της αριστοκρατίας, σε φάση κατά την οποία είχε επέλθει συρρίκνωση στην δύναμη του μονάρχη. Φαίνεται πως το κτήριο ήταν το πρυτανείο του αρχαϊκού οικισμού, που λειτουργούσε υπό την προστασία της θεάς (Snodgrass 1977). Σημειώνεται ότι απαραίτητη προϋπόθεση στον τρόπο διακυβέρνησης της κοινότητας στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, πέρα από την λειτουργία του πρυτανείου, αποτελούσε η παρουσία ανοιχτού χώρου, της αγοράς, η οποία ήταν απαραίτητη για τις συνελεύσεις του λαού. Η κατανομή των κτηρίων στο άνδηρο δείχνει ότι τον χώρο γύρω στον ναό και το πρυτανείο περιέβαλλε η αγορά, ομαλή έκταση, που προφανώς αποτελούσε τον χώρο επιτέλεσης των θρησκευτικών ιεροτελεστιών και των λαϊκών συναθροίσεων των κατοίκων του οικισμού (Σκιλάρντι 1985α, 193)

Η ταύτιση του ναού κατέστη δυνατή από την ανεύρεση αφιερωματικών αντικειμένων, κυρίως πλακών με ανάγλυφη παράσταση γυναικείας θεότητας και αγγείων με επιγραφές αφιερωμένες στην Αθηνά. Όμως, υπάρχουν εκ παραλλήλου ενδείξεις ότι στο άνδηρο λατρευόταν και ο Απόλλων, κρίνοντας από το ενεπίγραφο θραύσμα αγγείου. Μολονότι η ανασκαφή δεν κατόρθωσε να προσφέρει άλλα στοιχεία για την λατρεία της δεύτερης θεότητας, που πάντως θα λατρευόταν σε αυτόνομο κτήριο, η ανασκαφή οδήγησε στην αποκάλυψη σειράς μικρών κτισμάτων στο ανατολικό άκρο, λίγο υψηλότερα από το επίπεδο του ανδρήρου. Εκεί, διακρίνεται το σύμπλεγμα τοίχων Η-05, που δεν έχει καταστεί σαφές εάν ανήκε σε δεύτερο μικρότερο ιερό ή σε προσαρτήματα του κυρίου ναού.

8. Νότιες Κλιτύες – Χώρος Ελαιοτριβείου

Από το επίπεδο του Ανδρήρου του Ναού της Αθηνάς υπάρχει ατραπός που από τα δυτικά του ιερού κατέρχεται στο αμέσως χαμηλότερο επίπεδο με τον αποθήτη του ναού της θεάς. Από τον ίδιο άξονα διακλαδώνεται δεύτερη ατραπός που συνεχίζοντας προς τα χαμηλότερα πρανή, οδηγεί σε θέση όπου σώζεται υπερμεγέθους πλάκα ελαιοτριβείου (Σχ.Α.02.07, Τομέας Ι). Από το ναό, η κάθοδος προς τα χαμηλότερα πρανή είναι πολύπλοκη, αφού η πορεία δεν ακολουθεί σαφή άξονα. Η θέση του ελαιοτριβείου, σε ευθεία γραμμή από τον ναό, δεν ξεπερνά τα 40 μ. περίπου. Ειδικότερα, η κάθοδος από το δυτικό άκρο του Ανδρήρου της Αθηνάς, οδηγεί με διαγώνια πορεία ΒΔ προς ΝΑ, ανάμεσα σε βράχους διάσπαρτους και γυμνούς, σε επίπεδο όπου διακρίνεται η επίπεδη πλάκα του ελαιοτριβείου, ελαφρώς ανασκωμένη από την αρχική της θέση. Λίγα μέτρα βορειότερα (Σκιλάρντι 1986α, 200-202) διακρίνονται ίχνη εγκατάστασης της ΠΚ περιόδου, όπου υπάρχει κυρτός τοίχος, που έχει την κοίλη όψη του στραμμένη προς Νότο. Η πλάκα έχει σχήμα σχεδόν τετράγωνο και διαστάσεις 2.10 μ. X 2.25 μ. (Σκιλάρντι 1978α, 1986α, 1986α). Έχοντας αποσπαστεί από το φυσικό

πέτρωμα, λαξεύτηκε ως ενιαίο επίπεδο από το γρανιτικό πέτρωμα της θέσης. Στην άνω επιφάνεια διακρίνεται αύλακα, που διαγράφοντας ημικυκλική καμπύλη, καταλήγει στη μέση τη νότιας πλευράς σε αύλακα απορροής. Αποτελούσε σαφώς επιφάνεια στην οποία γινόταν η έκθλιψη και συμπίεση ελαιοκάρπου για την παραγωγή λαδιού (Πιν.25).

Η πλάκα αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα ανάλογα δείγματα στο Αιγαίο. Η παρουσία ευρήματος τέτοιων διαστάσεων προκαλεί έκπληξη, δεδομένου ότι υποδηλώνει την παρουσία εντυπωσιακής παραγωγής ελαιοκάρπου και παραγωγικού ελαιώνα στην περιοχή, ενώ στον λόφο δεν σώζεται σήμερα παρά ελάχιστη βλάστηση. Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία της πλάκας υποδηλώνει την παραγωγή σημαντικής ποσότητας ελαιοκάρπου. Επίσης υποδηλώνει την παρουσία μεγάλου αριθμού ελαιοδέντρων, των οποίων η παρουσία θα μπορούσε να τοποθετηθεί με πιθανότητα στην αρχαϊκή φάση, όταν διαδόθηκε η καλλιέργεια και η εμπορία του ελαιολάδου στο Αιγαίο. Εικάζεται ότι η θέση του ελαιοτριβείου κοντά στον ναό δεν είναι τυχαία. Ίσως η περίοδος της εντυπωσιακής παραγωγής ελαιολάδου στις Κουκουναριές να συμπίπτει με την ακμή του αρχαϊκού οικισμού, σε φάση κατά την οποία η Αθηνά αποτελούσε την κεντρική θεότητα του οικισμού, έχοντας υπό την προστασία της τις δραστηριότητες του οίκου και την καλλιέργεια της ελιάς (Burkert 1985).

Πιν.25 Τομέας Ι, Νότια κλιτύ, πλάκα ελαιοτριβείου.

9. Άνω Πλάτωμα – Μυκηναϊκό Συγκρότημα, Γεωμετρικός Οικισμός (Πιν.26)

Η ανηφορική Νότια Πρόσβαση οδηγεί στο Άνω Πλάτωμα (Σχ.Α.02.05, Τομέας F), διαστάσεων 26,00μ. x 33,00 μ. και προσανατολισμού Β-Ν. Στο ίδιο επίπεδο αναρριχάται και η υποτυπώδης ατραπός που αρχίζει από το επίπεδο του γειτονικού Μεσαίου Πλατώματος (Σχ.Α.02.06, Τομέας G). Η επίπεδη κορυφή του λόφου έχει κάτοψη έλλειψης, με ευθύγραμμη την νότια πλευρά όπου διαγράφεται ο όγκος του ισχυρού μεγαλιθικού τείχους, που ανήκει σε εκτεταμένη μυκηναϊκή οχύρωση (Σχ.Α.02.08, Τομέας F). Το πλάτωμα περιβάλλει στις τρεις πλευρές (βόρεια, ανατολική και δυτική) βραχώδης στεφάνη, που εμφανίζεται ελαφρά υπερυψωμένη διαμορφώνοντας τα φυσικά χαρακτηριστικά της κορυφής του λόφου. Το πλάτωμα αντιπροσωπεύεται από επίπεδο κλίσης Β-Ν, αποτελούμενο από συσσωρευμένες φυσικές εναποθέσεις και στρώματα προερχόμενα από φάσεις κατεστραμμένων οικοδομικών καταλοίπων. Το χώμα καλύπτει την επιφάνεια του βράχου, ο οποίος κλίνει και αυτός προς Νότο. Χαμηλά, στο επίπεδο του βράχου διακρίνεται μία ισχυρή επιμήκης κοι-λότητα, κατεύθυνσης Β-Ν, που εξαρχής χρησίμευσε στην διαμόρφωση προοπτικών κατοίκησης.

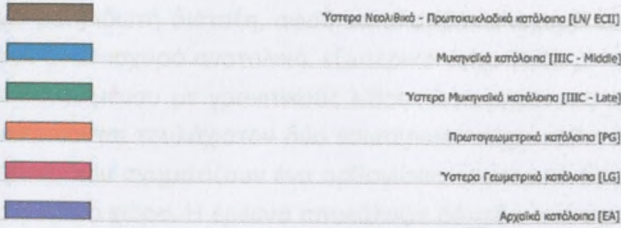
Το Άνω Πλάτωμα, παρά τις περιορισμένες διαστάσεις, το δυσπρόσιτο της θέσης, την συνεχή σάρωση από τους ισχυρούς ανέμους και την επικράτηση ακραίων συνθηκών θερμοκρασίας (Σκιλάρντι 1991α, 226), αποτελεί το πιο πυκνοδομημένο σημείο του λόφου. Το πλάτωμα απέδωσε πλήθος αρχαιολογικών δεδομένων. Η διάνοιξη ανασκαφικών τετραγώνων στο Άνω Πλάτωμα οδήγησε στην αποκάλυψη οικιών του γεωμετρικού οικισμού και από κάτω, ακόμα αρχαιότερων φάσεων, με κυρίαρχη την φάση της μυκηναϊκής οχύρωσης και του εντυπωσιακού ηγεμονικού συγκροτήματος (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). Ειδικότερα, στο πλάτωμα αποκαλύφθηκαν ενδείξεις τουλάχιστον εννέα επαλλήλων χρονικών φάσεων (Ύστερη Νεολιθική Ι, Ύστερη Νεολιθική ΙΙ, Πρωτοκυκλαδική ΙΙ, Μυκηναϊκή ΙΙΙΓ (Μέση), Μυκηναϊκή ΙΙΙΓ (Ύστερη), Υπο-μυκηναϊκή, Πρωτογεωμετρική, Γεωμετρική, Πρώιμη Αρχαϊκή). Η αποκαλυπτική στρωματογραφία και τα πλούσια ευρήματα προβάλλουν το Άνω Πλάτωμα, όχι μόνο ως την σημαντικότερη θέση της ακρόπολης, αλλά και ως τον πιο εντυπωσιακό χώρο για την κατανόηση των ιστορικών φάσεων που καθόρισαν την τύχη της Πάρου.

Χωρίς αμφιβολία, οι ιστορικές διακυμάνσεις της Πάρου, άφησαν έντονα τα ίχνη τους στη συμπυκνωμένη στρωματογραφική διάταξη του Άνω Πλατώματος. Κρίνοντας από τα ανασκαφικά πορίσματα που προέκυψαν στο Κάτω Πλάτωμα, ο λόφος κατοικήθηκε στην Ύστερη Νεολιθική περίοδο Ι (5η χιλ. π.Χ.). Μολονότι στο Άνω Πλάτωμα δεν εντοπίστηκαν ίχνη της παλαιότατης αυτής περιόδου, οι γενικότερες ενδείξεις φανερώνουν πως ο λόφος έχει αρχαιότατη ιστορία. Η έλλειψη ιχνών της Ύστερης Νεολιθικής περιόδου στο Άνω Πλάτωμα αποτελεί μάλλον συγκυριακό γεγονός, αφού τα τετράγωνα του Κάτω Πλατώματος αποκάλυψαν ενδείξεις επαλλήλων στρωμάτων της ΥΝ Ι και ΥΝ ΙΙ. Πέραν τούτου, η ανακάλυψη αξιόλογου λιθόκτιστου κτηρίου στο ΒΑ άκρο του Άνω Πλατώματος (κατωτ.) προσδίδει εξέχουσα διάσταση στην σπουδαιότητα του Πρωτοκυκλαδικού οικισμού των Κουκουναριών.

Η ανασκαφή της ακρόπολης δρομολογήθηκε το 1976, με τη χάραξη κανάβου, την διάνοιξη δοκιμαστικών τομών και την ανασκαφή 22 τουλάχιστον τετραγώνων, διαστάσεων 4.00 μ. x 4.00 μ. στο Άνω Πλάτωμα. Στις πρώτες επισκέψεις του λόφου, η επιφανειακή έρευνα απέφερε ενδείξεις για την πα-

Πιν.26 Τομέας F. Άνω Πλάτωμα

ρουσία πρωτογεωμετρικού ορίζοντα (Schilardi 1975β). Τελικά, η πρόοδος της ανασκαφής το 1976-1992, οδήγησε στην αποκάλυψη οικιών του γεωμετρικού οικισμού και σε βαθύτερο στρώμα, του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος και ακόμα παλαιότερων ενδείξεων σε μεγαλύτερο βάθος.

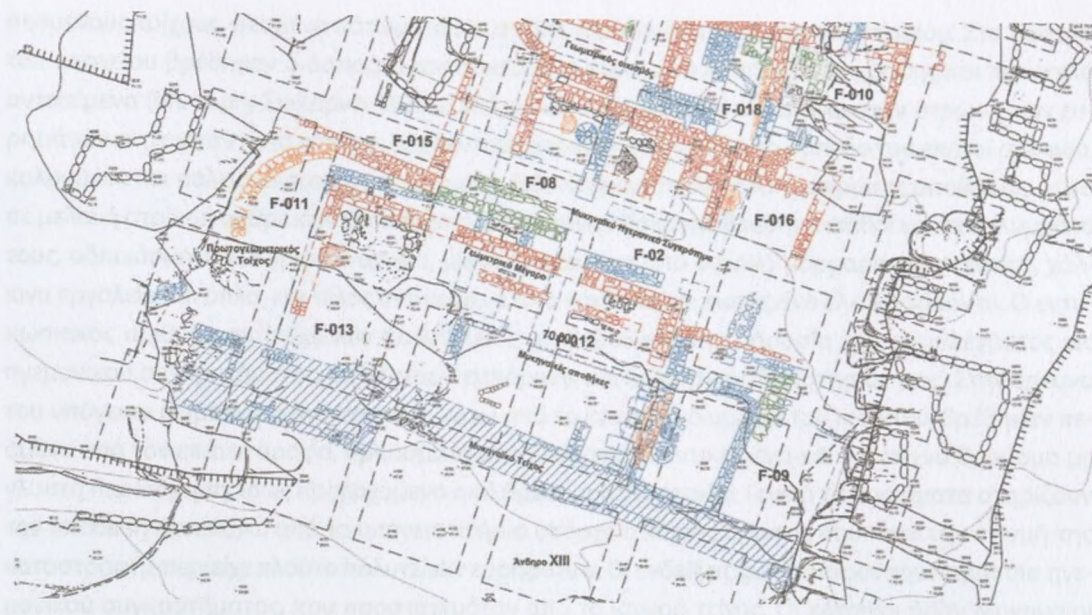
Η διάνοιξη δευτερευουσών τομών, σχεδόν κατ' επαφή και αμέσως νότια του τείχους, οδήγησε στον εντοπισμό διαταραγμένων ογκολίθων της οχύρωσης (Σκιλάρντι 1976α, 1988). Η διάνοιξη διερευνητικής τάφρου, κάθετης προς την πορεία του τείχους διαστάσεων 3.00 μ. x 0.80 μ., διαπέρασε την ανατολική πλευρά της δυτικής μυκηναϊκής αποθήκης (βλ. κατωτ.), φέρνοντας στο φως, κάτω από τον μυκηναϊκό ορίζοντα, ενδείξεις δύο επαλλήλων τοίχων, εκ των οποίων ο πρώτος βαίνει σχεδόν παράλληλα με την εσωτερική παρειά του μυκηναϊκού τείχους, ενώ ο δεύτερος, εκτεινόμενος σε βαθύτερο επίπεδο έβαινε ΒΑ-ΝΔ. (βλ. τομή Σκιλάρντι 1977α, 269, εικ.2). Παρότι η στρωματογραφική μελέτη θα απαιτήσει και συμπληρωματική ανασκαφική διερεύνηση, παρατηρείται ότι ο τοίχος 3 συνδεόταν με το δάπεδο 10 και με πρωτοκυκλαδική κεραμική, ενώ ο τοίχος 2, είναι μεταγενέστερος, αφού η κατασκευή του διατάραξε το δάπεδο 10. Το μυκηναϊκό οχυρωματικό τείχος, που χρονολογικά ακολουθεί τους 2 και 3 έκανε χρήση των υλικών και στηρίχτηκε επάνω στον 2. Από το ίδιο πλάτωμα προέρχονται σποραδικές ενδείξεις πρωτοκυκλαδικών ευρημάτων. Διακρίνονται θραύσματα κεραμικής, ακέραια ή θραυσμένα μαρμάρινα ειδώλια και ένα πηνιοειδές αντικείμενο (Schilardi - Katsarou 2004, 28-29).

Για την μεταγενέστερη ιστορία του χώρου κατά την 2η χιλ. π.Χ., η διερεύνηση της πλούσιας στρωματογραφικής επαλληλίας δεν απέδωσε τα αναμενόμενα ευρήματα, που θα ήσαν ικανά να γεφυρώσουν την χρονική απόσταση μεταξύ ΠΚ ΙΙ και της μυκηναϊκής ΙΙΙΓ. Ωστόσο, η κατάσταση στις Κουκουναριές, όπως αποκάλυψαν οι ανασκαφές διαφέρει ριζικά από εκείνη την Παροικιάς. Στην Παροικιά, η ανασκαφή στην κορυφή του λόφου, στη θέση Κάστρο, γύρω στον μαρμαρίνο αρχαϊκό ναό της Αθηνάς, οδήγησε στην αποκάλυψη εγκατάστασης που χρονολογείται από την Ύστερη Νεολιθική και την Πρωτοκυκλαδική περίοδο. Οι ανασκαφές οδήγησαν στην αποκάλυψη εκτεταμένου ορίζοντα από σημαντικό οικισμό με δρόμους και δωμάτια της Μεσοκυκλαδικής περιόδου (Rubensohn 1917).

Στις Κουκουναριές, επιβεβαιώθηκε το 1981 η σπουδαιότητα της Πρωτοκυκλαδικής φάσης (Σκιλάρντι 1981α, 272), όταν οι έρευνες αποκάλυψαν στη ΒΑ οφρύ του πλατώματος πρωτοκυκλαδικό κτήριο (ΠΑΕ 1991α, 229-233, εικ.3). Αποτελεί το μόνο προμυκηναϊκό κτήριο του λόφου (Σχ.Α.02.08, Τομέας F, κτήριο F-01). Τα θεμέλια υποδηλώνουν την παρουσία ορθογώνιου κτηρίου που έχει προσανατολισμό Β-Ν, με θέα προς τον κόλπο της Νάουσας. Μολονότι το ανώτερο τμήμα του έχει κατακρημνιστεί, διασώζονται ενδιαφέροντα τμήματα από την κατώτερη τοιχοδομία. Το κτήριο έχει βαθμιδωτή διάταξη, αφού καταλαμβάνει ισχυρά κεκλιμένο επίπεδο. Τα ερείπια περιλαμβάνουν έναν ισχυρό ανατολικό, εξωτερικό τοίχο (1,00 μ. - 1,10 μ. πλάτους), προσανατολισμού Β-Ν, οικοδομημένου με γρανιτικούς λίθους λατομημένους από τον λόφο. Στο χαμηλότερο επίπεδο, διακρίνονται τουλάχιστον δύο εσωτερικοί τοίχοι κάθετοι (πάχους 0.50 μ.-0,70 μ.) προς τον εξωτερικό, που σχηματίζουν ένα ορθογώνιο εσωτερικό δωμάτιο και στα βόρεια, ένα δευτερεύοντα βοηθητικό χώρο. Η έρευνα αποκάλυψε δάπεδα από σχιστόλιθους και πατημένο χώμα. Στο ανα-

τολικό δωμάτιο διαπιστώθηκε κάτω από το δάπεδο η παρουσία υπογείου χώρου. Στο εσωτερικό του, ορθογώνιο άνοιγμα που διαπερνούσε τη βάση του ισχυρού ανατολικού τοίχου (0,30 μ.) είχε αποχετευτικό χαρακτήρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η επιμελημένη τοιχοδομία του ίδιου τοίχου, όπως αποκαλύπτει η εσωτερική, δυτική του όψη. Στην ανέγερση χρησιμοποιήθηκαν επιμήκεις πλακοειδείς λίθοι χτισμένοι με λάσπη, σε επάλληλες στρώσεις. Στο υψηλότερο επίπεδο του κτηρίου, διαπιστώθηκαν στενοί παραλληλόγραμμοι χώροι κατεύθυνσης Α-Δ. Αν και η χρήση αυτών είναι αδιευκρίνιστη, παράλληλα έχουν εντοπιστεί ανασκαφικά και σε άλλες θέσεις, όπως στις Ζυγουριές, τη Λέρνα, την Ασίνη και τη Μάνικα, ερμηνευόμενα ως αποθηκευτικά δωμάτια και χώροι επεξεργασίας τροφής. Στο κτήριο της Πάρου, οι επιχώσεις απέδωσαν μεγάλη ποικιλία κεραμικής της ΠΚ ΙΙ (Πολιτισμός Κέρου - Σύρου) και άλλα ευρήματα σχετιζόμενα με δραστηριότητες της καθημερινής διαβίωσης (λίθινα τριβεία, εργαλεία από οψιανό, κυλινδρική χάντρα και κατάλοιπα τροφής), ενώ αναγνωρίζεται και στρώμα καταστροφής, όπως και σε άλλες σύγχρονες θέσεις (Πάνορμος Νάξου, Κύνθος Δήλου, Αγία Ειρήνη ΙΙΙ Κέας) (Schilardi - Katsarou 2004, 33).

Η πιο πλούσια και σημαντική περίοδος στην ιστορία της ακρόπολης συμπίπτει με την μυκηναϊκή ΙΙΙΓ (Μέση) φάση, όταν ο λόφος δέχτηκε Μυκηναίους μετανάστες, πιθανότατα από την ηπειρωτική Ελλάδα. Ωστόσο υπάρχουν ενδείξεις πως στον λόφο υπήρξε ισχνή μυκηναϊκή παρουσία, πριν την καταστροφή των Ελλαδικών μυκηναϊκών ανακτόρων του 1200 π.Χ., είναι ελάχιστες (Σκιλάρντι 1988α, 190). Αυτό σημαίνει ότι οι Μυκηναίοι γνώριζαν τον λόφο πριν από τον 12ο αι. π.Χ. Μετά τον αφανισμό των ανακτόρων, ομάδα νεοαφιχθέντων Μυκηναίων φυγάδων προέβη κατά την ΙΙΙΓ, σε εκτεταμένη οχύρωση του λόφου και στην μετατροπή του σε απόρθητη ακρόπολη. Υπογραμμίζεται ότι οι ανασκαφές των Κουκουναριών πρόσφεραν την ευκαιρία να μελετηθεί για πρώτη φορά στις Κυκλάδες η μορφή απομονωμένου αλλά σημαντικού οικισμού μυκηναίων φυγάδων του 12ου αι. π.Χ. Βασικό τμήμα του μυκηναϊκού συγκροτήματος αποτελούσε το τείχος. Εκτεινόμενο Α-Δ, είχε πλάτος 1.60 μ. περίπου (Σχ.Α.02.05, Τομέας F, κτήριο F-02). (Πιν.27) Ίχνη του διατηρούνται σε μήκος περίπου 25 μ. Από αρχιτεκτονική άποψη είχε κατασκευαστεί κατά την τυπική μυκηναϊκή τοιχοδομία, με την χρήση επιμήκων ογκολίθων δομημένων κατά μήκος, σε δύο όψεις, με την προσθήκη λιθορριπής στο εσωτερικό. Σημειώνεται ότι στη βόρεια, εσωτερική όψη, διακρίνεται πολυγωνική τοιχοδομία, ενώ στη νότια (την εξωτερική) διακρίνεται χρήση μεγαλύτερων ογκολίθων, που δομημένοι σε οριζόντια διάταξη περιλαμβάνουν στο χαμηλότερο τμήμα τους βαρύτερους και επιμηκέστερους λίθους. Στο σωζόμενο ανατολικό τμήμα, το τείχος έχει πάχος 1.65 μ. Στο δυτικό, όπου υπάρχουν δύο κατακόρυφες οδοντώσεις, τα ίχνη του διακρίνονται σε δύο παράλληλες σειρές. Οδηγούν στην υπόθεση ότι πιθανώς η οχύρωση περιλάμβανε στεγασμένα ανοίγματα (σήραγγες), κατασκευασμένα κατά τον εκφορικό τρόπο, φαίνεται πιο πιθανό ότι το τείχος κατέληγε στο δυτικό άκρο σε πυργοειδή διαμόρφωση. Εκτεινόμενο πίσω από το οχυρωματικό τείχος, εντοπίστηκε πλέγμα δωματίων και διαδρόμων που συνθέτουν την εικόνα κεντρικού διωρόφου οικοδομήματος διαστάσεων 22,00 μ. x 16,50 μ. και προσανατολισμού Β-Ν, που περιβάλλεται από δευτερεύοντα δωμάτια. Το οικοδόμημα περιλάμβανε εκτεταμένο ημιυπόγειο χώρο με δύο κύριους διαδρόμους που υπό μορφή T, διασταυρώνονται σε ορθή γωνία και σειρές δωματίων, εκατέρωθεν (Σκιλάρντι 1980α, 272-283). Δεδομένης της ισχυρής κλίσης του βράχου προς Νότο, από την ανέγερση του οχυρωματικού τείχους προέκυψε σε χαμηλότερο επίπεδο, ευρύχωρος υπόγειος χώρος. Επάνω από

Πιν.27 Τομέας F. Άνω Πλάτωμα, κτήριο F-02

το υπόγειο εκτεινόταν το κύριο επίπεδο του συγκροτήματος, που βρισκόταν στα 2.50 μ. περίπου, επάνω από το δάπεδο του υπογείου. Η κύρια θύρα βρισκόταν στην δυτική πλευρά του συγκροτήματος. Από την είσοδο ξεκινούσε ο διάδρομος Α-Δ., που χαμηλώνοντας προοδευτικά έφερε στον υπόγειο χώρο.

Η πρόσβαση στο κύριο επίπεδο του κτηρίου γινόταν με ξύλινη σκάλα που άρχιζε από κεφαλόσκαλο στα δεξιά του διαδρόμου, αμέσως στα βόρεια της πρώτης αποθήκης. Στο υπόγειο και πίσω από το τείχος εκτεινόταν σειρά τριών αποθηκών. Η πρώτη αποθήκη ήταν επίμηκες δωμάτιο Α-Δ. Σε αυτήν βρέθηκε συνωστισμός πύθων, που άλλα ακέραια και άλλα κατακερματισμένα συνοδεύονταν από κυκλικά σχιστολιθικά καλύμματα. Στην ΒΑ γωνία, κάτω από παχύτατη στρώση καταστροφής, εντοπίστηκε συγκέντρωση ιχνών πυρκαγιάς με έντονα καμένα χώματα, αγγεία, έναν μεγάλο διακοσμημένο κρατήρα, χάλκινα εργαλεία και όπλα. Στο επόμενο δωμάτιο, γνωστό ως δεύτερη αποθήκη, εντοπίστηκαν πίθοι, αγγεία, τεμάχια λευκού επιχρίσματος από τους τοίχους και στην δυτική πλευρά, δίπλα σε μεγάλο πίθο, μια γυναικεία ταφή. Το θύμα, που είχε καταλήξει λόγω τραύματος από οξύ αντικείμενο στο κρανίο, πιστεύεται ότι ενταφιάστηκε στη δεύτερη αποθήκη λόγω έκτακτης ανάγκης. Κανονικά, η νεκρή θα έπρεπε να είχε ενταφιαστεί στο επίσημο νεκροταφείο, στα ΒΔ το λόφου. Η τρίτη υπόγεια αποθήκη βρέθηκε επίσης γεμάτη χώματα από την κατάρρευση του άνω ορόφου. Από το δωμάτιο προέρχεται πλήρης ασάμινθος και χάλκινος πέλεκυς. Στον υπόγειο χώρο, δωμάτια και διάδρομοι, συνέχιζαν προς Βορρά, ακολουθώντας το φυσικό ανάγλυφο.

Η ανασκαφή αποκάλυψε εικόνα κατάρρευσης και καταστροφής, ενώ τα ευρήματα φανερώνουν τον ξεχωριστό πλούτο και τις τραγικές συνθήκες κατάρρευσης του κτηρίου. Η στρωματογραφία παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Τα ερείπια καλύπτονται από παχύ μανδύα, αποτελούμενο από

πεσμένους τοίχους, πεσμένα πατώματα και στέγες από την κατάρρευση του κτηρίου. Στο δάπεδο του υπογείου βρέθηκαν διάσπαρτα αποθηκευμένα ευρήματα καθημερινής χρήσης και πολυτελή αντικείμενα (βλ. τομή, Σκιλάρντι 1977α, 369, εικ.2). Ας σημειωθεί ότι επάνω στην στρώση των ευρημάτων εκτεινόταν κατά κανόνα, μία δεύτερη στρώση με ίχνη από το δάπεδο του επάνω ορόφου, καλυμμένο και πάλι με διάσπαρτα ευρήματα. Ειδικότερα, στο δάπεδο της πρώτης αποθήκης, μέσα σε μελανή στρώση ανθράκων και στάχτης από έντονη πυρκαγιά, βρέθηκαν πίθοι και τα καλύμματά τους, αδιακόσμητα και γραπτά αγγεία, μικροαντικείμενα από οψιανό μάρμαρο και στεατίτη, χάλκινα εργαλεία και όπλα, και τέλος αντικείμενα από κόκκαλο και εισηγμένο ελεφαντόδοντο. Ο εντυπωσιακός αριθμός αντικειμένων πολυτελείας, επιβεβαιώνει την σημασία του συμπλέγματος ως ηγεμονικού συγκροτήματος, ως κέντρου εμπορικής και διοικητικής δραστηριότητας. Στην έρευνα του υπόγειου δωματίου που εκτείνεται κάτω από το κεντρικό δωμάτιο του ισογείου, βρέθηκαν πεσμένα από τον επάνω όροφο, θραύσματα από ελεφάντινα αντικείμενα και περίτεχνο θραύσμα με γλυπτή διακόσμηση, ίσως προερχόμενο από θρόνο ή άλλο έπιπλο. Γενικά τα πορίσματα στηρίζουν την υπόθεση ότι επάνω από το υπόγειο κτήριο υπήρχε ο κύριος όροφος που κατά την στιγμή της καταστροφής περιείχε πλούτο πολυτελών ευρημάτων. Οι ενδείξεις φανερώνουν την παρουσία ηγεμονικού συγκροτήματος, που προστατευόταν από το ισχυρό τείχος. Οι κάτοικοι ήσαν Μυκηναίοι φυγάδες που ιδρύοντας αυτό το οχυρό στις Κουκουναριές επιδίωξαν να προστατευτούν από τις πειρατικές επιδρομές και την ανασφάλεια του Αιγαίου.

Η κεραμική και τα ελεφάντινα αντικείμενα φανερώνουν εμπορικές σχέσεις με νησιά και περιοχές του ΝΑ Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου. Εικάζεται ότι η πολιτική πυραμίδα δύναμης δομημένη κατά τα πρότυπα της μυκηναϊκής ηπειρωτικής Ελλάδας, έφερε στην κορυφή μία ηγετική κεντρική μορφή, πιθανώς τον Άνακτα, υπεύθυνου στην διαχείριση πολιτικών και στρατιωτικών θεμάτων. Παραμερίζοντας την κύρια οχύρωση στην κορυφή του λόφου, η παρουσία εγκάρσιων οχυρωματικών παραπετασμάτων, όπως αυτά που παρατηρήθηκαν στις νότιες υπώρειες και στην Νότια Ανάβαση, φανερώνουν όχι μόνο συνθήκες ανησυχίας και έκτακτης ανάγκης, αλλά και πως οι κάτοικοι είχαν γνώση επερχόμενου κινδύνου, σχετιζομένου προφανώς με εχθρική εισβολή. Η ανάλυση της κεραμικής έδειξε ότι η καταστροφή του συγκροτήματος σημειώθηκε στην IIIΓ (Μέση) φάση, παρατήρηση που τοποθετεί την καταστροφή του κτηρίου περί το 1150 π.Χ. Πιστεύεται ότι η πυρκαγιά ξέσπασε στην διάρκεια εχθρικής επίθεσης, όπως φανερώνουν σαφείς ενδείξεις πολεμικής ετοιμότητας, δηλαδή, συσσωρευμένες ευμεγέθεις κροκάλες κατά μήκος του τείχους, χάλκινα βέλη και όπως ελέχθη, η τοίχιση ασθενών περασμάτων. Ακόμα και η γυναικεία ταφή στην πρώτη αποθήκη φανεώνει τις έκτακτες συνθήκες που οδήγησαν στην υποχρεωτική χρήση της δεύτερης αποθήκης, επιλογή που θα επιβλήθηκε εξαιτίας της πολιορκίας. Την αυτή σκοπιμότητα διακρίνουμε και στην σημαντική ταφή εντός σπηλαιώδους ανοίγματος των βράχων, στο βόρειο άκρο του πλατώματος (F-07), όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

Την άποψη επιβεβαιώνει η χαώδης κατάσταση που επικρατούσε στο υπόγειο και η σπάνια ανακάλυψη στους διαδρόμους, σκελετών ανθρώπων και ζώων. Δίπλα στη σκάλα βρέθηκαν σκελετοί χοίρων και βοοειδών. Στη διασταύρωση των δύο διαδρόμων βρέθηκαν ανθρώπινοι σκελετοί ενηλίκων και παιδιών. Γενικά ανάμεσα στα άφθονα σκελετικά κατάλοιπα αναγνωρίστηκαν σκελετοί

αιγοπροβάτων, χοίρων, βοοειδών και αλόγων. Στην βόρεια όψη του κτηρίου από όπου ξεκινούσε ευθύγραμμος πλακόστρωτος δρόμος που οδηγούσε στο βόρειο άκρο του πλατώματος, βρέθηκε συνωστισμός σκελετών ζώων, μεταξύ των οποίων αιγοπροβάτων και ενός αλόγου. Η ασυνήθιστη παρουσία ζώων στον υπόγειο χώρο έδειξε, πως οι κάτοικοι διαβλέποντας τον κίνδυνο εχθρικής επιδρομής, οχυρώθηκαν στην κορυφή του λόφου, που ήταν το πιο ισχυρό και απόρθητο μέρος της ακρόπολης, μαζί με τα ζώα τους. Οι παραπάνω ενδείξεις διαφώτισαν τις συνθήκες που περιέβαλαν την πολιορκία και την βίαιη πτώση των Κουκουναριών.

Χωρίς αμφιβολία, η ακρόπολη καταλάμβανε σημαντική θέση στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα του Αιγαίου, το 12ο αι. π.Χ., στην φάση παρακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού. Οι Κουκουναριές ήταν σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο, πράγμα που υπογραμμίζεται από την οχύρωση, τα πλούσια -και τα άφθονα πολυτελή- ευρήματα, όπως και την παρουσία αλόγων, των οποίων η παρουσία στις μυκηναϊκές ακροπόλεις έχει εμβληματική σημασία. Σε ελάχιστες ακροπόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και στη Μίλητο βρέθηκαν χαλινοί αλόγων. Στο βόρειο άκρο του Άνω Πλατώματος και αμέσως στα δυτικά του πλακόστρωτου δρόμου, βρέθηκε σε κοιλότητα του βράχου, χάλκινος χαλινός αλόγου.

Γύρω στο ηγεμονικό συγκρότημα εντοπίστηκαν διάσπαρτες ενδείξεις συνοδευτικών κτηρίων. (Σχ.Α.02.05, Τομέας F, κτήρια F-03, F-04, F- 05) (Πιν.28). Στον άξονα του βορείου πλακόστρωτου δρόμου και στη δυτική του πλευρά, εντοπίστηκε μικρό μυκηναϊκό ιερό (F-03), αντιπροσωπευόμενο από στενό δωμάτιο με πλακόστρωτο δάπεδο και λίθινο θρανίο στο βόρειο άκρο. Ο χαλινός ανακαλύφθηκε στην ΒΑ γωνία δωματίου, που εκτεινόταν από το F-03 μέχρι τον υψωμένο βράχο που περιβάλλει το πλάτωμα προς Βορρά. Ο ίδιος δρόμος απέκλινε προς τα βόρειο-ανατολικά, οδηγώντας στον περιμετρικό σχηματισμό των βράχων. Πλαισιώνεται στις δύο πλευρές από ομάδες δωματίων. Προς Ανατολάς εκτείνεται επίπεδος χώρος, με τουλάχιστον δύο παράλληλα δωμάτια (F-05), ενώ

Πιν.28 Τομέας F Άνω Πλάτωμα, κτήρια F-03, F-04 και F-05

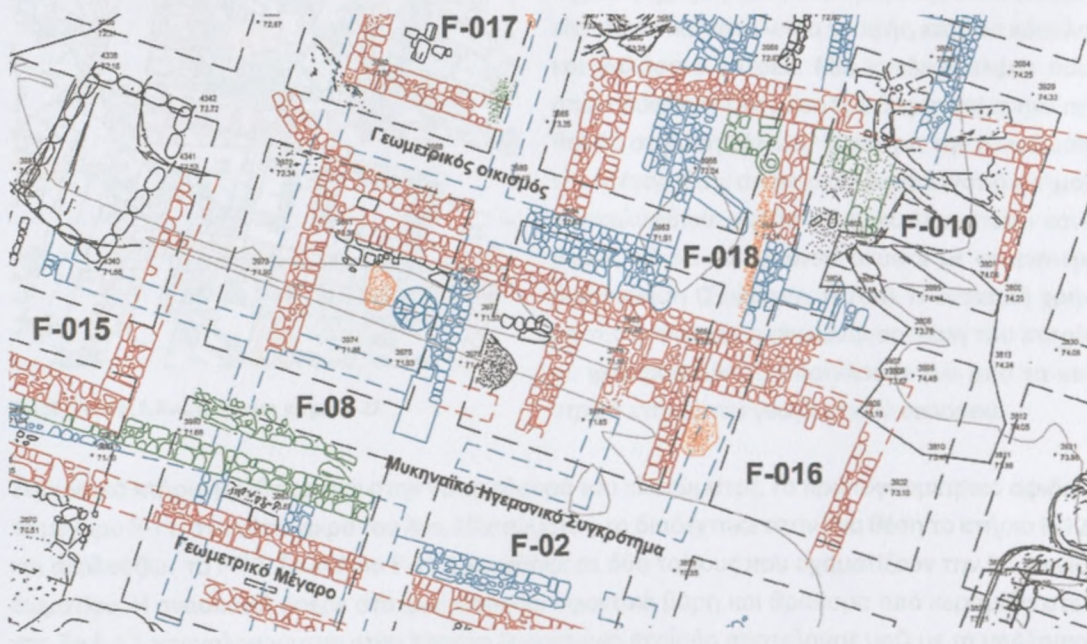
προς Δυσμάς, κάθε ένα από τα κτήρια F-04 και F-05 αποτελείται από δύο δωμάτια. Φτάνοντας στην άκρη του πλατώματος, ο δρόμος διερχόμενος μέσα από σχηματισμούς βράχων συνεχίζει προς κεφαλόσκαλο με λίθινες βαθμίδες, που καμπτόμενο προς Ανατολάς οδηγεί σε σπηλαιώδες άνοιγμα (F-07). Στο εσωτερικό του βρέθηκε ανδρικός σκελετός Μυκηναίου, του οποίου η ανθρωπολογική εξέταση έδειξε την ενασχόλησή του με την ιππική. Σημειώνεται ότι κοντά στο σκελετό ανακαλύφθηκε μικρό ειδώλιο ίππου (Σκιλάρντι 1999β). Η ταφή είναι σύγχρονη με την φάση ακμής του συγκροτήματος, δηλαδή την ΙΙΙΓ (Μέση).

Αμέσως μετά την καταστροφή ο χώρος ανακαταλήφθηκε από Μυκηναίους κατοίκους που επέζησαν της καταστροφής (Schilardi 1984β, 204). Τα ευρήματα, οδηγούν στην διαπίστωση ότι οι κάτοικοι ήσαν Μυκηναίοι, που μετά την καταστροφή επανέκαμψαν στον οικείο χώρο. Επιδόθηκαν στην αποκατάσταση μικρού τμήματος του ηγεμονικού συγκροτήματος (F-08, F-09, F-10). Εγκαταστάθηκαν μέσα στα ερείπια του συγκροτήματος και εκεί έζησαν όπως φαίνεται, σε συνθήκες σοβαρής πενίας. Εγκάρσιοι τοίχοι για την εξασφάλιση μικρών δωματίων βρέθηκαν στο νότιο τμήμα του πλατώματος (F-08 και F-09). Επάνω από τα ερείπια της τρίτης αποθήκης αποκαλύφθηκε πλακόστρωτο δάπεδο, που διέσωζε κατά χώρα τριποδική χύτρα (F09). Η κεραμική φανερώνει πως η εγκατάσταση αφορά την προχωρημένη ΙΙΙΓ φάση, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 12ου αι. π.Χ. Ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα είναι η πρωτογεωμετρική φάση των Κουκουναριών (Σχ. Α.02.05, Τομέας F). Στην φάση ανήκει αψιδωτός τοίχος που ανακαλύφθηκε στο ΝΔ άκρο του πλατώματος (F-11). Εικάζεται πως ανήκε στο δυτικό πέρας πρωτογεωμετρικού μεγάρου, που καταλάμβανε την θέση του προγενέστερου ηγεμονικού συγκροτήματος. Το αψιδωτό κτήριο εκτεινόταν με κατεύθυνση Α-Δ. Το μήκος του ξεπερνούσε πιθανώς τα 16μ. Στην ίδια φάση ανήκουν επίσης τα ενδιαφέροντα κατάλοιπα ταφής καύσης, που βρέθηκαν λίγο βορειότερα (τετράγωνο D3). Στην ταφή ανήκει ενδιαφέρουσα κεραμική, όπως αμφορέας του επώμιου τύπου, ευμεγέθους κρατήρας και υψίποδες κρατηρίσκοι αθηναϊκής εισαγωγής (περί το 900 π.Χ.) (Σκιλάρντι 1979α). Η ίδια φάση περιλαμβάνει επίσης παιδικές ταφές, αποθέτες κεραμικής και ενδιαφέρουσα πρωτογεωμετρική, τοπική και εισηγμένη κεραμική.

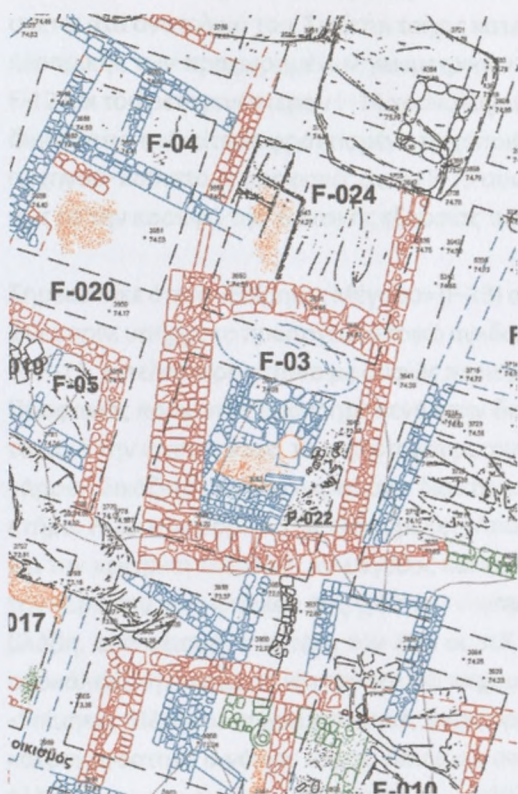
Η γεωμετρική φάση (900/850-700 π.Χ.) συγκροτεί ένα ακόμα σημαντικό κεφάλαιο ιδιαίτερης ακμής στην ακρόπολη (Σχ.Α.02.05, Τομέας F). Την μετάβαση στην γεωμετρική περίοδο φανερώνει η παρουσία υπο-πρωτογεωμετρικής κεραμικής, που διακρίνεται από αγγεία διακοσμημένα με ομόκεντρα ημικύκλια. Μολονότι το γεωμετρικό στρώμα εκτεινόταν σχεδόν στην επιφάνεια του εδάφους, με αποτέλεσμα να έχουν διαβρωθεί σε σοβαρό βαθμό τα ερείπια του γεωμετρικού οικισμού, ωστόσο, διατηρήθηκαν ενδείξεις ικανές να αποκαλύψουν σε γενικές γραμμές τη μορφή, την έκταση και τη σημασία του. Ο γεωμετρικός οικισμός περιελάμβανε ομάδα οικιών στο Άνω Πλάτωμα και εμφανή ίχνη στο Μεσαίο Πλάτωμα. Προφανώς, οι οικίες ανήκαν στις πιο εύπορες οικογένειες του λόφου. Γενικά, πρόκειται περί ακμαίου οικισμού, που κρίνοντας από την δομή και την διάρθρωση, αποκαλύπτει κοινωνία της οποίας η διαχείριση βρισκόταν στα χέρια της τοπικής αριστοκρατίας, η οποία δρούσε υπό την διοίκηση μίας κεντρικής πολιτικής εξουσίας, προφανώς του τοπικού αρχηγού ή μονάρχη. Η διάνοιξη ανασκαφικών τετραγώνων έδειξε ότι στο επίπεδο που δημιουργήθηκε επάνω στα επιχωματωμένα ερείπια του μυκηναϊκού ΙΙΙΓ συγκροτήματος, ανεγέρθηκε ομάδα δεκα-

πέντε περίπου κτηρίων, κατανεμημένων σε παράλληλες σειρές που εκτείνονται Α-Δ. Πρόκειται περί αυτοτελών κτηρίων που χωρίζονται μεταξύ τους από δρόμους κατεύθυνσης Β-Ν και Α-Δ. Γενικά η θεμελίωση διατηρείται σε ικανοποιητικό βαθμό, χτισμένη με τοπικό γκρίζο σχιστόλιθο ή ενίοτε και με την προσθήκη τεμαχίων γρανιτόλιθου. Οι οικίες ήταν ολοσχερώς λιθόκτιστες. Διακρίνονται μονόχωρα σπίτια, του τύπου του απλού οίκου (F-16, F-18) και άλλα, που μολονότι σώζονται σε κακή κατάσταση, φανερώσουν μία πιο σύνθετη διάταξη (F-20 και F-21). Ενδιαφέρον προκαλούν οι δύο κεντρικές οικίες των δύο η τριών δωματίων, διατεταγμένων σε παράλληλες σειρές (F-16 και F-18). Ο σταθερός οικιακός εξοπλισμός περιλάμβανε λίθινα θρανία, εστίες και σχιστολιθικά κιβώτια βυθισμένα στο έδαφος, προφανώς για την αποθήκευση προϊόντων ή και αντικειμένων. Οι στέγες ήταν επίπεδες, ενώ οι προσόψεις ήταν στραμμένες προς Νότο. Κατώφλια δεν αποκαλύφθηκαν. Ωστόσο οι θύρες βρίσκονταν στη νότια πλευρά, εξαιτίας του ισχυρού βορείου ανέμου. Το F-18 αποτελείται από τρία παρατακτικώς διατεταγμένα ορθογώνια δωμάτια, με το δυτικό δωμάτιο εξοπλισμένο με λίθινο θρανίο, πλάτους 0.55 μ. Το μεσαίο δωμάτιο του F-18 περιλάμβανε στο δάπεδο κοιλότητα του βράχου με εστία, που περιείχε τέφρα και θραύσματα γεωμετρικών αγγείων της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου.

Το προς Νότο κτήριο F-16 (Πιν.29) έχει σωζόμενο μήκος 11.50 μ. (αρχικό μήκος 10 μ. περίπου). Αποτελείται από τρία δωμάτια. Το ανατολικό είχε κατά μήκος της βόρειας πλευράς, κτιστό λίθινο θρανίο, μεγάλου πλάτους (0.70 μ.). Στην ΒΑ γωνία του μεσαίου, βρέθηκε παραλληλόγραμμη κατασκευή 1.20 μ. Χ 1.35 μ., ελαφρώς υπερυψωμένη, που έφερε πλακόστρωση. Κάτω από αυτήν εκτεινόταν κρυμμένη, η προγενέστερη καύση με τον πρωτογεωμετρικό τον κρατήρα (Σκιλάρντι, 1979α). Στο δυτικό δωμάτιο υπήρχε σχιστολιθική κιβωτιόσχημη κατασκευή μέσα στο δάπεδο. Στα επάλληλα στρώματα του δαπέδου βρέθηκαν υφαντικές αγνύθες, που φανερώνουν οικιακή δρα-

στηριότητα και την παραγωγή υφαντών. Τα κτήρια F-16 και F-18 ορίζονται στην δυτική πλευρά από δρόμο κατεύθυνσης Β-Ν. Τα κτήρια F-15, F-19, F-21 έχουν τοίχους που κάνουν χρήση μυκηναϊκών τοίχων. Στον οικισμό διακρίνονται και άλλοι δρόμοι, κατεύθυνσης Α-Δ, όπως φερ' ειπείν ο δρόμος στα νότια του κτηρίου (F-22). Στα δυτικά του κτηρίου F-16, οι τοίχοι του F-15 αντιπροσωπεύουν ορθογώνιο κτήριο, του οποίου το δάπεδο εκτεινόταν επάνω σε παιδικό πρωτογεωμετρικό κιβωτιόσχημο τάφο. Ο δρόμος που διέρχεται Β-Ν μεταξύ των κτηρίων F-15, F-16 έχει πλάτος 2.00 μ. Κατά μήκος της δυτικής παρυφής αποκαλύφθηκε κτιστός αποχετευτικός αγωγός για την απομάκρυνση των υδάτων. Το τέλος του οικισμού τοποθετείται στο 700 π.Χ. Την επιφάνεια του παραπάνω δρόμου κάλυπτε στρώση πεσμένων λίθων, όπως και πλακών κρημνισμένων από τα γειτονικά κτήρια, ενδεικτικών σεισμικού φαινομένου. Ενδείξεις σεισμού παρατηρήθηκαν και σε άλλα οικοδομήματα του πλατώματος. Δεν είναι σαφές εάν ο σεισμός αποτέλεσε το έναυσμα για την μετακίνηση του οικισμού στη Νότια Ανάβαση και στο Μεσαίο Πλάτωμα.

Πιν.30 Τομέας F. Άνω Πλάτωμα, κτήριο F-22

Καταλαμβάνοντας κεντρική θέση στο βόρειο τμήμα του πλατώματος υψωνόταν ένα ακόμα, ιδιαίτερος σημαντικό κτήριο, το F-22. (Πιν.30) Διακρίνεται για τους ισχυρούς τοίχους και την αψιδωτή βόρεια πλευρά. Το κτήριο έχει εξωτερικές διαστάσεις: 6,60 μ. x 5,20 μ. Δεν είναι σαφές εάν τα γειτονικά κτήρια F-23 και F-24 αποτελούσαν παραρτήματα του αυτού συνόλου. Στο εσωτερικό του F-22 αποκαλύφθηκε σχεδόν σε όλη την έκταση παχιά στρώση τέφρας, μάλλον σχετιζόμενη με την χρήση προφανώς μεγάλης εστίας. Περιείχε οργανικά κατάλοιπα τροφής, καμένα κόκαλα και θαλάσσια όστρεα. Μία κυκλική πλάκα που αποκαλύφθηκε στο μέσο του δωματίου ανήκε πιθανώς σε βάση ξύλινου κίονα για την στερέωση της στέγης. Στην ανατολική πλευρά (νότιο τμήμα) αποκαλύφθηκε ομάδα αγγείων. Διακρίνεται κάνθαρος, υδρία και γραπτοί σκύφοι με «παριανή» διακόσμηση (Σκιλάρντι 1978α). Η εντατική χρήση της εστίας και η σημαίνουσα θέση του κτηρίου φανερώνουν ότι αποτελούσε ένα από τα κεντρικά κτήρια του γεωμετρικού οικισμού.

Σημαντικά κτήρια βρέθηκαν και στην νότια πλευρά του πλατώματος. Το πρωτογεωμετρικό αψιδωτό μέγαρο F-11, στο νότιο άκρο του Άνω Πλατώματος, το διαδέχτηκε στην ίδια θέση το κτήριο F-12 και ακολούθως το F-13. Το κτήριο F-12 διασώθηκε σε δύο τοίχους που σχηματίζουν την ΒΔ γωνία δωματίου. Η ανασκαφή έφερε στο φως δάπεδο, υφαντικά βάρη και θραύσμα από κεραμίδα στέγης. Το F-12, χρονολογούμενο στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο αποτελούσε μαζί με τα υπόλοιπα

που αναφέρθηκαν παραπάνω, τον κύριο πυρήνα του γεωμετρικού οικισμού των Κουκουναριών. Στην ίδια θέση και σε υψηλότερο επίπεδο, επάνω από το F-12, εκτείνεται το μεγαλύτερο και επισημότερο κτήριο του οικισμού. Τα ερείπια του κτηρίου F-13 υποδηλώνουν την παρουσία μεγάλου, μονόχωρου κτηρίου, κατεύθυνσης Α-Δ. Το κτήριο έχει μήκος 13.70 μ. Εξαιτίας του σχήματος, το F-11 ονομάστηκε «Επίμηκες Μέγαρο» («Long Hall»). Πρόκειται περί ενιαίου ορθογωνίου δώματος, χωρίς εσωτερικά χωρίσματα.

Μολονότι το νότιο τμήμα έχει κρημνιστεί στις νότιες κλιτύς, εικάζεται ότι εσωτερικά υπήρχε σειρά ξύλινων κιόνων που στήριζε την οριζόντια στέγη. Η είσοδος βρισκόταν στην ανατολική όψη. Στο δάπεδο της βόρειας πλευράς ανακαλύφθηκε θραύσμα από ανάγλυφο αρχαϊκό πιθαμοφόρα, με ανάγλυφη παράσταση κινουμένων ηρωικών μορφών (Μαζαράκης 1996, 184, ν.1375), που χρονολογείται περί το 670 - 660 π.Χ. Η χρονολόγηση του κτηρίου στηρίζεται σε διασταυρωμένα στρωματογραφικά δεδομένα. Η ανέγερση του F-13 οδήγησε στην καθαίρεση του κτηρίου F-14, που βρίσκεται στα ανατολικά του. Σώζεται τοίχος κατεύθυνσης Α-Δ, που βρέθηκε μαζί με συναφή στρώση κεραμικής των προχωρημένων γεωμετρικών χρόνων. Τα ευρήματα του προγενέστερου κτηρίου F-12 και του μεταγενέστερου F-14 χρονολογούν το «Επίμηκες Μέγαρο» στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Οι διαστάσεις, η ιδιαίτερα φροντισμένη τοιχοποιία και η θέση -όπου παραδοσιακά υπήρχε η έδρα του αρχηγού- καθιστούν προφανές ότι το F-13 συνδέεται με τον τοπικό ηγεμόνα ή μονάρχη και επομένως με την κορυφή της πολιτικής εξουσίας των γεωμετρικών Κουκουναριών.

Σημειώθηκε ότι το «Επίμηκες Μέγαρο» (F-13) ανεγέρθηκε στην ίδια παραδοσιακή θέση που δύο αιώνες πριν, υπήρχε το πρωτογεωμετρικό αψιδωτό μέγαρο. Ωστόσο, ο προκάτοχος του F-11, δηλαδή το F-12, ευτελέστερο κτήριο με σαφώς περιορισμένες διαστάσεις, φανέρωνε απλή οικιακή χρήση. Προφανώς προκύπτει δυσνόητο κενό στην διαδοχή των αρχηγικών κτηρίων, που χρονικά εκτείνεται από την καταστροφή του πρωτογεωμετρικού αψιδωτού ως την ανέγερση του «Επιμήκου Μεγάρου». Εικάζεται ότι στο παραπάνω διάστημα, η αρχηγική έδρα στεγαζόταν πιθανώς στο πλούσιο κτήριο F-22, στα βόρεια του πλατώματος. Από την άλλη πλευρά, το F-13, κτήριο που εντυπωσιάζει για την κεντρική του θέση, το μέγεθος και την προσεγμένη τοιχοδομία, φαίνεται πως αποτελούσε την έδρα του γεωμετρικού αρχηγού του οικισμού. Αναφέρθηκε ήδη ότι ο οικισμός υπέστη σοβαρή βλάβη, από σεισμό, στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. Κατά την ανασκαφή παρατηρήθηκε ότι ο σεισμός προκάλεσε την κατάρρευση του νοτίου τοίχου του κτηρίου F-13. Όμως αμέσως μετά τον σεισμό, το «Επίμηκες Μέγαρο» επιχωματώθηκε, δημιουργήθηκε νέο δάπεδο σε υψηλότερο επίπεδο και ανακατασκευάστηκε ο νότιος τοίχος. Δεν είναι σαφές εάν κατά την ίδια φάση επισκευάστηκαν και τα άλλα κτήρια του οικισμού. Ωστόσο, είναι προφανές ότι μετά το 700 π.Χ., το Άνω Πλάτωμα ερημώθηκε και ότι το μόνο κτήριο που συνέχισε να κατοικείται ήταν το «Ορθογώνιο Μέγαρο». Αυτό φαίνεται να επιβεβαιώνει και η ανακάλυψη του ανάγλυφου πιθαμοφόρα, που αναφέραμε ότι χρονολογείται περί το 670 - 660 π.Χ.

10. Κάτω Πλάτωμα - Ίχνη της Ύστερης Νεολιθικής και της Πρωτοκυκλαδικής περιόδου

Το Κάτω Πλάτωμα (Πιν.31-32) βρίσκεται στα ανατολικά του Άνω Πλατώματος. Εκτείνεται σε επίπεδο 30 μ. χαμηλότερα από το Άνω Πλάτωμα και έχει επιφάνεια περ. 1.700 μ² (Σχ.Α.02.08, Τομέας Κ). Σε κάτοψη, το Κάτω Πλάτωμα έχει σχήμα ακανόνιστου παραλληλογράμμου. Περιβάλλεται στη νότια, δυτική και εν μέρει την βόρεια πλευρά από τις υπερυψωμένες βραχώδεις πλευρές του λόφου. Στα νότια του πλατώματος υψώνεται η δεύτερη υψηλότερη κορυφή των Κουκουναριών (ύψος +65 μ.). Την κοίτη του πλατώματος σχηματίζει επίπεδος αγρός με πλούσια επίχωση, που προέρχονται από την αρχαία κατοίκηση, από την διάβρωση και από την επισυσσώρευση χώματος εξαιτίας του ανέμου. Το Κάτω Πλάτωμα ερευνήθηκε με 17 ανασκαφικά τετράγωνα, τα οποία διαπερνώντας τα αρχαία στρώματα έφεραν στο φως τέσσερις κύριες πολιτιστικές φάσεις, την Ύστερη Νεολιθική Ι, την μετάβαση ΥΝ Ι /Πρωτοκυκλαδική, την Πρωτοκυκλαδική ΙΙ και τέλος, την Μυκηναϊκή ΙΙΙΓ περίοδο. Τα ευρήματα ανέδειξαν τις Κουκουναριές, ως ιδιαίτέρως σημαντική θέση για την μελέτη της προμυκηναϊκής αρχαιολογίας του Αιγαίου.

Κατ' αρχάς, η ανασκαφή επιβεβαίωσε την χρήση του αγρού στην αρχαϊκή περίοδο, προφανώς για γεωργικές δραστηριότητες και την καλλιέργεια. Η επιφανειακή στρώση κάλυπτε εκτεταμένο μυκηναϊκό ορίζοντα, μέσα στον οποίο αποκαλύφθηκαν τα ίχνη ισχυρού τείχους της ΙΙΙΓ, που βαίνει με κατεύθυνση Β-Ν (Σκιλάρντι 1981α, 1985α, 1990α). Το πάχος του ανέρχεται στο 1.00 μ. Το τείχος είχε αμυντικό προορισμό. Προστάτευε το δυτικό τμήμα του πλατώματος, ανήκοντας στο αμυντικό σύστημα της ακρόπολης κατά την ΙΙΙΓ (Σκιλάρντι 1990α, 216-217), δηλαδή κατά την περίοδο της μυκηναϊκής ακμής. Κάτω από την μυκηναϊκή επίχωση εκτεινόταν ο πρωτοκυκλαδικός ορίζοντας.

Η πρόοδος της ανασκαφής σε βάθος απέδωσε ευρήματα της ΠΚ ΙΙ περιόδου, της πολιτιστικής βαθμίδας Κέρος - Σύρος. Ίχνη της ίδιας περιόδου εντοπίστηκαν και σε άλλα σημεία του λόφου, κυρίως στο Άνω Πλάτωμα, όπου πέρα από την σποραδική κεραμική διατηρήθηκαν και πρωτοκυκλαδικά μαρμάρινα ειδώλια (Schilardi - Katsarou 2004, 28). Στην ίδια φάση ανήκει και το σημαντικό λιθοκτιστο κτήριο που εντοπίστηκε στην ΒΑ πλευρά του Άνω Πλατώματος. Τα ΠΚ ΙΙ αγγεία της περιόδου από το Κάτω Πλάτωμα περιλαμβάνουν κυρίως ανοιχτά σχήματα καλής όπτησης, ήτοι φιάλες με χείλη που νεύουν προς τα έσω, πιθοειδή σχήματα, τριποδικά αγγεία, λαβές με εγχάρκτη διακόσμηση, διάτρητες κάθετες αποφύσεις, κ.ά. Ενδιαφέρουσα είναι η πλαστική απόδοση, σε πηλό, εικονιστικής κεφαλής βοοειδούς ή αιλουροειδούς, που μάλλον ανήκει σε διακόσμηση αγγείου (Schilardi - Katsarou 2004, 36).

Σε βαθύτερο ακόμα επίπεδο η ανασκαφή απέκαλυψε δύο ακόμα επάλληλα στρώματα (2-3). Ιδιαίτε- ρως πλούσιο ήταν το στρώμα 3 με σαφείς ενδείξεις κατοίκησης που κάλυπτε την μετάβαση από την Ύστερη Νεολιθική ΙΙ στην Πρωτοκυκλαδική ΙΙ φάση, φάση που φαίνεται πως ήταν ιδιαίτέρως δημιουργική. Το στρώμα περιείχε ενδείξεις σταθερών στοιχείων κατοίκησης, κατάλοιπα τοίχων, μίας εστίας και ίχνη μίας πασσαλόπηκτης κατασκευής (Schilardi - Katsarou 2004, 36). Σε ότι αφορά την κεραμική, ο πηλός περιέχει ξένες προσμίξεις και η όπτηση είναι μέτρια. Η κεραμική, χρώματος κα- στανέρυθρου ή μελανοκάστανου, φέρει συχνά στίλβωση και περιλαμβάνει σχήματα όπως ανοιχτές φιάλες, βαθιά κύπελλα και μικρά πιθάρια και φέρουν χαρακτηριστικά για την εποχή σχοινοειδή

Πιν.31 Τομέας Κ, Κάτω Πλάτωμα, λήψη από νότο.

Πιν.32 Τομέας Κ, Κάτω Πλάτωμα, λήψη από νότο.

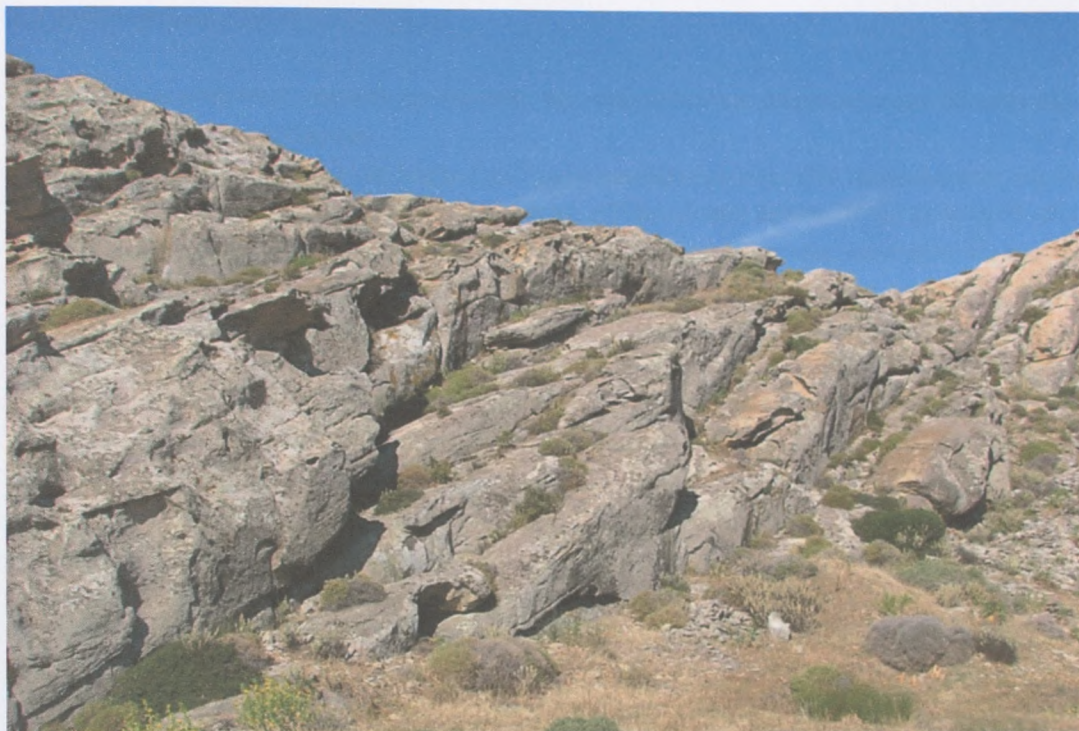
και ανάγλυφα κοσμήματα, καθώς και αποφύσεις μεγάλης ποικιλίας ημισφαιρικά ή κωνικά ανοιχτά σχήματα, αγγεία με σχοινοειδή ή εγχάρακτη διακόσμηση και αγγεία με μικρές κάθετες λαβές ή αποφύσεις. Στο στρώμα της Νεολιθικής II διαπιστώθηκε χρήση εισηγμένου οψιανού, εργαλείων, ενδείξεις οργανικών καταλοίπων και οστών (Schilardi - Katsarou 2005).

Κάτω από το στρώμα 3, εκτεινόταν το στρώμα 4, με ευρήματα της Ύστερης Νεολιθικής Ι. Ίχνη της εντοπίστηκαν κυρίως στα δυτικά και στα βόρειο-δυτικά του πλατώματος. Το στρώμα περιείχε κεραμική με ανοιχτά σχήματα και τυπολογικές ενδείξεις που ανακαλούν χαρακτηριστικά του πολιτισμού του Σάλιαγκου και της Φτελιάς. Σημειώνεται ότι στην ίδια φάση ανήκει το μαρμάρινο περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής, παράλληλο με τη στεατοπυγική «κυρία του Σαλιάγκου» (Σκιλάρντι 1990α). Από άποψη χρονολογικής εναρμόνισης, διαπιστώνεται ότι η ΥΝ Ι υπήρξε σύγχρονη με την πολιτιστική φάση του Σάλιαγκου (5η χιλ. π.Χ.), ενώ η ΥΝ ΙΙ - Τελική Νεολιθική (4η χιλ. π.Χ.), φαίνεται να γεφυρώνει το κενό από την φάση του Σάλιαγκου μέχρι την έναρξη της Πρωτοκυκλαδικής ΙΙ. Η δεύτερη αυτή φάση είναι ουσιαστικά μεταβατική και χαρακτηρίζει και άλλες θέσεις στη νησιωτική και ηπειρωτική Ελλάδα (Γρόττα και Ζας Νάξου, Στρόφιλας Άνδρου, ίσως Ακρωτήρι Θήρας, Κολώνα Αίγινας, Πολιόχνη ΙΙ, Εμποριό Χίου VI-VII, Εύτρηση IV, Σιταγροί ΙΙΙ-IV, Ντίκιλι - Τας ΙΙC-IIA (Schilardi - Katsarou 2005, 197).

11. Η Βόρεια Ανάβαση

Από το Κάτω Πλάτωμα, ο ορίζοντας είναι ανοιχτός προς Ανατολάς, όπου διακρίνεται ο κόλπος της Νάουσας. Στο ΒΑ άκρο του πλατώματος σχηματίζεται πρανές και μετά ατραπός, που κατέρχεται ελυσσόμενη ανάμεσα στους βράχους των κλιτύων, καταλήγοντας στην βάση του λόφου. (Σχ.Α.02.08, Τομέας Μ, «Πηγή Νερού»). Η δίοδος αποτελεί την Βόρεια Ανάβαση (Πιν.33-34). Στη διαδρομή δεν διακρίνονται εμφανή ίχνη οχύρωσης, διότι η διαμόρφωση των βράχων παρέχει φυσική προστασία. Η τραχύτητα του τοπίου, η απομόνωση της θέσης και τα γενικότερα μορφολογικά χαρακτηριστικά, καθιστούν την διαδρομή ιδιαιτέρως ελκυστική. Η καθοδική διαδρομή οδηγεί προς τα ΒΑ, με κάθετη πορεία και έντονη κλίση, περνώντας δίπλα από δύο μικρά ξέφωτα.

Στην συνέχεια η δίοδος κάμπτεται ακόμα περαιτέρω προς Ανατολάς, οδηγώντας στην βάση του λόφου, όπου διακρίνεται η κοίτη με το ρυάκι νερού που περιτρέχει τον λόφο. Το νερό, διαρρέοντας πεδινή θέση καταλήγει στην θάλασσα, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση στα ανατολικά του σύγχρονου δρόμου. Στη θέση υπάρχουν αμμόδεις προσχώσεις και χαμηλή υδρόβια βλάστηση. Η τραχύτητα της διαδρομής φανερώνει πως η Νότια Ανάβαση υπήρξε πάντα δευτερεύων άξονας. Παρά ταύτα, η παρουσία της ήταν εξαιρετικά σημαντική για την διαβίωση των κατοίκων του λόφου. Αποτελούσε την κύρια πρόσβαση στην άντληση νερού, για την τακτική τροφοδοσία της ακρόπολης. Στην εκτεταμένη παραθαλάσσια λωρίδα που εκτείνεται στα δυτικά του σύγχρονου δρόμου, προς βορρά της ακρόπολης διακρίνονται άτακτοι βραχώδεις σχηματισμοί που φθάνουν σχεδόν μέχρι τις Κολυμπήθρες, την γνωστότερη παραλία της Πάρου. Λίγα ίχνη από αρχαία λαξεύματα και μεγαλιθικοί ογκόλιθοι εμβάλλουν την υπόνοια ότι ίσως στην περιοχή θα πρέπει να αναζητηθεί και ένα δεύτερο μυκηναϊκό νεκροταφείο. Μέχρι στιγμής, οι προσπάθειες για τον εντοπισμό του έχουν αποβεί άκαρπες.

Πιν.33 Τομέας Κ, Βόρεια Ανάβαση, λήψη από βορρά.

Πιν.34 Τομέας Μ, Φυσικό περιβάλλον και γεωλογικοί σχηματισμοί. Βόρεια Ανάβαση.

V. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

1. Υφιστάμενο καθεστώς νομικής προστασίας Κουκουναριών και αρχαιολογικών θέσεων περί τον κόλπο της Νάουσας Πάρου

Όπως προαναφέρθηκε, τμήμα του λόφου των Κουκουναριών έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος μαζί με την παραλία του Πλαστηρά. Η απόφαση ΥΑ ΥΠΠΕ/ ΑΙ/ Φ2/ 28098/ 1311/ 14-6-1979 (ΦΕΚ 849/ Β/ 25-9-1979) αναφέρει: «Κηρύσσουμε την περιοχή του υψώματος «Κουκουναριές» και την παραλία «Πλαστήρας» στον όρμο Νάουσας της Πάρου, ως Αρχαιολογικό χώρο ..., για την καλύτερη προστασία των αρχαιοτήτων που έχουν αποκαλυφθεί εκεί, ήτοι: α) σπουδαίας Μυκηναϊκής ακροπόλεως στο λόφο «Κουκουναριές» και β) πρωτοκυκλαδικού νεκροταφείου στον όρμο «Πλαστηρά». Τα όρια της κήρυξης απεικονίζονται στο Σχ. Α.01 και όπως είναι προφανές, τμήματα των αποκαλυμμένων αρχαιοτήτων βρίσκονται εκτός του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου. Για την προτεινόμενη συμπληρωματική απαλλοτρίωση, βλ. κατωτ. VII.3,α.

2. Αντίληψη αρχαιολογικού χώρου

Ο λόφος είναι γνωστός στους κατοίκους της περιοχής ως Κουκουναριές, λόγω του κωνικού σχήματος και του γκριζοκάστανου γρανίτη του λόφου, όπως προαναφέρθηκε. Αν και προς το παρόν δεν έχουν εντοπιστεί συστηματικές λαογραφικές ή άλλες μαρτυρίες, η ακρόπολη ανήκει στην ευρύτερη περιοχή της Νάουσας, σε ζώνη όπου η αγροτική και η αλιευτική ζωή έμειναν αναλλοίωτες μέχρι τη δεκαετία του 1960. Στις μέρες μας, στους μήνες που δεν υφίσταται τουριστική κίνηση, η ζωή επανέρχεται στον παραδοσιακό της ρυθμό και οι κάτοικοι στις γνώριμες ενασχολήσεις, με ιδιαίτερη επίδοση στην καλλιέργεια της αμπέλου και της ελιάς, την παραγωγή κηπευτικών προϊόντων και την αλιεία. Τότε η ζωή στην Νάουσα και γενικότερα στο νησί επανέρχεται στον παραδοσιακό της ρυθμό, ως χαρακτηριστικό δείγμα νησιωτικής κοινότητας.

Στις Κουκουναριές και μέχρι τη δεκαετία του 1970 (Schilardi 1975), όταν δρομολογήθηκαν οι ανασκαφές, οι ντόπιοι εργάτες διατηρούσαν ανάμνηση των καλλιεργειών καπνού που υπήρχαν στον λόφο, ενώ κατά την εποχή των ανασκαφών η έκταση που περιέβαλλε την ακρόπολη ήταν καλυμμένη με αμπελοκαλλιέργειες. Κατά τη διάρκεια των ερευνών στην νότια πλευρά του λόφου, αναγνωρίστηκαν αρκετές περιπτώσεις, όπου νεότεροι αναλημματικοί τοίχοι - πεζούλες (Νότια Ανάβαση και Άνω Πλάτωμα) είχαν ανεγερθεί επάνω στην πορεία και προς ενίσχυση αρχαίων τοίχων και τειχών, με σκοπό την συγκράτηση των επιχώσεων. Παράλληλα ο λόφος αποτέλεσε γνωστό στόχο κυνηγετικής δραστηριότητας των κατοίκων, εξαιτίας της παρουσίας λαγών και πτηνών στο φυσικό περιβάλλον. Σχετικά, χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία των αρχών του 19ου αι. για την ύπαρξη πηγής νερού, το λεγόμενο «Νερό της πέρδικας» στη ΒΑ γωνία του Κάτω Πλατώματος, του οποίου την ακριβή θέση οι ανασκαφές δεν κατόρθωσαν να προσδιορίσουν.

Εκτός από «Κουκουναριές», σήμερα ο λόφος αναφέρεται και ως «η Ακρόπολη». Σε αυτό έχουν συμβάλει οι χαρακτηριστικές, καστανού χρώματος, ομοειδείς, οδικές σημάνσεις καθοδήγησης προς μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους, που τοποθετήθηκαν με φροντίδα της ΚΑ' ΕΠΚΑ. Οι σημάνσεις

φέρουν την ένδειξη «Μυκηναϊκή Ακρόπολη (Κουκουναριές)».¹² Οι τελευταίες οδηγούν τον επισκέπτη μέχρι τους νότιους πρόποδες της ακρόπολης, δηλαδή στη θέση πρόχειρης στάθμευσης, όπου και σταματάει κάθε είδους άλλη καθοδήγηση ή ερμηνεία του χώρου (Πιν.49). Στις σημάνσεις αυτές και πιο πρόσφατα στη συχνή αναφορά της ακρόπολης σε τουριστικά έντυπα και τουριστικούς οδηγούς οφείλεται η αύξηση της τουριστικής παρουσίας στον λόφο κατά τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες. Βασική αιτία επίσκεψης, βέβαια, αναγνωρίζεται η γειννίαση του λόφου με τη διάσημη παραλία των Κολυμπηθρών, που βρίσκεται σε γειτονική απόσταση προς Βορρά της ακρόπολης.

Έτσι, αν και η ακρόπολη βρίσκεται σε θέση απόμακρη και μάλιστα σε απόσταση από τον παραδοσιακό οικισμό της Νάουσας, πολλοί είναι σήμερα οι επισκέπτες, μεμονωμένοι ή και σε ομάδες, που επισκέπτονται τον λόφο (Πιν.47-49). Αρκετοί από αυτούς καταφθάνουν με το τακτικό καραβάκι από το λιμάνι της Νάουσας, από την απέναντι πλευρά του κόλπου της Νάουσας, εντάσσοντας τον περίπατο στον λόφο ως μέρος ημερήσιας εκδρομής. Την επίσκεψη στην ακρόπολη των Κουκουναριών συνιστούν σήμερα και οι ντόπιοι καταστηματάρχες και επιχειρηματίες, στους επισκέπτες που επίμονα αναζητούν «κανένα περίπατο εδώ κοντά» ή «τίποτα να δούμε».

3. Αξιολόγηση αρχαιολογικού χώρου

Η αξιακή ανάλυση του αρχαιολογικού χώρου είναι ένα από τα τυπικά εργαλεία που διευκολύνει την επισήμανση των ιδιαιτεροτήτων του, τη σπουδαιότητά του, και γενικά την ιεράρχηση δραστηριοτήτων σε αυτόν (Mason & Antrami 2002). Η επιστημονική σημασία των καταλοίπων προσδιορίζεται αναλυτικά στην τεκμηρίωση αυτών, που προηγήθηκε. Έτσι εδώ γίνεται μια γενικότερη προσέγγιση στις υπόλοιπες αξίες τους, από διαφορετικές οπτικές. Οδηγός για την παρακάτω αξιακή ανάλυση αποτέλεσε η γνωστή Χάρτα της Burra (ICOMOS-Australia 1999), η οποία αποτελεί διεθνώς έναν από τους συχνότερα ακολουθούμενους οδηγούς αξιακής ανάλυσης. Έτσι, σχετικά με το λόφο των Κουκουναριών θα μπορούσαν να προσδιοριστούν συνοπτικά, οι εξής αξίες:

α) Αξία φυσικού περιβάλλοντος

Σημαντική είναι η αξία του φυσικού περιβάλλοντος στο λόφο των Κουκουναριών. Παρά την απουσία βλάστησης στο μεγαλύτερο τμήμα του, η γεωμορφολογική προσέγγιση του άγονου και αυχμηρού τόπου μπορεί να προσδώσει εξαιρετικό ενδιαφέρον περιήγησης και εξέτασης των ειδών χλωρίδας και πανίδας που επιβιώνουν σε τέτοιο περιβάλλον. Η εικόνα αυτή αλλάζει στο βόρειο τμήμα του λόφου (Τομείς L, M), όπου λόγω της χαμηλής απορρόφησης του βράχου και της παρουσίας φυσικής λεκάνης απορροής στο σημείο δημιουργείται ρυάκι και περιβάλλον χαμηλής θαμνώδους βλάστησης.

Το εντυπωσιακό βραχώδες περιβάλλον, η ιδιόμορφη χλωρίδα και πανίδα, και η παρακείμενη παραλία στις Κολυμπήθρες, λίγα μέτρα εκτός του αρχαιολογικού χώρου δημιουργούν ένα εξαιρετικό σύνολο, που με ελάχιστες διαμορφώσεις πρόσβασης και περιήγησης μπορούν να κατα-

12 Η σήμανση θα πρέπει να αντικατασταθεί με το ορθό «Κουκουναριές – Αρχαία Ακρόπολη», αφού ο λόφος δεν χαρακτηρίζεται αποκλειστικά και μόνο από ευρήματα της μυκηναϊκής περιόδου.

στήσουν αυτήν την περιοχή ως έναν πρώτης τάξεως «οικολογικό περίπατο» (Πορεία 21-22-1), συνδέοντας τις Κουκουναριές με το παρακείμενο «Πολιτιστικό Πάρκο του Αγ. Ιωάννη Δέτη» (Πιν.1)

β) Ιστορική αξία

Αν και η θέση απουσιάζει από την αρχαία ελληνική γραμματεία, ενώ επίσης αγνοούμε και το αρχαίο όνομα του τόπου, ο λόφος αποτελεί μοναδική κάψουλα χρόνου, στον οποίο διατηρούνται ευρήματα συνεχούς κατοίκησης για περίπου πέντε χιλιετίες. Ο λόφος φιλοξενεί επάλληλες οικιστικές φάσεις που αντιπροσωπεύονται από ερείπια της Ύστερης Νεολιθικής, της Πρώιμης Κυκλαδικής, της Μυκηναϊκής ΙΙΙΓ, της Πρωτογεωμετρικής, της Γεωμετρικής και της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου, καλύπτοντας ένα ευρύτατο φάσμα από την 5η χιλ. έως τον 7ο αι. π.Χ.

Προφανώς αυτά τα ευρήματα προσδίδουν στην ακρόπολη μοναδικότητα, η οποία εντυπωσιάζει όχι μόνο ως προς το μέγεθος, αλλά και ως προς την ιστορικότητα και τη διατήρηση μακραίωνης οικιστικής επαλληλίας. Τα ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τα κινητά ευρήματα που εντοπίστηκαν στη θέση, μπορούν να αφηγηθούν ένα πλήθος ιστοριών, με κορυφαία: τη δημιουργία και την καταστροφή του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος, τη μετάβαση από την ΥΝ στην ΠΚ περίοδο, τη γένεση της Πόλης (τέλος 8ου αι. π.Χ.), τη ζωή στην Πάρο στην εποχή του Αρχιλόχου.

γ) Κοινωνική αξία

Η αξία του φυσικού περιβάλλοντος και η ιστορική αξία του λόφου προσδιορίζουν τη κοινωνική σημασία του μνημείου, που υποκρύπτει πολλαπλές δυνατότητες «πολιτιστικής αξιοποίησης». Ο λόφος, πέραν του ότι αποτελεί ένα σημαντικό σύμβολο τοπικής και νησιωτικής ταυτότητας, ως τμήμα του περιαστικού περιβάλλοντος της Νάουσας δύναται να καταστεί ένα ζωντανό τοπίο, τόπος περιπάτου, αναψυχής και άθλησης. Παράλληλα, η δυνατότητα διαμόρφωσης ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων (εκπαιδευτική αξία ανάδειξης) για τα πολιτιστικά κατάλοιπα 5.000 χρόνων, διαπολιτιστικής προσέγγισης αλλά και συνένωσής του με παράλληλες δράσεις στην περιοχή, αποκαλύπτουν λίγο από τη δυναμική αυτής της αξίας, η οποία θα προσδώσει μία νέα χροιά στην περιοχή, πέρα από τον μαζικό, τουριστικό χαρακτήρα των θερινών μηνών.

Μια άλλη πτυχή, που απορρέει από την επιστημονική έρευνα των τελευταίων δυο δεκαετιών είναι η διδακτική αξία του λόφου, εξαιτίας του πλούτου των ευρημάτων, της σπουδαιότητας των ερειπίων και της σε πολλά σημεία καλής διατήρησης της στρωματογραφίας. Αυτά τα συνέβαλαν στο έντονο ενδιαφέρον συμμετοχής πολλών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην ανασκαφική διερεύνηση του χώρου με τη συνεργασία των «Ανασκαφών Πάρου». Εξαρχής, οι ανασκαφές διενεργήθηκαν ως μέρος διακρατικής συνεργασίας σε πανεπιστημιακό επίπεδο, με την συμμετοχή φοιτητών από τις ΗΠΑ, τον Καναδά και άλλα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Στην ανασκαφή του χώρου εκπαιδεύτηκαν εκατοντάδες φοιτητών, πολλοί εκ των οποίων σήμερα κατέχουν διακεκριμένες ακαδημαϊκές θέσεις.

δ) Οικονομική – Τουριστική αξία

Τέλος, σημειώνεται η σημαντική οικονομική αξία του λόφου, ο οποίος λόγω θέσης και φύσης μπορεί να διαμορφωθεί σε παράλληλο κέντρο δραστηριότητας πολιτιστικού τουρισμού. Οι πορείες εντός του λόφου και η σύνδεσή του με το ευρύτερο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής καθιστούν την προοπτική εξαιρετικά σημαντική. Αν και οι υπάρχουσες υποδομές είναι απύσυχες, οι προτάσεις ανάδειξης βελτιώνουν τη δυνατότητα ήπιας αξιοποίησης σε ένα συμβατό με τις χρήσεις του λόφου σχέδιο, το οποίο θα αποτρέπει την αδόκιμη χρήση γης και στις περιοχές που εκτείνονται περιφερειακά του λόφου.

ΒΗ μη πραγματοποιηθείσα μέχρι στιγμής ανάδειξη της αρχαίας ακρόπολης ήταν ανασταλτικός παράγοντας στην τουριστική αναβάθμιση της βόρειας Πάρου, η οποία μέσα από στοχοθετημένες δράσεις και την κατάλληλη υποδομή θα μπορούσε να αποκομίσει σημαντικά κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά οφέλη.

VI. ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ

1. Ζητήματα τεκμηρίωσης και έρευνας

α) Αποτυπώσεις μνημείων

Στους βασικούς στόχους της παρούσας μελέτης εντάχθηκε κατά κύριο λόγο ο εντοπισμός, η συστηματοποίηση, η ψηφιακή επεξεργασία και η σύνθεση πάνω σε ένα κοινό ψηφιακό υπόβαθρο, όλων των ανασκαφικών αποτυπώσεων των μνημείων των Κουκουναριών, που εκπονήθηκαν κατά τις δυο δεκαετίες της έρευνας (1976-1992). Αν και υπάρχει λεπτομερές ανασκαφικό αρχείο, απουσίαζε μια σύγχρονη, ενημερωμένη και συνθετική σχεδιαστική αποτύπωση του συνόλου του χώρου και των μνημείων, απαραίτητη επιπλέον για τη σύνταξη μελετών αναστήλωσης και αποκατάστασης. Οι εργασίες της μελετητικής ομάδας συνέβαλαν στην πλήρωση αυτού του κενού, με τη σύνταξη του γενικού υποβάθρου που θα αποτελέσει την αφετηρία για κάθε μελλοντική εργασία.¹³

β) Ανασκαφική δραστηριότητα

Ο λόφος των Κουκουναριών αποτέλεσε τόπο συστηματικής ανασκαφικής δραστηριότητας για δύο περίπου δεκαετίες (1976-1992). Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν σε αναλήμματα και πλατώματα του λόφου, σε θέσεις όπου είχαν διατηρηθεί επιστημονικές ενδείξεις, σε ρηχές ή αξιόλογες επιχώσεις. Δυστυχώς, στο μεγαλύτερο τμήμα του λόφου, το χώμα έχει χαθεί λόγω της διάβρωσης. Σημειώνεται επίσης ότι ενώ έχει ερευνηθεί ένα σημαντικό τμήμα του λόφου, αρκετά ζητήματα αναμένουν ακόμα την ανασκαφική τους επίλυση. Θα απαιτηθεί συμπληρωματικός καθαρισμός και ενδεχομένως ανασκαφική δραστηριότητα περιορισμένης έκτασης, σε επίλεκτες θέσεις της ακρόπολης, με στόχευση στην διαλεύκανση πολύπλοκων προβλημάτων που σχετίζονται είτε με την ερμηνεία των αρχιτεκτονικών ευρημάτων, είτε με την στατική κατάσταση των ερειπίων (βλ. 3.VII.).

γ) Καταγραφή – Δημοσιεύσεις

Την συστηματική ανασκαφική τεκμηρίωση ακολούθησε σειρά μακρού καταλόγου επιστημονικών δημοσιεύσεων των κινητών και αρχιτεκτονικών ευρημάτων, όπως προκύπτει και από την συνημμένη βιβλιογραφία (βλ. VIII). Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, σε εξέλιξη είναι η προετοιμασία των τόμων :

Κουκουναριές I: Οι ανασκαφές και τα ευρήματα (Δ. Σκιλάρντι),
Κουκουναριές II: Νεολιθική και Πρωτοκυκλαδική περίοδος (Στ. Κατσαρού),
Κουκουναριές III: Κεραμική της Μυκηναϊκής περιόδου (R. Koehl) και
Κουκουναριές IV: Η Πρωτογεωμετρική περίοδος.

Υπάρχουν τμήματα της έρευνας που παραμένουν αδημοσίευτα, λόγω έλλειψης κονδυλίων, ενώ δημοσιεύτηκε ο οδηγός του αρχαιολογικού χώρου με τίτλο «ΚΟΥΚΟΝΑΡΙΕΣ ΠΑΡΟΥ (Αθήνα 2016) και η δημοσίευση σειράς συνοπτικών αρχαιολογικών φυλλαδίων με αντικείμενο ειδικές φάσεις του χώρου.

¹³ Αναμένεται, σε δεύτερο στάδιο εντός του 2015, η περαιτέρω τοπογραφική τεκμηρίωση ειδικών τμημάτων του λόφου (υπώρειες λόφου, νότιο τμήμα Άνω Πλατώματος).

2. Προβλήματα προστασίας των κτισμάτων

α) Φυσικοί παράγοντες φθοράς των μνημείων

Η γενεύσια γεωλογία της περιοχής και η χρήση (κυρίως) του ντόπιου γρανίτη στα αρχαία κτήρια των Κουκουναριών, καθώς και το χαμηλό σωζόμενο ύψος τους, βοηθά στη διατήρησή τους, αν και τα τελευταία βρίσκονται εκτεθειμένα σε ένα παραθαλάσσιο περιβάλλον, στο οποίο οι ισχυροί άνεμοι (που ενίοτε συνοδεύονται από συνεχή αμμοβολή) συμβάλλουν στην περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασής τους. Γενικά, ο υλικός φορέας των κτισμάτων στο λόφο των Κουκουναριών απειλείται κυρίως από περιβαλλοντικούς παράγοντες και ιδιαίτερα από την ανεξέλεγκτη βλάστηση, τη δράση του νερού, του ανέμου και την φυσική φθορά του χρόνου, χωρίς όμως να λείπουν και οι ανθρωπογενείς κίνδυνοι.

Η πλειονότητα των φθορών που εντοπίζονται οφείλονται σε φυσικές φθορές. Παρατηρούνται σποραδικά αποκολλήσεις και απώλεια υλικού, αποσαθρώσεις και περιορισμένες ρηγματώσεις σε όλους τους ανασκαφικούς τομείς (Πιν.35). Συχνή είναι και η εικόνα της αυτοφυούς βλάστησης, που καταλαμβάνει το χώρο μέσα στα ερείπια αλλά και επάνω στις τοιχοδομίες. Αυτός αποτελεί βασικό παράγοντα διάβρωσης καθώς η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των φυτών είναι

Πιν. 35 Τομέας F, Ρηγματώσεις και απώλεια συνοχής τοίχων.

λίαν επιβλαβής για την συνοχή των τοιχοδομιών. Το ριζικό σύστημα, όπως εισχωρεί ανάμεσα στους λίθους, προκαλεί με την πάροδο του χρόνου τη διατάραξη τους και κατ' επέκταση μηχανικές βλάβες στους λίθους. Επίσης, τα φυτά εκκρίνουν οξέα από τις ρίζες τους, που προκαλούν τοπική διάλυση των λίθων δημιουργώντας χώρο για την επέκταση του συστήματος των ριζών (Πιν.36-40). Τέλος, σημαντικές είναι και οι βιολογικές επικαθίσεις, που προκαλούν περαιτέρω φθορά του φυσικού φορέα των μνημείων (Πιν.41).

Πιν. 36 Τομέας G, Αυτοφυής βλάστηση σε τοίχους.

Πιν.37 Τομέας Ε, Αυτοφυής βλάστηση σε τοίχους και επιχώσεις.

Πιν.38 Τομέας Δ, Μυκηναϊκό Νεκροταφείο. Αυτοφυής βλάστηση σε τοίχους και απώλεια υλικού.

Πιν.39 Τομέας Ε, Αυτοφυής βλάστηση σε τοίχους.

Πιν.40 Τομέας Ε, Αυτοφυής βλάστηση σε τοίχους, λεπτομέρεια.

Πιν.41 Τομέας C, Βιολογικές επικαθήσεις.

Πιν.42 Τομέας F, Φθορά και απώλεια υλικού.

Επιπλέον, επισημαίνεται η βλαβερή δράση του νερού και η διάβρωση του εδάφους, που προκαλεί πιέσεις στις υπάρχουσες τοιχοδομίες, καταρρεύσεις παρειών των σκαμμάτων (βλ. **Κάτω Πλάτωμα, Τομέας Κ, Πιν.31**) και επισυσσώρευση νέων επιχώσεων, με νέο υλικό στο εσωτερικό των μνημείων, ιδιαίτερα εμφανείς στο Άνω Πλάτωμα, Τομέας F (**Πιν.43**). Σε αρκετές περιπτώσεις εντοπίστηκαν μετακινήσεις αρχιτεκτονικών μελών από την αρχική τους θέση, εξαιτίας της διάβρωσης, ανθρωπογενών παρεμβάσεων ή και την συνεχιζόμενη παρουσία αιγοπροβάτων στον χώρο. Οι παραπάνω διαδικασίες και η υποσκαφή των θεμελίων των τοίχων προκαλούν προβλήματα που διακυβεύουν τη στατική επάρκεια των τοίχων, καθιστώντας τους ετοιμόρροπους ή ακόμα και επικίνδυνους για τους επισκέπτες του χώρου. Τα προβλήματα θα αντιμετωπιστούν με την εφαρμογή του δεύτερου τμήματος της παρούσας μελέτης, που αναφέρεται στην συντήρηση των ερειπίων.

Πιν.43 Τομέας F, Απώλεια υλικού και επιχώσεις στις μυκηναϊκές αποθήκες.

β) Παλαιότερες επεμβάσεις συντήρησης

Για την αποτροπή των παραπάνω προβλημάτων, κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής δραστηριότητας, έγινε, με τη συνεργασία της ΚΑ' ΕΠΚΑ, προσπάθεια διατήρησης της συνεκτικότητας των ερειπίων με τη χρήση «χωνεμένου» τσιμέντου για την κάλυψη των αρμών και της σωζόμενης άνω επιφάνειας των τοίχων (βλ. ανωτ. Ι.4.δ). Αν και αποτελεσματική, η πρόχειρη και αναστρέψιμη αυτή επέμβαση έχει εμφανίσει σημειακές ρηγματώσεις και θα πρέπει να αντικατασταθεί στα πλαίσια συστηματικής εργασίας συντήρησης των ερειπίων.

γ) Ανθρωπογενής δραστηριότητα

Παράλληλα σημαντικοί είναι και οι κίνδυνοι που προκαλεί στην περιοχή η ανθρωπογενής δραστηριότητα. Πέρα από την μικρή έκταση παλιά συμπλήρωση αρχαίων τοιχοδομιών και

τη μετατροπή τους σε αναλημματικούς τοίχους, όπως παρατηρήθηκε παραπάνω (IV.4), σημαντικές καταστροφές σημειώθηκαν κατά την δεκαετία του 1990 με τη διάνοιξη του περιμετρικού αμαξιτού δρόμου στα ανατολικά, όπου και διαταράχθηκε το περίγραμμα των ανατολικών υπωρειών του λόφου, προκαλώντας βλάβη σε κατάλοιπα της μυκηναϊκής οχύρωσης, που τώρα εμφανίζονται διαταραγμένα (βλ. ανωτ. II.4 και Σχ.Α.01.01 & Α.02.01, Τομείς Α, Β).

Στην ίδια περιοχή παρατηρείται συσσώρευση χωμάτων και οικοδομικών αποριμμάτων, που στοιβάζονται πάνω στις εναπομείνουσες επιχώσεις από την εκσκαφή του περιμετρικού δρόμου (**Πιν.8-9**). Στην ίδια κατηγορία προβλημάτων που ανακύπτουν από την απρόβλεπτη και ενίοτε αυθαίρετη λειτουργία της τοπικής αυτοδιοίκησης εντάσσεται και η παρατηρηθείσα (02/1995)

αποψίλωση και ισοπέδωση μικρής έκτασης που βρίσκεται στη συμβολή του δρόμου που περιτρέχει τον κόλπο της Νάουσας και του δρόμου που οδηγεί προς Καμάρες (βλ. ανωτ. II.3). Στην θέση αυτή, προτείνεται η δημιουργία μικρού περιπτέρου τουριστικής ενημέρωσης (βλ.κατωτ. VII.6.).

Τέλος, σημειώνεται η ανεξέλεγκτη και παράνομη ποιμενική δραστηριότητα στις νότιες και δυτικές υπώρειες του λόφου, όπως και στα βραχώδη πρανή στα βόρεια του μυκηναϊκού νεκροταφείου, όπου ακόμα και σήμερα διατηρείται παράνομη και κακαίσθητη μεταλλική εγκατάσταση, που λειτουργεί ως στάση αιγοπροβάτων. Πέρα από την γενικότερη αισθητική όχληση και τις φθορές στα μνημεία από την κίνηση των ζώων, που συχνά αναρριχώνται στην ακρόπολη, η ασυμβατότητα έχει προκαλέσει και το ενδιαφέρον του τύπου, που ασχολήθηκε πρόσφατα με την κακομεταχείριση των ζώων που φιλοξενεί¹⁴ (Πιν.44-46).

Πιν. 44 Τομέας D, Ποιμενική και οικοδομική δραστηριότητα, λήψη από νότια.

3. Προβλήματα ανάδειξης και λειτουργικότητας του χώρου

Βασικές ελλείψεις στις υποδομές δυσχεραίνουν την οργάνωση ενός ασφαλούς αρχαιολογικού χώρου με εκπαιδευτική προοπτική. Συγκεκριμένα:

α) Προβλήματα που εντοπίζονται εντός του χώρου

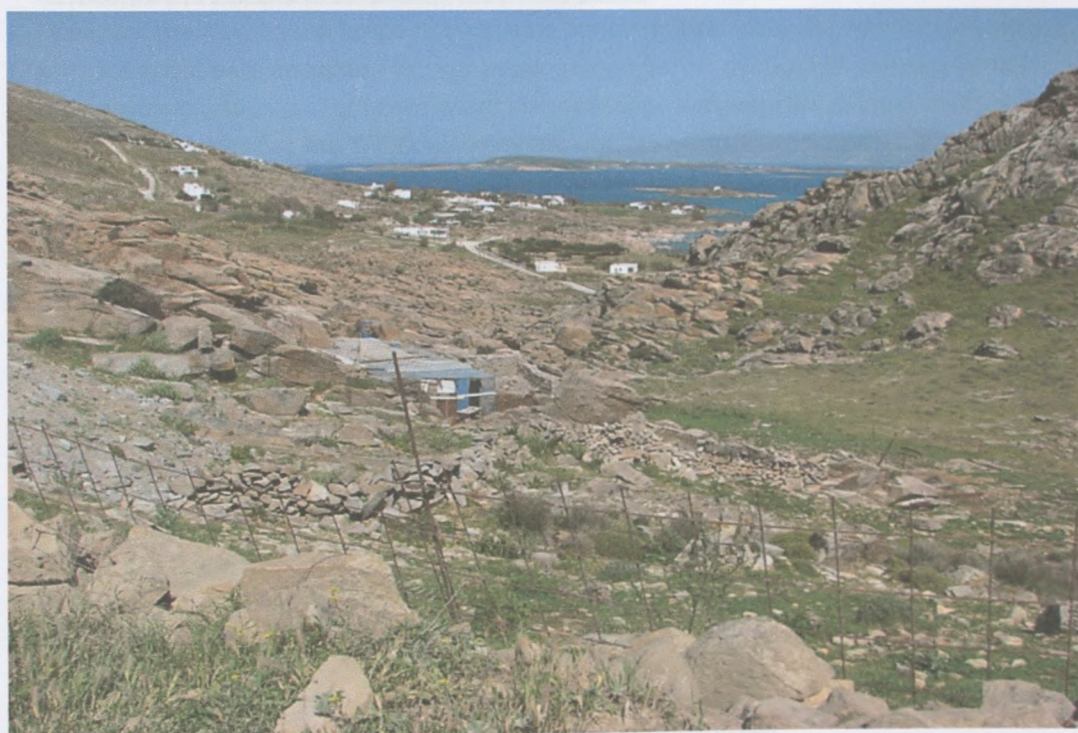
ι. Περιφράξη χώρου

Η απουσία περιφράξεων, είτε περιμετρικά του λόφου είτε στις επιμέρους αρχαιολογικές του ενότητες, συμβάλλει μεν στην ενδυνάμωση της συνοχής του χώρου, στο μη διαχωρισμό των αρχαιοτήτων από το φυσικό τους περιβάλλον, στην αμεσότητα της επαφής των επισκεπτών με την ιστορία, και στην ενοποίηση τελικά των αρχαιολογικών χώρων με την πόλη, ταυτόχρονα όμως δημιουργεί ορισμένα σοβαρά προβλήματα, τόσο για τις ίδιες τις αρχαιότητες όσο και για τους επισκέπτες, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις το βάθος των ανασκαφικών τομών είναι αξιόλογο (Ανω Πλάτωμα, Τομέας F, Πιν.43). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ελεύθερη κίνηση στο χώρο, φέρουν τους επισκέπτες σε απόκρημνα και επικίνδυνα σημεία του λόφου. Σε αυτές τις περιπτώσεις είναι απαραίτητη η προστασία των επισκεπτών με την τοποθέτηση ειδικών εμποδίων ή την ανάρτηση ενημερωτικών πινακίδων για την αποφυγή πτώσεων και ατυχημάτων.

14 <http://goo.gl/HYdCR>

Πιν.45 Τομέας D, Ποιμενική δραστηριότητα, λήψη από νοτιοανατολικά.

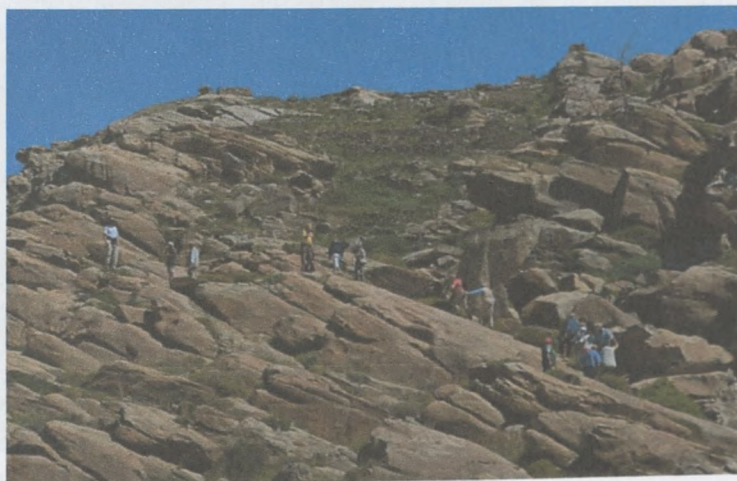
Πιν.46 Τομέας D, Ποιμενική και οικοδομική δραστηριότητα, λήψη από ανατολικά.

ii. Δίκτυα κοινής ωφέλειας

Στον χώρο υπάρχει έλλειψη σύνδεσης με τα δίκτυα κοινής ωφέλειας, δηλαδή με τα δίκτυα ηλεκτροδότησης, ύδρευσης/ πυρόσβεσης και τηλεπικοινωνιών. Η δημιουργία του Ενημερωτικού Κέντρου (βλ. κατωτ.) στα ανατολικά κράσπεδα του λόφου θα απαιτήσει την εξασφάλιση σύνδεσης με τα παραπάνω δίκτυα, τα οποία θα πρέπει, για λόγους αισθητικής, να συσσωματωθούν στις παρυφές των δρόμων ή στο υπέδαφος. Σχετικά με την ΔΕΗ, καλώδια και στύλοι που επιβαρύνουν αισθητικά την ακρόπολη στην περιφέρειά της. Τα ηλεκτροφόρα καλώδια της ΔΕΗ, ακολουθώντας την παραλιακή γραμμή περνούν κατά την διαδρομή τους στα βόρεια της ακρόπολης, οδηγώντας προς το βόρειο άκρο του κόλπου και το Μοναστήρι. Η δεύτερη διαδρομή εναέριων ηλεκτροφόρων καλωδίων διέρχεται στα νότια-ανατολικά και στα νότια της ακρόπολης με κατεύθυνση προς τα δυτικά, όπου διακρίνονται σύγχρονες παραθεριστικές κατοικίες, εκατέρωθεν του δρόμου που οδηγεί από τον κόλπο της Νάουσας προς το εσωτερικό του νησιού και προς την Παροικιά (Πιν.1). Πριν περίπου μια δεκαετία καταβλήθηκαν προσπάθειες για την υπογειοποίηση των ηλεκτροφόρων καλωδίων, ώστε να εκμηδενιστεί η αισθητική όχληση που προκαλείται από τους στύλους της ΔΕΗ. Με πρωτοβουλία κατοίκων της περιοχής και του προγράμματος «Ανασκαφές Πάρου» ανελήφθησαν πρωτοβουλίες προς το τοπικό γραφείο της ΔΕΗ (βλ. παρακάτω σελ.93). Οι ενέργειες δεν απέφεραν καρπούς, λόγω υψηλού κόστους. Η απομάκρυνση των στύλων και των εναέριων καλωδίων θα βελτιώσει την αισθητική του ευρύτερου τοπίου, αφού θα εξέλιπε η αισθητική ρύπανση προς το άμεσο περιβάλλον και τον αρχαιολογικό χώρο των Κουκουναριών.

iii. Πρόσβαση στον χώρο και προσέγγιση των μνημείων

Πέρα από τον περιμετρικό δρόμο προσέγγισης στις ανατολικές υπώρειες, που περιγράφηκε παραπάνω, καμία άλλη επέμβαση δεν έχει πραγματοποιηθεί για την διευκόλυνση της πρόσβασης στον αρχαιολογικό χώρο, της προσέγγισης και της θέασης των μνημείων. Οι επισκέπτες, οδηγούμενοι από τις πινακίδες του ΥΠΠΟ, φθάνουν στο σημερινό σημείο πρόχειρης στάθμευσης (Στάση 2) και ακολουθούν μια τυχαία, τεθλασμένη πορεία προς την κορυφή του λόφου, παράλληλα και αρκετές φορές, εντός της Νότιας Ανάβασης (Πιν.47-49).

Πιν. 47 Επισκέπτες στον λόφο, λήψη από νότο.

Πιν.48 Επισκέπτες στο λόφο, λήψη από νότο.

Πιν.49 Επισκέπτες στο λόφο, λήψη από νότο.

Η πορεία αυτή, όπως άλλωστε και η επικοινωνία ανάμεσα στις υπάρχουσες αρχαιολογικές ενότητες είναι εξαιρετικά προβληματική. Είναι προφανές ότι οι άστοχες διαδρομές καθιστούν την περιήγηση δυσχερή και σε αρκετές περιπτώσεις επισφαλή (μεγάλες υψομετρικές διαφορές, τμήματα τομών καλυμμένα με βλάστηση, απόκρημνες παρειές βράχου). Η κίνηση των επισκεπτών σε αυτές προκαλούν φθορά και στις αρχαιότητες, επειδή περνούν μέσα από ή πάνω σε αρχαία κτίσματα, ιδιαιτέρως ευπαθή (βλ. ιδιαιτέρως την κατάσταση όπως σήμερα αποτυπώνεται στο Άνω Πλάτωμα). Άλλα προβλήματα ελάσσονος σημασίας, μολονότι σημαντικά για τους επισκέπτες της ακρόπολης, αποτελούν η παντελής απουσία οργανωμένων χώρων θέασης και ανάπαυσης, χώρων υγιεινής, η έλλειψη κατάλληλου χώρου στάθμευσης και η έλλειψη άλλου εξοπλισμού στον ευρύτερο χώρο (σταθμός πρώτων βοηθειών κ.α.).

iv. Η νέα στρατηγική ανάδειξης της ακρόπολης

Πέρα από τις βασικές πινακίδες σήμανσης, που αναφέρθηκαν ανωτέρω (Πιν.50), απουσιάζει οποιαδήποτε ενημερωτική πινακίδα για την ιστορική σημασία του χώρου και την ερμηνεία ενότητων και κτηρίων. Επειδή από την πρώτη φάση των ανασκαφών παρουσιάστηκαν προβλήματα αρχαιοκαπηλίας (βλ. ανωτ. Ι.4.α), για την αποφυγή επανάληψης των περιστατικών και επιβάρυνσης της καθ' ολοκληρία απροστάτευτης ακρόπολης, το κλιμάκιο των «Ανασκαφών Πάρου», μετά από εισήγηση της Εφορείας Κυκλάδων, απέφυγε την δημοσιοποίηση και ανάδειξη του χώρου από το 1992 και μετά, προκειμένου να παρασχεθεί στην Αρχαιολογική Υπηρεσία η δυνατότητα να προβεί σε ενέργειες προστασίας του μνημείου (βλ. ανωτ. Ι.4.α). Η αρχή εφαρμόστηκε ακόμα και με αναφορά προς τους εν χρήσει τουριστικούς οδηγούς του εμπορίου. Ωστόσο, αυτή η συντηρητική πολιτική οδήγησε τον χώρο σε αποτελμάτωση. Το γεγονός αυτό καθιστά την οποιαδήποτε πορεία εντός του αρχαιολογικού χώρου, αόριστη και εν τέλει αδιάφορη, αφού δεν υπάρχει συγκεκριμένο σημείο εκκίνησης, ούτε και κατεύθυνση, με αποτέλεσμα οι επισκέπτες να μην μπορούν να περιηγηθούν και να κατανοήσουν τον χώρο στο σύνολό του. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις η προσέγγιση γίνεται μόνο αποσπασματικά και χωρίς ροή, γεγονός το οποίο επιβαρύνεται και από την γενικότερη εικόνα συνολικής εγκατάλειψης, παρά την μοναδική θέση που το μνημείο κατέχει στην αρχαιολογία του Αιγαίου.

β) Προβλήματα που εντοπίζονται εκτός του χώρου

i. Ευρύτερο περιβάλλον

Σχετιζόμενο με το ευρύτερο περιβάλλον του λόφου, είναι το φαινόμενο της ανοικοδόμησης εκτός των ορίων σύγχρονων οικισμών και σε σχετικά άμεση γειτνίαση με τον αρχαιολογικό χώρο, γεγονός το οποίο εγείρει ζητήματα αισθητικής αλλοίωσης του περιβάλλοντος των μνημείων, αλλά και προβλήματα σχετικά με την προστασία των αρχαίων λειψάνων. Αν και σύμφωνα με το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Πάρου (Εγκεκριμένο στις 22.04.2012), ο λόφος και η περιμετρική ζώνη προστατεύονται ως τοπίο φυσικού κάλλους, η ανεξέλεγκτη λειτουργία ποιμνιοστασιών και κυρίως η ανεξέλεγκτη διάνοξη πρόχειρων λατομείων και η ανέγερση τουριστικών καταλυμάτων στα νότια, διακυβεύουν τον παραπάνω χαρακτηρισμό (Παράρτημα II, Πιν.51). Επισημαίνεται η ανέγερση από οικοδομικό συνεταιρισμό πλήθους κατοικιών θερινής διαμονής σε τεχνητά επίπεδα που διαμορφώθηκαν στο ύψωμα στα νότια της αρχαίας ακρόπολης, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σημαντική όχληση και ζημιά στην εικόνα και την κλίμακα της αρχαίας ακρόπολης.

ii. Νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του χώρου

Κομβικό είναι και το θέμα της μερικής απαλλοτρίωσης των αρχαιοτήτων, η οποία αφήνει εκτός ζώνης προστασίας το Μυκηναϊκό νεκροταφείο και την κοιλάδα που οδηγεί σε αυτό (Τομέας D), το Κάτω Πλάτωμα (Τομέας Κ), το Άνδριο του Ναού της Αθηνάς με τον αρχαϊκό οικισμό (Τομέας Η) και τέλος, νοτιότερα Χώρο του ελαιотριβείου (Τομέας Ι) (Σχ.Α.02.01) (βλ.Ι.4.γ.). Σχετικά με τα προτεινόμενα μέτρα βλ. VII.3.α.

γ) Γενικότερα ζητήματα

i. Εκπαιδευτικός - διδακτικός - κοινωνικός ρόλος

Η έλλειψη δικτύου σήμανσης - περιήγησης δεν επιτρέπει την ανάγνωση και κατανόηση της ιστορικής, αρχαιολογικής και αρχιτεκτονικής υπόστασης του αρχαιολογικού χώρου και υποβαθμίζει την εκπαιδευτική και διδακτική του αξία. Όσον αφορά στον κοινωνικό ρόλο που διαδραματίζει, αυτός λογίζεται προβληματικός, δεδομένου ότι ενώ η σημασία του κρίνεται από άποψη ιστορικής, αρχαιολογικής και τουριστικής σπουδαιότητας ως ιδιαίτερως σημαντική και ενώ εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τουριστικής αξιοποίησης της Νάουσας (V.2-3), αποτελεί ουσιαστικό ένα ανενεργό σύνολο με περιορισμένο ρόλο στην πολιτιστική, παιδευτική και την σύγχρονη ζωή του τόπου.

ii. Οικονομικοί πόροι – Χρηματοδότηση

Τέλος, ανάμεσα στα ζωτικά, αν και αναμενόμενα προβλήματα προστασίας και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών, είναι η έλλειψη οικονομικών πόρων για την εκτέλεση έστω και των βασικότερων ενεργειών άμεσης προστασίας. Όμως, η ακρόπολη, θα μπορούσε να καταστεί με την κατάλληλη προβολή, ένας από τους πλέον συχναζόμενους χώρους του Αιγαίου. Ελπίζεται ότι μετά την ανάδειξη, ο αρχαιολογικός χώρος Κουκουναριών θα αποφέρει στο δημόσιο τους αναγκαίους πόρους για την μελλοντική συντήρηση του μνημείου και την λειτουργία του σε επίπεδο τουρισμού, μάθησης και ψυχαγωγίας.

Πιν. 50 Πινακίδα σήμανσης στην σημερινή "είσοδο" του αρχαιολογικού χώρου.

Πιν. 51 Κορυφή υψώματος στα νότια του λόφου των Κουκουναριών. Τουριστική δόμηση.

ΜΕΡΟΣ Β' ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΑΣ

Σύμφωνα με την προτεινόμενη επένδυση, οι επιχειρήσεις που θα υλοποιήσουν επενδυτικά σχέδια σε πρώτης και δεύτερης μορφής, θα έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Σύμφωνα με την προτεινόμενη επένδυση, οι επιχειρήσεις που θα υλοποιήσουν επενδυτικά σχέδια σε πρώτης και δεύτερης μορφής, θα έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της οικονομίας.

1. ΠΡΩΤΗ ΕΠΕΝΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΣ

Σύμφωνα με την προτεινόμενη επένδυση, οι επιχειρήσεις που θα υλοποιήσουν επενδυτικά σχέδια σε πρώτης και δεύτερης μορφής, θα έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Σύμφωνα με την προτεινόμενη επένδυση, οι επιχειρήσεις που θα υλοποιήσουν επενδυτικά σχέδια σε πρώτης και δεύτερης μορφής, θα έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

ΜΕΡΟΣ Γ' - Πρόταση

Σύμφωνα με την προτεινόμενη επένδυση, οι επιχειρήσεις που θα υλοποιήσουν επενδυτικά σχέδια σε πρώτης και δεύτερης μορφής, θα έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. Η επένδυση αυτή αποτελεί σημαντικό μέρος της πολιτικής της ανάπτυξης της χώρας και της προώθησης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

VII. ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ - ΣΤΟΧΟΙ

Στην ενότητα που ακολουθεί περιγράφεται το θεωρητικό πλαίσιο της πρότασης καταγράφονται δηλαδή οι γενικές και ειδικές αρχές της, με σκοπό τη σύνθεση ενός συμπαγούς υποστρώματος, βάσει του οποίου διαμορφώθηκαν και ελέγχονται οι προτεινόμενες παρεμβάσεις, αφού η ενότητα της πρόθεσης είναι εκείνη που νοηματοδοτεί το αποτέλεσμα. Οι αρχές, όπως περιγράφονται παρακάτω, διαμορφώθηκαν μετά από ενδελεχή μελέτη της βιογραφίας του χώρου, του περιβάλλοντος και της φύσης των υλικών καταλοίπων. Οργανώνονται σε δυο επίπεδα: από τη μια πλευρά τις «γενικές αρχές» που διαμορφώνονται από το νομικό, επιστημονικό και «ηθικό» πλαίσιο διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς και από την άλλη, το εποικοδόμημα «ειδικών αρχών», σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες του αντικειμένου και του ευρύτερου του περιβάλλοντος.

Σχετικά δεδομένα, που περιέχουν δυνατότητες, αδυναμίες, ευκαιρίες και κινδύνους των επεμβάσεων ανάδειξης στο λόφο, σημειώνονται στην ανάλυση SWOT που ακολουθεί στο Παράρτημα III.

1. Γενική περιγραφή της πρότασης

Γενικά, κομβικό ρόλο στην πρόταση διαδραμάτισαν οι αρχές προστασίας και ανάδειξης αρχαιοτήτων, όπως υπαγορεύονται από τον αρχαιολογικό νόμο 3028/2002 (Α.3, Α.40) και διεθνείς χάρτες/συμβάσεις, που έχουν επικυρωθεί από την Ελλάδα (πρβλ. Διεθνής Χάρτα για τη συντήρηση και την αποκατάσταση μνημείων και αρχαιολογικών χώρων-Χάρτα της Βενετίας 1964, Σύμβαση της Unesco για την προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς 1972, Χάρτα για την Προστασία και Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς 1990) αλλά και διάφορες θεματικές, που συζητιούνται σε παγκόσμιο επίπεδο στον τομέα της διαχείρισης αρχαιολογικών χώρων (βλ. VIII).

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στη διεπιστημονική προσέγγιση της παρούσας απόπειρας με σκοπό την ολοκληρωμένη και βιώσιμη προστασία για τις αρχαιότητες και το φυσικό περιβάλλον. Επιπλέον, στοχεύοντας στη βιώσιμη ανάδειξη φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς με αναστρέψιμες επεμβάσεις και χωρίς να διακυβεύεται η αυθεντικότητα ή κάποια άλλη από τις διαχρονικές ή συγχρονικές αξίες των καταλοίπων, η πρόταση αναπτύσσεται σε σχέση με το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής.

Εδώ, ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στη σύνθεση της πρότασης προστασίας και ανάδειξης, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις οπτικές της τοπικής κοινωνίας, αλλά και τις σύγχρονες χρήσεις του λόφου (αρχές που περιγράφονται στα παραπάνω κανονιστικά κείμενα αλλά και στο Σχέδιο-Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την Κοινωνία, 2005). Σκοπός είναι η προώθηση του διαλόγου, των συμμετοχικών διαδικασιών και τελικά της συνεργασίας με τοπικούς φορείς (π.χ. ΟΤΑ) και πολίτες για την αποτελεσματικότερη ερμηνεία και προστασία των καταλοίπων, αλλά και τη δημιουργία αντίληψης των δυο πλευρών για τις προτεραιότητες, τις ανάγκες και την οπτική της άλλης. Κεντρικός στόχος, η δημιουργία ενός εκτεταμένου -εν δυνάμει- αρχαιολογικού πάρκου, ενός ζωτικού για την περιοχή χώρο αναψυχής και πολιτισμού.

2. Ειδικές αρχές

Εστιάζοντας τη συζήτηση, ο κωνικός λόφος, που υψώνεται με μαλακές υψομετρικές 75 περίπου μέτρα μέσα από το βραχώδες τοπίο του κόλπου της Νάουσας, είναι φορέας σπουδαίων αρχαιολογικών παλίμψηστων, διαμορφωμένων σε τρία πλατώματα και τα άνθηρα, αλλά και σημαντικού φυσικού πλούτου. Η διττή φύση του και οι αξίες που του αποδίδονται από την επιστημονική σκοπιά και την τοπική κοινωνία επέβαλαν μια συνολική προσέγγιση της μελέτης προς το φυσικό και δομημένο περιβάλλον, που αντιμετωπίζονται ως μια ενότητα.

Από την άλλη, η θέση και η διαλεκτική του σχέση με το νησί της Πάρου ιστορικά (περίοδοι χρήσης και εγκατάλειψης και η σχέση με την υπόλοιπη πόλη) αλλά και σύγχρονα (στις παρυφές του κέντρου αλλά έξω από την τουριστική ζώνη), οδήγησαν σε μια ισόρροπη πραγμάτευση της έννοιας του λόφου. Έτσι, ο λόφος των Κουκουναριών αντιμετωπίζεται ως «νησίδα», αποκομμένος γεωγραφικά τόπος και φορέας αυτόνομης ιστορίας, αλλά και ως «τμήμα» του κοινωνικού και αρχαιολογικού ιστού της πόλης, μέρος του ευρύτερου δικτύου των αρχαιολογικών χώρων της Νάουσας και της Πάρου. Στην τροχιά αυτή, υποστηρίζοντας δηλαδή την ολιστική και διαλεκτική θεώρηση του λόφου, οι όποιες παρεμβάσεις προτείνονται στην παρούσα μελέτη έχουν ήπιο χαρακτήρα, συμβατό με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον του λόφου. Σκοπός είναι η ελάχιστη δυνατή επιβάρυνση του τοπίου και των καταλοίπων με το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα από πλευράς προστασίας, ανάδειξης, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας.

Έτσι, αντίθετα με την τάση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια σε αρχαιολογικούς χώρους: του περιορισμού, των ισχυρών περιφράξεων, της υπερβολικής περισχόινησης των ερειπίων-μνημείων και της καθολικής απαγόρευσης πρόσβασης -που συχνά επιφέρουν αντίθετα αποτελέσματα και μεγαλύτερες φθορές στον αρχαιολογικό πόρο-, η παρούσα πρόταση ακολουθεί τις αρχές της «παθητικής» προστασίας. Υποστηρίζει δηλαδή ότι οι αρχαιότητες προστατεύονται καλύτερα όταν διατηρούνται σε καλή κατάσταση, με καθαρό τον περίγυρο τους και επιλεγμένες περιφράξεις (ελαφρού τύπου), όταν ερμηνεύονται ικανοποιητικά και όταν οι πορείες ανάμεσά τους περιγράφονται και σημαίνονται διακριτικά (Lekakis 2008): όταν εμφανίζουν δηλαδή μια φροντισμένη εικόνα.

Στο ισόρροπα αυτό διαμορφωμένο, διαλεκτικό πλαίσιο φύσης και αρχαιολογίας, μονάδας και συνόλου προστίθεται ο παράγοντας «επισκέπτης», που νοηματοδοτεί όλες τις επεμβάσεις και βιώνει το χώρο, ο οποίος τελικά συντίθεται από την εμπειρία της επίσκεψής του. Οικοδομώντας στην αρχή των ήπιων και διακριτικών παρεμβάσεων, η πρόταση αντιμετωπίζει τον επισκέπτη ως μια πολυαισθητική οντότητα -πέρα από τις παρατηρητικές του ικανότητες- και προωθεί μια βιωματική προσέγγιση του λόφου. Με αυτό τον τρόπο στοχεύει στη μείωση της αίσθησης του ανοίκειου, που συνήθως προκαλείται από αλόγιστες παρεμβάσεις- διαμορφώσεις στους αρχαιολογικούς χώρους, και πριμοδοτεί την προσωπική/συλλογική πολιτιστική συνδιαλλαγή του επισκέπτη με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον και τη διαμόρφωση «ενήμερης εμπειρίας», το κυριότερο στοιχείο που παίρνει κανείς μαζί του μετά την επίσκεψη ενός αρχαιολογικού χώρου.

3. Αναλυτική περιγραφή της πρότασης

α) Νομοθετικές ρυθμίσεις

Η κήρυξη των Κουκουναριών ως αρχαιολογικού χώρου το 1979 και η επακόλουθη απαλλοτρίωση (Σχ.Α.01) προστατεύει σήμερα ένα βασικό τμήμα του λόφου και τις περισσότερες αποκαλυμμένες αρχαιότητες (βλ. V.1).

Παρόλα αυτά, ουσιώδης κρίνεται η συμπληρωματική απαλλοτρίωση τεσσάρων (4) επιπλέον ζωνών, (Σχ.Π.01.02) (Πιν.52) και συγκεκριμένα:

- του Κάτω Πλατώματος (περιοχή προς απαλλοτρίωση II), επιφάνειας 3.700 μ², με τα ΥΝ και μυκηναϊκά ευρήματα (Τομέας Κ).
- του Ανδρήρου του Ναού της Αθηνάς με τον αρχαϊκό οικισμό (Τομέας Η) και νοτιότερα, την πλάκα ελαιοτριβείου (Τομέας Ι) (περιοχή προς απαλλοτρίωση III), επιφάνειας 2.660 μ².
- της ζώνης του μυκηναϊκού νεκροταφείου και της κοιλάδας στα ΝΑ του (περιοχή προς απαλλοτρίωση IV), επιφάνειας 5.400 μ², που ενδεχομένως να κρύβει και άλλες αρχαιότητες (Τομέας Δ).
- της περιοχής του λόφου (περιοχή προς απαλλοτρίωση V), επιφάνειας 2.000 μ², όπου χωροθετείται το ενημερωτικό κέντρο.

Η πρόταση αυτή, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, μετά και την συμφωνία του ιδιοκτήτη για την παραχώρησή της στο Δημόσιο, θα προσθέσει επιπλέον 13.760 μ² στα ήδη υπάρχοντα 19.617 μ² (υφιστάμενη απαλλοτριωμένη περιοχή Ι) και θα βοηθήσει ουσιαστικά στην κατοχύρωση της προστασίας των μνημείων, σε συνδυασμό με το εγκεκριμένο ΓΠΣ της Πάρου, που ορίζει την περιοχή ως ιδιαίτερου κάλλους και αδόμητη (Παράρτημα V, όπου και η σχετική αλληλογραφία).

β) Ζητήματα μελέτης και έρευνας

i. Αποτυπώσεις

Για την αρτιότερη ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας και για την ευχερέστερη κάλυψη του προγράμματος μελέτης και τελικής δημοσίευσης του υλικού, προτείνονται συστηματικές αποτυπώσεις ενός μικρού, συμπληρωματικού αριθμού κτηρίων της ακρόπολης. Οι αποτυπώσεις θα διευκολύνουν τις μελλοντικές μελέτες αποκατάστασης και σε μερικές περιπτώσεις, της αναστήλωσης των ερειπίων (βλ. VI.1).

ii. Ανασκαφές

Χρήσιμες κρίνονται κάποιες συμπληρωματικές ανασκαφικές επεμβάσεις στην περιοχή, για τη διερεύνηση εντοπισμένων καταλοίπων και την επίλυση χρονολογικών προβλημάτων και ζητημάτων ταυτίσεων. Σε αυτές περιλαμβάνονται ιδιαίτερα: η νότια περιοχή του Μυκηναϊκού Νεκροταφείου (Σχ.Α.02.02, Τομέας Δ), όπου ενδέχεται να υπάρχουν νέα ευρήματα, η διερεύνηση θέσης προς Βορρά του Κάτω Πλατώματος, όπου ενδέχεται να τοποθετείται δεύτερο νεκροταφείο (Σχ.Α.02.08, Τομείς Λ, Μ), αλλά και στοχευμένες τομές, όπως στο Άνω Πλάτωμα για τη διερεύνηση της παλιμψιστικής στρωματογραφίας (βλ. IV.9).

Πιν. 52 Η πρόταση για τις προς απαλλοτρίωση περιοχές στον αρχαιολογικό χώρο.

γ) Προστασία των κτισμάτων και του χώρου

Ακολουθώντας το ανωτέρω θεωρητικό πλαίσιο, οι προτεινόμενες εργασίες συντήρησης είναι ήπιες και διακριτικές, στοχεύοντας στην «παθητική προστασία» και τη «βιωματική προσέγγιση». Συγκεκριμένα, προτείνονται σημειακές επεμβάσεις για την προστασία επισκεπτών και αρχαιοτήτων, που συνοδεύονται από μια ολοκληρωμένη πρόταση οριοθέτησης διαδρομών ανάμεσα στις αρχαιότητες.

ι. Περίφραξη του χώρου

Ολόκληρος ο λόφος παραμένει μέχρι σήμερα χωρίς περίφραξη. Εξάιρεση αποτελεί η πρόχειρη μεταλλική περίφραξη ελαφρού τύπου, που προστατεύει τμήμα των ανατολικών υπωρειών από την απόρριψη οικοδομικών υλικών, η οποία έχει τοποθετηθεί από το Δήμο Πάρου. Οποιαδήποτε συνολική περίφραξη του χώρου θα απέκλειε τις Κουκουναριές από τη ζωή της ευρύτερης περιοχής και θα διακύβευε το βασικό τους χαρακτηριστικό, που είναι το φυσικό περιβάλλον. Παρόλα αυτά, απαραίτητη κρίνεται κάποια περιοχολόγηση σε επιλεγμένα σημεία, αφενός για τις αρχαιότητες -λόγω της ευπάθειας των ερειπίων/μνημείων αλλά και της φθοράς που έχουν υποστεί- και αφετέρου για την προφύλαξη των επισκεπτών, λόγω των εντόνων υψομετρικών διαφορών ανάμεσα στο φυσικό έδαφος και τη στάθμη των αρχαιολογικών τομών. Συγκεκριμένα, στις περιοχές του Άνω Πλατώματος (Τομέας F) και του Μεσαίου Πλατώματος (Τομέας G) προτείνεται χαμηλή περιοχολόγηση σημειακά, κατά μήκος των πορειών 9-11 και 13-14 για την οριοθέτηση και προστασία των καταλοίπων. Προτείνεται η τοποθέτηση ορειβατικού σκοινιού με την χρήση μικρών ξύλινων πασάλων ορθογώνιας διατομής, που θα προεξέχουν 0,40 μ. από το έδαφος, εμπηγμένων στο έδαφος σε κατάλληλες θέσεις. Επιπλέον, απαραίτητη κρίνεται και η περιοχολόγηση της πορείας 11-20, λόγω της απότομης κλίσης και της επικινδυνότητας της διαδρομής. Προτείνεται η τοποθέτηση ορειβατικού σκοινιού με την χρήση ειδικών μεταλλικών στηριγμάτων μεγ. ύψους 1.00 μ., που πακτώνονται στο έδαφος σε κατάλληλες αποστάσεις και όχι περισσότερο των 2,00μ, μεταξύ τους. Η πάκτωση των μεταλλικών στοιχείων θα γίνεται κατά προτίμηση στο χώμα με την χρήση υπόσκαφων πεδύλων από οπλ. σκυρόδεμα 20 X 20 X 40 εκ. ή σημειακά σε βραχώδες έδαφος με την χρήση μεταλλικών συνδέσμων, όταν δεν είναι εφικτή η αποφυγή του. (Πιν.53)

Πιν. 53 Τρόπος περιοχολόγησης διαδρομής επισκεπτών

ii. Εργασίες στους τοίχους

- Αποτροπή καταρρεύσεων.

Άμεσα μέτρα είναι απαραίτητα για την προστασία των τοίχων από πιθανές καταρρεύσεις. Ιδιαίτερα στην περιοχή του τομέα F προτείνεται η αντικατάσταση των πρόχειρων (ξύλινων και λίθινων) αντιστηρίξεων, μετά τον καθαρισμό και την εξυγίανση της περιοχής.

- Μικροστερεώσεις λιθοδομών και συντήρηση επιφάνειας

Μετά την απομάκρυνση της αυτοφυούς βλάστησης, απαραίτητες είναι οι μικροστερεώσεις λιθοδομών και εργασίες στερεώσεων αρμολογημάτων με συμβατό κονίαμα. Συστηματικότερη εργασία θα πρέπει να γίνει στους τομείς E και F, ενώ απαραίτητες κρίνονται σημειακές επεμβάσεις στους τομείς D, H και K, όπου που λόγω της κίνησης του νερού έχουν υποσκαφεί -σημειακά- τα θεμέλια των τοίχων. Επίσης, ακολουθώντας τις υποδείξεις του χημικού - μηχανικού του ΥΠΠΟ κ. Ν. Μπελογιάννη (βλ. Ι.4.δ και Παράρτημα VI) προτείνεται η επίστρωση της άνω επιφάνειας των τοίχων με χονδρότερο κονίαμα (μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε αδρομερή) -πάντοτε συμβατό με τη φύση του μνημείου και χωρίς να διακυβεύει την υλική αυθεντικότητά του- για την προστασία από το νερό της βροχής αλλά και από μηχανικές φθορές. Εργασίες συντήρησης μικρής έκτασης (ενέματα και σφραγίσεις) προβλέπονται για την αρχαία λιθοδομία στο μυκηναϊκό μέγαρο και τα παρακείμενα γεωμετρικά κατάλοιπα (Τομέας F, Πιν.35, 43).

Τεχνική περιγραφή

Σχετική τεχνική έκθεση θα προηγείται των εργασιών. Παρόλα αυτά, προτείνεται η απομάκρυνση της αυτοφυούς χλωρίδας από την επιφάνεια και τα μέτωπα των τοίχων και αντιμετώπιση των ριζικών συστημάτων με εξειδικευμένα χημικά μέσα, όπου είναι απαραίτητο. Οι λίθοι καθαρίζονται από τυχόν σαθρά κονιάματα και συλλέγεται το διάσπαρτο υλικό κατά μήκος των τοίχων. Επιπλέον προτείνονται σημειακές συμπληρώσεις για την εξασφάλιση της στατικότητας των τοίχων με διαχωρισμό από το αρχαίο υλικό (τοποθέτηση ζώνης φύλλου μολύβδου ύψους 0.05 μ. από την σωζόμενη άνω επιφάνεια). Ακολουθεί η στεγάνωση των τοίχων και αρμολόγημα της άνω επιφάνειας τους (κονίαμα με στεγανωτικό μάζας και εφαρμογή υαλοπλέγματος για την αποφυγή ρηγματώσεων). Τέλος, πραγματοποιείται εξυγίανση ζώνης 0,50 μ., παράλληλα με τον τοίχο, στο ύψος του θεμελίου με απομάκρυνση του χώματος και τοποθέτηση χαλικιού.

- Ανατάξεις και τακτοποίηση μελών

Μικρής έκτασης εργασίες ανάταξης υλικού είναι απαραίτητες (ειδικά σε περιπτώσεις που η προέλευση του δομικού στοιχείου είναι εύκολα αναγνωρίσιμη: Τομέας F, Πιν.43). Άλλα μέλη που υπάρχουν διάσπαρτα στο χώρο, θα πρέπει να τακτοποιηθούν σε ονοματισμένους λιθοσωρούς (βλ. Ι.4.ε). Οι υφιστάμενοι λιθοσωροί στα ανατολικά των τομέων E, F, κατά μήκος και δυτικά της διαδρομής 11-13, καθώς και ανατολικά του τομέα G, θα ταπεινωθούν και θα μεταφερθούν λίγα μέτρα πλησιέστερα προς τις παρειές του βράχου, έτσι ώστε να μην εμποδίζουν τη διέλευση των επισκεπτών και την αντίληψη των μνημείων.

iii. Εργασίες στα δάπεδα των χώρων και το έδαφος

• Καταχώσεις - Επιχώσεις

Όπως φαίνεται στα σχέδια της πρότασης και ιδιαίτερα στους τομείς Ε (τμήμα αρχαϊκού οικισμού) και F (γεωμετρικά και μυκηναϊκά κατάλοιπα) (Σχ.Π.02.02, με αχνό περίγραμμα) προτείνονται εργασίες κατάχωσης αποσπασματικών ή ιδιαίτερα ευπαθών μνημείων, με σκοπό την προστασία τους από τις καιρικές συνθήκες και τη διατήρησή τους με στόχο την ενδεχόμενη διερεύνησή τους στο μέλλον.

Τεχνική περιγραφή

Οι προτεινόμενες καταχώσεις των ανασκαμμένων αρχαιοτήτων θα πραγματοποιηθούν ύστερα από αρχαιολογικό καθαρισμό των μνημείων, συστηματική τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης, αφαίρεση πρόσθετου υλικού, κάλυψη με κατάλληλο γεωύφασμα και επικάλυψη με κοσκινισμένο χώμα. Σχετική τεχνική έκθεση θα προηγηθεί των εργασιών.

• Αρχαιολογικοί καθαρισμοί

Αρχαιολογικοί καθαρισμοί θα πρέπει να γίνουν στο εσωτερικό των μνημείων και σε άμεση επαφή με αυτά για την απομάκρυνση πεσμένου αρχαιολογικού υλικού και φερτής επίχωσης. Ιδιαίτερης φροντίδας θα πρέπει να τύχουν οι Τομείς F, H, I.

• Τελικές διαμορφώσεις – διαστρώσεις δαπέδων

Μετά τους καθαρισμούς από τη φερτή ύλη θα ακολουθήσει σχετική διάστρωση τελικών επιφανειών. Σε ορισμένα σημεία του τομέα F (περιοχή μυκηναϊκών αποθηκών, περιοχή επιμήκους μεγάρου) υπάρχει ιδιαίτερη πρόβλεψη για παροχέτευση των υδάτων, καθώς λόγω του μεγάλου βάθους των τομών υπάρχει ο κίνδυνος λιμναζόντων υδάτων. Σχετικά με τις εργασίες ανάδειξης του Κάτω Πλατώματος, προτείνεται η εφαρμογή της λύσης της επίπασης, με σκοπό τη διατήρηση του ανασκαφικού κανάβου και των ανεσκαμμένων τετραγώνων για εκπαιδευτικούς λόγους (βλ. παρακάτω).

Τεχνική περιγραφή

Μετά την τοποθέτηση γεωϋφάσματος θα ακολουθήσει κάλυψη με τοπικό χαλίκι (κοκκομετρίας μεγ. 0,01 μ.), που θα περιγράφει την κάτοψη των ανεσκαμμένων δωματίων και θα εμποδίζει τη αυτοφυή βλάστηση. Σχετικά με τις παροχετεύσεις, τα υπόγεια αυλάκια (κοντά στην επιφάνεια του εδάφους) που θα δημιουργηθούν, προτείνεται να οδηγούν το νερό προς την ανατολική πλαγιά του λόφου απορροφώντας και τα πλεονάζοντα όμβρια, έτσι ώστε να παραμένει καθαρή και η διαδρομή των επισκεπτών.

δ) Ανάδειξη των κτισμάτων και του χώρου

i. Θέματα ερμηνείας και αναγνωσιμότητας

Με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, σκοπός των επεμβάσεων, πέρα από τη συστηματική και «παθητική» προστασία των μνημείων είναι η ενημερωμένη και «βιωματική» προσέγγιση του επισκέπτη, στον οποίο παρέχονται ειδικά εργαλεία κατανόησης του χώρου. Εκ παραλλήλου, του δίδεται χώρος για τη σύνθεση των δικών του αφηγημάτων, στο πλαίσιο της παραπάνω περι-

γραφείσας «ενήμερης εμπειρίας». Έτσι, η ανάδειξη και ερμηνεία του χώρου διαμορφώνεται όχι με γραμμική (μουσειακή) διάταξη, αλλά σπονδυλωτά, με διακριτές και διακριτικές στάσεις και σχόλια γύρω από την ιστορία του χώρου και του τοπίου. Αυτά τα στοιχεία τελικά συνέχουν μια αφήγηση με ενδεχόμενο περαιτέρω πραγμάτευσής της από την πλευρά του επισκέπτη. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται σεβαστή η φύση του τόπου ως χώρου αναψυχής και περιπάτου (ανάβαση, θέα) και η θέση και διαδικασία της αντίληψης του περιπατητή, που αφομοιώνει πληροφορίες ανεβαίνοντας έναν απόκρημνο τόπο. Έτσι, ο χώρος γίνεται προσιτός σωματικά και αντιληπτικά, σε μια ενιαία ενότητα, με σχεδιασμένο και ήρεμο τρόπο, ο οποίος δε διακυβεύει την προστασία του υλικού φορέα των μνημείων.

ii. Πρόσβαση στα μνημεία και διαδρομές επισκεπτών

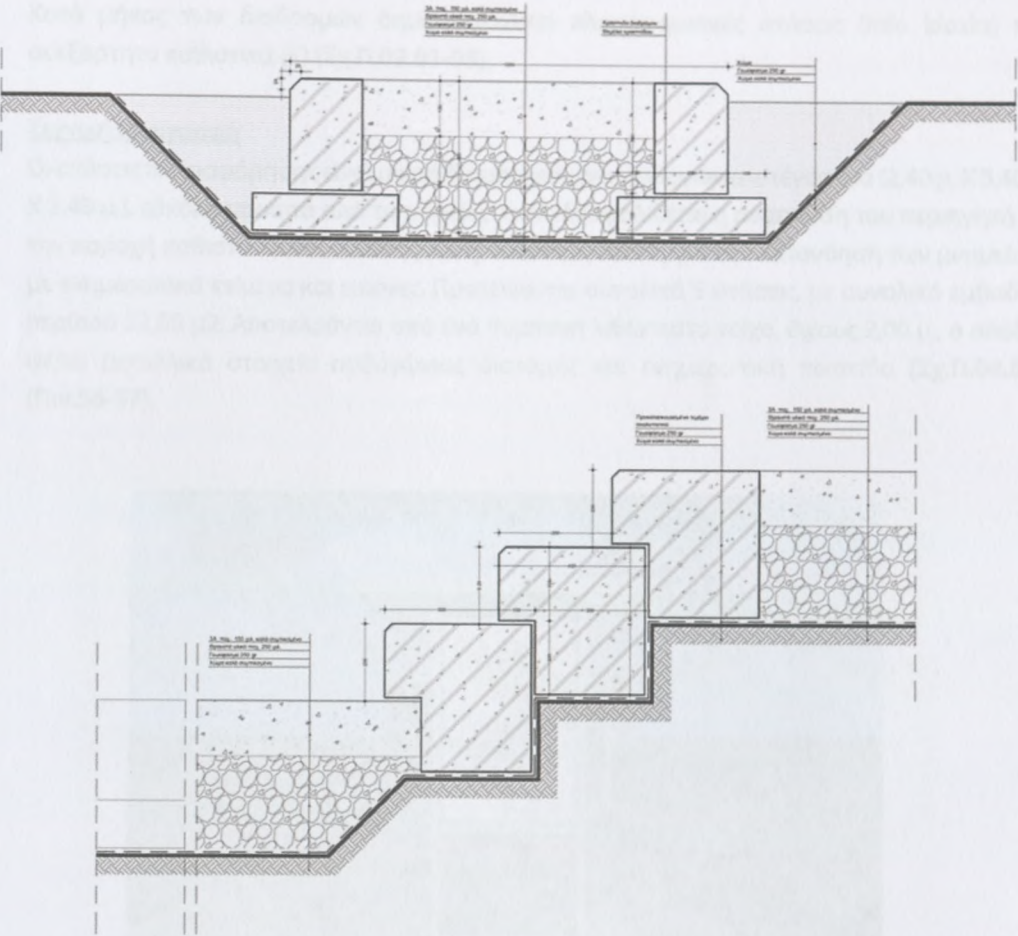
Πορείες

Το απόκρημνο του τοπίου και το πλήθος των καταλοίπων επέβαλαν τη δημιουργία κλειστών και σαφών διαδρομών με σκοπό την προστασία των αρχαιοτήτων και του περιγητή. Παρόλα αυτά με το προτεινόμενο, ευρύ σύστημα των διαδρομών διασφαλίζεται η περατότητα του λόφου από τη νότια πλευρά «εισόδου» (Τομέας Β) ως τη βόρεια της «εξόδου» (Τομέας Μ) και αντίστροφα (Σχ.Π.01.01). Επιπλέον, τονίζεται η Επίσημη Ανάβαση ως κεντρική πρόσβαση του χώρου, δίνοντας το βασικό χαρακτηριστικό του, ως οχυρής τοποθεσίας με δυνατότητα άμυνας. Η πορεία εντός του λόφου καταλήγει εκατέρωθεν στην περιφερειακή αμαξίτη οδό, οδηγώντας τον επισκέπτη στην οριοθετημένη θέση στάθμευσης και το Ενημερωτικό Κέντρο.¹⁵

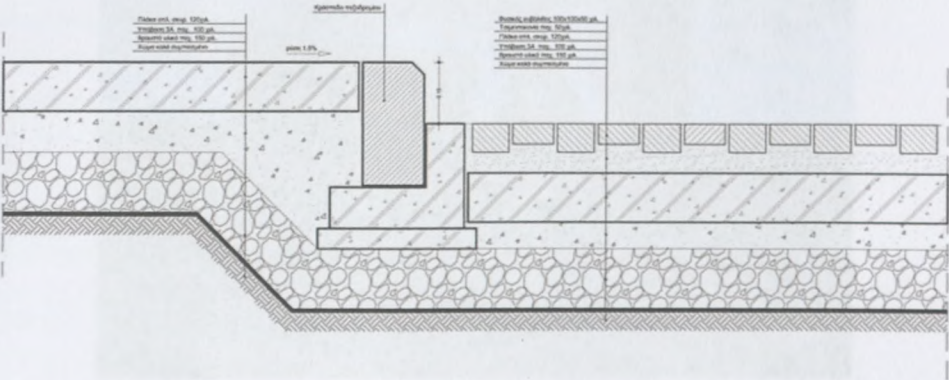
Τεχνική περιγραφή

Οι διαδρομές εντός του λόφου γενικά ορίζονται με προκατασκευασμένα επιμήκη στοιχεία σχήματος παραλληλεπίπεδου, έγχρωμου κονιάματος με χρήση λευκού τσιμέντου (1,00 μ. Χ 0,25 μ. Χ 0,35 μ.). Αυτά οριοθετούν εκατέρωθεν τη διάστρωση της διαδρομής με καλά πατημένο χώμα, αναμειγμένο με αδρανή, επάνω σε γεωύφασμα. Τα ίδια στοιχεία χρησιμοποιούνται και για την κατασκευή των «χωνεμένων» στο έδαφος κλιμάκων στα σημεία που ορίζονται στην πρόταση (Σχ.Π.02.01-05). Σε κάθε περίπτωση, στα σημεία που οι κατασκευές εισχωρούν ή ακουμπάνε στο έδαφος, θα προηγηθούν δοκιμαστικές τομές. Παρόλα αυτά, λόγω του ιδιαίτερου ανάγλυφου της περιοχής, κάθε πορεία στο λόφο και οι προτεινόμενες επεμβάσεις σε αυτήν, περιγράφονται αναλυτικά στο Παράρτημα IV. (Πιν.54) Ειδική διάστρωση προτείνεται για την περιφερειακή οδό στα βόρεια (πλάτους 6μ.) και στα ανατολικά του λόφου (ολόκληρο το πλάτος του δρόμου) για την υποδήλωση του αρχαιολογικού χώρου, με την χρήση λίθινων κυβόλιθων 10 εκ. Χ 10 εκ. που συνδέονται με κονίαμα. (Πιν. 55)

15 Σημειώνεται εδώ ότι ενώ στην παρούσα μελέτη υπήρχε η φροντίδα της δυνατότητας περιδιάβασης της ακρόπολης και προσέγγισης του μυκηναϊκού νεκροταφείου από άτομα με μειωμένη κινητική ικανότητα, εξαιτίας του κρημνώδους ανάγλυφου της ακρόπολης και της αναπόφευκτης υπερβολικής επιβάρυνσης του φυσικού περιβάλλοντος, αποφασίστηκε να μην κατασκευαστεί ειδική υποδομή, παρά την επιθυμία διευκόλυνσης της παραπάνω ομάδας συνανθρώπων, πέραν της ειδικής διάστρωσης περιμετρικά του λόφου. Παρόλα αυτά, η ενημέρωση και η εισαγωγή στην ιστορία και τα ευρήματα του χώρου και του ευρύτερου τοπίου, για αυτήν την πληθυσμιακή ομάδα και για τους υπόλοιπους επισκέπτες που δεν επιθυμούν να ανέβουν στο λόφο, θα καλύπτεται από συστηματικές παρουσιάσεις στο ενημερωτικό κέντρο, στους πρόποδες του λόφου (Τομέας Α).

Πιν. 54 Κατασκευαστικές λεπτομέρειες διαδρόμου επισκεπτών.

Πιν. 55 Κατασκευαστική λεπτομέρεια διαμόρφωσης περιμετρικής οδού.

Στάσεις και Καθιστικά

Κατά μήκος των διαδρομών δημιουργούνται πληροφοριακές στάσεις (info kiosks) και ανεξάρτητα καθιστικά (Κ) (Σχ.Π.02.01-05).

Τεχνική περιγραφή

Οι στάσεις πληροφόρησης είναι μικρά διαμορφωμένα, ορθογώνια στέγαστρα (2,40 μ. Χ 3,40 μ. Χ 2,40 μ.), εύκολα προσιτά από τις πορείες. Εκεί εξασφαλίζεται η ανάπαυση του περιηγητή με την παροχή καθιστικού και σκίασης και η καλύτερη θέαση για την κατανόηση των μνημείων, με ενημερωτικά κείμενα και εικόνες. Προτείνονται συνολικά 5 στάσεις, με συνολικό εμβαδόν περίπου 32,00 μ². Αποτελούνται από ένα συμπαγή λιθόκτιστο τοίχο, ύψους 2,00 μ., ο οποίος φέρει μεταλλικά στοιχεία ορθογώνιας διατομής και ενημερωτική πινακίδα (Σχ.Π.04.01) (Πιν.56-57).

Πιν. 56-57 Τρισδιάστες απεικονίσεις της στάσης πληροφόρησης (info kiosk)

Με το παραπάνω σκεπτικό, αναμορφώνεται και εξυγιαίνεται η αποθήκη της ανασκαφής (Μεσαίο Πλάτωμα, Τομέας G) (3,00 μ. x 3,00 μ. x 2,55 μ.), που χρησίμευε άλλοτε για την αποθήκευση του εξοπλισμού της ανασκαφής. Προτείνεται η διατήρηση παραλληλόγραμμης στενής αποθήκης, με χώρο για την αποθήκευση εξοπλισμού (2,20 μ. x 1,20 μ.) και θύρα στην δυτική πλευρά, και η διαμόρφωση του υπολοίπου χώρου της - το νότιο μέτωπό της (1,30 μ. x 2,20 μ.) σε πληροφοριακή στάση (k.04) για την ερμηνεία του Μεσαίου Πλατώματος (Σχ.Π.04.02) (Πιν.58).

Πιν. 58 Τρισδιάστη απεικόνιση της στάσης πληροφόρησης (info kiosk) στην παλιά αποθήκη της ανασκαφής

Επιπλέον των πέντε (5) στάσεων πληροφόρησης που περιγράφηκαν παραπάνω, δημιουργείται και μια ακόμα στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Εκτός της χρήσης της για την στάση και πληροφόρηση των επισκεπτών, λειτουργεί και ως επισήμανση του σημείου εισόδου στον αρχαιολογικό χώρο.

Τεχνική περιγραφή

Πρόκειται για ένα μικρό ορθογώνιο στέγαστρο, (2,00 μ. X 3,30μ. X 2.40 μ.) παραλλαγή των στάσεων πληροφόρησης (Info kiosks), για την καλύτερη προσαρμογή του στο συγκεκριμένο σημείο, αφού έχει και τον ρόλο της επισήμανσης της εισόδου στον αρχαιολογικό χώρο (Πύλη Εισόδου). Εκεί εξασφαλίζεται και η ανάπαυση του περιηγητή με την παροχή καθιστικού και, η ενημέρωση του με κείμενα και εικόνες. Έχει εμβαδόν 6,60 μ² και αποτελείται από ένα συμπαγή λιθόκτιστο τοίχο, ύψους 2,00 μ., ο οποίος φέρει μεταλλικά στοιχεία ορθογώνιας διατομής και ενημερωτική πινακίδα (Σχ.Π.05) (Πιν.59-60).

Πιν.59 Τρισδιάστη απεικόνιση της στάσης πληροφόρησης - πύλης εισόδου του αρχαιολογικού χώρου.

Πιν.60 Τρισδιάστη απεικόνιση της στάσης πληροφόρησης - πύλης εισόδου του αρχαιολογικού χώρου.

Θέσεις πινακίδων πληροφόρησης στις στάσεις πληροφόρησης (info kiosks)

(Για τα περιεχόμενα βλ. Παράρτημα ΙΧ)

κ.01: Πύλη αρχαιολογικού χώρου

κ.02: (Σημείο 5 | Μυκηναϊκό νεκροταφείο)

κ.03: (Σημείο 10 | Άνω Πλάτωμα, ΝΔ γωνία του πλατώματος)

κ.04: (Μεσαίο Πλάτωμα – αποθήκη ανασκαφής)

κ.05: (Κάτω Πλάτωμα)

κ.06: (Σημείο 23): Βόρεια είσοδος

Έργο αποστράγγισης υδάτων στις ΒΔ υπώρειες του λόφου

Στον τομέα Μ, στις ΒΔ υπώρειες του λόφου και κατά μεγάλο μέρος της Β πλευράς του (κατά μήκος της οδού προς Κολυμπήθρες), (Πιν.61) έχει παρατηρηθεί συγκέντρωση υδάτων κατά τους χειμερινούς μήνες, που οφείλεται στις υδατοπτώσεις, τη δράση του παρακείμενου ρυακίου –το οποίο περιτρέχει το λόφο προς Βορρά- και την περιορισμένη αποστράγγιση των υδάτων. Έργο απορροής των υδάτων που βρίσκεται εκεί, οδηγώντας τα από τη βάση του λόφου προς τη θάλασσα, κάτω από το οδόστρωμα, φαίνεται πώς λειτουργεί πλημελλώς. Η παρούσα μελέτη προτείνει τη συστηματική ενασχόληση με την περιοχή (ΒΔ πρόποδες, Β παρειά, οδόστρωμα, ακρογιαλιά) και τη σύνταξη ειδικής μελέτης διαχείρισης των υδάτων. Ειδικότερα, στην περιοχή δυτικά του οδοστρώματος, προτείνεται η κατασκευή μικρής γέφυρας για τη διέλευση των επισκεπτών πάνω από το ρυάκι, η μορφή και η κλίμακα της οποίας θα πρέπει να συσχετιστεί με το υπόλοιπο έργο αποστράγγισης. Το φυσικό τοπίο της περιοχής επιβάλλει τη δημιουργία μιας μικρής, χρηστικής, μεταλλικής και ξύλινης κατασκευής, που θα εμφανίζει καλή αισθητική προσαρμογή

Πιν.61 Η περιοχή στις ΒΔ υπώρειες του λόφου, που αντιμετωπίζουν πρόβλημα συγκέντρωσης υδάτων.

Φυτεύσεις

Προτείνεται ο επιμελής γενικός καθαρισμός του λόφου από ξερά χόρτα και πεσμένα ξύλα. Επίσης η απομάκρυνση όλων των οικοδομικών υλικών και όλων των ειδών απορριμμάτων, για την ανάδειξη των ερειπίων και του φυσικού περιβάλλοντος. Ο παραπάνω καθαρισμός θα πραγματοποιηθεί με ιδιαίτερη προσοχή και όπου χρειάζεται με την τεχνική του ανασκαφικού καθαρισμού. Το είδος των δέντρων και των φυτών καθώς και ο χρόνος και τρόπος φύτευσης και συντήρησης θα εξαρτηθούν από την αναγκαία αναλυτική φυτοτεχνική μελέτη η οποία θα συμπεριλαμβάνει και τη φύτευση της Α παρειάς του λόφου αλλά και των θέσεων γύρω από το ενημερωτικό κέντρο και τις θέσεις στάθμευσης, με προσαρμογή στην παρατηρούμενη πανίδα της περιοχής.

Δίκτυα

Προτείνεται η παροχή ρεύματος, νερού και τηλεφώνου, με υπογειοποιημένους αγωγούς και καλωδίωση, μετά από την διάνοιξη ερευνητικών τομών, στην περιοχή του ενημερωτικού κέντρου (Τομέας Α). Προτείνεται η εγκατάσταση δικτύου διακριτικού φωτισμού κατά μήκος του δρόμου και περιμετρικά της ακρόπολης, ενώ φωτισμός ασφαλείας θα υπάρχει και στην είσοδο του χώρου (Τομέας Β, στάση 2).¹⁶ Η πρόταση αυτή σχετίζεται με πάγιο αίτημα κατοίκων και της ομάδας ανασκαφής της ακρόπολης για υπογειοποίηση καλωδίων της ΔΕΗ στην ευρύτερη περιοχή. Όλα τα παραπάνω θα υλοποιηθούν έπειτα από ειδική Η/Μ μελέτη σε συνεργασία με τις αρμόδιες ΔΕΚΟ, που θα ακολουθεί τις αρχές που προβλέπονται στην ανά χειρας μελέτη.

Πυροπροστασία – αποψίλωση

Λόγω έλλειψης βλάστησης στο μεγαλύτερο τμήμα του λόφου, κρουνοί προτείνονται σε συγκεκριμένα διακριτικά σημεία, στη βόρεια πρόσβαση, όπου και απαντάται η λιγοστή θαμνώδης βλάστηση. Διαδικασίες αποψίλωσης δεν είναι απαραίτητες. Η καταπολέμηση της βλάστησης προβλέπεται μόνο για τις περιπτώσεις που η τελευταία απειλεί η στατικότητα των μνημείων, όπως περιγράφεται παραπάνω.

Εξοπλισμός

Ειδικοί σταθμοί πρώτων βοηθειών θα εγκατασταθούν στο ενημερωτικό κέντρο και σε κάθε μια από τις πληροφοριακές στάσεις, με τη μορφή εντοιχισμένων ντουλαπιών με το συνήθη εξοπλισμό πρώτων βοηθειών. Η φροντίδα αντικατάστασης των χρειωδών προτείνεται να γίνεται από τον Δήμο. Δεν προτείνεται η τοποθέτηση καλαθιών απορριμμάτων πάνω στο πλάτωμα. Αυτά θα βρίσκονται στο ενημερωτικό κέντρο και στην περιμετρική οδό του λόφου, με ενημέρωση για την απουσία τους επάνω στο λόφο.

16 Τη δρομολόγηση προσπαθειών για την υπογειοποίηση της καλωδίωσης της ΔΕΗ που περιβάλλει τον λόφο, αιτήθηκαν οι 'Ανασκαφές Πάρου' προς την ΚΑ' ΕΠΚΑ στις 23.05.2007 και 5.06.2008. Ακολουθώντας, για ενέργεια της ΚΑ' ΕΠΚΑ προς την ΔΕΗ ΕΑ. Σύρου, το 2008 βλ. ΑΠ/10441/15.09.2008.

iii. Πληροφόρηση και σήμανση για τους επισκέπτες

Ενημερωτικές Πινακίδες και Πληροφοριακές Στάσεις του αρχαιολογικού χώρου Πινακίδες

Οι πινακίδες στον αρχαιολογικό θα καθοδηγούν τον επισκέπτη στους άξονες επίσκεψης των καταλοίπων και θα τον ενημερώνουν σχετικά με αυτά.

Στην εκκίνηση ή σε διασταυρώσεις, οι πινακίδες δύνανται να περιέχουν τόσο πληροφορίες πορείας, όσο και επεξήγησης των ευρημάτων, (Πιν.68) έτσι ώστε να περιοριστεί ο αριθμός τους στο χώρο για λόγους σεβασμού προς το περιβάλλον και περιορισμού της παρέμβασης. Αυτές ονομάζονται 'πινακίδες διακίνησης/πληροφόρησης'. Ο τρόπος σύνθεσης αυτών των πληροφοριών θα δοθεί γραφιστικά. Η κατεύθυνση θα δίνεται πάντα στο πάνω μέρος της πινακίδας, ίσως με μεγαλύτερη γραμματοσειρά, ενώ από κάτω θα ακολουθεί η πληροφορία σχετικά με τα ευρήματα.

Εκτός από αυτές στον χώρο προβλέπονται οι συμβατικές 'πινακίδες πληροφόρησης', (Πιν.69) σε τύπο αναλογίου, βλ. παρακάτω. Περιμετρικά του λόφου και στην κορυφή του, οι πινακίδες μετατρέπονται και σε 'πινακίδες θέας', προσφέροντας στοιχεία για το γύρω τοπίο και τις γειτονικές αρχαιολογικές και τουριστικές θέσεις. Συνολικά, προτείνεται η τοποθέτηση 17 πινακίδων διακίνησης και πληροφόρησης των επισκεπτών επί του λόφου και περιμετρικά αυτού.

Τεχνική περιγραφή

Όλες οι πινακίδες πρέπει να έχουν αισθητική ομοιομορφία και να είναι κατασκευασμένες από υλικό που θα αντέχει στον ισχυρό άνεμο, τον ήλιο και το θαλασσίνο περιβάλλον. Η προκαταρκτική έρευνά μας σχετικά με το θέμα τείνει προς τη λύση της επισμαλτωμένης φυσικής ή τεχνητής πέτρας, χωρίς αυτό να αποκλείει κάποιο άλλο υλικό, που ενδεχομένως θα εντοπιστεί πριν την εκκίνηση των εργασιών κατασκευής.

Οι πινακίδες που θα περιέχουν πληροφορίες και πορείας και ενημέρωσης ("πινακίδες διακίνησης/ενημέρωσης") θα είναι κατακόρυφες επάνω σε μεταλλικό στέλεχος. Από την άλλη, οι κύριες "πινακίδες πληροφόρησης" και οι "πινακίδες θέας" θα τοποθετηθούν υπό κλίση, επάνω σε μεταλλικό αναλόγιο, του οποίου η βάση πακτώνεται στο φυσικό έδαφος, στα σημεία που υποδεικνύονται από την μελέτη, σε ύψος περίπου 1,00 μ από την επιφάνεια του.

iii. Πληροφόρηση και σήμανση για τους επισκέπτες

Ενημερωτικές Πινακίδες και Πληροφοριακές Στάσεις του αρχαιολογικού χώρου Πινακίδες

Οι πινακίδες στον αρχαιολογικό θα καθοδηγούν τον επισκέπτη στους άξονες επίσκεψης των καταλοίπων και θα τον ενημερώνουν σχετικά με αυτά.

Στην εκκίνηση ή σε διασταυρώσεις, οι πινακίδες δύνανται να περιέχουν τόσο πληροφορίες πορείας, όσο και επεξήγησης των ευρημάτων, (Πιν.68) έτσι ώστε να περιοριστεί ο αριθμός τους στο χώρο για λόγους σεβασμού προς το περιβάλλον και περιορισμού της παρέμβασης. Αυτές ονομάζονται 'πινακίδες διακίνησης/πληροφόρησης'. Ο τρόπος σύνθεσης αυτών των πληροφοριών θα δοθεί γραφιστικά. Η κατεύθυνση θα δίνεται πάντα στο πάνω μέρος της πινακίδας, ίσως με μεγαλύτερη γραμματοσειρά, ενώ από κάτω θα ακολουθεί η πληροφορία σχετικά με τα ευρήματα.

Εκτός από αυτές στον χώρο προβλέπονται οι συμβατικές 'πινακίδες πληροφόρησης', (Πιν.69) σε τύπο αναλογίου, βλ. παρακάτω. Περιμετρικά του λόφου και στην κορυφή του, οι πινακίδες μετατρέπονται και σε 'πινακίδες θέας', προσφέροντας στοιχεία για το γύρω τοπίο και τις γειτονικές αρχαιολογικές και τουριστικές θέσεις. Συνολικά, προτείνεται η τοποθέτηση 17 πινακίδων διακίνησης και πληροφόρησης των επισκεπτών επί του λόφου και περιμετρικά αυτού.

Τεχνική περιγραφή

Όλες οι πινακίδες πρέπει να έχουν αισθητική ομοιομορφία και να είναι κατασκευασμένες από υλικό που θα αντέχει στον ισχυρό άνεμο, τον ήλιο και το θαλασσίνο περιβάλλον. Η προκαταρκτική έρευνά μας σχετικά με το θέμα τείνει προς τη λύση της επισμαλτωμένης φυσικής ή τεχνητής πέτρας, χωρίς αυτό να αποκλείει κάποιο άλλο υλικό, που ενδεχομένως θα εντοπιστεί πριν την εκκίνηση των εργασιών κατασκευής.

Οι πινακίδες που θα περιέχουν πληροφορίες και πορείας και ενημέρωσης ("πινακίδες διακίνησης/ενημέρωσης") θα είναι κατακόρυφες επάνω σε μεταλλικό στέλεχος. Από την άλλη, οι κύριες "πινακίδες πληροφόρησης" και οι "πινακίδες θέας" θα τοποθετηθούν υπό κλίση, επάνω σε μεταλλικό αναλόγιο, του οποίου η βάση πακτώνεται στο φυσικό έδαφος, στα σημεία που υποδεικνύονται από την μελέτη, σε ύψος περίπου 1,00 μ από την επιφάνεια του.

Πιν.62 Ενδεικτική μορφή των πινακίδων διακίνησης/ενημέρωσης (όψη και τομή)

Πιν.63 Ενδεικτική μορφή των πινακίδων πληροφόρησης (όψη και τομή)

Θέσεις μεμονωμένων πινακίδων διακίνησης/ πληρόφωρσης και πληροφόρησης
(Για τα περιεχόμενα βλ. Παράρτημα ΙΧ)

- i.01: (Πινακίδα κατεύθυνσης έξω από το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.02: (Πινακίδα στο πρώτο Εγκάρσιο Τείχος, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.03 (Όγκόλιθοι Δεύτερου Εγκάρσιου Τείχους, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)
- i.04: (Μυκηναϊκό φυλάκιο)
- i.05: (Σημείο 4 | Διακλάδωση)
- i.06: (Σημείο 6 | Νότια Είσοδος - Ανάβαση)
- i.07 (Διακλάδωση, Νότια Ανάβαση- προς Μεσαίο Πλάτωμα)
- i.08: (Αρχαϊκός οικισμός)
- i.09: (Άνω Πλάτωμα, Γεωμετρικά)
- i.10: (Σημείο 12 | Μυκηναϊκή ταφή)
- i.11: (Κορυφή | Πρωτοκυκλαδικό κτήριο)
- i.12: (Κορυφή | Θέα)
- i.13: (Μεσαίο Πλάτωμα | Διακλάδωση)
- i.14α και i.14β: (Σημείο 16 | Ναός Αθηνάς – ‘Πρώιμο Πρυτανείο’)
- i.15: (Σημείο 19 | Ελαιοτριβείο)
- i.16: (Σημείο 20 | Κάτω Πλάτωμα)
- i.17: (Μέση διαδρομής της Βόρειας Ανάβασης)

Προμελέτη ψηφιακής εφαρμογής για την παρουσίαση και την επιτόπια ξενάγηση της ακρόπολης των Κουκουναριών

Γενικά

Οι ψηφιακές τεχνολογίες σήμερα, καλύπτοντας σε μεγάλο βαθμό τις επικοινωνιακές και πληροφοριακές ανάγκες της κοινωνίας των πολιτών, αποτελούν σημαντικά εργαλεία για την ανάδειξη και την αποτελεσματική παρουσίαση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η συστηματική και ενταγμένη δε χρήση τους σε ευρύτερα σχέδια προστασίας, ανάδειξης και διαχείρισης χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς δύναται να συμπληρώσει και να ενισχύσει το βαθμό πρόσβασης στην πολιτιστική πληροφορία, τη διάδραση χώρου-επισκέπτη καθώς και την κατανόηση και εκτίμηση του χώρου. Για την ολοκληρωμένη ανάδειξη και παρουσίαση της Ακρόπολης των Κουκουναριών προτείνεται η ένταξη και αξιοποίηση του πληροφοριακού και εποπτικού υλικού που έχει αναπτυχθεί -αλλά και η δημιουργία νέου- σε μία ψηφιακή εφαρμογή προσβάσιμη τόσο από τους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου όσο και από απομακρυσμένους επισκέπτες που δεν έχουν τη δυνατότητα φυσικής πρόσβασης στο χώρο.

Σκοπός της παρούσας προμελέτης είναι ο εντοπισμός του πλαισίου και των προδιαγραφών αλλά και η διαμόρφωση του σκελετού πάνω στον οποίο θα βασιστεί η μελέτη της ψηφιακής εφαρμογής.

Κριτήρια

Τα βασικά κριτήρια σχεδιασμού της πρότασης αυτής συνοψίζονται στα εξής:

- Η χρήση μιας ενιαίας ψηφιακής/διαδικτυακής πλατφόρμας για την φιλοξενία, τη διάρθρωση και παρουσίαση του πληροφοριακού υλικού.
- Ο διττός ρόλος της πλατφόρμας σχετικά με την προσβασιμότητα στο πληροφοριακό υλικό:
 1. Δυνατότητα πρόσβασης στο πληροφοριακό υλικό από απομακρυσμένους επισκέπτες.
 2. Δυνατότητα πρόσβασης στο πληροφοριακό υλικό από επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου.
- Η αξιοποίηση λογισμικών ανοιχτού κώδικα και πρόσβασης γεγονός που συνάδει με τις σύγχρονες Ευρωπαϊκές οδηγίες και καλές πρακτικές (βλ. European Commission's Digital Agenda for Europe 2020) για τη χρήση ψηφιακών μέσων στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Η εξασφάλιση συμβατότητας των παραγομένων ψηφιακών δεδομένων και των μεταδεδομένων τους σύμφωνα με τα πρότυπα των Ευρωπαϊκών οδηγιών.
- Η συμβατότητα της ψηφιακής εφαρμογής με την ευρύτερη πρόταση προστασίας και ανάδειξης του χώρου. Ιδιαίτερα, η παρουσίαση του χώρου μέσω συσκευών κινητής τηλεφωνίας θα έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα ως προς την επιτόπια ερμηνεία του χώρου (πληροφοριακό κέντρο και πινακίδες) και τους σχεδιαζόμενους οδηγούς περιήγησης ή την επιτόπια ξενάγηση.
- Η βιωσιμότητα του προτεινόμενου ψηφιακού προγράμματος παρουσίασης.

Προδιαγραφές

Σύμφωνα με τα παραπάνω προτείνεται η δημιουργία ενός ιστότοπου σε ένα σύγχρονο σύστημα διαδικτυακών δημοσιεύσεων και διαχείρισης περιεχομένου ανοιχτού λογισμικού. Η δημιουργία του ιστότοπου αυτού θα είναι συμβατή -σύμφωνα με τις ενδεδειγμένες προδιαγραφές- τόσο με την απομακρυσμένη περιήγηση μέσω κοινών προγραμμάτων περιήγησης διαδικτύου όσο και με την επί τόπου περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο μέσω προσωπικών συσκευών κινητής τηλεφωνίας.¹⁷

Α. Όσον αφορά στο σχεδιασμό και τη δομή παρουσίασης της Ακρόπολης των Κουκουναριών στους απομακρυσμένους επισκέπτες προτείνονται τα εξής:

1. Αρχική ιστοσελίδα με σύντομη περιγραφή του αρχαιολογικού χώρου.
2. Ιστοσελίδα με το ιστορικό των ανασκαφών και του έργου ανάδειξης.
3. Ιστοσελίδα με πληροφορίες για το φυσικό περιβάλλον της περιοχής.
4. Ιστοσελίδα με χάρτη σύνδεσης του αρχαιολογικού χώρου με ευρύτερα σημεία ενδιαφέροντος της περιοχής.
5. Ιστοσελίδα με στοιχεία επικοινωνίας και σημαντικών συναφών διαδικτυακών συνδέσμων.
6. Ενσωματωμένο σύστημα εικονικής περιήγησης στο αρχαιολογικό χώρο με τη χρήση πανοραμικών απόψεων των σημείων ενδιαφέροντος και επεξηγηματικών κειμένων.

Β. Όσον αφορά στο σχεδιασμό της ψηφιακής παρουσίασης της Ακρόπολης των Κουκουναριών στους επισκέπτες του χώρου προτείνονται τα εξής:

1. Η παραγωγή οπτικοακουστικού υλικού για την ερμηνεία και παρουσίαση του χώρου. Ενδεικτικά: Σύλληψη και ανάπτυξη σεναρίου ερμηνείας, ηχογράφηση προφορικής ξενάγησης συγκεκριμένων σημείων για την ένταξή τους στην ψηφιακή εφαρμογή, επαγγελματική φωτογράφιση συγκεκριμένων σημείων, δημιουργία ενδεικτικών εικονιστικών αποκαταστάσεων συγκεκριμένων περιοχών του λόφου, δημιουργία λογοτύπου χώρου.
2. Η παροχή Ασύρματων Σημείων Πρόσβασης στο Διαδίκτυο για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών και την αποφυγή χρεώσεων περιαγωγής από ξένους παρόχους δικτύου κινητής τηλεφωνίας. Σε περίπτωση που προκριθεί αυτή η λύση, προτείνεται η τοποθέτηση ειδικών συσκευών παροχής ασύρματης πρόσβασης στο διαδίκτυο που θα καλύπτουν επαρκώς την περιοχή του αρχαιολογικού χώρου, και ιδιαίτερα τις προβλεπόμενες από την πρόταση κατασκευές στάσης των επισκεπτών. Οι συσκευές αυτές προτείνεται να ενσωματωθούν στην υπάρχουσα κατασκευή στάσης (κορυφή κατακόρυφου στοιχείου στήριξης οροφής) κατά τρόπο ώστε να παραμένουν αφανείς αλλά και λειτουργικές.
3. Η δημιουργία ειδικών ιστοσελίδων (κρυφών) στον κεντρικό ιστότοπο για τη φιλοξενία του πληροφοριακού υλικού στο οποίο θα βασιστεί η παρουσίαση του αρχαιολογικού χώρου μέσω προσωπικών φορητών συσκευών. Στις ιστοσελίδες αυτές, η πρόσβαση γίνεται μόνο

¹⁷ Σημειωτέον ότι η πλατφόρμα-ιστολόγιο, η οποία δημιουργήθηκε και λειτουργεί στο πλαίσιο της μελέτης ανάδειξης: <http://koukounariesparos.wordpress.com> είναι συμβατή με τα παραπάνω χαρακτηριστικά και δύναται να αποτελέσει τη βάση για τη φιλοξενία της προτεινόμενης ψηφιακής εφαρμογής παρουσίασης (απομακρυσμένοι επισκέπτες) και επιτόπιας ξενάγησης.

με τη γνωστοποίηση της διεύθυνσης η οποία θα πραγματοποιείται στον αρχαιολογικό χώρο.

4. Η σύνδεση του διαδραστικού και πληροφοριακού προγράμματος με τον αρχαιολογικό χώρο. Προτείνεται η αυτοματοποιημένη πρόσβαση στην ιστοσελίδα ενδιαφέροντος μέσω ετικετών κώδικα γρήγορης ανταπόκρισης (QR code) που θα είναι ενσωματωμένοι στις ενημερωτικές πινακίδες.
5. Η πρόβλεψη για παροχή ενημέρωσης σε δύο ταχύτητες. Ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα σε μία αναλυτική ενημέρωση και μία σύντομη.

Πιν.64 Ενδεικτική μορφή της εφαρμογής.

Συμπεράσματα

Συνολικά, και βάσει συγκριτικής εξέτασης με άλλες τεχνικές λύσεις (αυτόνομων εφαρμογών), η πρόταση της παραπάνω εφαρμογής κινητής τηλεφωνίας μέσω του διαδικτύου έχει τα εξής πλεονεκτήματα έναντι των αντίστοιχων αυτόνομων εφαρμογών:

- Παρέχει τη δυνατότητα αναβάθμισης του ερμηνευτικού υλικού μέσω του Συ-στήματος Διαχείρισης Περιεχομένου (CMS) που παρέχουν τα σύγχρονα συ-στήματα διαδικτυακών δημοσιεύσεων και διαχείρισης περιεχομένου ανοιχτού λογισμικού, άμεσα και χωρίς επιπλέον κόστος.
- Δεν απαιτεί αναβάθμιση λογισμικού όπως στις αυτόνομες εφαρμογές και άρα εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα της εφαρμογής.
- Με την χρήση Λογισμικού Ανοιχτού Κώδικα, δεν απαιτείται ετήσιο κόστος αδειών (licences).

- Χρησιμοποιείτο ίδιο σύστημα για την πληροφόρηση επιτόπιων και απομακρυσμένων επισκεπτών, με ενοποιημένο τελικό αποτέλεσμα και ευκολία διαχείρισής του.
- Συμβάλει στη διάδοση της πολιτιστικής πληροφορίας με άμεσο, ελεύθερο και αποτελεσματικό τρόπο.
- Αποτελεί τη βάση για την ανάπτυξη περαιτέρω εφαρμογών με τελικό στόχο την προστασία των μνημείων και την ανάδειξή τους.

Συγκριτική ανάλυση επιλογών δημιουργίας ψηφιακής εφαρμογής			
Εφαρμογή μέσω διαδικτύου (προτεινόμενη)		Αυτόνομη εφαρμογή	
Υπέρ	Κατά	Υπέρ	Κατά
Δυνατότητα αναβάθμισης του ερμηνευτικού υλικού μέσω του Συστήματος Διαχείρισης Περιεχομένου (CMS)		Η αναβάθμιση του περιεχομένου μπορεί να γίνει από αντίστοιχο προβλεπόμενο ΣΔΠ αλλά το κόστος εφαρμογής θα είναι υψηλότερο	Η αναβάθμιση του περιεχομένου θα πρέπει να γίνεται από προγραμματιστή
Δεν χρειάζεται αναβάθμιση λογισμικού			Χρειάζεται αναβάθμιση του λογισμικού ανά τακτά διαστήματα προκειμένου να μην καταστεί η εφαρμογή ξεπερασμένη
Διπλή παρουσίαση του ερμηνευτικού υλικού: 1. για τους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου 2. για απομακρυσμένους επισκέπτες			Παροχή ερμηνευτικού προγράμματος μόνο στους επισκέπτες του αρχαιολογικού χώρου
	Τοποθέτηση δικτύου Wireless Access Point στον αρχαιολογικό χώρο	Είναι κυρίως GPS triggered το περιεχόμενο και δεν χρειάζεται σύνδεση στο διαδίκτυο	

Πιν.65 Πίνακας συγκριτικής ανάλυσης επιλογών δημιουργίας ψηφιακής εφαρμογής

ε) Συμπληρωματικές προτάσεις

i. Προγραμματισμός επεμβάσεων

Το πρώτο βήμα για τον προγραμματισμό των επεμβάσεων είναι η σύσταση των ομάδων υλοποίησης του έργου (επιστημονικό, εργατοτεχνικό προσωπικό). Οι επεμβάσεις προτείνεται να υλοποιηθούν σε δύο τουλάχιστον φάσεις. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει τη δημιουργία υποδομών, τη στερέωση των κτισμάτων, τη διαμόρφωση του δικτύου διαδρομών και σήμανσης των μνημείων, τη διαμόρφωση του Ενημερωτικού Κέντρου, την προβολή του χώρου μέσω των εκτέλεσης του σχεδίου ερμηνείας και τέλος τις συμπληρωματικές απαλλοτριώσεις. Η δεύτερη φάση αφορά στη μελέτη διαχείρισης και την εκπόνηση των αναστηλωτικών και άλλων μελετών για τα επιμέρους μνημεία του λόφου.

ii. Βιωσιμότητα

Βασική προϋπόθεση για την εκτέλεση του διαχειριστικού προγράμματος και τη βιωσιμότητα του αρχαιολογικού πάρκου είναι η εξασφάλιση των απαραίτητων κονδυλίων. Συμπληρωματικά με την επιχορήγηση από το ΥΠΑΙΘΠΑ θα πρέπει να αναζητηθούν και άλλα μέσα και φορείς χρηματοδότησης του έργου. Πιστεύεται ότι εξαιτίας της μοναδικής σπουδαιότητας και του τουριστικού –και αναπτυξιακού χαρακτήρα του έργου-, θα καταστεί δυνατόν η ένταξή του σε μελλοντικό πρόγραμμα ΕΣΠΑ. Διεθνείς φορείς θα πρέπει να κινητοποιηθούν και να υποστηρίξουν το έργο, ενώ το συνολικό πρόγραμμα ή ενδεχομένως, επιμέρους φάσεις του θα μπορούσαν να ενταχθούν σε κοινοτικά προγράμματα. Επίσης, σημαντική πηγή αυτοχρηματοδότησης του έργου θα ήταν δυνατόν να αποτελέσουν τα έσοδα από τη διάθεση πωλητέων ειδών (βιβλία, χάρτες, εκμαγεία, κ.ά.) και τη διενέργεια εκπαιδευτικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων.

iii. Φορέας διαχείρισης

Από όσα αναφέρθηκαν στις γενικές αρχές γίνεται αντιληπτό, πως ανάμεσα στους βασικούς στόχους της πρότασης είναι η ένταξη του έργου στην τοπική πραγματικότητα (κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική κλπ.) και η κάλυψη των αναγκών της τοπικής κοινωνίας μέσω της συνεχιζόμενης προστασίας και δυνατότητας περαιτέρω έρευνας για τις αρχαιότητες. Παράλληλα, οι προτάσεις που ακολουθούν, σκοπεύουν στην προώθηση του σεβασμού για το περιβάλλον και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και στην προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού, τακτικές που συνδέονται άλλωστε άμεσα με σύγχρονες πρακτικές στη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων αλλά και τη στρατηγική της ΚΑ' ΕΠΚΑ στην περιοχή.

Ιδανική σε αυτό το σημείο, θα ήταν η δημιουργία ενός Φορέα Διαχείρισης Πολιτιστικού Τουρισμού, με τη συμμετοχή της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων, του Δήμου και τοπικών φορέων/πολιτών. Αν και η δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος προσδιορίζεται σε βασικά, πρακτικά κυρίως στοιχεία, θα μπορούσε, αρχικά, να δημιουργηθεί ένα κανάλι συστηματικής επικοινωνίας μεταξύ των φορέων, με σκοπό την ενημέρωση και ανάδειξη οποιασδήποτε δραστηριότητας στο λόφο. Εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης και της προτεινόμενης οργανωτικής δομής, η ανάδειξη της ακρόπολης θα καταλάβει κομβική θέση στην τουριστική δραστηριότητα της περιοχής. Ο ίδιος φορέας θα δύναται να ελέγξει την άψογη λειτουργία του πλέγματος τουριστικών διαδρομών

που συμπλεκόμενες με τις Κουκουναριές θα καλύπτουν ολόκληρο τον κόλπο της Βόρειας Πάρου (προγράμματα ξεναγήσεων, εκπαιδευτικά προγράμματα). Η δομή και ο τρόπος λειτουργίας ενός θεσμοθετημένου συμβουλίου θα είναι αντικείμενο ενός ευρύτερου σχεδίου διαχείρισης του λόφου.

Προτείνεται για τον σκοπό αυτό ο συντονισμός της προσπάθειας μέσω ενός Φορέα Διαχείρισης Πολιτιστικού Τουρισμού (ΦΔΠΤ) του Δήμου Πάρου, ο οποίος θα ελέγχει την κατάσταση του αρχαιολογικού χώρου (καθώς και άλλων χώρων αντίστοιχου χαρακτήρα), θα προβαίνει σε ενέργειες καθαρισμού και αποκατάστασης ζημιών, αλλά και γενικότερης προετοιμασίας εν όψει της επόμενης τουριστικής περιόδου, υπό τον συντονισμό της οικείας Εφορείας Αρχαιοτήτων, η οποία διατηρεί τον απόλυτο έλεγχο και την διαχείριση –όπως ορίζεται από την Αρχαιολογική Νομοθεσία- στον αρχαιολογικό χώρο. Είναι προφανές ότι εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης, η ανάδειξη της ακρόπολης θα καταλάβει κομβική θέση στην τουριστική αναβάθμιση και στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Ο ίδιος φορέας (ΦΔΠΤ) θα δύναται να ελέγχει την άψογη λειτουργία του πλέγματος τουριστικών διαδρομών που συμπλεκόμενες με τις Κουκουναριές, θα καλύπτει ολόκληρο τον κόλπο της Βόρειας Πάρου (προγράμματα ξεναγήσεων, εκπαιδευτικά προγράμματα), με το όνομα Τουριστικός και Περιηγητικός Άξονας Ι. Η δρομολόγηση αυτής της ενέργειας θα απαιτήσει μια ξεχωριστή προσπάθεια συστηματικής επίσκεψης του μνημειακού πλούτου της Βόρειας Πάρου και εκπόνησης μελέτης για την μορφή του Άξονα Ι, την ταυτότητα των χώρων, την ιστορική τους σημασία, το καθεστώς ιδιοκτησίας, την προσβασιμότητα, όπως και μετά από ιεράρχηση, τις εισηγήσεις και ενέργειες που θα πρέπει να αναληφθούν για ένταξη των πλέον σημαντικών θέσεων, με ελάχιστο δυνατόν κόστος, στο δίκτυο πολιτιστικών αξιοθεάτων στην Βόρεια Πάρο.

Προς αυτήν την κατεύθυνση επίσης, μπορεί να οδηγήσει μια ολοκληρωμένη ανθρωπολογική-εθνογραφική μελέτη της Νάουσας και της Πάρου. Ειδικότερα, η οργανωμένη μελέτη θα πρέπει να περιλαμβάνει ένα τμήμα, όπου θα διερευνώνται τα κατάλοιπα περασμένων δραστηριοτήτων και πρακτικών στην περιοχή (π.χ. ποιμενικές δραστηριότητες, καλλιέργειες, ιστορικά γεγονότα και λαϊκές ιστορίες/παραμύθια) και η επιβίωση τους στο σύγχρονο περιβάλλον (στην πράξη, στα αρχεία και στη συλλογική συνείδηση), ενώ από την άλλη θα καταγράφεται λεπτομερέστερα η σχέση του παριανού με την αρχαιολογική κληρονομιά, οι χρήσεις της στο παρόν και η θέση του πολιτιστικού τουρισμού σε αυτή τη διαδικασία. Η προτεινόμενη μελέτη αποτελεί κομβικό εργαλείο, πριν την υλοποίηση στοιχείων των προτεινόμενων μέτρων, καθώς από τη μια πλευρά θα συμβάλει στην ηθική ορθότητα και την αποτελεσματικότητα του έργου, ενώ από την άλλη, θα ελαχιστοποιήσει τον κίνδυνο της απόρριψης από την πλευρά της τοπικής κοινωνίας (Lekakis 2008). Γενικότερα, θα νοηματοδοτήσει όλες τις εργασίες ανάδειξης και ολικής διαχείρισης στο μέλλον. Επιπλέον υπάρχει μια γενικότερη ανάγκη για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των μη ειδικών, που θα μπορούσε να επιτευχθεί με στοχευμένες δραστηριότητες, υπό την μορφή τακτικών «Ημερών Επίσκεψης» στο λόφο.

Έκδηλη, γενικά, είναι η ανάγκη για συστηματική πληροφόρηση. Αυτή θα μπορούσε να καλυφθεί με την κατάρτιση προγράμματος ξεναγήσεων που θα απευθύνεται σε επισκέπτες και σε παλαιούς επισκέπτες. Σημαντική είναι και η προτεινόμενη δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων για μαθητές κάθε ηλικιακής ομάδας, που επισκεπτόμενοι την ακρόπολη θα έχουν πρόσβαση στην κατάλληλη μουσειοσκευή, έντυπο υλικό και άλλη διδακτική δραστηριότητα.¹⁸

Σύμφωνα με τα παραπάνω, χρήσιμη, τέλος, κρίνεται (από τη στιγμή που υπάρχει διάχυτο ενεργό ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά από την τοπική κοινωνία) η δημιουργία μιας οργάνωσης «Φίλων Ακρόπολης Κουκουναριών», της οποίας τα μέλη, με τη φροντίδα του Δήμου, θα συμμετέχουν εθελοντικά στη διοργάνωση των παραπάνω δρωμένων, αλλά και θα σχεδιάζουν νέους τρόπους για την επίσκεψη του λόφου (ξεναγήσεις, θεματικές επισκέψεις κλπ.).

Σκοπός των παραπάνω προτάσεων πέρα από το ερευνητικό ενδιαφέρον είναι να ευαισθητοποιήσουν και να ενημερώσουν τον Δήμο Πάρου, τις τοπικές κοινωνίες και τους επισκέπτες της Νάουσας σχετικά με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τις προγραμματιζόμενες αρχαιολογικές εργασίες στο λόφο, προωθώντας εκ παραλλήλου την «ενήμερη εμπειρία» της επίσκεψης. Ελπίζεται ότι η εκπόνηση και υλοποίηση της ανά χείρας μελέτης θα συμβάλει στην ανάδειξη των Κουκουναριών ως ακρόπολης μέγιστης ιστορικής και αρχαιολογικής σημασίας στο Αιγαίο, αναδεικνύοντας ταυτοχρόνως το λόφο σε μοχλό πολιτιστικής - τουριστικής ανάπτυξης και οικονομικής προόδου, σε περίοδο που η χώρα επιβάλλεται να αναβαθμίσει την τουριστική της υποδομή, με στόχο την αναθέρμανση της τοπικής και της εθνικής οικονομίας.

18 Τμήματα αυτών θα μελετηθούν στο ως άνω αναφερθέν 'σχέδιο ερμηνείας και προώθησης' του λόφου των Κουκουναριών εντός του 2015.

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ Δ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

- Σκιλάρντι, Δ., 1974 α = Ανασκαφή Πάρου, Πρακτικά, 1974, 181-188.
- Σκιλάρντι, Δ., 1975 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1975, 187-211.
- Σκιλάρντι, Δ., 1976 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1976, 287- 294.
- Σκιλάρντι, Δ., 1977 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1977, 363-377.
- Σκιλάρντι, Δ., 1978 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1978, 195- 210.
- Σκιλάρντι, Δ., 1979 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1979, 236- 248.
- Σκιλάρντι, Δ., 1980 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1980, 263-286.
- Σκιλάρντι, Δ., 1981 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1981, 269-292.
- Σκιλάρντι, Δ., 1982 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1982, 232-252.
- Σκιλάρντι, Δ., 1983 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1983, 271- 296.
- Σκιλάρντι, Δ., 1984 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1984, 263-300.
- Σκιλάρντι, Δ., 1985 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1985, 103- 143.
- Σκιλάρντι, Δ., 1986 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1986, 169- 205.
- Σκιλάρντι, Δ., 1987 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1987, 217-240.
- Σκιλάρντι, Δ., 1988 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1988, 184-207.
- Σκιλάρντι, Δ., 1989 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1989, 253-266.
- Σκιλάρντι, Δ., 1990 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1990, 209-223.
- Σκιλάρντι, Δ., 1991 α = Ανασκαφή Πάρου. Πρακτικά, 1991, 220- 255. Schilardi 1973 = D.U. Schilardi, A New Phoenician Sarcophagus from Paros, AAA 6(1973) 466- 471.
- Schilardi 1973 = A Fortified Acropolis on the Oikonomos Island of Paros, AAA 6(1973) 260-265.
- Schilardi 1975 β = D.U. Schilardi, Paros, report II: The 1973 campaign. JFA 2 (1975), 83-96.
- Schilardi 1977 β = D.U. Schilardi, National Geographic Society, Research Reports, 1977 Project, 684- 691.
- Schilardi 1980 β = D.U. Schilardi, D.U., «The Destruction of the IIIB Citadel of Koukounaries on Paros», Davis, J.L.- Cherry, J.F., Eds., Papers in Cycladic Prehistory, Monograph 14, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, 158-179
- Schilardi – Papathanassopoulos 1981 β = G. Papathanassopoulos- D.U. Schilardi, An underwater survey of Paros, Greece, The Intern Journal of Nautical Archaeology (1981) 123-144.
- Σκιλάρντι 1981 β = Δ. Σκιλάρντι, λ. «Πάρος», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ.27 (1981).
- Schilardi, D., 1983 β = Schilardi, D., 1983. The decline of the geometric settlement of Koukounaries at Paros, στο R. Hägg (επιμ.), The Greek renaissance of the eighth century B.C: Tradition and innovation. Proceedings of the second international symposium at the Swedish Institute at Athens, 1-5 June 1981, (Stockholm 1983) 173-183
- Schilardi 1983 γ = D.U. Schilardi, Annuario 43 (1981) 158-159.
- Schilardi 1984 β = D.U. Schilardi, «The LHIC period at the Koukounaries Acropolis, Paros», Contributions to a workshop on Cycladic Chronology, (J. MacGillivray, R. Barber, Eds., 184-206.

- Schilardi 1988 β = Schilardi, D.U., 1988. The temple of Athena at Koukounaries. Observations on the cult of Athena on Paros, (R. Hägg, N. Marinatos, G. Nordquist, Eds.), *Early Greek Cult Practice*, Proceedings of the fifth international symposium at the Swedish institute at Athens 26-29 June 1986, 41-50 (Stockholm 1988).
- Schilardi 1991 β = D.U. Schilardi, L' insediamento di Koukounaries nell' isola egea di Paro, CNR Seminari Anno 1990 (Roma 1991) 39-44.
- Schilardi 1992 = Schilardi, D.U., «Paros and the Cyclades after the Fall of the Mycenaean Palaces», BCH Suppl. 25 MYKENAÏKA (Paris 1992) 621-639.
- Σκιλάρντι 1995 = Δ. Σκιλάρντι. Παρατηρήσεις για την Ακρόπολη των Κουκουναριών και τη μυκηναϊκή Πάρο κατά τον 12ο αι. π.Χ. ΕΕΚΜ ΙΒ' (1995) 481-500.
- Schilardi 1996 = D.U. Schilardi, Il culto di Atena a Koukounaries e considerazioni sulla topografia di Paros nel vii sec. a. C., *Le Cicladi ed il Mondo Egeo*, a cura di E. Lanzillotta- D.U.Schilardi (Roma 1996) 33-64.
- Schilardi 1998 = D.U.Schilardi, Helike and Ionia, Ancient Helike and Aigialeia, Helike II , D.Katsonopoulou – S.Soter - D.Schilardi, Eds. (1998) 283-305.
- Schilardi 1999 = D.U. Schilardi, The Mycenaean Horseman (?) of Koukounaries, *Meletemata*, Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm Wien (Universite' de Lie'ge 1999) 751- 755.
- Schilardi 2010 = D.U. Schilardi et al. Eds., *Paria Lithos*, Parian Quarries, Sculptors and Workshops of Sculpture (Athens 2000, 2nd Edition 2010)
- Schilardi 2002 α = D.U. Schilardi, Notes on Paros and the Colonies Anchiale and Pharos on the Dalmatian Coast, Greek Influence along the East Adriatic Coast, Proceedings of the International Conference held in Split, Sept. 24 – 26, 1998 (Split 2002) 159-178.
- Schilardi 2002 β = D.U. Schilardi, «The Emergence of Paros the Capital», *Habitat et urbanisme dans le monde grecque*, Pallas 58 (2002) 229-249.
- Schilardi 2004 = Katsarou, S., Schilardi, D., 2004. Emerging Neolithic and Early Cycladic Settlements in Paros: Koukounaries and Sklavouna, BSA 99 (20040, 23-47.
- Σκιλάρντι 2006 = Στ. Κατσαρού – Δ. Σκιλάρντι, «Νεολιθική κατοίκηση στις Κουκουναριές Πάρου», *Η Προϊστορία του Αιγαίου, Παλαιολιθική, Μεσολιθική, Νεολιθική* (Επιμ. Αδ. Σάμψων κα., Αθήνα 2006) 194-198.
- Schilardi 2008 = S. Katsarou – Tzeveleki & D.U. Schilardi, «Some Reflections on EC Space Arising from Obserations at Koukounaries, Paros», *Horizon*, A colloquium on the prehistory of the Cyclades, N. Brodie, J. Doole G.Gavalas, C. Renfrew, Eds. (Cambridge 2008) 61-70.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ & ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barber 1987 = R.L.N. Barber, *The Cyclades in the Bronze Age* (London 1987).
- Berranger 1992 = D. Berranger, *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros a l'epoque archaïque* 36 (Universite' Blaise - Pascal 1992).
- Berranger 1992 = D. Berranger, *Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros a l'epoque archaïque* 36 (Universite' Blaise - Pascal 1992).
- Boardman 1980 = J. Boardman *The Greeks Overseas, Their Early Colonies and Trade* (Enlarged. Edition 1980).
- Broodbank 2000 = C. Broodbank, *An Island Archaeology of the Early Cyclades*. (Cambridge 2000).
- Clay 2004 = D. Clay, *Arhilochos Heros, The Cult of Poets in the Greek Polis* (Cambridge Massachusetts 2004).
- Coldstream 1968 = J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery, A survey of Ten Local Styles and Their Chronology* (London 1968).
- Coldstream 2003 = J.N. Coldstream, *Geometric Greece 900-700 B.C.* (London 2003).
- Davis – Cherry 1979 = J. Davis – J. Cherry, (Eds.), *Papers in Cycladic Prehistory*, UCLA Institute of Archaeology Monograph (Los Angeles 1979).
- Desborough 1972 = V.R.d Desborough, *The Greek Dark Ages* (London 1972)
- Descœudres – Kearsley 1983 = J.-P. Descœudres – R. Kearsley, *Greek pottery at Veii: Another Look*, BSA 78 (1983) 9-53.
- Dickinson 1994 = O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age* (Cambridge University Press 1994)
- Δομή, Αρχαίοι χρόνοι 2009 = *Ιστορία των Ελλήνων, Εκδόσεις «Δομή» ΑΕ., τ. 2* (Αθήνα 2009).
- Drews 1993 = R. Drews, *The End of the Bronze Age, Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.* (Princeton Univ. Press 1993)
- Finley 1956 = M.I. Finley, *The World of Odysseus* (G. Britain 1956).
- Ζαφειροπούλου 1981 = Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα της Μηλιακής Αγγειογραφίας* (Θεσσαλονίκη 1981).
- Ζαφειροπούλου 2005 = Ζαφειροπούλου, Φ., Πάρος, στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία, τα νησιά του Αιγαίου* (2005), 260-268.
- Forrest 1966 = Forrest, W.G., *The Emergence of Greek Democracy, 800-400 B.C.* (New York / Toronto 1966).

Gerber 1999 = D.E. Gerber, *Greek Iambic Pottery from the Seventh to the Fifth Centuries B.C.* (Loeb Classical Library, 259, Harvard University Press 1999).

Gruben 1996(α) = G. Gruben, *I Greci*, B. Germini, Ed. (Roma 1996).

Gruben 1996(β) = G. Gruben, «Paro», *Encyclopedia dell'Arte Antica*, IV (1996 - Secondo Supplimento) 258-264.

Huxley, *Early Ionians* = Huxley, G.L., *The Early Ionians* (New York 1966)

ICOMOS Australia 1999, *Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance* (The Burra Charter 4th edition).

Jeffery, *Archaic Greece* = Jeffery, L. H., *Archaic Greece, The City-States c.700-500 B.C.* (London 1976).

Κοντολέων 1963(α) = Ν. Κοντολέων, «Οι Αειναύται της Ερετρίας», *Αρχ Εφημερίς* (1963) 1-45.

Κοντολέων 1964(β) = Ν. Κοντολέων, «Αρχαϊκή Ζωφόρος εκ Πάρου» *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον* (Αθήνα 1964) 348-418.

Κοντολέων 1965(γ) = Κοντολέων, Ν.Μ., *Αρχιλόχος και Πάρος*, ΕΕΚΜ τ.Ε' (Αθήνα 1965) 53-103

Kontoleon 1970(δ) = Ν.Μ. Kontoleon, *Aspects de la Greece Preclassique* (Paros 1970).

Κορρές 1985 = Γ. Στ. Κορρές, *Κυκλαδικός Πολιτισμός* (Αθήνα 1985).

Κούρου 2004 = Ν. Κούρου, «Οι Οικισμοί των Σκοτεινών Χρόνων», Α. Λαγόπουλος (επιμ.), *Η Ιστορία της Ελληνικής Πόλης, Αρχαιολογία Τέχνες* (Αθήνα 2004) 147-161

Κώστογλου – Δεσποίνη 1979 = Αικ. Κώστογλου – Δεσποίνη, *Προβλήματα της Παριανής Πλαστικής του 5ου αι. π.Χ.* (Θεσσαλονίκη 1979).

Lanzillotta 1987 = *Paro dall' eta' arcaica all' eta' ellenistica* (Roma 1987).

Lassere – Bonnard 1968 = F. Lassere – A. Bonnard, *Archiloque, Fragments* (Paros 1968).

Latacz, 2000 = Latacz J., *Όμηρος, Ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας* (Ελλην. εκδ., Αθήνα 2000).

Lekakis 2008 = Lekakis, S., 2008. Creating a basic schema for the "experiential approach" in site management; the visitor perception, in J.Thomas, V.O.Jorge, 2008. *Archaeology and the politics of vision in a post-modern context*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 292-305

Mason & Anvrami 2002 = R. Mason, E. Avrami, "Heritage values and challenges of conservation planning", *Management planning for archaeological sites: an international workshop organized by the Getty Conservation Institute* (2002), 13-26

Mazarakis Ainian 1985 = A. Mazarakis Ainian, «Contribution a l' etude de l' architecture religieuse grecque des ages obscurs», *Ant.Class.* 45 (1985) 5-47.

Μαζαράκης-Αινιάν 1996 = Α. Μαζαράκης-Αινιάν, «Όμηρος και Αρχαιολογία: Η Συμβολή των Ευβοέων στη Διαμόρφωση του Έπους», Με τον Όμηρο και την Οδύσσεια στο Ιόνιο, Β' Επιστημονική Συνάντηση, Κέρκυρα 13-15 Οκτ. 1995 (Κέρκυρα 1996).

Mazarakis Ainian 1999 = Α. Mazarakis Ainian, «From Rulers» Dwellings to Temples, Architecture», Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C.) Jonsered 1997.

Mazarakis Ainian 1999 = Α. Mazarakis Ainian, «Reflections on Hero Cults in Early Iron Age Greece», Ancient Greek Hero Cult, Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult Goteborg University, 21-23 April 1995 (Stockholm 1999) 9-36.

Μαζαράκης Αινιάν 2000 = Α. Μαζαράκης Αινιάν, Όμηρος και Αρχαιολογία (Αθήνα 2000).

Μαζαράκης-Αινιάν 2005 = Α. Μαζαράκης-Αινιάν, «Γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδος», στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), Αρχαιολογία, τα νησιά του Αιγαίου (2005), 50-59.

Μαζαράκης-Αινιάν 2009 = Α. Μαζαράκης-Αινιάν, «Αρχιτεκτονική και κοινωνία κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους», Αρχαιολογία (2009) 19-30.

Mazarakis-Ainian 2008 = Α. Mazarakis Ainian, Buried among the living in Early Iron Age Greece: Some thoughts, Sc. Ant. 14 (2007-2008) 365-392.

Μαραγκού 1988 = Λ. Μαραγκού, Τειχισμένοι οικισμοί των γεωμετρικών χρόνων (9ος – 8ος αι. π.Χ. αιώνας), Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών 63 (1988) 80-94.

Marangou L. 1990 = L. Marangou, Cycladic Culture, Naxos in the 3rd Millennium B.C. (Athens 1990).

McGillivray - Barber 1984 = J.A. McGillivray – R.L.N. Barber (Eds), The Prehistoric Cyclades (Edinburgh University Press 1984).

Morris 1986 = I. Morris, «Gift and commodity in archaic Greece», Man n.s. 21, 1986, 1-17.

Morris 1987 = I. Morris, I., Burial and ancient society, The Rise of the Greek City- state (Cambridge Univ. Press 1987).

Morris 1988 = I. Morris, «Tomb cult and the «Greek Renaissance»: the past in the present in the 8th c. B.C., Antiquity 62 (1987) 750-759.

Mountjoy 2008 = Mountjoy, P. The Cyclades during the Mycenaean period, Horizon, A colloquium on the prehistory of the Cyclades, N. Brodie, J. Doole, G. Gavalas, C. Renfrew, Eds. (Cambridge 2008) 467-477.

Μπουλώτης, Χ., 2005 = Χ. Μπουλώτης, Εποχή του Χαλκού, στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), Αρχαιολογία, τα νησιά του Αιγαίου (2005) 32-49.

- Murray 1980 = O. Murray, Early Greece (G. Britain 1980).
- Ορλάνδος 1962 = Α. Ορλάνδος Το Έργον 1962 (1963) 192 εικ. 2212 και BCH 87 (1963) 824, εικ. 14-15, Arch. Reports 1962-63 (1963) 27 εικ.30-31.
- Osborne 1996 = R. Osborne, Greece in the Making 1200-479 B.C. (London 1996).
- Overbeck 1989 = J. C. Overbeck, The Bronze Age Pottery from the Kastro at Paros (Jonsered 1989).
- Πανταζής 2011 = Β. Δ. Πανταζής, Από τους qa-si-re-we της Γραμμικής Β στους pa-si-le-se της Κύπρου, Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία 29 Απρ. – 3 Μαΐου 2008 (Λευκωσία 2011) 181-203.
- Papanikolaou 1979 = DJ Papanikolaou, «Contribution to the geology of the Aegean sea: The islands of Paros», Annales géologiques des pays helléniques (1979) 30, 65-96.
- Paria Lithos 2010 = D.U. Schilardi et al. Eds., Paria Lithos, Parian Quarries, Sculptors and Workshops of Sculpture (Athens 2000, 2nd Edition 2010)
- Ridgway 1984 = Ridgeway, D., Οι Πρώτοι Έλληνες στη Δύση, Η Αυγή της Μεγάλης Ελλάδας (1984, Ελλην. εκδ., Αθήνα 1992) .
- Rubensohn 1917 = O. Rubensohn, «Die praehistorischen und frühgeschichtlichen Funde auf dem Burghügel von Paros», AM 42 (1917) 1-96.
- Rubensohn 1949 = O. Rubensohn, Paros, PW 18 (1949) 1781-1872.
- Sheedy 1985 = K.A. Sheedy, Three Vase – Groups from the Purification Trench on Rheneia and the Evidence for a Parian Pottery Tradition, BSA 80 (1985) 151-190.
- Snodgrass 1977(α) = A. Snodgrass, Archaeology and the Rise of the Greek State, Inaugural Lecture, 1st March 1977 (Cambridge University Press) 37.
- Snodgrass 1980(β) = A. Snodgrass, Archaic Greece, The Age of Experiment (Univ. of California Press 1980)
- Snodgrass 1986(γ) = A. Snodgrass, «The Historical Significance of Fortification in Archaic Greece», La fortification dans l'histoire du monde grec, Actes de Colloque International, Valbonne, Decembre 1982 (Paris 1986) 125-131.
- Tandy 1997 = D.W. Tandy, Warriors into Traders, The Power of the Market in Early Greece (Univ. of California Press 1997).
- Tarditi 1968 = J. Tarditi,, Archilochus (Roma 1968).
- Treuil et. al. 1989 = R. Ttreuil, P.Darcque, J.-C. Poursat, G.Touchais, Les Civilisations Morris 1987

West 1978 = M.L West, Hesiod, Works and Days (Oxford Univ. Press 1978).

Wilson Myers-Emlen Myers 1980 = J.Wilson Myers- E. Myers, «Balloon Archaeology», Archaeology 1980, 33-40.

Wilson Myers 1978 = J.Wilson Myers, «Balloon Survey Filed Season», JFA 2 (1978) 145-159.

Χάρτες και θεσμικό πλαίσιο

Council of Europe 2005, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society. Προσβάσιμο: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm> (Τελευταία είσοδος 10.10.12).

ICOMOS 1964, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964). Προσβάσιμο: http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.htm (Τελευταία είσοδος 10.10.12)

ICOMOS 1990, Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage. Προσβάσιμο: http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm (Τελευταία είσοδος 10.10.12)

ICOMOS-Australia 1999, Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (The Burra Charter 4th edition). Προσβάσιμο: <http://www.icomos.org/australia/burra.html> (Τελευταία είσοδος 10.10.12)

Νόμος 3028/2002. Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς

UNESCO 1972, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Προσβάσιμο: <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> (Τελευταία είσοδος 10.10.12)

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΟΝ

Αρμόδια

Σελίδα 1

Σελίδα A.01 (1:500)

Τοπογραφικός Σχεδιασμός: Αρχιτεκτονική Κουζίνα (Τμήμα Α - 16)

Σελίδα A.02

Σελίδα A.02.01 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ C: Μικρογραφία φακέλου

Σελίδα A.02.02 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ D: Μικρογραφία κτιρίου

Σελίδα A.02.03 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ E: Εισαγωγή Ανάπτυξη

Σελίδα A.02.04 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ E: Νότια Ανάπτυξη - Αρχιτεκτονική σελίδα

Σελίδα A.02.05 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ F: (Βόρεια/Προσκήνιο) Μικρογραφία κτιρίου - Προσκήνιο σελίδα

Σελίδα A.02.06 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ G - H: Μεγάλο Παράρτημα - Αρχιτεκτονική σελίδα (Αντικείμενο Αθήνας - Αρχιτεκτονική σελίδα)

Σελίδα A.02.07 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ H - I: Ανάπτυξη νότια Αθήνας - Αρχιτεκτονική σελίδα (Νότια Αθήνα - Προσκήνιο)

Σελίδα A.02.08 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ K (Βόρεια/Προσκήνιο) ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ - Μικρογραφία κτιρίου

Σελίδα A.02.09 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ A: Τμήμα Μικρογραφία κτιρίου

Σελίδα A.03 - Σελίδα A.04

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I: Σχέδια

Πρόσ: Υποκείμενο κτιρίου - Προσκήνιο κτιρίου (A.03.01)

Πρόσ: Εισαγωγή κτιρίου (A.03.02 - A.03.03)

Πρόσ: Υποκείμενο Μικρογραφία (A.03.04 - A.03.05)

Πρόσ: Προσκήνιο κτιρίου (A.03.06)

Πρόσ: Προσκήνιο κτιρίου (A.03.07)

Πρόσ: Αρχιτεκτονική κτιρίου (A.03.08)

Σελίδα A.05

Σελίδα A.05.01 (1:50)

ΤΟΜΕΑΣ H (Ανάπτυξη νότια Αθήνας): ΤΟΜΕΑΣ A

Σελίδα A.05.02 (1:50)

ΤΟΜΕΑΣ H (Ανάπτυξη νότια Αθήνας): ΤΟΜΕΑΣ B & C - ΤΟΜΕΑΣ G

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

Αποτύπωση

Σειρά Α.01

Σχέδιο Α.01 (1:500)

Τοπογραφικό διάγραμμα. Ακρόπολη Κουκουναριών (Τομείς Α - Μ)

Σειρά Α.02

Σχέδιο Α.02.01 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ C: Μυκηναϊκό φυλάκιο

Σχέδιο Α.02.02 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ D: Μυκηναϊκό νεκροταφείο

Σχέδιο Α.02.03 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ E: Επίσημη Ανάβαση

Σχέδιο Α.02.04 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ E: Νότια Ανάβαση – Αρχαϊκός οικισμός

Σχέδιο Α.02.05 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ F: (Άνω Πλάτωμα)/ Μυκηναϊκό οχυρό - Γεωμετρικός οικισμός

Σχέδιο Α.02.06 (1:100)

ΤΟΜΕΙΣ G - H: Μεσαίο Πλάτωμα – Αρχαϊκός οικισμός | Άνδηρο ναού Αθηνάς – Αρχ. οικισμός

Σχέδιο Α.02.07 (1:100)

ΤΟΜΕΙΣ H - I: Άνδηρο ναού Αθηνάς – Αρχαϊκός οικισμός | Νότια Κλιτύς – Ελαιοτριβείο

Σχέδιο Α.02.08 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ K (Κάτω Πλάτωμα) ΥΝΙ και ΠΚΙΙ εγκατάσταση - Μυκηναϊκό τείχος

Σχέδιο Α.02.09 (1:100)

ΤΟΜΕΑΣ A: Ίχνη Μυκηναϊκής οχύρωσης

Σειρά Α.03 - Σειρά Α.04

Α.03 και Α.04.01 - Α.04.09 (1:100)/ Ίδια σχέδια με Α.01 και Α.02 αλλά με ένδειξη οικοδ. φάσεων

Καφέ: Ύστερα νεολιθικά - Πρωτοκυκλαδικά κατάλοιπα [LN/ EC II]

Μπλε: Μυκηναϊκά κατάλοιπα [III C - Middle]

Πράσινο: Ύστερα Μυκηναϊκά [III C - Late]

Πορτοκαλί: Πρωτογεωμετρικά κατάλοιπα [PG]

Κόκκινο: Γεωμετρικά κατάλοιπα [LG]

Μωβ: Αρχαϊκά κατάλοιπα [EA]

Σειρά Α.05

Σχέδιο Α.03.01 (1:50)

ΤΟΜΕΑΣ H (Άνδηρο ναού Αθηνάς): ΤΟΜΗ Α-Α

Σχέδιο Α.03.02 (1:50)

ΤΟΜΕΑΣ H (Άνδηρο ναού Αθηνάς): ΤΟΜΗ Β-Β και ΤΟΜΗ Γ-Γ

Πρόταση

Σειρά Π.01

Σχέδιο Π.01.01 (1:500)

Τοπογραφικό διάγραμμα. Πρόταση ανάδειξης

Σχέδιο Π.01.02 (1:500)

Τοπογραφικό διάγραμμα. Πρόταση απαλλοτρίωσης

Σειρά Π.02

Σχέδιο Α.02.01 (1:200): Μυκηναϊκό νεκροταφείο - Νότια Ανάβαση

Σχέδιο Α.02.02 (1:200): Κεντρικό τμήμα λόφου - Κάτω πλάτωμα

Σχέδιο Α.02.03 (1:200): Μεσαίο Πλάτωμα - Νότια κλιτύς - Ελαιοτριβείο

Σχέδιο Π.02.04 (1:200): Είσοδος αρχαιολογικού χώρου

Σχέδιο Π.02.05 (1:200): Βόρεια κλιτύς λόφου

Σχέδιο Π.02.06 (1:200): Κέντρο πληροφόρησης επισκεπτών

Σειρά Π.03

Σχέδιο Π.03.01 (1:100): Τομή Α-Α (Τμήμα 1 - Τμήμα 2)

Σχέδιο Π.03.01 (1:100): Τομή Α-Α (Τμήμα 3 - Τμήμα 4)

Σχέδιο Π.03.01 (1:100): Τομή Β-Β

Σειρά Π.04

Σχέδιο Π.04.01 (1:25): Πληροφοριακή στάση (Infokiosk)

Σχέδιο Π.04.02 (1:25): Πληροφοριακή στάση (Μετατροπή παλιάς αποθήκης σε Infokiosk)

Σειρά Π.05

Σχέδιο Π.05 (1:25): Στέγαστρο εισόδου αρχαιολογικού χώρου

Σειρά Π.07

Σχέδιο Π.07.01 (1:5): Τυπικές κατασκευαστικές λεπτομέρειες (διάδρομος επισκεπτών)

Σχέδιο Π.07.02 (1:5): Τυπικές κατασκευαστικές λεπτομέρειες (αναλημματικός τοίχος)

Σχέδιο Π.07.03 (1:10): Τυπικές κατασκευαστικές λεπτομέρειες (διάδρομος επισκεπτών - βράχος)

Αποτύπωση - Οικοδομικές Φάσεις

	Κατά την πρώτη συνάντηση-πρόσκληση στην ομάδα
	Αποστολικά καλέσματα
	Κίνησης συντονισμού δράσης
	Στοιχεία
	Απομακρυσμένα
	Πρώτη εξέλιξη συντονισμού δράσης
	Επιδράσεις

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΕΟΝΤΟΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΜΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΟΡΟΥ ΚΟΙΝΟΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΓΑΡΟΥ

PHILIP TAPPEL

ANOTYPOIDN

ΤΟΜΕΑΣ C
Μικτονοϊκό φυλάκιο

A.02.01

ИМЕНЕ ИЛИ АНА 12.175	ИСТИНА ИЛИ АПОТЕОЗИ	ИСТИНА ИЛИ То (10127) 30140613	ИСТИНА 1.130	ИСТИНА 3014.2014
-------------------------	------------------------	-----------------------------------	-----------------	---------------------

© 2000 Blackwell Science Ltd
Journal of Internal Medicine 247: 391–397

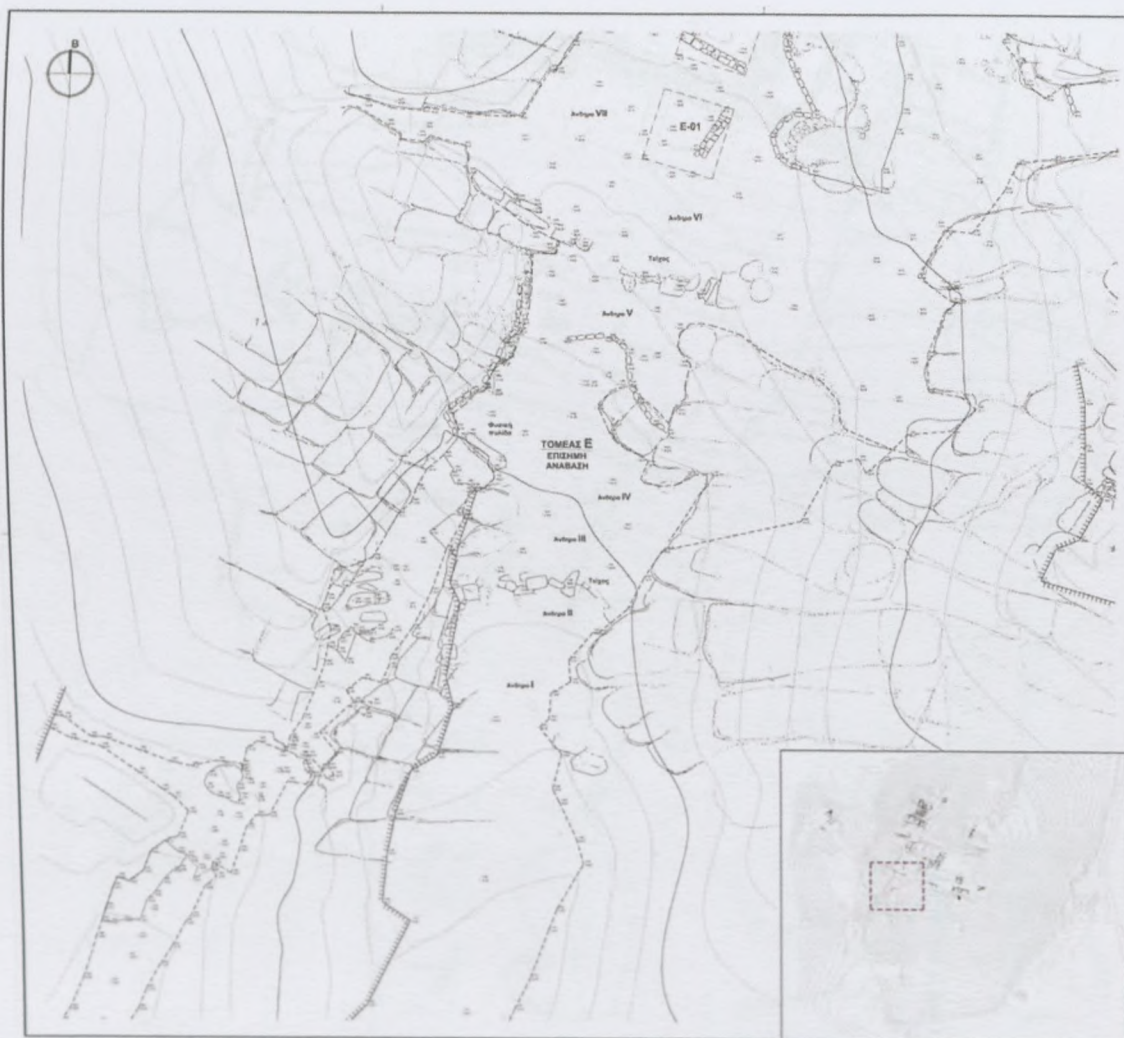
1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329
 2330
 2331
 2332
 2333
 2334
 2335
 2336
 2337
 2338
 2339
 2340
 2341
 2342
 2343
 2344
 2345
 2346
 2347
 2348
 2349
 2350
 2351
 2352
 2353
 2354
 2355
 2356
 2357
 2358
 2359
 2360
 2361
 2362
 2363
 2364
 2365
 2366
 2367
 2368
 2369
 2370
 2371
 2372
 2373
 2374
 2375
 2376
 2377
 2378
 2379
 2380
 2381
 2382
 2383
 2384
 2385
 2386
 2387
 2388
 2389
 2390
 2391
 2392
 2393
 2394
 2395
 2396
 2397
 2398
 2399
 2400
 2401
 2402
 2403
 2404
 2405
 2406
 2407
 2408
 2409
 2410
 2411
 2412
 2413
 2414
 2415
 2416
 2417
 2418
 2419
 2420
 2421
 2422
 2423
 2424
 2425
 2426
 2427
 2428
 2429
 2430
 2431
 2432
 2433
 2434
 2435
 2436
 2437
 2438
 2439
 2440
 2441
 2442
 2443
 2444
 2445
 2446
 2447
 2448
 2449
 2450
 2451
 2452
 2453

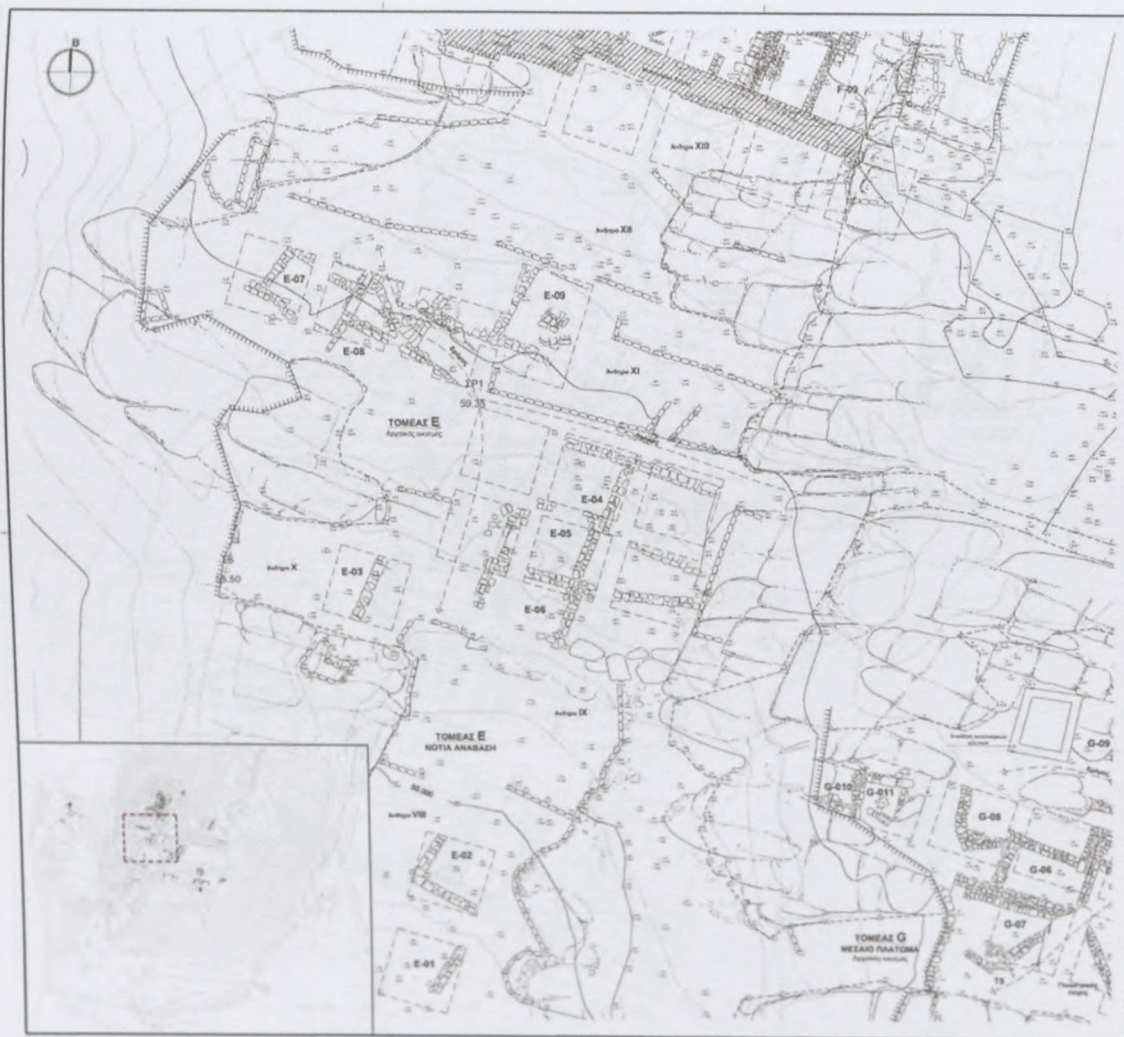
STORAGE 10000
ADDRESS

ПОДАРОК ПРИЗНАНИЯ - безграничный потенциал
от Творчества № 1-2.

ИМПРОВИЗУЕ М. - РЕТАКАЦИОНЕ Е. И. И. Е.
 Оваа програмa еднотен, интегрирано, интердисциплинарно
 наставно Е. И. И. Е. - програмa наставно: 2019
 НАСТАВНО Е. И. И. Е. - програмa наставно: 2019
 Е. И. И. Е. - програмa наставно: 2019
 Е. И. И. Е. - програмa наставно: 2019
 Е. И. И. Е. - програмa наставно: 2019

PITTAKIDHZ AAK. ZANNHI
AIFA, APARTENTORAZ WSKANNOZ
ZANNHI METTUNOT PONTAKALEXON
WAZO 122 - APARTENTORAZ WSKANNOZ
METTUNOT APTOTZ, 12 WAZO, METTUNOT
12 WAZO, METTUNOT, 122, TALLANNA

[illegible]

[illegible]

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΑΝΤΙΚΕΤΗ

ΑΝΤΙΚΕΤΗ

TOMEAS F (ΠΛΑΤΩΝΙΑ)
Μικροσκοπική ομοιομορφία
Γεωμετρικός ομοιομορφία

A.02.05

ΑΝΤΙΚΕΤΗ: ΑΝΤΙΚΕΤΗΝΟΝ ΤΟ ΣΠΕΤΤΟ, ΣΗΜΕΙΟΣ 1:100 ΣΧΗΜΑ 2014

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ - ΕΤΕΡΩΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΚΩΔΙΚΟΣ ΠΡΟΤΥΠΟΥ

ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑ

TOMEAS H - TOMEAS I
Παλιό ναύ αθηνάς - Αρχαίοι οικισμοί
Νότια κλητός - Ελαιόφυτο

A.02.07

ΑΝΑ 12.175 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ Τετάρτη 2014/03/15 1:00 2014

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΡΓΟΥ - ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΕΡΓΟΥ - ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΡΓΟΔΟΤΗΣ

ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΤΕΧΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΑΥΤΕΣ

ΤΟΜΕΑΣ Α
Τμήμα Αρχαιολογικών Ερευνών

Α.02.09

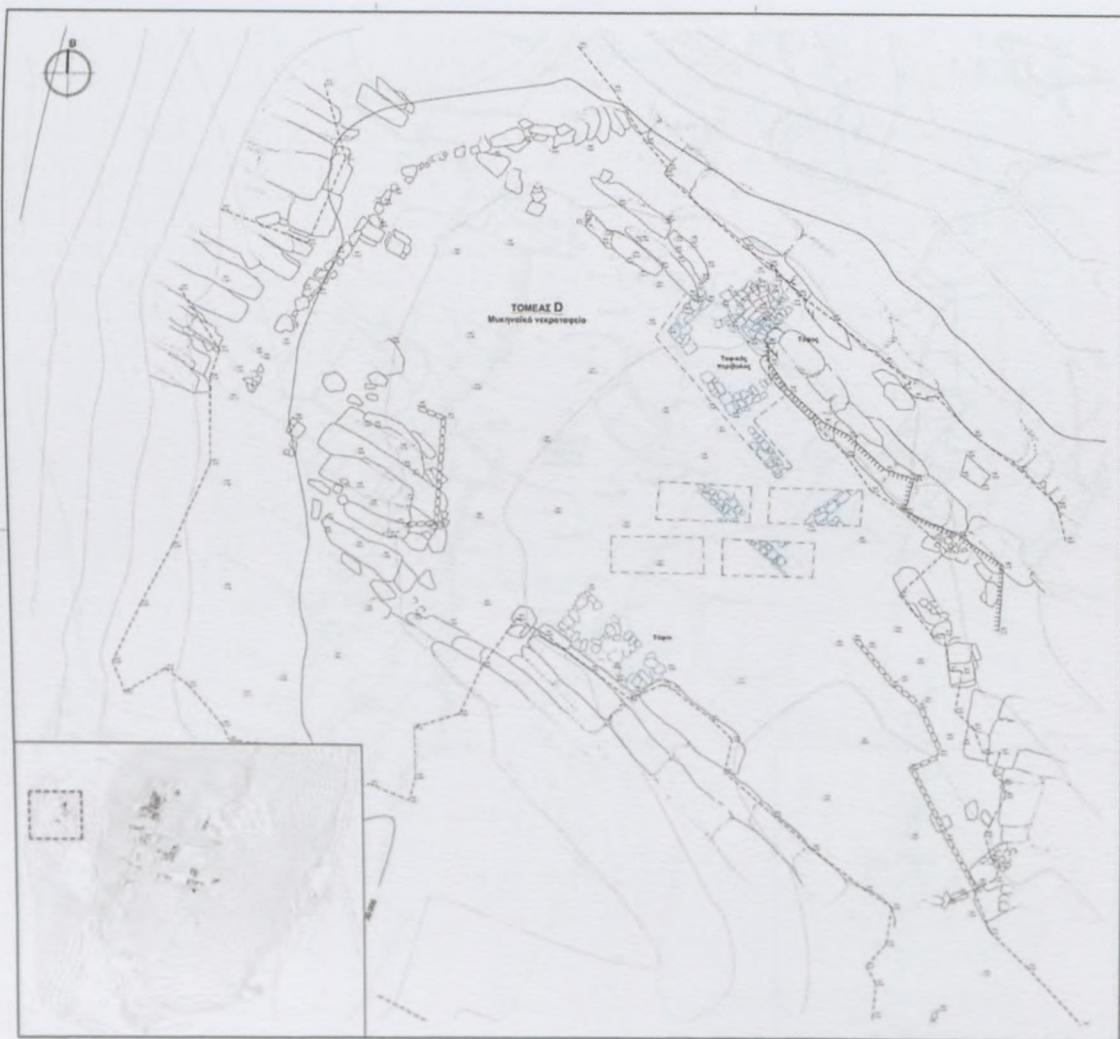
ΑΝΑΡΤΗΣΗ
ΑΝΑ Τ.Τ. 17.12.2014
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΤΕΛΕΦΗ ΤΩ (2017) 20140013
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
Α.Δ.Ε. 20140013

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
Α.Δ.Ε. 20140013

	Kubika, plastik, rezinangany, sintetikana, valahana
	Ampahelamban
	Kendia, pampampam, kanto
	Ampahelamban
	Triloka, triloka, antsoanana, valahana
	Ampahelamban

[illegible]

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

TOMEAZ D
Μουσείο νεοελληνικό

A.04.02

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

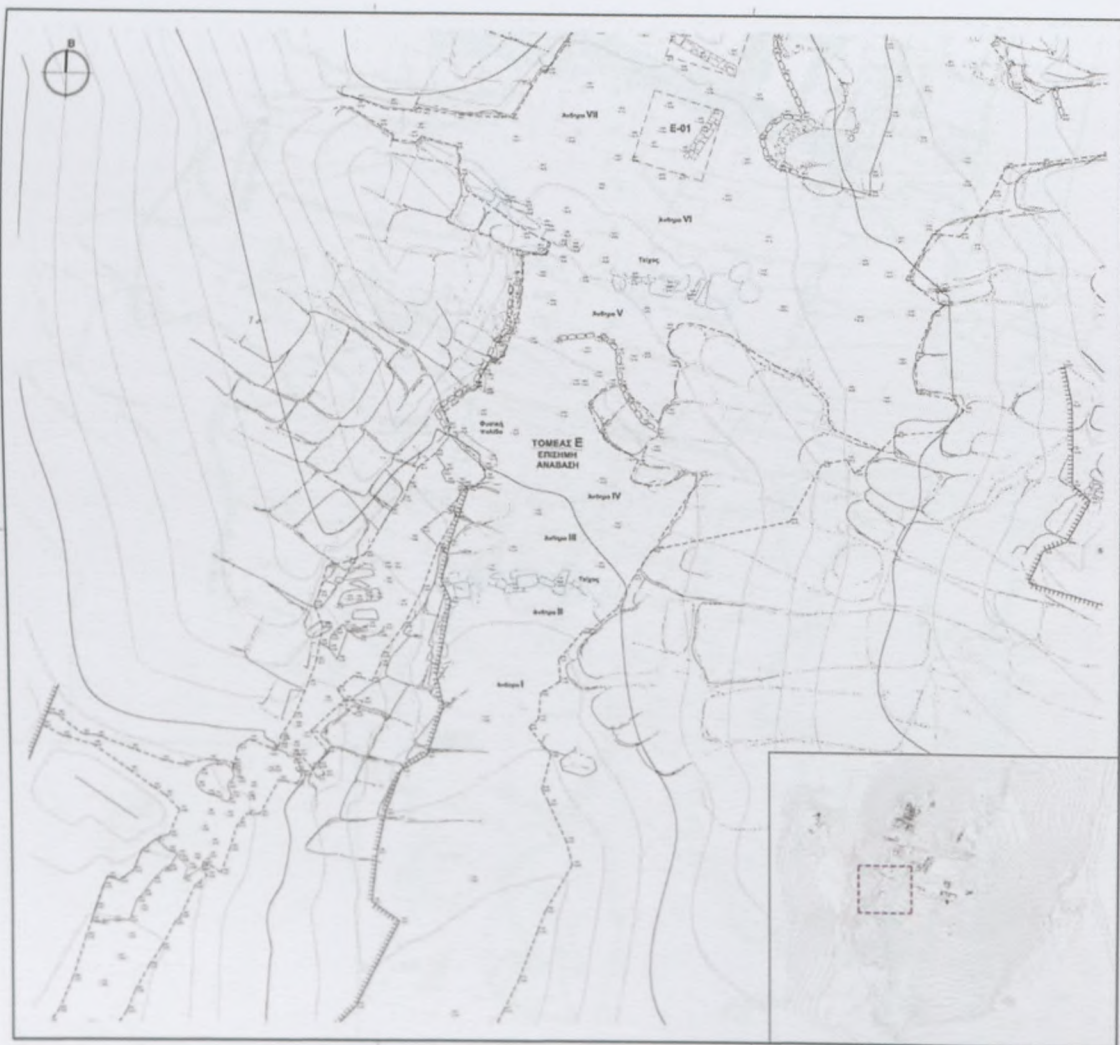
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ

Antibody structure: monomeric, dimeric, pentameric, hexameric

Approximate molecular weight

Monomeric (150 kDa)

Dimeric (350 kDa)

Tetrameric (550 kDa)

Hexameric (900 kDa)

Monomeric antibody structure

Approximate molecular weight

IgG (150 kDa)

IgA (190 kDa)

IgM (250 kDa)

IgD (190 kDa)

IgE (190 kDa)

IgY (190 kDa)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

MEANTH ANAMEITHS TOY APRAIGAGIADY KAPOY "KCHYKZYNAPEE" EAPDY

N-HCE / NACCE

ΑΝΟΤΥΠΩΣΗ - ΟΙΚΟΔΟΜΟΛΟΓΕΣ ΒΑΣΕΙΣ

ΤΟΜΕΑΣ Ε
Επίσημη ανάθεση

A.04.03

ИДЕНТИФИКАЦИОННО ИМЕ	ИДЕНТИФИКАЦИОННО ИМЕ	ИДЕНТИФИКАЦИОННО ИМЕ	ИДЕНТИФИКАЦИОННО ИМЕ	ИДЕНТИФИКАЦИОННО ИМЕ
ANA 12.175	APNTEXTONGA	Ta [DPST] 30143615	1:100	10/10/2014

2000-2001 2002-2003 2004-2005 2006-2007 2008-2009 2010-2011 2012-2013 2014-2015 2016-2017 2018-2019 2020-2021 2022-2023 2024-2025 2026-2027 2028-2029 2030-2031 2032-2033 2034-2035 2036-2037 2038-2039 2040-2041 2042-2043 2044-2045 2046-2047 2048-2049 2050-2051 2052-2053 2054-2055 2056-2057 2058-2059 2060-2061 2062-2063 2064-2065 2066-2067 2068-2069 2070-2071 2072-2073 2074-2075 2076-2077 2078-2079 2080-2081 2082-2083 2084-2085 2086-2087 2088-2089 2090-2091 2092-2093 2094-2095 2096-2097 2098-2099 2100-2101 2102-2103 2104-2105 2106-2107 2108-2109 2110-2111 2112-2113 2114-2115 2116-2117 2118-2119 2120-2121 2122-2123 2124-2125 2126-2127 2128-2129 2130-2131 2132-2133 2134-2135 2136-2137 2138-2139 2140-2141 2142-2143 2144-2145 2146-2147 2148-2149 2150-2151 2152-2153 2154-2155 2156-2157 2158-2159 2160-2161 2162-2163 2164-2165 2166-2167 2168-2169 2170-2171 2172-2173 2174-2175 2176-2177 2178-2179 2180-2181 2182-2183 2184-2185 2186-2187 2188-2189 2190-2191 2192-2193 2194-2195 2196-2197 2198-2199 2200-2201 2202-2203 2204-2205 2206-2207 2208-2209 2210-2211 2212-2213 2214-2215 2216-2217 2218-2219 2220-2221 2222-2223 2224-2225 2226-2227 2228-2229 2230-2231 2232-2233 2234-2235 2236-2237 2238-2239 2240-2241 2242-2243 2244-2245 2246-2247 2248-2249 2250-2251 2252-2253 2254-2255 2256-2257 2258-2259 2260-2261 2262-2263 2264-2265 2266-2267 2268-2269 2270-2271 2272-2273 2274-2275 2276-2277 2278-2279 2280-2281 2282-2283 2284-2285 2286-2287 2288-2289 2290-2291 2292-2293 2294-2295 2296-2297 2298-2299 2300-2301 2302-2303 2304-2305 2306-2307 2308-2309 2310-2311 2312-2313 2314-2315 2316-2317 2318-2319 2320-2321 2322-2323 2324-2325 2326-2327 2328-2329 2330-2331 2332-2333 2334-2335 2336-2337 2338-2339 2340-2341 2342-2343 2344-2345 2346-2347 2348-2349 2350-2351 2352-2353 2354-2355 2356-2357 2358-2359 2360-2361 2362-2363 2364-2365 2366-2367 2368-2369 2370-2371 2372-2373 2374-2375 2376-2377 2378-2379 2380-2381 2382-2383 2384-2385 2386-2387 2388-2389 2390-2391 2392-2393 2394-2395 2396-2397 2398-2399 2400-2401 2402-2403 2404-2405 2406-2407 2408-2409 2410-2411 2412-2413 2414-2415 2416-2417 2418-2419 2420-2421 2422-2423 2424-2425 2426-2427 2428-2429 2430-2431 2432-2433 2434-2435 2436-2437 2438-2439 2440-2441 2442-2443 2444-2445 2446-2447 2448-2449 2450-2451 2452-2453 2454-2455 2456-2457 2458-2459 2460-2461 2462-2463 2464-2465 2466-2467 2468-2469 2470-2471 2472-2473 2474-2475 2476-2477 2478-2479 2480-2481 2482-2483 2484-2485 2486-2487 2488-2489 2490-2491 2492-2493 2494-2495 2496-2497 2498-2499 2500-2501 2502-2503 2504-2505 2506-2507 2508-2509 2510-2511 2512-2513 2514-2515 2516-2517 2518-2519 2520-2521 2522-2523 2524-2525 2526-2527 2528-2529 2530-2531 2532-2533 2534-2535 2536-2537 2538-2539 2540-2541 2542-2543 2544-2545 2546-2547 2548-2549 2550-2551 2552-2553 2554-2555 2556-2557 2558-2559 2560-2561 2562-2563 2564-2565 2566-2567 2568-2569 2570-2571 2572-2573 2574-2575 2576-2577 2578-2579 2580-2581 2582-2583 2584-2585 2586-2587 2588-2589 2590-2591 2592-2593 2594-2595 2596-2597 2598-2599 2600-2601 2602-2603 2604-2605 2606-2607 2608-2609 2610-2611 2612-2613 2614-2615 2616-2617 2618-2619 2620-2621 2622-2623 2624-2625 2626-2627 2628-2629 2630-2631 2632-2633 2634-2635 2636-2637 2638-2639 2640-2641 2642-2643 2644-2645 2646-2647 2648-2649 2650-2651 2652-2653 2654-2655 2656-2657 2658-2659 2660-2661 2662-2663 2664-2665 2666-2667 2668-2669 2670-2671 2672-2673 2674-2675 2676-2677 2678-2679 2680-2681 2682-2683 2684-2685 2686-2687 2688-2689 2690-2691 2692-2693 2694-2695 2696-2697 2698-2699 2700-2701 2702-2703 2704-2705 2706-2707 2708-2709 2710-2711 2712-2713 2714-2715 2716-2717 2718-2719 2720-2721 2722-2723 2724-2725 2726-2727 2728-2729 2730-2731 2732-2733 2734-2735 2736-2737 2738-2739 2740-2741 2742-2743 2744-2745 2746-2747 2748-2749 2750-2751 2752-2753 2754-2755 2756-2757 2758-2759 2760-2761 2762-2763 2764-2765 2766-2767 2768-2769 2770-2771 2772-2773 2774-2775 2776-2777 2778-2779 2780-2781 2782-2783 2784-2785 2786-2787 2788-2789 2790-2791 2792-2793 2794-2795 2796-2797 2798-2799 2800-2801 2802-2803 2804-2805 2806-2807 2808-2809 2810-2811 2812-2813 2814-2815 2816-2817 2818

[illegible]

STANLEY GREENBERG
STANLEY GREENBERG

PEER REVIEWED - ACCEPTED FOR PUBLICATION
BY THE JOURNAL ON 1-1-2019

НАПРЯВЛЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ РАБОТЫ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В ОБРАЗОВАНИИ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В КУЛЬТУРЕ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В СПОРТЕ
 НАУКА И ТЕХНИКА - ПРИМЕНЕНИЕ НАУКИ В ОБОРОНЕ

PITYAKIDIS A.K. ZANNIS
ΔΙΠΛ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΣΥΜΒΟΥΧΟΣ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΟΥ
ΜΕΛΟΣ Τ.Ε.Ε. - ΕΠΙΘΥΜΩ ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΑ
ΜΕΤΕΩΡΟΛΟΓΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ Γ.Ε. ΣΧΟΛΗ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ
Α.Μ.Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ - 6014 ΠΑΤΗΣΙΑ

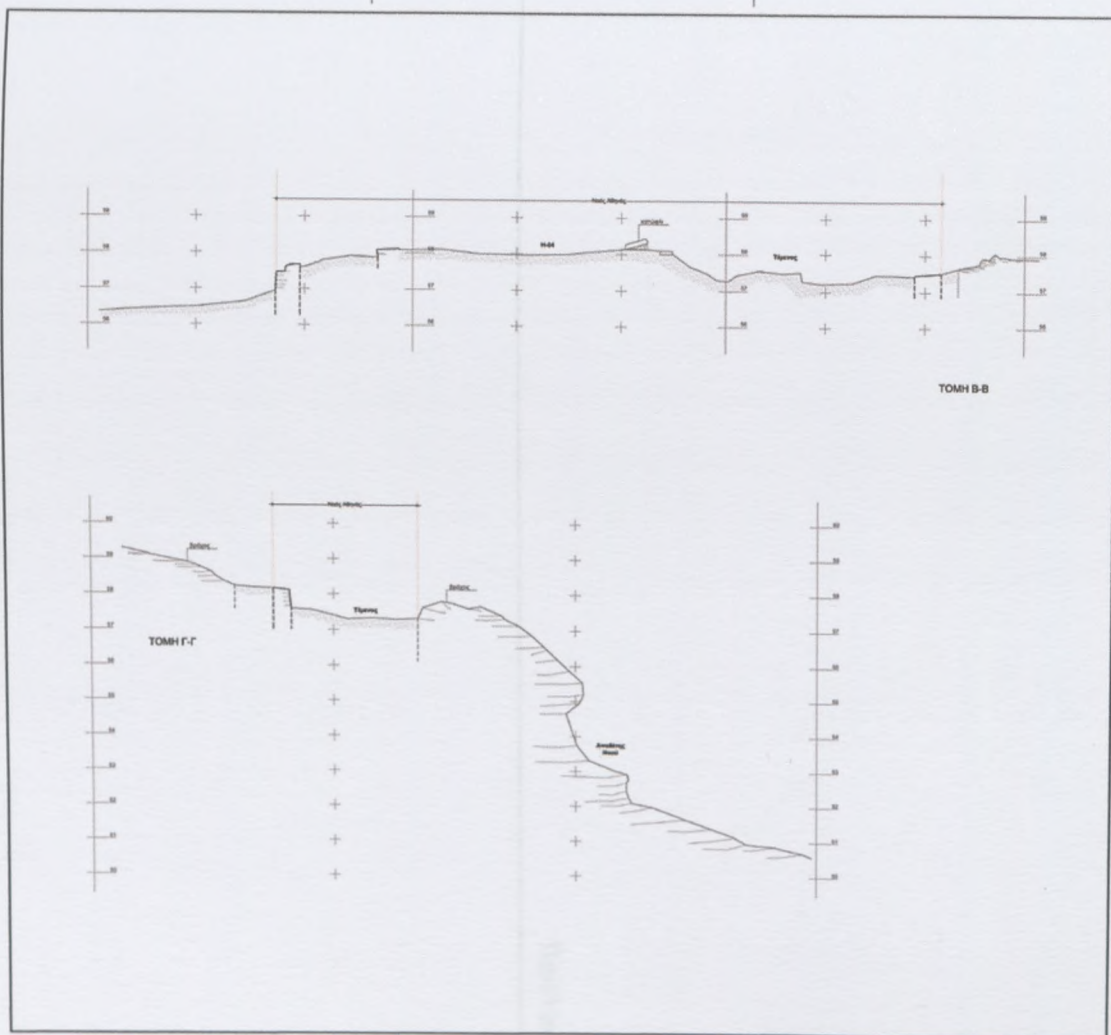
	Eukaryotic animal cells (eukaryotic animal cells)
	Eukaryotic plant cells (Eukaryotic plant cells)
	Prokaryotic cells (Prokaryotic cells)
	Veggie cells (Veggie cells)
	Animal cells (Animal cells)

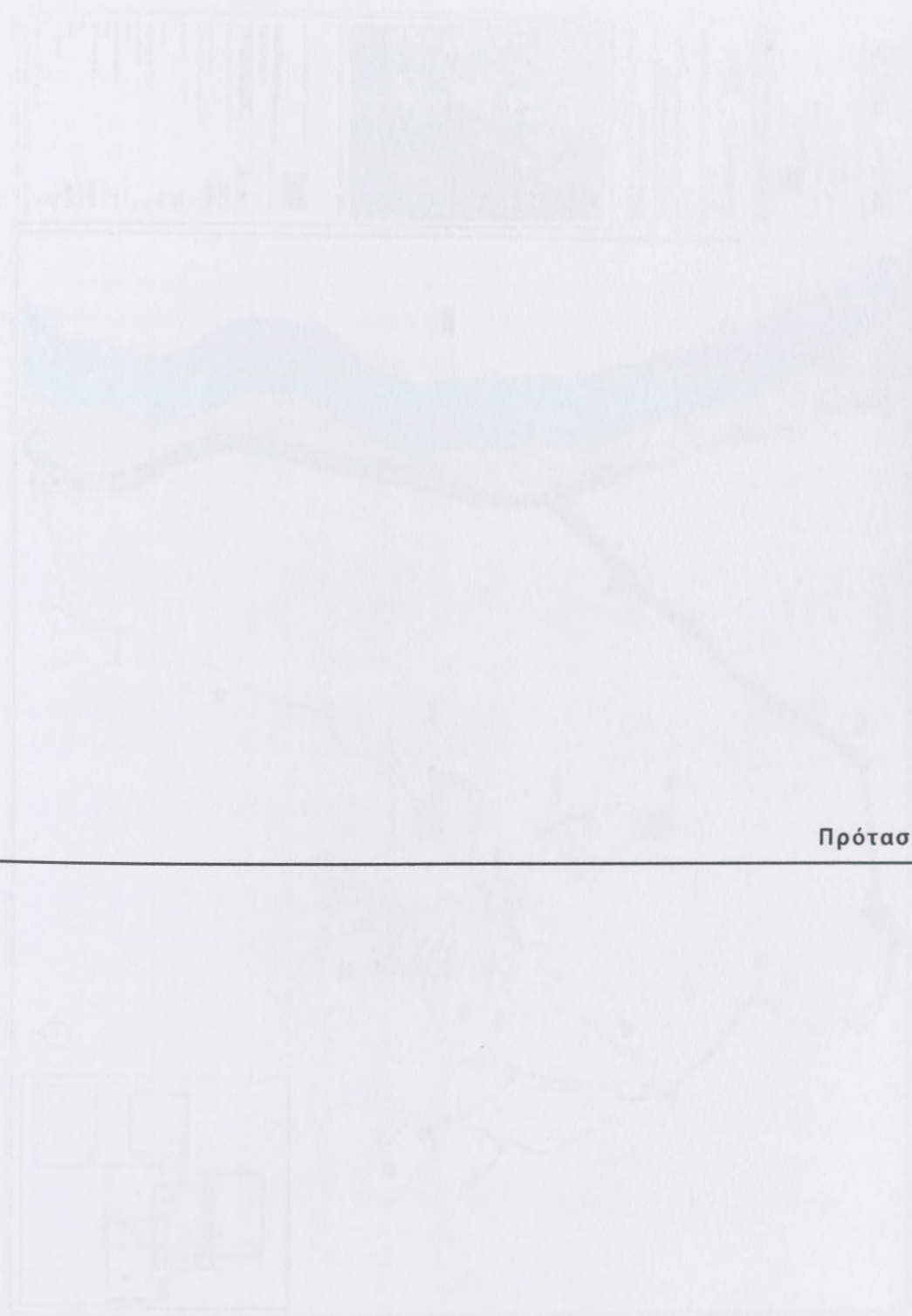
[illegible]

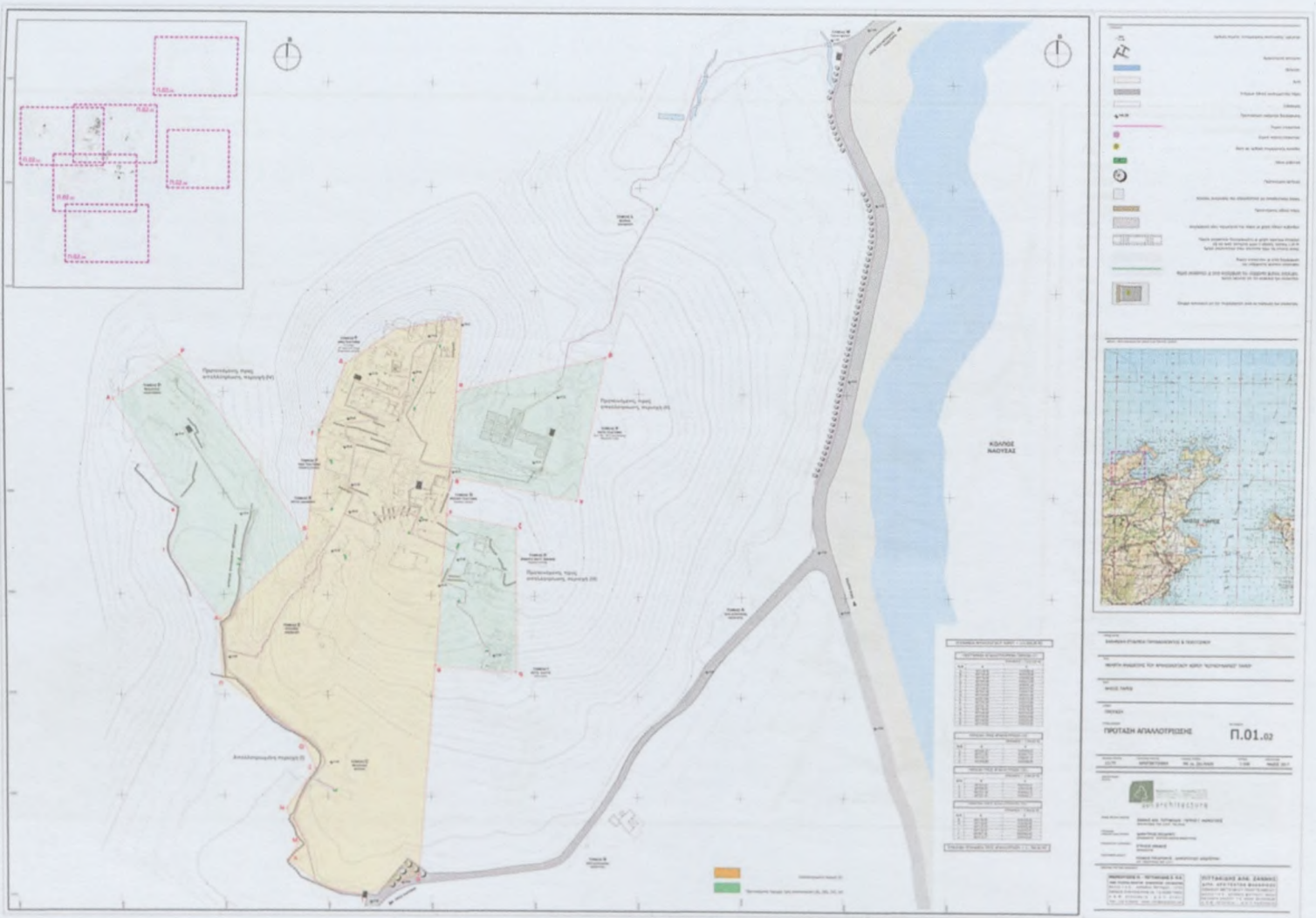
	Kraft-Holz, spanholz, holzwerkstoff, spanholz, spanholz
	Spannholz, spanholz
	Kleinteile, spanholz, spanholz
	Spannholz
	Spannholz, spanholz, spanholz, spanholz
	Spannholz, spanholz, spanholz, spanholz
	Spannholz, spanholz, spanholz, spanholz (100 - 100)
	Spannholz, spanholz (100 - 100)
	Spannholz, spanholz (100 - 100)
	Spannholz, spanholz (100 - 100)
	Spannholz, spanholz (100 - 100)
	Spannholz, spanholz (100 - 100)

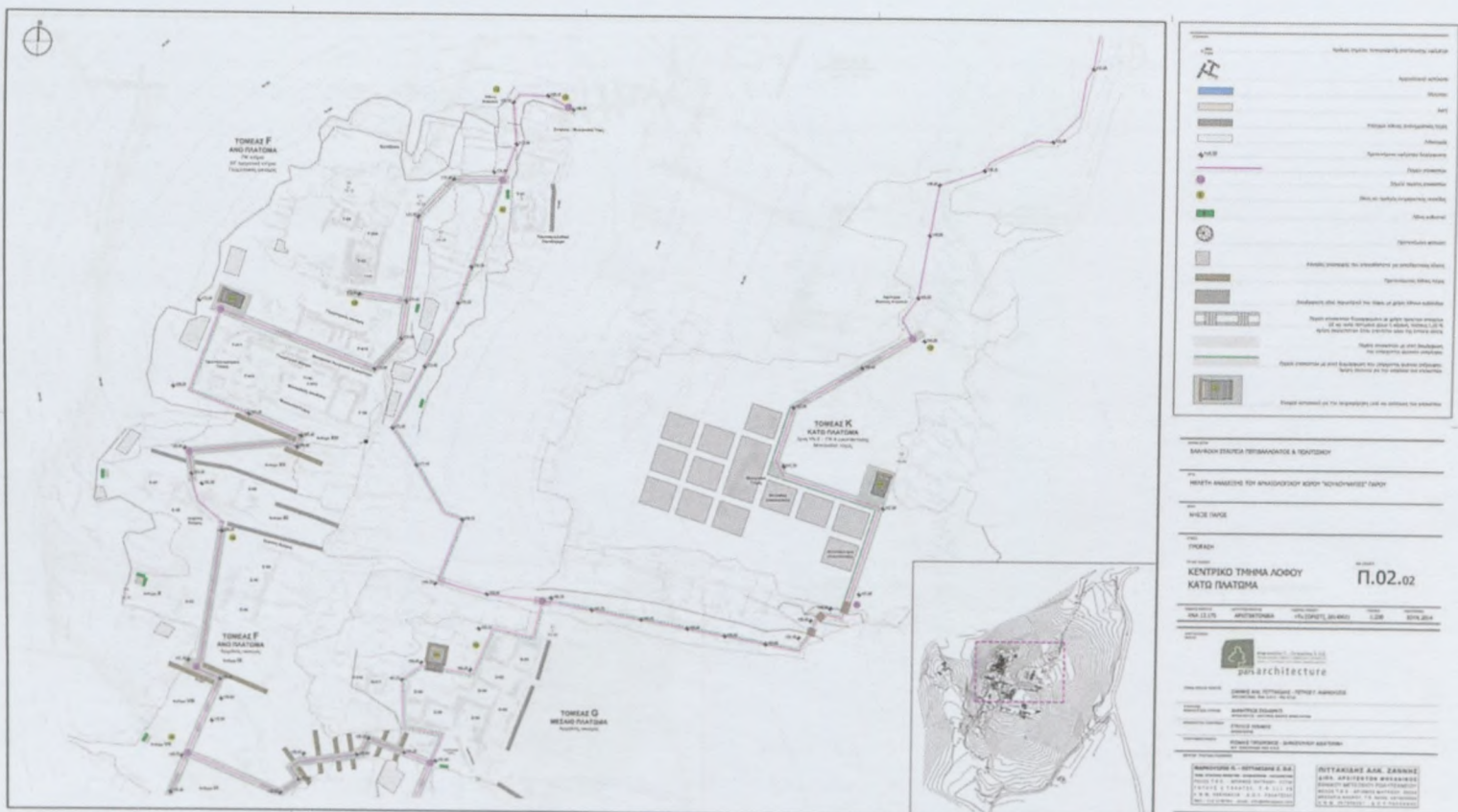
[illegible]

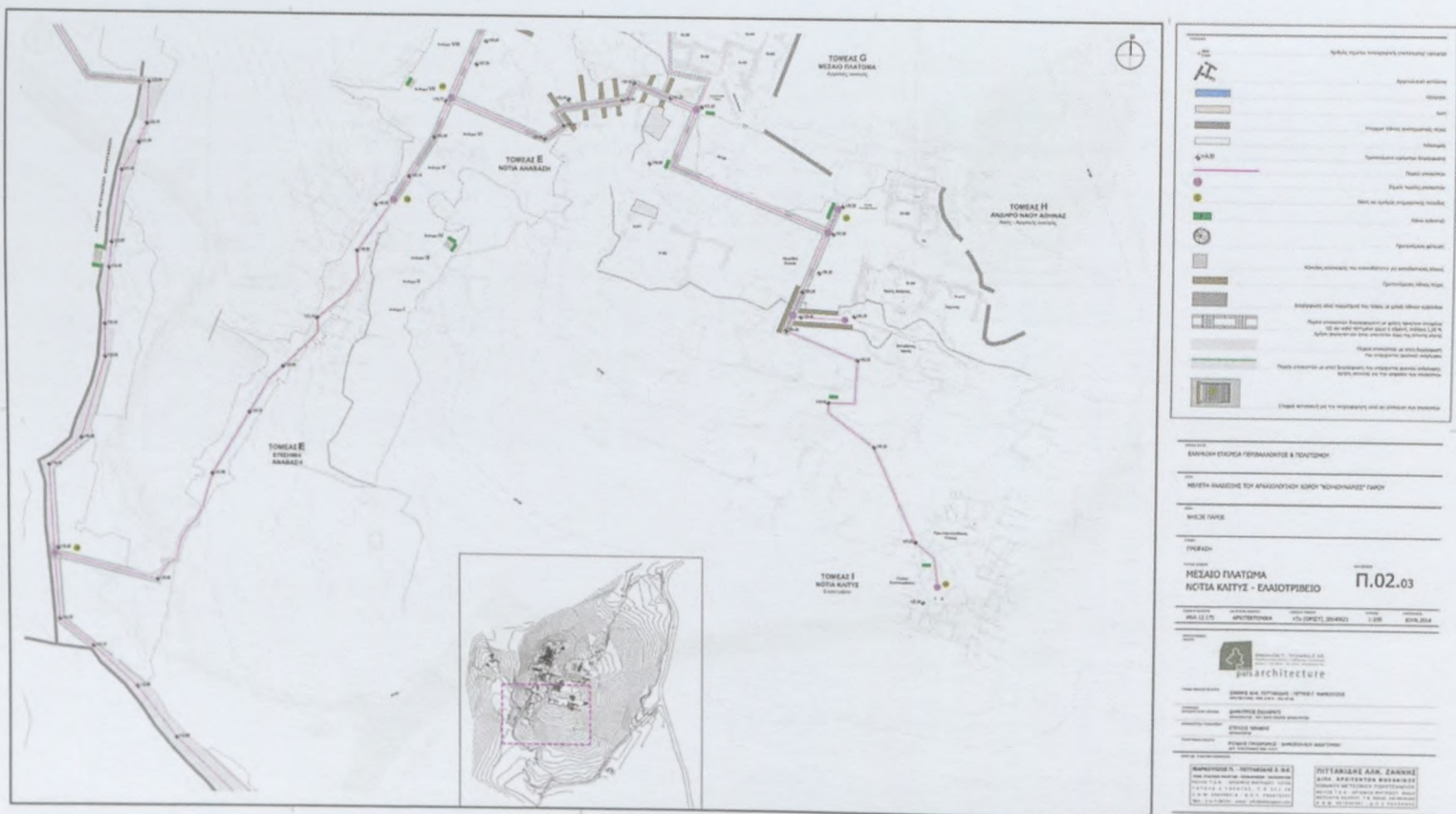
[illegible]

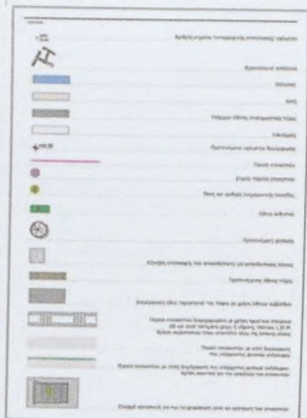
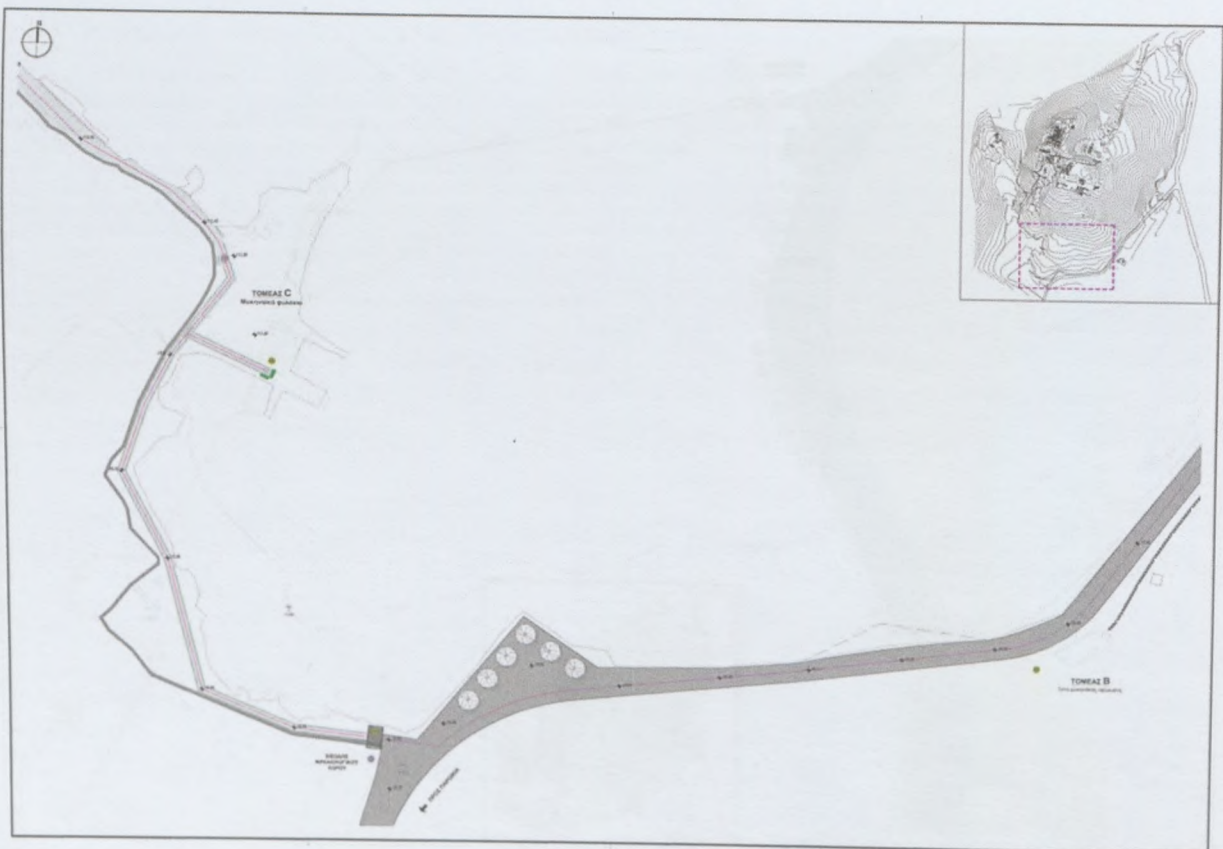

Πρόταση

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ: ΔΕΛΤΑ-ΠΛΑΝΟ ΣΤΑΔΙΟΥ (ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ) & ΤΕΧΝΙΚΗ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΔΟΥΚΟΥΝΑΠΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ: Π.02.04

ΕΙΣΑΓΟΓΕΣ: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ: Π.02.04

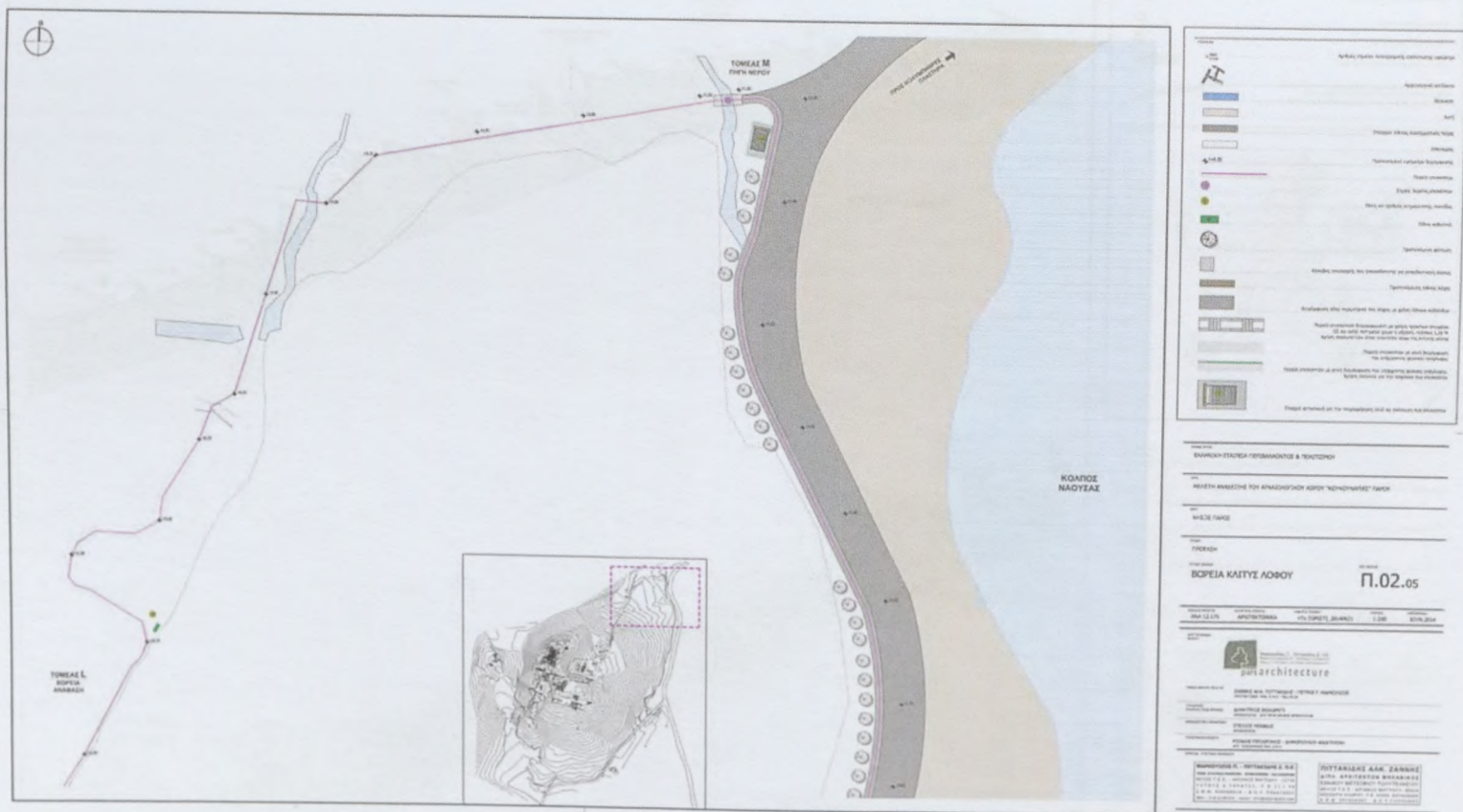
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ: ΔΕΛΤΑ-ΠΛΑΝΟ ΣΤΑΔΙΟΥ (ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ) & ΤΕΧΝΙΚΗ

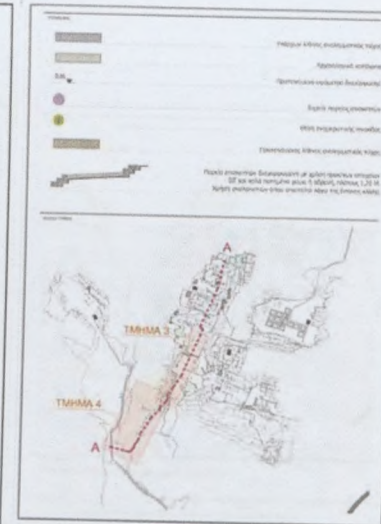
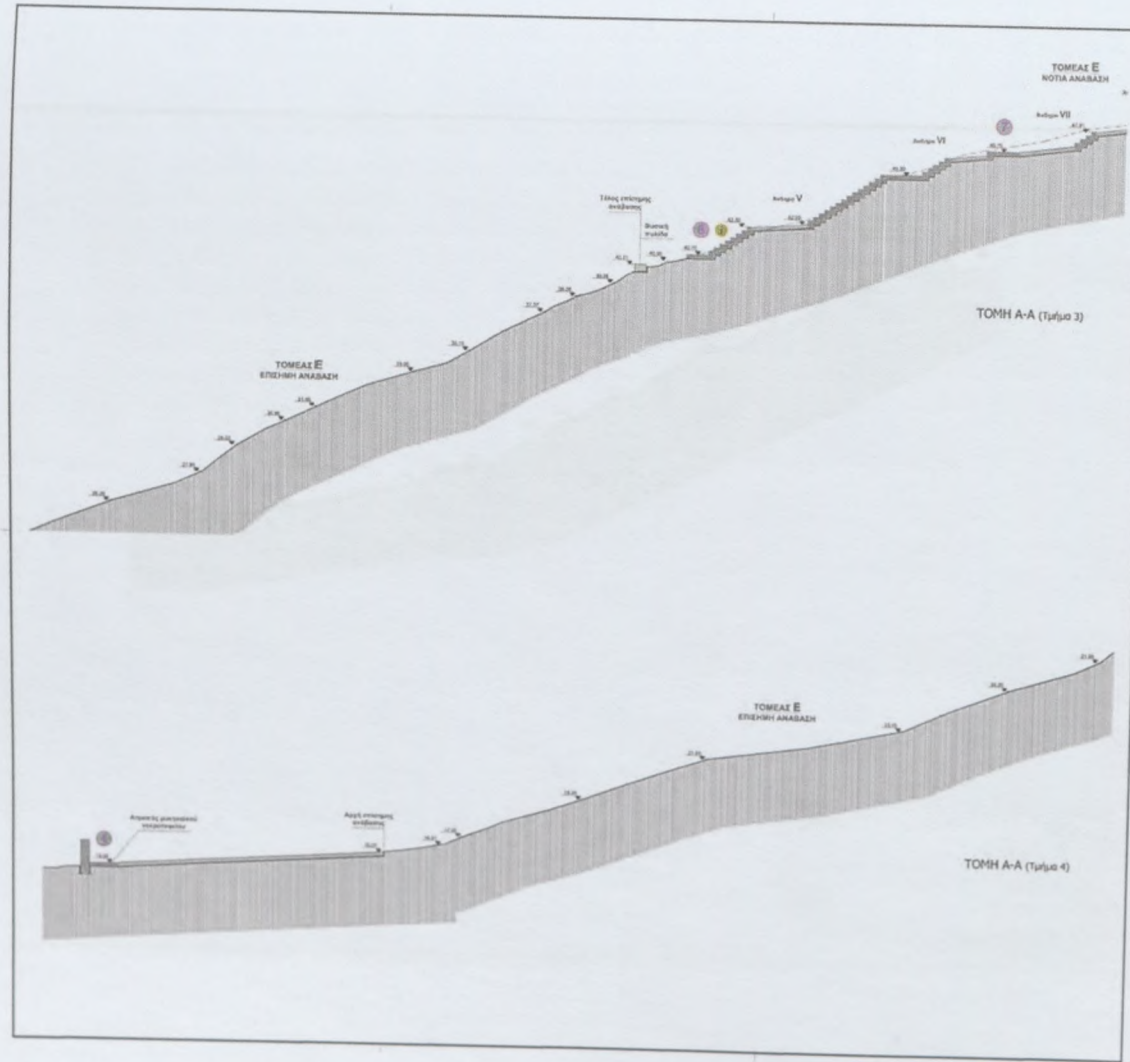
ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΔΟΥΚΟΥΝΑΠΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ: Π.02.04

ΕΙΣΑΓΟΓΕΣ: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ: Π.02.04

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΣΒΑΛΟΝΤΟΣ & ΠΟΤΙΣΜΟΥ

ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

RICHIE TAPSCOTT

ΠΡΟΤΑΣΗ

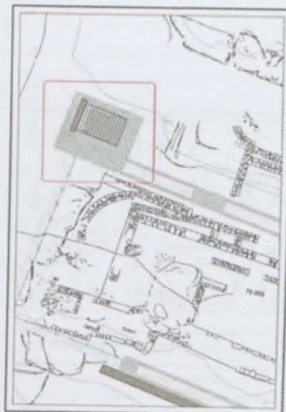
TOMH A-A (Τμήμα 3 - Τμήμα 4)

П.03.02

ANALYST	APRIL 12, 2014	ANALYST	APRIL 12, 2014
ANALYST	APRIL 12, 2014	ANALYST	APRIL 12, 2014

pa's architecture

[illegible][illegible]

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

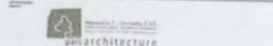
ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΒΕΒΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ «ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΕΣ» ΠΑΡΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΤΙΤΛΟΣ

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΣΤΑΣΗ

(Info Kiosk)

11.04.01

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

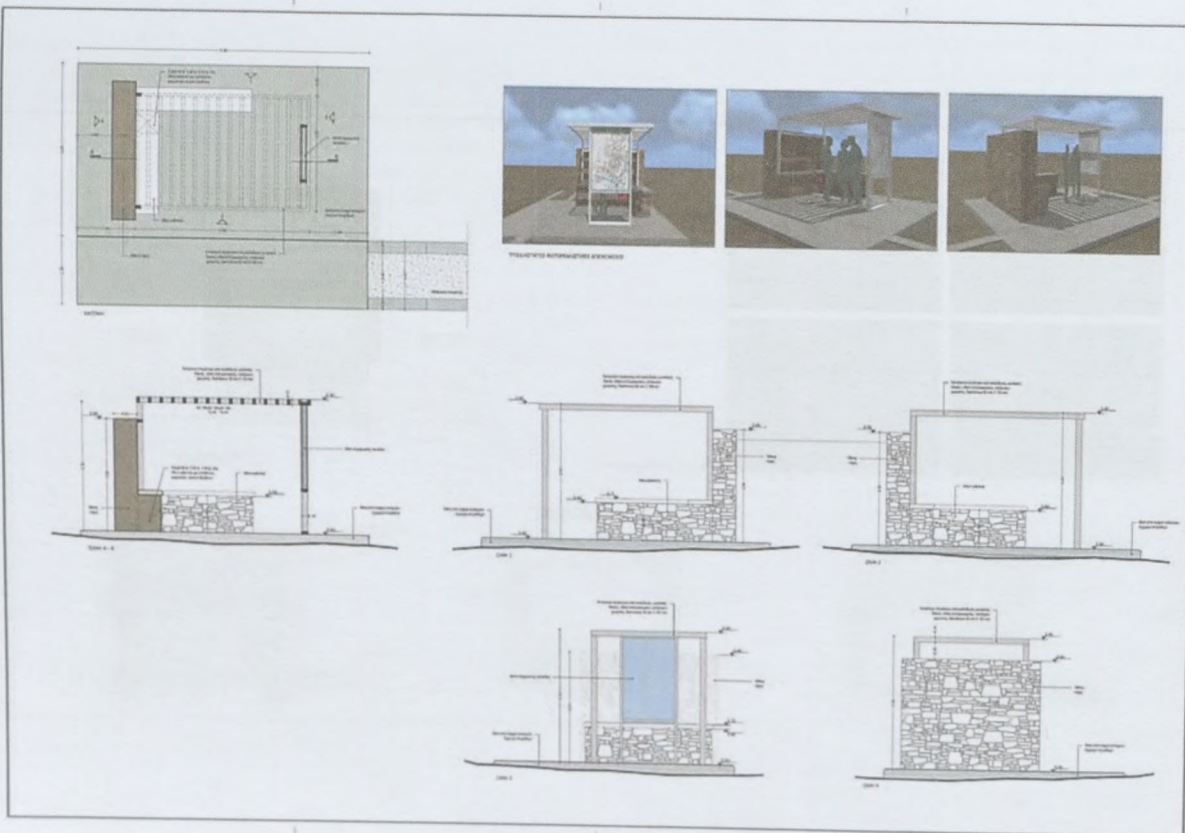
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

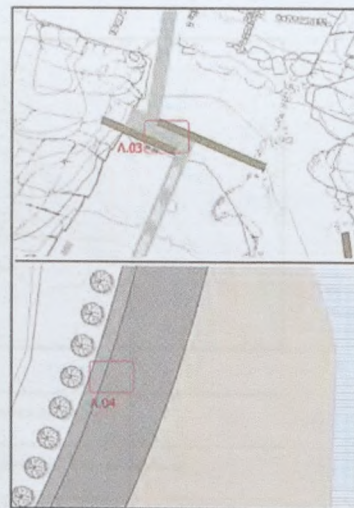
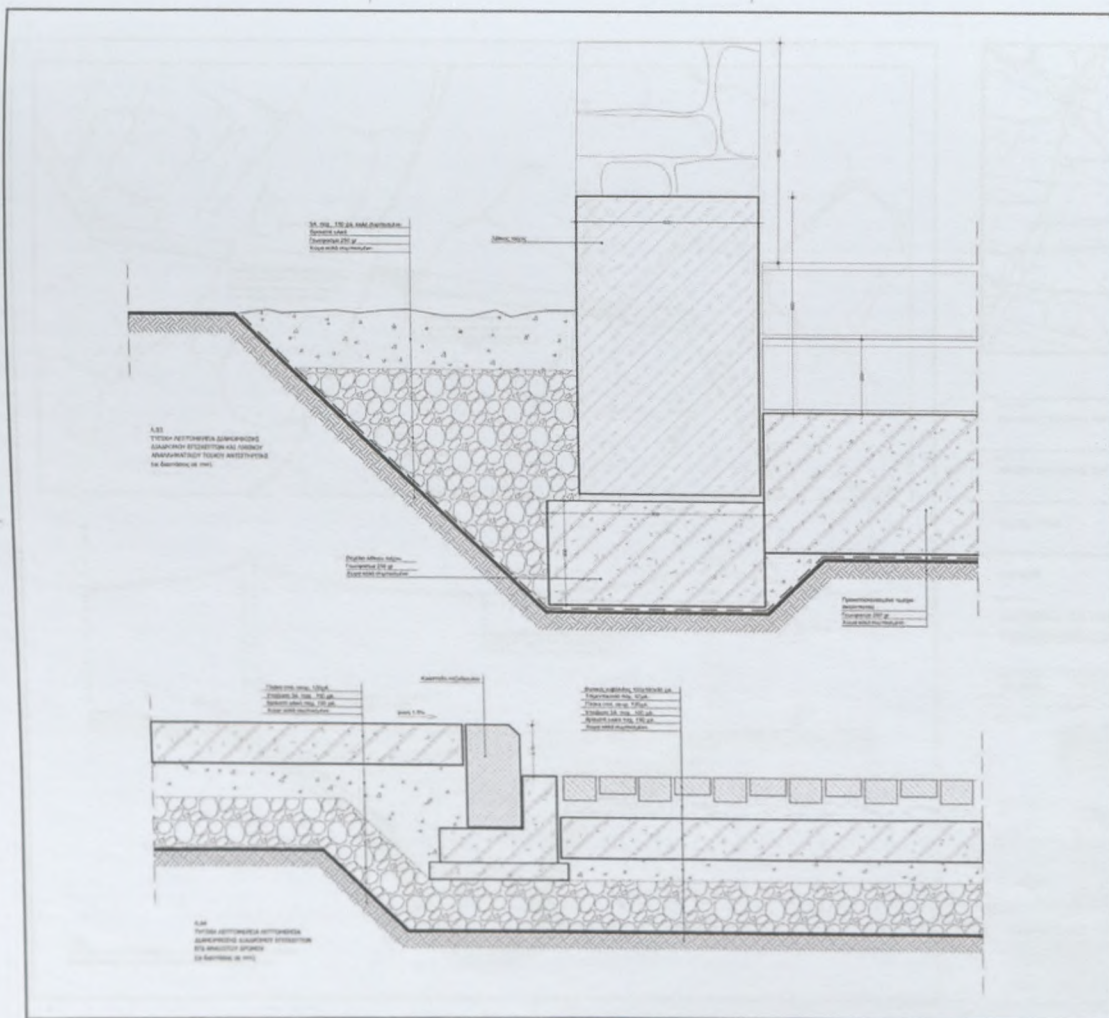
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

EΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ & ΠΟΛΥΤΕΧΝΟΥ

HEALTH ASSESSMENT OF THE APOLOGIZING KIDNEY "KIDNEYDIALYSIS" TAPING

INDEE TAPOR

PROTADH

ΤΥΠΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

П.07.02

Содержание	Исполнитель	Срок исполнения	Сумма	Срок оплаты
Анализ 12.175	АПК/ТЕХНОЛОГИИ	Ан (С) [ОПЕИТ] 20140621	1-5	01/11/2014

IRANIAN AAA, FETTERMAN - FETTERMAN
STATIONARY AND AIR: 10000

IDENTITY DATA

STAFF: 1000

POLINA TROIANOVA - JOURNALISTY KULTURNÉHO ŽIVOTA

Working Paper 00-01

НАПИСАНИЕ ИЛИ ПЕЧАТАНИЕ И. О.:

МАРКОВИЧ И. - ПЕТЯКОВ Е. В. А.
ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА» МОСКВА 1988

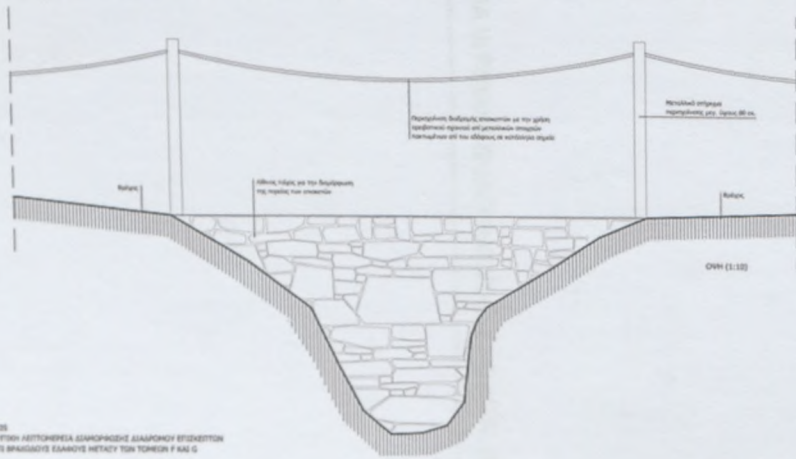
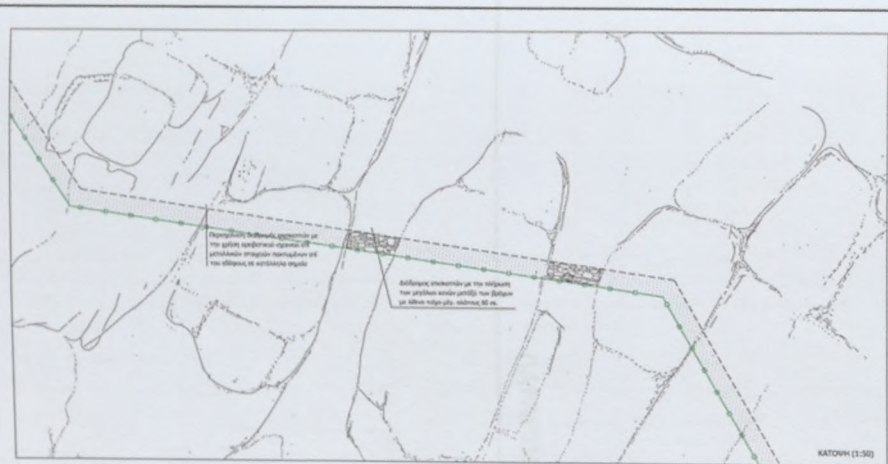
Copyright © 2005 by John Wiley & Sons, Inc.

Text: 1-800-235-0000, www.hedgehog.com

ΠΥΤΑΚΙΔΗΣ ΑΔΚ. ΣΑΝΝΗΣ

ДЛЯ АПРЕКТАЦИИ ИХ НАХОДОВ
ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ

[illegible]

A.B.S.
TYPISKI AESTICHERELA ASAROPAGIZHE ASAPOMOV EFIZIKETTON
ETS SPANIGAOVE EASGOVE METATY TON TOMEDN F KAL G

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΜΕΛΕΤΗ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ "ΚΟΥΚΟΥΝΑΡΙΣΣ" ΠΑΡΟΥ

ΝΗΣΟΣ ΠΑΡΟΣ

ΠΡΟΤΑΣΗ

ΤΥΠΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ
ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ

П.07.03

СЕРИЈА РЕЗУЛТАТА	КАТЕГОРИЈА РЕЗУЛТАТА	РЕЗУЛТАТ ИЗВЕШТАЈА	ДАТУМ	ИСПИТАНИК
ANA 12.175	APKITEKTONIKA	An (10) [CPIT]_20140621	1:10	10YN.2014

Journal of Management Education 33(1)

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΜΕΛΕΤΗ

2019 RELEASE UNDER E.O. 14176
 AUTHORITY: 50 USC 3024

STEAROSE AERATION

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ - ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΑΣΚΗΤΕΡΙΟΥ
ΑΠ. ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

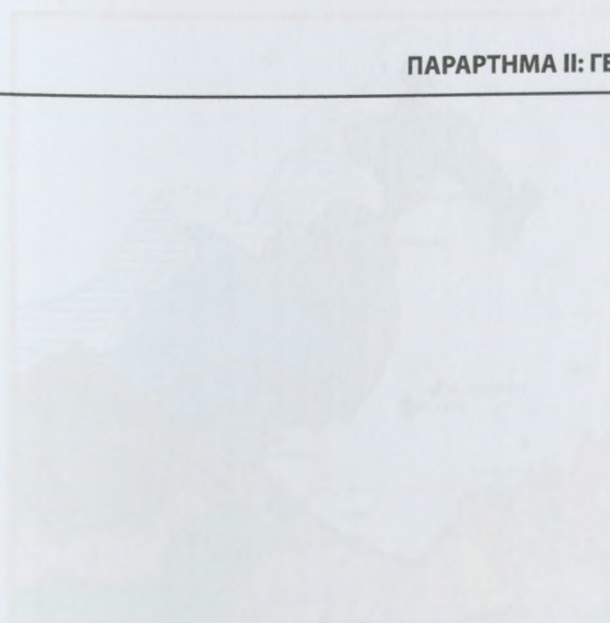
1994-2004, 1995-2004, 1996-2004

ΜΑΡΚΟΥΖΟΣ Π. - ΠΙΤΤΑΚΙΔΗΣ Ζ. Ο.Ε.
 ΤΕΧΝ. ΣΤΑΘΕΡΑ ΜΕΤΕΤΩΝ - ΣΤΕΦΑΝΕΙΩΝ - ΚΑΤΑΚΤΗΤΩΝ
 ΝΕΑΙΟΣ Υ.Σ.Ε. - ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 12736
 ΑΝΘΩΣ 2 ΓΑΛΑΤΣΙ, Υ.Κ. 111 46
 Α.Φ.Μ. 905492616 - Δ.Ο.Υ. ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ
 ΤΗΛ: 210 2130254 - e-mail: info@eltherapists.com

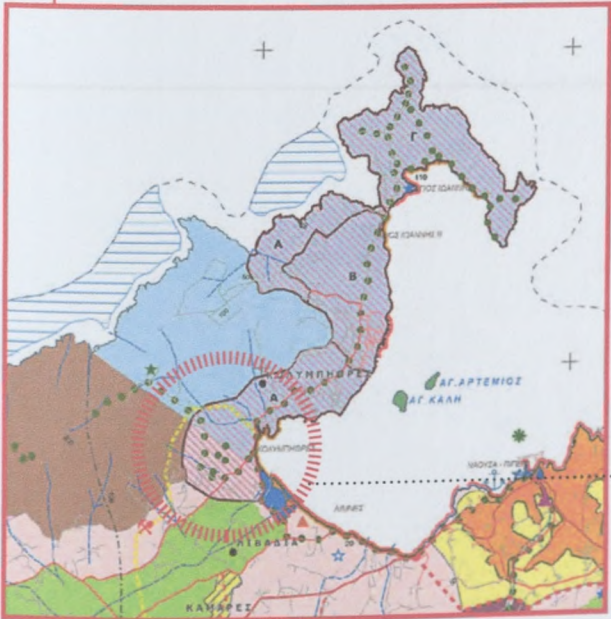
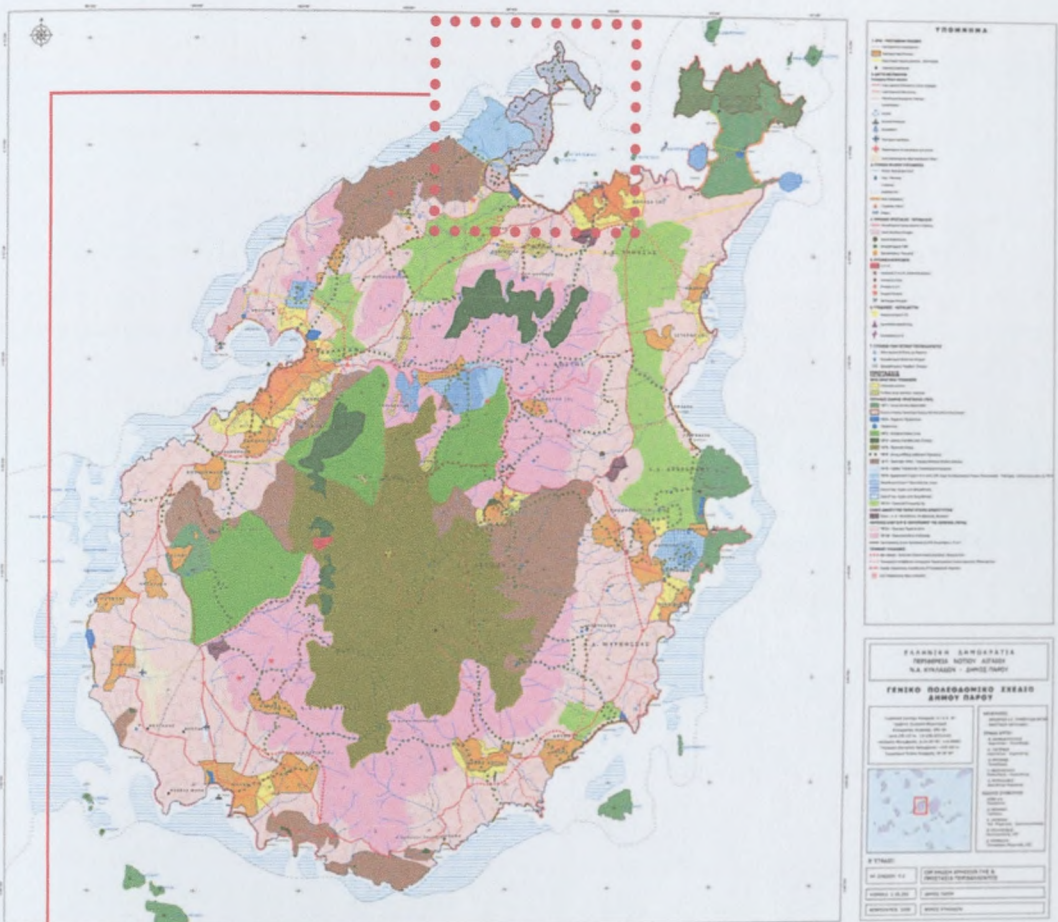
ΠΙΤΤΑΚΙΔΗΣ ΑΛΚ. ΖΑΝΝΗΣ
ΔΙΠΛ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ
ΜΕΛΟΣ Τ.Ε.Ε. - ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 09924
ΜΕΣΣΑΡΙΑ ΑΝΔΡΟΥ, Τ.Κ. 24005, 007/9933000
Α.Φ.Μ. 007995397 - Δ.Ο.Υ. ΠΑΛΑΙΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ: ΓΕΝΙΚΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ Ν. ΠΑΡΟΥ

- 1. ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
- 2. ΠΕΡΙΟΧΕΣ
- 3. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
- 4. ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ
- 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
- 6. ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ
- 7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
- 8. ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ
- 9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
- 10. ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ

Λόφος "Κουκουνariών"

Παράρτημα III: Ανάλυση Πρωτογενών Δεδομένων (Primary Data Analysis)

Συμπερασματικά, τα παραπάνω αποτελέσματα υποδεικνύουν ότι η εφαρμογή της μεθόδου SWOT Analysis είναι αποτελεσματική για την ανάλυση της κατάστασης της εταιρείας. Η ανάλυση αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την ανάπτυξη στρατηγικών προτάσεων. Όλα τα παραπάνω αποτελέσματα είναι διαθέσιμα στην ιστοσελίδα της εταιρείας.

Παράρτημα III: Ανάλυση Προτερημάτων, Αδυναμιών, Ευκαιριών και Απειλών (SWOT analysis)

Σύμφωνα με τα παραπάνω, προκύπτουν ένα σύνολο δεδομένων, που αποτελούν σημαντικές παραμέτρους για την εφαρμογή της πρότασης προστασίας και ανάδειξης. Τα πιο σημαντικά από αυτά κατηγοριοποιήθηκαν σε ένα τυπικό πίνακα ανάλυσης SWOT, που βοηθά στη συστηματοποίηση και την ενεργή διαπραγματεύσή τους αλλά και έναν αρχικό οδηγό για τις παρεμβάσεις που προβλέπονται. Όλα τα παρακάτω υπολογίστηκαν αναλυτικά στα σημεία της μελέτης όπου γίνονται προτάσεις παρεμβάσεων.

Προτερήματα	Αδυναμίες	Ευκαιρίες	Απειλές
- Μνημειακό παλίμψηστο: Συνεχιζόμενη έρευνα και εκπαιδευτική δυνατότητα - Φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον ως μια ενότητα - Ιστορικό ενδιαφέρον καταλοίπων - Σημαντικό σύνολο αξιών - Κοντά αλλά και στις παρυφές του κέντρου της πόλης - Εγκεκριμένο ΓΠΣ και προστασία της περιοχής μελέτης	- Έλλειψη συντονισμού ενεργειών, πολλοί φορείς διαχείρισης και πολυδιάσπαση αρμοδιοτήτων - Έλλειψη χρηματοδότησης - Καταπατήσεις (περιμετρικά του λόφου) και ελλειπείς απαλλοτριώσεις - Μεγάλη έκταση και αδυναμία συνολικού ελέγχου - Αυξημένες ανάγκες συντήρησης καταλοίπων και εγκαταστάσεων - Χαμηλή διατήρηση καταλοίπων (στις περισσότερες περιπτώσεις)	- Ζωντανό/επισκέψιμο περιβάλλον - Ενεργό ενδιαφέρον Ο.Τ.Α, τοπικών φορέων και (εν δυνάμει) τοπικής κοινωνίας - Δυνατότητα συνεργασίας υπευθύνων φορέων - Δυνατότητα συνολικού και ολοκληρωμένου σχεδιασμού - Πιθανή χρηματοδότηση από κοινοτικούς πόρους - Δυνατότητα δημιουργίας πρότυπου παραδείγματος για τους αρχαιολογικούς χώρους των Κυκλάδων και γενικότερα του Αιγαίου	- Έλλειψη πληροφόρησης τοπικής κοινωνίας και επισκεπτών - Ελλιπής (γενικότερος) πολεοδομικός σχεδιασμός και έλεγχος - Έλλειψη συστηματικής φύλαξης του χώρου - Φθορές καταλοίπων απο ανθρωπογενείς και φυσικούς παράγοντες - Πιθανότητα φθορών και αλλοιώσεων κινητών εγκαταστάσεων, λόγω αδυναμίας ελέγχου - Σημεία με αυξημένη επικινδυνότητα (μεγάλο βάθος ανασκαφικών τομών)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV: ΠΟΡΕΙΕΣ

Παράρτημα IV: ΠΟΡΕΙΕΣ

Μετά την παραπάνω τεκμηρίωση ως προς το τεχνικό μέρος, στο παρακάτω κείμενο επιχειρείται μια περιγραφή των πορειών που προτείνονται από την παρούσα μελέτη και τις οποίες θα δύναται να ακολουθήσει ο επισκέπτης.

Ο επισκέπτης καταφθάνει στους ανατολικούς πρόποδες του λόφου μέσω της σύγχρονης αμαξιτής οδού, που οδηγεί από τον κόλπο της Νάουσας στον οικισμό των Καμαρών και με συνεχή πορεία νοτιότερα στην Παροικιά. Ήδη από τη συμβολή των αμαξιτών δρόμων Νάουσα-Καμάρες και Νάουσα-Κολυμπήθρες θα διακρίνεται το ενημερωτικό κέντρο (Τομέας Α) αλλά και η ειδική πλακόστρωση σε αυτές, περιμετρικά του λόφου, που θα υποδεικνύει την προσέγγιση στον αρχαιολογικό χώρο και θα βοηθά στο να αναπτύσσεται μικρότερη ταχύτητα από τα τροχοφόρα. Ο επισκέπτης θα μπορεί να προσεγγίζει με το όχημα του το ενημερωτικό κέντρο, δίπλα από το οποίο θα λειτουργούν κάποιες θέσεις στάθμευσης. Από εκεί, με κατεύθυνση προς νοτιοδυτικά, οδηγείται στο χώρο εισόδου του αρχαιολογικού χώρου (παρούσα θέση προσωρινής στάθμευσης), όπου και θα λαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την επίσκεψή του από πληροφοριακή στάση, που θα υπάρχει στο σημείο αυτό (Τομέας Β).

Από το σημείο αυτό, ο επισκέπτης εισέρχεται στον αρχαιολογικό χώρο και ακολουθώντας ένα παλιό μονοπάτι, εγκιβωτισμένο, στρωμένο με πατημένο χώμα και ορισμένο με ξερολιθιά προς τα νότια, φτάνει στην πρώτη ενότητα μνημείων, με λίγα κατάλοιπα, το Μυκηναϊκό Φυλάκιο (Τομέας C)¹ και δυο καθιστικά. Το μονοπάτι συνεχίζει προς δυτικά, ώσπου διακλαδίζεται (Τομέας D) προς α. το Μυκηναϊκό νεκροταφείο (περίπου 150μ. ήπιας κλίσης διαδρομή προς μια αδιέξοδη κοιλάδα, συναντώντας μια πληροφοριακή στάση (info kiosk), πριν να φτάσει στο μνημείο) και β. την Επίσημη Ανάβαση. Αφού ενημερωθεί και για τις δυο κατευθύνσεις από ενημερωτική πινακίδα που υπάρχει πάνω στη διακλάδωση (Σημείο 4), διέρχεται την απότομη Επίσημη Ανάβαση που έχει καθαριστεί και τμηματικά διαστρωθεί με πατημένο χώμα, ενώ σποραδικά έχουν τοποθετηθεί και αναβαθμοί.

Η διαδρομή αυτή, τμήμα της Νότιας Ανάβασης μέσα από μια σχισμή του βράχου με κατεύθυνση προς την κορυφή του λόφου, αν και απόκρημνη (μεγ. κλίση: 45,8%) είναι κομβική για την αντίληψη του φρουριακού του χαρακτήρα και εισάγει τον επισκέπτη σε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του. Η Επίσημη Ανάβαση ολοκληρώνεται στο Πλάτωμα Ε, όπου θα υπάρχουν καθιστικά και ενημερωτική πινακίδα, που θα πληροφορεί για τα ορατά από εκεί μνημεία και για τη συνέχεια της περιήγησης (Σημείο 6). Από εκεί, έπειτα από λίγα μέτρα μεγάλης κλίσης ακολουθεί νέα διακλάδωση (Σημείο 7): α. Βόρεια η Νότια ανάβαση συνεχίζει προς το Άνω Πλάτωμα, ενώ ανατολικά, η πιο απότομη διαδρομή του λόφου (μεγ. κλίση: 55%) απολήγει μέσα από βαθμιδωτά αναλήμματα στο Μεσαίο Πλάτωμα (Τομέας Γ, Σημείο 14).

¹ Η βραχύωδη πορεία από το Μυκηναϊκό Φυλάκιο απευθείας στο Πλάτωμα Ε είναι (Σημεία 3-6) είναι αυτή που ακολουθείται περισσότερο συχνά σήμερα από τους επισκέπτες. Παρόλα αυτά στην πρόταση μας δε σηματοδοτείται λόγω επικινδυνότητας διέλευσης και απώλειας θέασης μεγάλου μέρους από τις αρχαιότητες του λόφου. Παρόλα αυτά σημειώνεται στο χάρτη για λόγους ασφάλειας και γρήγορης εξόδου από τον αρχαιολογικό χώρο.

Επιστρέφοντας στην προς Βορρά διαδρομή, η Νότια Ανάβαση διέρχεται τμήματος του αρχαϊκού οικισμού και ακολουθώντας το διάδρομο με τα προκατασκευασμένα στοιχεία και τους κατά τόπους αναβαθμούς για να μειωθεί η κλίση και η υψομετρική διαφορά των εδαφών, περνά πάνω από τον αρχαίο δρόμο φτάνοντας στο Άνω Πλάτωμα (Τομέας F). Ο επισκέπτης αντικρίζει πρώτα το μνημειακό αναλημματικό τοίχο του μυκηναϊκού ηγεμονικού κτηρίου και έπειτα κινείται στα δυτικά του ως τη δεύτερη πληροφοριακή στάση του χώρου (Σημείο 10), διερχόμενος από δυο καθιστικά. Εκεί πληροφορείται για την ιστορία των καταλοίπων και την παλιμψηφιστική τους φύση (Μυκηναϊκή, Πρώιμη Γεωμετρική, Γεωμετρική, Υπομυκηναϊκή περίοδος). Έπειτα κινείται πάλι ανατολικά και βόρεια, πάνω από επιχωμένες αρχαιότητες, και πέρα από μια μικρή παράκαμψη για να δει κάποια σημαίνοντα γεωμετρικά κατάλοιπα, τα οποία ερμηνεύονται από πληροφοριακή πινακίδα, κατευθύνεται προς την κορυφή του λόφου (74μ.).

Από εκεί υπάρχει η δυνατότητα επίσκεψης της μυκηναϊκής ταφής (Σημείο 12) σε ένα διαμορφωμένο σπήλαιο στο οποίο επίσης υπάρχει ερμηνευτική πινακίδα, λίγα κατηφορικά μέτρα βορειότερα. Σε αντίθετη περίπτωση ο επισκέπτης στρέφεται προς Νότο και αντικρύζοντας τη εξαιρετική θέα προς τον κόλπο της Νάουσας και τις νησίδες του, τις βόρειες Κυκλάδες και τη γειτονική Νάξο, διέρχεται την βραχώδη κορυφογραμμή των Κουκουναριών, όπου επίσης υπάρχουν καθιστικά, συναντώντας δυο πινακίδες προς τα δυτικά που ερμηνεύουν το Πρωτοκυκλαδικό κτήριο και το Κάτω Πλάτωμα (εντυπωσιακό θέαμα με τις συντηρημένες ανασκαφικές τομές του), κατευθυνόμενος προς το Μεσαίο Πλάτωμα. Σε αυτήν τη διαδρομή δεν υπάρχει η δυνατότητα κατασκευής διαδρόμου, αλλά στο βραχώδες δάπεδο γίνονται τμηματικές πληρώσεις με χώμα και λίθους, που σε συνδυασμό με την εγκατάσταση σχοινιού στήριξης να κάνουν τη διάβαση δυνατή και ασφαλή.

Η διαδρομή αυτή ολοκληρώνεται στη διακλάδωση (Σημείο 13), από όπου οδηγείται α. προς Νότο, στο άνδριο της Αθηνάς (Πλάτωμα Η) και β. προς Ανατολή, στο Κάτω Πλάτωμα. Στην πρώτη περίπτωση, ο επισκέπτης διέρχεται μέσα από τον αρχαϊκό οικισμό, σε περισχοινισμένο διάδρομο και αφού συναντήσει τη διακλάδωση που οδηγεί κάτω στο Πλάτωμα Ε και πίσω στην είσοδο του χώρου (Σημείο 14, βλ. παραπάνω), φτάνει μέσω διαστρωμένου διαδρόμου και ήπιες κλίσεις στο άνδριο της Αθηνάς, όπου βλέπει το ναό, το πρυτανείο και τα γειτονικά κτίσματα του οικισμού, ερμηνευόμενα με δυο πινακίδες (Σημείο 16 και 17) και ξεκουράζεται στα εκεί καθιστικά. Από εκεί υπάρχει η δυνατότητα να κατέλθει προς Νότο, μέσω ενός κλιμακοστασίου, στην περιοχή του αποθέτη του ναού και νοτιότερα στην πλάκα ελαιοτριβείου (Τομέας Ι), όπου υπάρχει και ενημερωτική πινακίδα (Σημείο 20).

Στη δεύτερη περίπτωση, συνεχίζει ανατολικά προς το Κάτω Πλάτωμα (Τομέας Κ), μέσω μιας κατηφορικής, βραχώδους διαδρομής, κατά την οποία μπορεί να βοηθηθεί από ορειβατικό σκοινί, το οποίο έχει τοποθετηθεί στην ανατολική παρειά του βράχου. Στο Κάτω Πλάτωμα συναντά μια πληροφοριακή στάση και δυο πινακίδες που ερμηνεύουν τις αρχαιότητες (ΥΝ Ι, ΥΝ ΙΙ, ΠΚ ΙΙ Μυκηναϊκό τείχος) και τη μεθοδολογία της ανασκαφής (εδώ διατηρούνται οι ανασκαφικές τομές για εκπαιδευτικούς λόγους) και έπειτα κατευθύνεται προς Βορρά, σε μια διαδρομή φυσιολατρικού χαρακτήρα, μέσα από τη θαμνώδη βλάστηση και τους εντυπωσιακούς σχηματισμούς που προκύπτουν από

Αθήναι 16.9.1981

Πρός τήν ΚΑ' Έφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Μετά τήν επίσκεψη του μηχανικού της Έφορείας κ. Χ.Βασιλειάδη(27.8.81) και τήν μελέτη της καταστάσεως των τοίχων της ανασκαφής Κουκουναριών Πάρου, διαπιστώθηκε ότι παρά τις επί έτησίαις βάσεως περιορισμένης κλίμακος στερεώσεις (τοιμενταρίσματα), με τό ίδιο μας προσωπικό, αρχιτεκτονικών υπολειμμάτων, απαιτείτο είδινη στερέωση διά ξερολιθιάς όρισμένων άσθενών σημείων των μυκηναϊκών και γεωμετρικών φάσεων.

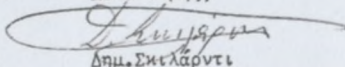
Σας πληροφορώ ότι κατόπι των είσηγήσεων αυτών προβήκαμε σε ένίσχυση προβληματικών σημείων της ανασκαφής διά της κατασκευής ξερολοθινών τοίχων χωρίς άμμοκονία, που μπορούν να καθαιρεθούν με εύκολία εάν παραστεϊ ανάγκη στο μέλλον. Οι έργασίες αυτές περατώθηκαν στις 4.9.1981 και άφορούν τά παρακάτω σημεία, σύμφωνα με τήν συνημμένη κάτοψη της ανασκαφής:

1. Τοίχος κατά μήκος και κάτω από τον γεωμετρικό 1 της D5
2. Τοίχος κατά μήκος και λίγο κάτω από τον 2 της D5, μεταξύ 1 και 6
3. Τοίχος στηρίξεως κατά μήκος του γεωμ.2 της D4, στο Α. τμήμα της τομής
4. Τοίχος κατά μήκος και κάτω από τον γεωμ.1, της D3
5. Τοίχος κατά μήκος και προς Ν. του μυκην. 5, της τομής D2
6. Τοίχος γύρω στην σχιστολιθική κιβωτιόσχημη γεωμ. κατασκευή της D3
7. Τοίχος επί της θύρας της 1ης αποθήκης, τομή C1
8. Τοίχος κατά μήκος δυτικής όψεως "μάρτυρα" κατευθύνσεως Β-Ν, καθέτου προς ανατολική παραστάδα της τύρας της 1ης αποθήκης.

Συμπληρωματικά σημειώνεται ότι και φέτις όλοι οι τοίχοι του χώρου στερεώθηκαν, έπίσης δέ, όπου κρίθηκε απαραίτητο, έπιχωματώθηκαν έν μέρει τομές της ανασκαφής.

Υπενθυμίζεται ώστόσο ότι κατά τις είσηγήσεις του κ.Χ.Βασιλειάδη, οι βόρειοι τοίχοι των αποθηκών και ο ανατολικός της δεύτερης αποθήκης χρήζουν αναστηλώσεως με είδικευμένο προσωπικό. Η επέμβαση αυτή πρέπει να γίνει πρό της έναρξεως των βροχοπτώσεων και κρίνεται απαραίτητη για τήν διάσωση των τοίχων. Θά ήμουν ιδιαίτερα εύγνωνών αν ή Έφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων θά μπορούσε να με συνδράμει στην προσπάθεια αυτή, είτε εξασφαλίζοντας τό απαραίτητο προσωπικό, είτε προβαίνοντας σε άλλες προσπάθειες για τήν επίλυση του προβλήματος.

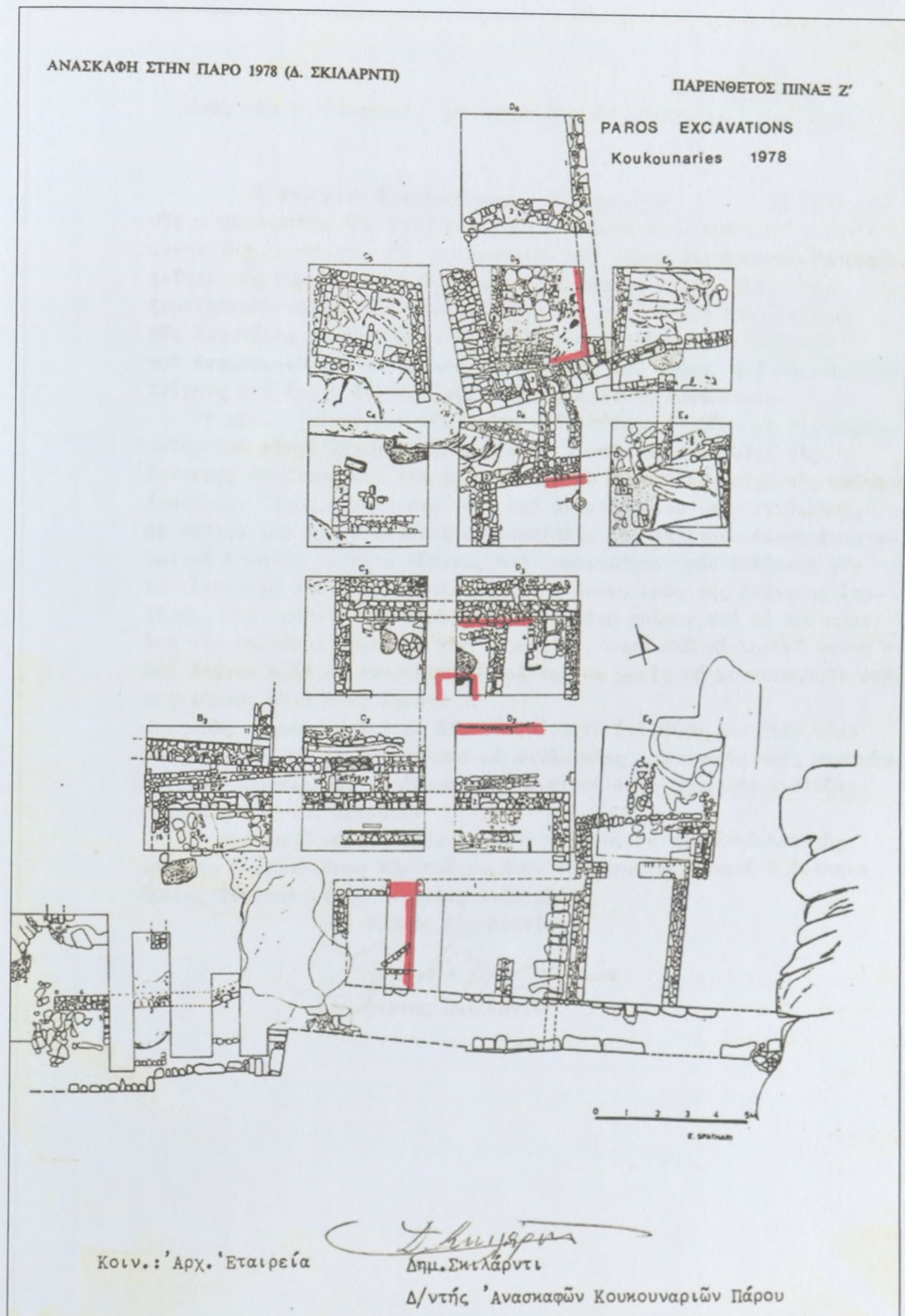
Μετά τιμής,

Κοιν.: 'Αρχ. Έταιρεία

Δημ. Σμιλάρντι

Δ/ντής Ανασκαφών Κουκουναριών Πάρου

1981

Πρός την ΚΑ' "Εφορείαν Προϊστορικών και Κλασικών 'Αρχαιοτήτων

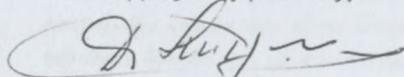
Σε συνέχεια εγγράφου μου της 16-9-1981, με το οποίο σας πληροφορούσα ότι μετά την λήξη της άνασκαφής του 1981 στην μυκηναϊκή ακρόπολη των Κουκουναριών της Πάρου ενισχύθηκαν άσθενείς τοίχοι της Μυκηναϊκής και Γεωμετρικής φάσεως με την άνέγερση ξερολιθικών τοίχων για την ενίσχυση και συγκράτηση των αρχαίων, σας άποστέλλω συμπληρωματικώς τρεις φωτογραφίες των άποθηνών του ήγεμονικού συγκροτήματος της κορυφής του λόφου που άπεικονίζουν τοίχους που έχουν ανάγκη άμέσου αναστηλωτικής επέμβασως.

Η φωτ. 1 είκονίζει την πρώτη και δεύτερη άποθήκη με τον βόρειο τοίχο που είναι έτοιμόρροπος, ή φωτ. 2 τον βόρειο τοίχο της δεύτερης άποθήκης και τέλος, ή φωτ. 3 τον άνατολικό τοίχο της δεύτερης άποθήκης. Όπως σημειώνεται και στο ύπομνημά μου της 17.7.1981, οι τοίχοι που έχουν ύποστει μετατοπίσεις και άπαιτούν άμεση αναστηλωτική εργασία είναι ο βόρειος που περιτρέχει τους θαλάμους των δύο άποθηνών στην βόρεια πλευρά και ο άνατολικός της δεύτερης άποθήκης. Στην μέθοδο στερεώσεως των παραπάνω τοίχων που θα προταθεί από τον υπεύθυνο μηχανικό της 'Εφορείας, παρακαλώ να ληφθεί υπόψη ότι ~~είναι~~ ^{είναι} έφρινα καλό να αναστηλωθούν οι τοίχοι χωρίς να μετακινηθούν στην κατακόρυφη αλλά όπως έχουν.

Σας πληροφορώ επίσης ότι σε πρόσφατη επίσκεψή μου στον χώρο στις 20.12.1981, ύποστήλωσα με κατάλληλες ξυλοδοκούς τους παραπάνω τοίχους προκειμένου να άποφευχθεί ή πτώση τους εξαιτίας πιθανών βροχοπτώσεων του χειμώνα.

Παρακαλώ να έπισπεύσετε κατά το δυνατόν την έκπόνηση της μελέτης αναστηλώσεως των τοίχων ώστε να καταστεί δυνατή ή άνάληψη άμεσης αναστηλωτικής εργασίας στον χώρο.

Με θερμές εύχαριστίες,

Δημήτριος Σιλάρντι

ΑΙΤΗΣΗ

Πρός τήν ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και
Κλασικών Αρχαιοτήτων Κυκλάδων.

Δημητρίου Σκιλάρντι
Δ/ντοῦ Ἀνασκαφῶν
Κουκουναριῶν Πάρου
Λυδίας 75, Ἀθήναι
16121.

9.9.1988

Θέμα: Ἀναστήλωση
τοιχῶν χώρου Κου-
κουναριῶν Πάρου.

Κοιν.: 1. Τμήμα
Ἀρχ/κῶν Χώρων τοῦ
ΥΠΠΟ. 2. Ἀρχ. Ἑται-
ρεία.

Κατά τήν φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο διαπιστώθηκε καί πάλι ἐπιδείνωση στήν κατάσταση τῶν τοίχων τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῶν Κουκουναριῶν. Κατά τήν ἐπίσκεψη τοῦ ἐκπροσώπου τῆς ΚΑ' Εφορείας Ἀρχ/των κ. Γ. Κουράγιου στήν ἀνασκαφὴ στίς 12.8.1988 βεβαιώθηκε καί πάλι ὅτι τρεῖς τουλάχιστον τοῖχοι τοῦ συγκροτήματος ἔχουν ἀνάγκη ἀμέσου ἀναστηλωτικῆς ἐπέμβασης.

Δυστυχῶς, διαπιστώνω μέ ἰδιαίτερη ἀνησυχία ὅτι παρά τὰ προη-
γούμενα ἐγγράφα μου, ἔνα τηλεγράφημά μου (16.8.1986) καί τίς ἐπανελημμένες τηλεφωνικές ἐπαφές, τό θέμα τῆς ἀναστήλωσης τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς ἀκρόπολης τῶν Κουκουναριῶν δέν ἔχει σημειώσει πρόοδο. Ἦδη πρό τριετίας, μέ τήν αἴτησή μου τῆς 14ης Μαΐου 1985 ὑπέβαλα πρός τήν Εφορεία σας πρόταση γιά τήν μεθοδική ἀναστήλωση τῶν τοίχων. Ἐζήτησα μάλιστα, λόγῳ τῆς ἐπικινδυνότητος ὁρισμένων ἀπό τούς τοίχους, νά προωθηθεῖ ἀμέσως στό Ἀρχαιολογικὸ Συμβούλιο ἡ πρόταση γιά ἔγκριση προκειμένου νά ἀποφύγουμε τήν παραπέρα καταστροφὴ τῶν ἀρχαί-
ων. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἀφότου ἀρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τό 1976, κάθε χρόνο προβαίναμε σέ μικρές ἐργασίες στερέωσης, σύμφωνα μέ τίς ὑποδείξεις εἰδικευμένου ἐργάτη σας (κ. Δακτυλίδη).

Ἀφότου μοῦ ζητήσατε νά παύσω τίς ἐργασίες αὐτές γιά νά ζητηθεῖ ἡ ἔγκριση τοῦ ΚΑΣ, τὰ ἀρχαῖα ἔχουν ἀφεθεῖ χωρὶς τήν συστηματικὴ ἐτήσια συντήρησή τους. Ἀντιλαμβάνομαι ὅτι σέ ἀνάλογες περιπτώσεις καί μάλιστα σέ θέματα εἰδικῶν ἀναστηλωτικῶν ἐπεμβάσεων εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γνώμη τοῦ ΚΑΣ. Φοβοῦμαι ὥστόσο ὅτι μέ τήν συνεχιζόμενη καθυστέρηση στήν ἔγκριση τῆς πρότασης, σέ σύντομο χρονικὸ διάστημα τό αἶτημα θά στερεῖται ἀντικειμένου ἀφοῦ εἶναι μαθηματικὰ βέβαιο ὅτι οἱ ἐπικίνδυνοι τοῖχοι θά καταρεύσουν.

Ἐπισυνάπτω φωτοαντίγραφο τοῦ προταθέντος ἀναστηλωτικοῦ προγράμματος καί εὐχομαι νά καταστεί δυνατόν νά ἐνταχθεῖ αὐτό στὰ ὑπὸ τοῦ ΥΠΠΟ χρηματοδοτούμενα ἀναστηλωτικὰ ἔργα.

Μετά τιμῆς,

Δημήτριος Σκιλάρντι

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

5 ΙΟΥΝΙΟΥ 1989

Αρχιτέκτων Μηχανικός

της ΚΑ' ΕΠΚΑ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΕΦΟΡΕΙΑ ΚΛΑΣΣ. ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ
ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ.

2134

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

24-6-89

Α Ν Α Φ Ο Ρ Α

[για τις εργασίες στερέωσης τειχών αρχαιολογικού χώρου
Κουκουναριών Πάρου]

Στις 2 Ιουνίου 1989 καθώς και στις 3 του ίδιου μηνός κατ' εντολήν της κ. Φ. Ζαφειροπούλου Εφόρου της ΚΑ' ΕΠΚΑ Κυκλάδων (Αποφ. 1819/31-5-89) πραγματοποιήσα προκαταρκτική αυτοψία τμήματος του αρχαιολογικού χώρου στις Κουκουναριές της Πάρου. Στην αυτοψία έλαβαν μέρος επίσης η κ. ΣΤ. Σαμαρτζίδου αρχαιολόγος της ΚΑ' ΕΠΚΑ, ο κ. Ν. Μπελοχιάννης Χημ. Μηχανικός της Α' ΕΠΚΑ και ο κ. Στυλ. Δασκαλάκης σχεδιαστής της ΚΑ' ΕΠΚΑ. Σκοπός της αυτοψίας ήταν μια πρώτη εκτίμηση των προβλημάτων που παρουσιάζει από άποψη συντηρίσεως ο εν λόγω αρχαιολογικός χώρος καθώς και των λύσεων που εδόθησαν.

Αναφορίζοντας προς την κορυφή του λόφου από Ν. προς Β. και στο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου μεταξύ του μυκηναϊκού τείχους (τετρ. C_1, D_1, E_1, F_1) και του άνω ορίου της ανασκαφής (τετρ. B_6, C_6, D_6, E_6, F_6) διαπιστώσαμε τα εξής:

Α. Έχει γίνει προσπάθεια συντηρίσεως των τειχών των τεσσάρων περιόδων (Γεωμετρικής, Πρωτογεωμετρικής, Μετα την καταστροφή, Μυκηναϊκής) με τις εξής μεθόδους και αναλόγως των στερεωτικών προβλημάτων που κατά περίπτωση εμφανίστηκαν:

-2-

A.1. Στα τετράγωνα D₁ και E₁ έχουν αντιστηριχθεί τοίχοι της μυκηναϊκής περιόδου με ξύλινα δοκάρια και μαδέρια (Φ.1,2,3,4)

A.2. Σε άλλα σημεία όπως στα τετράγωνα D₃ και D₄ έχουν κατασκευασθεί τοίχοι με λίθους τοποθετημένους "λοχάδην" με σκοπό να αντιστηρίζουν ή να προστατεύσουν ευκεκρίμενα ανεξοικονομημένα τμήματα. (Φ.5,6)

A.3. Στο μεγαλύτερο τμήμα της ανασκαφείσας περιοχής οι λίθοι των ανωτέρων στρώσεων των τοίχων έχουν συναρμωθεί δια τσιμεντοκονιάματος με τις κατώτερες στρώσεις (Φ.7,8,9)

B. Παρατηρήσαμε τα εξής:

B.1. Με τους δύο πρώτους τρόπους γίνεται προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος της ολοκληρωτικής υποχώρησης των τοίχων. Ως πλέον επιτυχής φαίνεται η δεύτερη μέθοδος μιας και τα ξύλινα στοιχεία της πρώτης, ανεπικρήστα και χωρίς συντήρηση, θα έχουν περιορισμένη διάρκεια αντοχής.

B.2. Σοβαρά προβλήματα παρουσιάζει η τρίτη μέθοδος επάγωγης που επιλέχθηκε για να επιλύσει άλλου είδους προβλήματα αυτά δηλαδή που συνδέονται με την προστασία των "ετέσεων" των τοίχων από την αποσάθρωση ή από την απόσπαση των λίθων.

Τα προβλήματα αυτά είναι:

α) Η διαβρωτική δράση του τσιμεντοκονιάματος στο δομικό υλικό όπως αυτό αναλύεται στην αναφορά του κ. Ν. Μπελασίου.

β) Η άτεχνη εφαρμογή του συνδετικού υλικού με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται το κονίαμα επί της άνω επιφανείας των τοίχων σε σημεία που δεν είναι απαραίτητο.

Εν κατακλείδι έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

• Τα προβλήματα στέρψεως είναι δύο ειδών:

-3-

1. Προβλήματα στερέωσης τοίχων που κινδυνεύουν από ολοκληρωτική υποχώρηση.

2. Προβλήματα στερέωσης λίθων της ανω επιφανείας των τοίχων για να αποφευχθεί αερίθρυσση ή απόσπαση λίθων.

Για την πρώτη περίπτωση προτείνεται η κατασκευή τοίχων αντιστήριξης με λίθους τοποθετημένους "λοχαδίν".

Για τη δεύτερη περίπτωση προτείνεται η σύνδεση των λίθων των ανω στρώσεων υπο τις εξής προϋποθέσεις:

- Άλλαξη της σύστασης του κονιάματος για τις μελλοντικές επεμβάσεις. Άναγκαστικά οι συναρμοσθέντες λίθοι με το τειμέντο κονίαμα θα μείνουν όπως είναι μιάς και η αντικατάσταση του τειμέντο κονιάματος, όσο ασθενής και αν είναι η υφιστάμενη σύνδεση δεν θα γίνει αβλαβής.

- Περισσότερη επιμέλεια και φειδώ στη χρήση κονιάματος στους αρμούς, σε κάθε καινούργια επέμβαση επί "στέψεων" που παρουσιάζουν προβλήματα αποσάθρωσης ή απόσπασης λίθων.

● Για ζητήματα ευρύτερων στερεωτικών επεμβάσεων στον αρχαιολογικό χώρο που σχετίζονται με ανασυστάσεις τοίχων που κινδυνεύουν με ολοκληρωτική κατάρρευση απαιτείται σοβαρή μελέτη σε συνεργασία με τον υπεύθυνο

της ανασκαφής. Και αυτό, γιατί αν τεθούν τα ζητήματα αυτά προς άμεση επίλυση θα προκύψουν άλλα ειδικότερα θέματα που σχετίζονται με την εμφάνιση, την αντηρήση και λειτουργία του αρχαιολογικού χώρου. (Εύρεση ειδικού τεχνικού προσωπικού, οργάνωση αναστηλωτικού ερχοταξίου, εξασφάλιση υλικών).

Αλέξανδρος Γούναρης

Αρχιτέκτων Μηχανικός.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ Πολιτισμού
ΚΑ' Εφορεία Προϊστ.- Κλασσ.
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ Αρχ/των Κυκλάδων
ΤΜΗΜΑ Επαμεινώνδα 10

Ταχ. Δ/ση Πλάγια
Ταχ. Κώδικας 105 55
TELEX
TELEFAX
Πληροφορίες
Τηλέφωνο 3250148

Αθήνα 12/12/

1989

Αριθ. πρωτ. 4091

ΠΡΟΣ: τον κ. Σκιλάρντι

Λυσίας 75
Τ.Κ. 16121
ΑΘΗΝΑ

ΚΟΙΝ:

ΘΕΜΑ: Αποστολή εγγράφων.

ΣΧΕΤ: Το 4091/27/11/89 γράμμα σας.

Σε απάντηση του παραπάνω σχετικού, σας αποστέλλομε συνημμένα 2 φωτοτυπίες της μελέτης του κ. Μπελογιάννη που αφορά το πρόγραμμα επέμβασης στη Μυκηναϊκή ακρόπολη των Κουκουναριών Πάρου.

Η Προϊσταμένη
της ΚΑ' Εφορείας Προϊστ.- Κλασσ.
Αρχ/των Κυκλάδων

ΣΥΝΗΜΜΑ:
2 φωτοτυπίες

Προς: 1.Τη Δ/ση Προιστ. και Κλσσ. Αρχ/των.
2.Την ΚΑ'Εφορεία Προιστ. και Κλσσ. Αρχ/των.

Αθήνα 19.6.89

Θέμα:Τσιμεντοκονιάματα στη μυκηναϊκή ακρόπολη στις Κουκουναριές Πάρου.

Στις 3.6.89 έγινε από τους υπογράφοντες,παρουσία της αρχαιολόγου Στ.Σαμαρτζίδου και του αρχιτέκτονα Α.Γούναρη,μια πιο λεπτομερής εξέταση του προβλήματος των τσιμεντοκονιαμάτων που τοποθετήθηκαν στις λιθοδομές της μυκηναϊκής ακρόπολης στις δεκαετίες 70-80.Από τη νέα αυτοψία,η οποία αποτελεί συνέχεια της πρώτης καταγραφής προβλημάτων δομικού υλικού σε όλο το νησί (βλ.σχετικό τόμο προμελέτης των υπογράφωντων),πρόέκυψαν οι παρακάτω παρατηρήσεις:

1.Η πιο παλαιά χρονολογία που εντοπίστηκε χαραγμένη στο τσιμέντο είναι 1977.

2.Υπάρχει (ευτυχώς) κακή συνεργασία του τσιμέντου με το δομικό υλικό.Ηδη παντού ξεκολλάνε κομμάτια τσιμέντου χωρίς να παρασέρνουν μέρος της πέτρας,όπως θα συνέβαινε αν υπήρχε καλή πρόσφυση.Αντίστοιχα βέβαια ξεκολλάνε και πολλές πέτρες,παρά το τσιμεντόρισμα.

3.Μέχρι στιγμής δεν έχει παρατηρηθεί διάβρωση της πέτρας μεγαλύτερη από όση δικαιολογούν οι φυσικοί παράγοντες (θάλασσα κλπ), αλλά η διάβρωση από τα άλατα του τσιμέντου δεν εξελίσσεται αναλογικά:εκδηλώνεται σε απρόβλεπτη στιγμή και στη συνέχεια προχωράει γρήγορα.Πάντως δεν έχει νόημα να αρχίσει αφαίρεση των τσιμέντων πριν παρουσιαστούν συμπτώματα διάβρωσης,γιατί είναι εργασία επίπονη και χρονοβόρα.

4.Στο εξής,μόνο όπου είναι απολύτως απαραίτητο,θα χρησιμοποιούνται ελαφρά κονιάματα,και μόνο στο σημείο επαφής της μιας πέτρας με την άλλη,όχι σε όλη την πρώτη στρώση κάθε λιθοδομής.Με τον όρο "ελαφρά κονιάματα" εννοούμε όσα είναι κατασκευασμένα από ασβέστη και θηραϊκή γη,χωρίς τσιμέντο (απομίμηση ρωμαϊκών κονιαμάτων),τα οποία μπορούν να επιλεγούν από το Κέντρο Ηέθου, αφού γίνουν οι κατάλληλες δοκιμές στο εργαστήριο και επί τόπου.

5.Υπάρχει ένας αριθμός τοιχοδομών που μπορούν να παραχωθούν, αν και αυτό δεν είναι σίγουρο ότι θα δυσχεράνει τη δράση του τσιμέντου-ζώος μάλιστα διευκολύνει την κυκλοφορία των θεικών αλάτων.

Νικ.Μπελογιάννης,χημ.μηχ.,Α' ΕΠΚΑ

Στυλ.Δασκαλάκης,σχεδιστής,ΚΑ' ΕΠΚΑ

Πρόγραμμα επέμβασης στη μυκηναϊκή ακρόπολη στις Κουκουναριές Πάρου

Αθήνα 14.9.89

1. Απομάκρυνση των τσιμεντών.

Όπως είχαμε γράψει και παλιότερα, δεν ενδείκνυται να αρχίσει αφαίρεση των τσιμεντών πριν εμφανιστούν τα πρώτα συμπτώματα διάβρωσης, για τους παρακάτω λόγους:

α. Συχνά η αφαίρεση υποβάλλει την επιφάνεια σε μεγαλύτερη καταπόνηση.

β. Πολλές ποσότητες τσιμεντού, εξ αιτίας της κακής τους πρόσφυσης στην πέτρα, έχουν ήδη αρχίσει να απομακρύνονται μόνες τους.

γ. Η έναρξη της διάβρωσης θα μας βοηθήσει να ιεραρχήσουμε τη διαδικασία επέμβασης.

2. Διετομερής φωτογράφιση των τοίχων.

Η διαδικασία είναι χρονοβόρα, αλλά πολύ χρήσιμη για τη συνεχή παρακολούθηση της επιφάνειας των τοίχων στο θέμα της διάβρωσης, όχι μόνο της ενδεχόμενης από τα τσιμεντά, αλλά και της πολύ πιο πιθανής (αλλά βραδύτερης) από το θαλασσινό νερό.

3. Κάλυψη με γύψο.

Το μέτρο αφορά όσους τοίχους κριθεί ότι κινδυνεύουν με μικρή ή μεγάλη κατάρρευση, καθώς και όσους εμφανίσουν διάβρωση από το τσιμέντο ή τη θάλασσα.

4. Χρήση κονιαμάτων.

Βα εφαρμοστούν κυρίως δύο τύποι κονιαμάτων, μόνο όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο για στατικούς λόγους. Είναι καλύτερα, αντί να επενδύεται ολόκληρο το επάνω μέρος του τοίχου, να αναστηλώνεται η πρώτη σειρά δόμων και καθένας να συγκολλάται με τον κάτω και τον διηλανό του, έστω κι αν αυτό σημαίνει πολλαπλάσιο χρόνο.

α. Ρωμαϊκό υδραυλικό κονιάμα με θηραϊκή γη και ασβέστη. Περιέχουν μόνο όσα άλατα διαθέτει πρωτογενώς η θηραϊκή γη. Όταν δεν υπάρχει πρόβλημα χρώματος, προστίθεται μια ποσότητα κεραμάλευρου (το τελευταίο αντιμετωπίζεται με προσθήκη λίγης χρωστικής). Η πρόσφυση δεν είναι πάντα πολύ καλή. Επειδή η θηραϊκή γη δεν έχει εντελώς τυποποιημένες ιδιότητες, η αναλογία του κονιαματος με τις επιθυμητές ιδιότητες προκύπτει μετά από δοκιμές επί τόπου (ως προς την πρόσφυση) ή στο εργαστήριο αντοχής υλικών (ως προς τη μηχανική αντοχή). Το πλεονέκτημα των κονιαμάτων αυτών είναι ότι είναι παραδοσιακά υλικά με πολύ γνωστή συμπεριφορά στο χρόνο.

β. Κονιάματα με δεσμευμένα τα θειικά του τσιμεντού. Αυτό επιτυγχάνεται με αντικατάσταση μιας ποσότητας ασβέστη με υδροξείδιο του βαρίου. Το προϊόν (θειικό βάριο) είναι εντελώς αδιάλυτο στο νερό, με αποτέλεσμα να σταματά η τροφοδοσία της πέτρας με διαλυτά θειικά. Είναι υλικό πολύ κοινό στη φύση (στην ορυκτή του μορφή είναι η γνωστή βαρυτίνη), ώστε να μην υπάρχει δεοντολογικό πρόβλημα για τη χρήση του, με βάση το χάρτη της Βενετίας. Η επιθυμητή αναλογία του προκύπτει από δοκιμές έκπλυσης θεικών από το στερεοποιημένο κόνιμα. Τα κονιάματα με βάριο χαρακτηρίζονται συνήθως από αυξημένη σκληρότητα.

Νικ. Μπελογιάννης

Στυλ. Δασκαλάκης

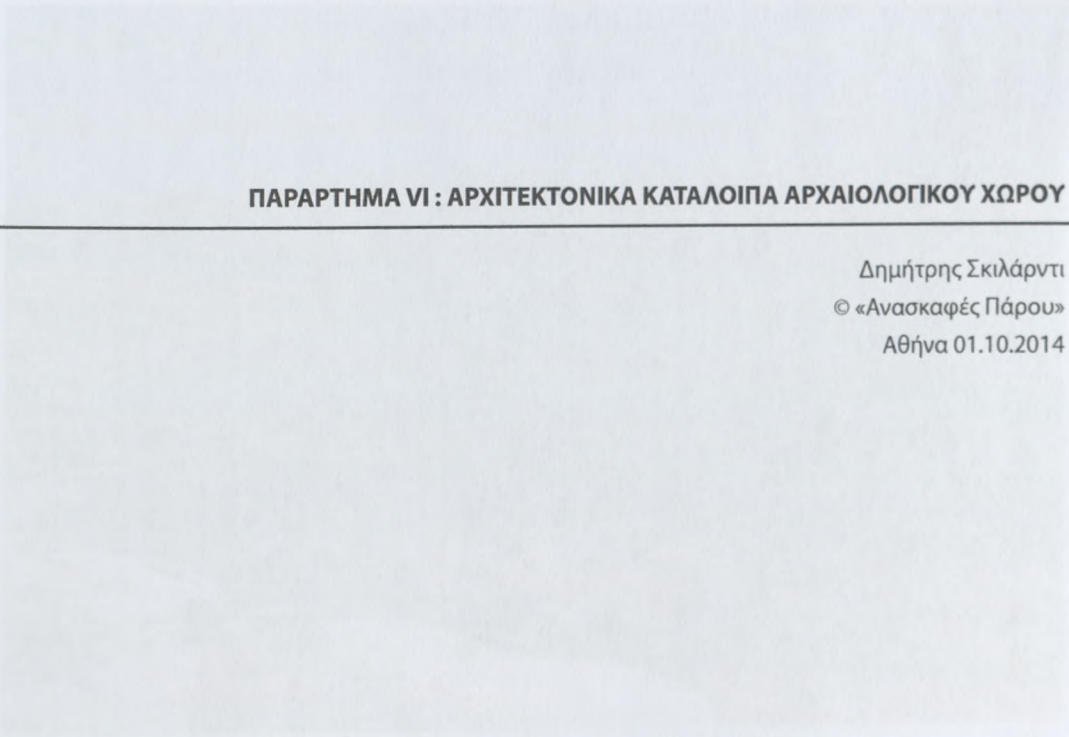

Σελ. 1 - Η Αρχιτεκτονική του Κέντρου του Αρχαίου Χωρού

Σελ. 2 - Η Αρχιτεκτονική του Κέντρου του Αρχαίου Χωρού

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VI : ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Δημήτρης Σκιλάρντι
© «Ανασκαφές Πάρου»
Αθήνα 01.10.2014

Εικ.1 Η ακρόπολη των Κουκουναριών από Νότο

Εικ. 2 Η παραλία των Κολυμπηθρών

Εικ. 3 Κάτω Πλάτωμα: Ανασκαφή, Ύστερα Νεολιθικά και Πρωτοκυκλαδικά κατάλοιπα

Εικ. 4 Άνω Πλάτωμα: Πρωτοκυκλαδικό κτίριο

Εικ. 5 Άνω Πλάτωμα: Τείχος ηγεμονικού συγκροτήματος (III B)

Εικ. 6 Άνω Πλάτωμα: Αποθήκες ηγεμονικού συγκροτήματος, από δυτικά

Εικ. 7 Άνω Πλάτωμα: Αποθήκες ηγεμονικού συγκροτήματος, από ανατολικά

Εικ. 8 Ηγεμονικό συγκρότημα, από δυτικά

Εικ. 9 Εσωτερικό αποθήκης ηγεμονικού συγκροτήματος

Εικ. 10 Άνω Πλάτωμα: Κλίμακα μυκηναϊκού τάφου

Εικ. 11 Μυκηναϊκός τάφος εντός σπηλαίου (IIIΓ)

Εικ. 12 Πρωτογεωμετρικά κατάλοιπα: Το «Επίμηκες Μέγαρο»

Εικ. 13 Μυκηναϊκό νεκροταφείο

Εικ. 14 Γεωμετρικό κτίριο και μυκηναϊκό ιερό σε χαμηλότερο επίπεδο

Εικ. 15 Γεωμετρικές οικίες

Εικ. 16 Γεωμετρικές οικίες

Εικ. 17 «Επίμηκες Μέγαρο», το ανατολικό τμήμα

Εικ. 18 Νότια ανάβαση: Άποψη από ανατολικά

Εικ. 19 Κτίρια εποχής Αρχιλόχου

Εικ. 20 Νότια ανάβαση: Κτίρια αρχαϊκής περιόδου, άποψη από ανατολικά

Εικ. 21 Μεσαίο Πλάτωμα: Ερείπια οικισμού αρχαίων χρόνων, από τα δυτικά

Εικ. 22 Ναός Αθηνάς, άποψη από δυτικά

Εικ. 23 Ναός Αθηνάς, τέμενος: άποψη από δυτικά

Εικ. 24 «Πρώιμο Πρυτανείο»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VII

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Οι θεματικές ενότητες πληροφορίας που θα καλύψουν τα ενδιαφέροντα των μαθητών και των καθηγητών είναι:

- Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου
- Η φιλοσοφία του σχολείου και το σχολείο του μέλλοντος
- Ιστορικά πλαίσια της Παιδείας και οι κοινωνικές αλλαγές
- Η εκπαίδευση στην χώρα

Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου

Ο εκπαιδευτικός χώρος είναι μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο εκπαιδευτικός χώρος αποτελεί ένα σύνολο χώρων που λειτουργούν ως πλαίσιο για την εκπαιδευτική διαδικασία. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική.

Ο εκπαιδευτικός χώρος αποτελεί μια σύνθετη δομή που περιλαμβάνει τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό περιβάλλον. Η εξέλιξη του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VII : ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Ο εκπαιδευτικός χώρος αποτελεί μια σύνθετη δομή που περιλαμβάνει τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικό περιβάλλον. Η εξέλιξη του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική. Η ιστορία του εκπαιδευτικού χώρου είναι μια διαδικασία που εξελίσσεται συνεχώς, αντανακλώντας τις αλλαγές στην κοινωνία, στην τεχνολογία και στην παιδαγωγική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VII

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Οι θεματικές ενότητες πληροφορίας που θα καλύπτονται στο παραπάνω πληροφοριακό κέντρο και τα προβλεπόμενα κείμενα που θα περιλαμβάνονται, θα είναι τα εξής:

- Η ιστορία του αρχαιολογικού χώρου
- Η γεωμορφολογία και το φυσικό περιβάλλον του λόφου
- Ιστορικό πλαίσιο της Πάρου και οι Κουκουναριές
- Η επίσκεψη στο χώρο

Η ιστορία του αρχαιολογικού χώρου

Οι Κουκουναριές αποτελούν μία από τις αρχαιότερες και σημαντικότερες ακροπόλεις στο Αιγαίο. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως ίχνη κατοίκησης που χρονολογούνται από την Ύστερη Νεολιθική έως την πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (5η χιλ. π.Χ. έως τον 7ο αι. π.Χ.). Συνολικά αθροίζονται σε 4.300 περίπου χρόνια συνεχούς χρήσης.

Ο λόφος των Κουκουναριών, στα βόρεια της Πάρου και στα νότια του κόλπου της Νάουσας, αποτέλεσε τόπο συστηματικής ανασκαφικής δραστηριότητας από το 1976 έως το 1992. Η ανασκαφή έγινε από το κλιμάκιο του Προγράμματος 'Ανασκαφές Πάρου' υπό τη διεύθυνση του καθηγ. Δ. Σκιλάρντι και υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, φέρνοντας στο φως σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που αποδεικνύουν την έντονη και συστηματική χρήση του χώρου, ως τόπου κατοίκησης και λατρείας. Ενώ ανάλογες θέσεις στο Αιγαίο είναι γνωστές για τη χρήση τους για μία ή δύο το πολύ επάλληλες φάσεις, η μοναδικότητα των Κουκουναριών έγκειται στη διαχρονική της χρήση, όπως φανερώνουν επάλληλες οικιστικές φάσεις που αντιπροσωπεύονται από ερείπια της Ύστερης Νεολιθικής, της Πρώιμης Κυκλαδικής, της Μυκηναϊκής IIIΓ, της Πρωτογεωμετρικής, της Γεωμετρικής και της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου.

Η θέση περιλαμβάνει αρχαιότητες και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα μοναδικού ενδιαφέροντος, όπως το μυκηναϊκό ηγεμονικό συγκρότημα (12ος αι. π.Χ.), τα ερείπια του γεωμετρικού (9ος-8ος αι. π.Χ.) και του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού 700-650 π.Χ. περίπου), το Κτήριο των Συναθροίσεων (ή "πρώιμο πρυτανείο"), την αγορά και τέλος, το ναό της Αθηνάς, που χρονολογείται περί το 700 π.Χ. Παρόλα αυτά, ο λόφος είναι γνωστός ως 'αρχαία ακρόπολη', εξαιτίας του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος και των πολυπληθών οχυρώσεων της ύστερης Μυκηναϊκής IIIΓ φάσης, που τον περιβάλλουν. Οι πρώτες επιφανειακές έρευνες ξεκίνησαν στον κόλπο της Νάουσας από το κλιμάκιο των 'Ανασκαφών Πάρου', το 1969. Οι εργασίες οδήγησαν στην καταγραφή πλήθους αρχαιολογικών θέσεων που δημιουργήθηκαν σε υψώματα και δίπλα σε υπήνεμους όρμους, σε θέσεις γειτονικές προς την θάλασσα. Με βάση αυτά τα ευρήματα, το 1972, το Υπουργείο Πολιτισμού προέβη στην κήρυξη ως αρχαιολογικών χώρων της νησίδος Οικονόμου στα ΒΑ. και στα Ανατολικά του κόλπου της όρμου Φιλίζι και της ομώνυμης νησίδας. Η ακρόπολη των Κουκουναριών κηρύχτηκε αρχαιολογικός χώρος, μαζί με την παραλία του Πλαστηρά, το 1979.

Η γεωμορφολογία και το φυσικό περιβάλλον του λόφου

Ο λόφος των Κουκουναριών καλύπτει συνολική έκταση 110.000 μ.2. Αποτελεί ένα βραχώδη και άγονο όγκο από γκριζοκάστανο γρανίτη, που ορθώνεται αιχμηρός και κρημνώδης, αναδυόμενος μέσα από τη σχιστολιθική και γνεύσια γεωλογία της περιοχής. Οι κρημνώδεις παρειές του λόφου, βραχώδεις και απογυμνωμένες από βλάστηση λόγω της έλλειψης επιχώσεων, περιόρισαν την ανάπτυξη του αρχαίου οικισμού σε τρία μόνο πλατώματα και σε άνδρα της νότιας και της νότιο-ανατολικής πλευράς, όπως αναλύεται διεξοδικότερα παρακάτω. Η χλωρίδα και η πανίδα που σήμερα υπάρχουν στον λόφο είναι ιδιαίτερα περιορισμένες, λόγω της διάβρωσης.

Η παραλία του κόλπου εκτείνεται πολύ κοντά στους πρόποδες του λόφου. Στα βόρεια και στους πρόποδες διανοίγεται κυκλική αμμώδης λεκάνη, που ίσως να λειτούργησε ως αγκυροβόλιο στην αρχαιότητα. Αν και η μορφή του εικάζεται πως έχει υποστεί αλλοίωση, αφού πιστεύεται ότι ο κόλπος έβαινε βαθύτερα προς το εσωτερικό, αυτή η ιδιαιτερότητα αναδεικνύει τον λόφο σε οχυρωμένη θέση, που στη νότια και στη δυτική του πλευρά περιβαλλόταν από την θάλασσα. Η ιδιομορφία του χώρου προσελκύει το ενδιαφέρον γεωλόγων, περιβαλλοντολόγων και άλλων ειδικών, αφού τα χαρακτηριστικά του βραχώδους περιβάλλοντος, τα ήρεμα νερά του κολπίσκου και το ρυάκι που περιτρέχει τους βόρειους πρόποδες του λόφου προσελκύουν πτηνά και παρουσιάζουν έντονο οικολογικό ενδιαφέρον, καθιστώντας την περιοχή χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Το ρυάκι, πριν καταλήξει στη θάλασσα δημιουργεί περιβάλλον θαμνώδους βλάστησης, λόγω της χαμηλής απορρόφησης του νερού. Εικάζεται ότι το ρέμα αποτελούσε φυσική πηγή πόσιμου νερού για τους κατοίκους της ακρόπολης. Άλλη πηγή ποσίμου ύδατος δεν έχει εντοπιστεί στην περιοχή. Από την άλλη πλευρά, η παραδιδόμενη πηγή, γνωστή ως 'Νερό της πέρδικας', στο Κάτω Πλάτωμα του λόφου, δεν κατορθώθηκε να εντοπιστεί ανασκαφικά.

Στα γεωλογικά χαρακτηριστικά της περιοχής ξεχωρίζει η εύφορη κοιλάδα των Καμαρών, που καταλήγει στα ανατολικά του λόφου, οδηγώντας από το εσωτερικό του νησιού στον κόλπο της Νάουσας, με κατεύθυνση Β-Ν. Η κοιλάδα διαρρέεται από ρυάκια και υπόγεια ύδατα. Στο σημείο όπου αυτά εκβάλλουν στην βόρεια παραλία του κόλπου, σχηματίζονται δύο φυσικές λεκάνες, τις οποίες οι ντόπιοι ονομάζουν 'Λίμνες'. Οι αλλουβιακές αποθέσεις της κοιλάδας ευθύνονται για την ξεχωριστή ευφορία της, με πλούσια συγκομιδή στο σιτάρι, στα λαχανικά και τα φρούτα.

Στον όγκο των Κουκουναριών διακρίνονται δύο κορυφές, η υψηλότερη, που βρίσκεται στα +75μ., γνωστή εξαιτίας της ανασκαφής ως Άνω Πλάτωμα και η χαμηλότερη, που υψώνεται στα 62,70μ., στα ΝΑ της πρώτης. Η ίδια φυσική διαμόρφωση, η βραχώδης μορφή της παραθαλάσσιας ζώνης, η παρουσία γεωλογικών λεκανών και βραχωδών φυσικών σχηματισμών που χαρακτηρίζουν τον κολπίσκο στις Κολυμπήθρες, καθιέρωσαν την περιοχή ως χώρο μεγάλου περιβαλλοντικού κάλλους.

Ιστορικό πλαίσιο της Πάρου και οι Κουκουναριές

Η Πάρος, τρίτη σε έκταση στις Κυκλάδες, μετά τη Νάξο και την Άνδρο, υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα νησιά των Κυκλάδων. Στην αρχαιότητα, η Πάρος διέγραψε μακρόχρονη πολιτιστική ακμή, που με διακυμάνσεις κάλυψε χρονική πορεία από την 5η χιλ. π.Χ. μέχρι την παλαιοχριστιανική εποχή (έως τον 6ο αι. μ.Χ.).

Ο κόλπος της Νάουσας περιτρέχεται από χαμηλούς λόφους και μικρές κοιλάδες, ενώ διαθέτει πολλά ακρωτήρια, μικρά αγκυροβόλια και πηγές πόσιμου νερού. Αυτά καθιέρωσαν στην αρχαιότητα τη βόρεια Πάρο ως χώρο εκτεταμένης οικιστικής δραστηριότητας, όπως επιβεβαιώθηκε από τις επιφανειακές έρευνες, που διενεργήθηκαν κατά καιρούς από το 1969 και μετά. Οι ανασκαφές στις Κουκουναριές που δρομολογήθηκαν μετά το 1976, οδήγησαν στην ανασύνθεση της αρχαίας ιστορίας της Πάρου. Επιτομή των γενικότερων συμπερασμάτων δίνεται παρακάτω:

Νεολιθική και Πρωτοκυκλαδική περίοδος

Στο Κάτω Πλάτωμα η Ύστερη Νεολιθική II αναγνωρίζεται στα θεμέλια ενός τοίχου, μίας εστίας, καθώς και σε οπές από πασσαλόπηξη σε χωμάτινο δάπεδο, που συνηγορούν στην παρουσία ελαφρού ξύλινου στεγάστρου από κλαδιά και χόρτα. Η κεραμική και άλλα ευρήματα συμφωνούν με δεδομένα από ανάλογες ανασκαφές που αφορούν αριθμό οχυρών θέσεων στις Κυκλάδες (Σάλιαγκος, Φτελιά, Στρόφιλας, Γρόττα, Μαρουλάς).

Το αμέσως υπερκείμενο στρώμα ανήκε στην Πρωτοκυκλαδική εποχή, όπως φανερώνει η εξελιγμένη μονόχρωμη κεραμική, που συχνά φέρει κάθετες διατρήσεις ή λαβές με αποφύσεις. Στο Άνω Πλάτωμα, η Πρωτοκυκλαδική περίοδος πέρα από την κεραμική και λίγα θραύσματα μαρμαρίνων ειδωλίων, αποκαλύπτεται από την παρουσία λιθόκτιστου οικοδομήματος, που προφανώς φανερώνει την παρουσία ισχυρής κεντρικής μορφής και κοινωνική διαστρωμάτωση. Πέρα από τις Κουκουναριές, η Πρωτοκυκλαδική (ΠΚ) περίοδος της Πάρου αντιπροσωπεύεται από λιγοστά, αλλά αξιολογα οικιστικά λείψανα σε παραθαλάσσιες θέσεις του νησιού (Κάστρο στην Παροικιά, Άβυσσος, Γλυφά, Πύργος, Δριός, Σκλαβούνα, κ.α.). Στην ομάδα περιλαμβάνεται και η θέση Πλαστηράς, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση προς τα βόρεια της ακρόπολης των Κουκουναριών. Στον Πλαστηρά εντοπίστηκε το 1963 νεκροταφείο με μαρμάρινα ειδώλια και κτερίσματα που ανήκουν στην ΠΚ I φάση. Γενικά, η σπουδαιότητα των ευρημάτων από τις Κουκουναριές έγκειται μεταξύ άλλων στην εξασφάλιση στοιχείων που ίσως οδηγήσουν στην εξιχνίαση της ομιχλώδους ΠΚ I περιόδου (ή Τελικής Νεολιθικής).

Μετά την λήξη της ΠΚ II και για πάνω από 12 αιώνες, ο λόφος εγκαταλείφθηκε για να κατοικηθεί και πάλι, όπως φανερώνει η κεραμική, στην προχωρημένη Μυκηναϊκή περίοδο. Ενώ δεν υπάρχουν ασφαλείς προτάσεις για την ερμηνεία της μακρόχρονης αυτής ερήμωσης στις Κουκουναριές, στη δυτική πλευρά της Πάρου, οι κάτοικοι συνέχισαν να ενισχύουν τον μικρό οικισμό, στην κορυφή του Κάστρου, όπου αναπτύχθηκε η ακρόπολη της αρχαίας Πάρου. Τα αρχαιότερα ευρήματα στο Κάστρο ανάγονται στην Ύστερη Νεολιθική. Πρόκειται για σημαντική οικιστική εγκατάσταση, κοντά στο προφυλαγμένο λιμάνι της σημερινής Παροικιάς. Οι ανασκαφές του Ο. Rubensohn έδειξαν ότι

σταδιακά η σημασία του λόφου αυξήθηκε. Στην κορυφή δημιουργήθηκε μικρός οικισμός που φανερώνει συνέχεια κατοίκησης κατά την ΠΚ, με αποκορύφωση στην ΠΚ IIIB φάση. Σημειώνεται ότι στο Κάστρο η κεραμική υποδηλώνει κατοίκηση σε ολόκληρη την διάρκεια της 2ης χιλ. π.Χ. (Μέση και Ύστερη Κυκλαδική περίοδος). Μάλιστα, όπως δείχνει η κεραμική, η κατοίκηση συνεχίστηκε και κατά την Μυκηναϊκή περίοδο, ακόμα και κατά τον 12ο αι. π.Χ.

Μυκηναϊκοί χρόνοι

Μετά τις αρχές του 12ου αι. π.Χ. ο λόφος των Κουκουναριών ανακαταλήφθηκε από ομάδα Μυκηναίων φυγάδων. Η ομάδα κατέφυγε στην Πάρο, μετά την καταστροφή των ελλαδικών ανακτορικών κέντρων (περί το 1200 π.Χ.). Αμέσως μετά την εγκατάστασή τους στις Κουκουναριές προέβησαν στην ανέγερση οχυρωματικών έργων, τειχών στις υπώρειες και ενός σημαντικού οχυρού στην βραχώδη κορυφή, που εξαιτίας των πολυτελών ευρημάτων, ταυτίστηκε με ηγεμονικό συγκρότημα. Το κτήριο περιλαμβάνει μεγάλο σύμπλεγμα δωματίων που προστατεύονταν από ισχυρό 'κυκλώπειο' τείχος. Τα ευρήματα υποδηλώνουν οχύρωση που κυριαρχούσε στην περιοχή, ελέγχοντας τον κόλπο της Νάουσας και το στενό μεταξύ Πάρου και Νάξου. Η ηγεμονική σημασία του συγκροτήματος επιβεβαιώνεται από την παρουσία πλήθους αγγείων, εργαλείων και όπλων, όπως και πολυτελών αντικειμένων από ελεφαντοστό. Τα ευρήματα υποδηλώνουν την παρουσία ισχυρής ηγεμονικής μορφής, ίσως του 'Ανακτα', κατά τα μυκηναϊκά πρότυπα. Η ιδιαίτερη δύναμη της ακρόπολης επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση χάλκινου χαλινού και σκελετών αλόγων. Η ακρόπολη καταστράφηκε στην ΥΕ IIIΓ (Μέση) περίοδο. Κατά την ίδια φάση διαπιστώνεται αισθητή πύκνωση οικισμών και σε άλλα νησιά του Αιγαίου, δηλαδή σε περιοχές των Κυκλάδων, της Κρήτης και των Δωδεκανήσων (Λευκαντί, Εμποριό Χίου, Άγιο Ανδρέα Σίφνου, Κέα, Ιαλυσσός Ρόδου, Παλαικάστρο - Μάα Κύπρου). Το τέλος των Κουκουναριών υπήρξε βίαιο. Το ηγεμονικό κτήριο αφανίστηκε από πυρκαγιά στην διάρκεια εχθρικής επιδρομής, όπως μαρτυρεί εκτεταμένο στρώμα καταστροφής και αιχμές βελών.

Γεωμετρικοί χρόνοι

Μετά την μυκηναϊκή ακμή, η περίοδος αντιπροσωπεύεται από δύο αιώνες κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων, κατά τους οποίους διαπιστώνονται συνθήκες απομόνωσης και φτώχειας. Στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο οι λεγόμενοι 'Σκοτεινοί Αιώνες' καλύπτουν την μακρά περίοδο από τον 11ο έως τον 9ο αι. π.Χ. Παρά την ύφεση, οι εμπορικοί δρόμοι δεν ξεχάστηκαν, η ναυσιπλοΐα δε διακόπηκε και οι σχέσεις με την Κύπρο και τα Σύρο-Παλαιστινιακά παράλια συνέχισαν να αποτελούν γνώριμο χώρο ανταλλαγής προϊόντων, γνώσεων και ιδεών. Στις Κουκουναριές, μετά την καταστροφή, περί το 1150 π.Χ., ομάδα από τους παλιούς κατοίκους επανέκαμψε στο λόφο. Ίχνη της Υπομυκηναϊκής περιόδου (1150-1100 π.Χ.) παρατηρήθηκαν σε διάσπαρτες θέσεις του λόφου, κυρίως στο Άνω Πλάτωμα, στο εσωτερικό και επάνω στα ερείπια του κατεστραμμένου ηγεμονικού συγκροτήματος. Από το στρώμα προέρχονται μεταγενέστεροι τοίχοι, δάπεδα και κεραμική, που χρονικά μεσολαβούν μεταξύ της IIIΓ και της Πρωτογεωμετρικής περιόδου. Η συνέχεια κατοίκησης οδηγεί στην Πρωτογεωμετρική περίοδο (10ος αι. π.Χ.), που αντιπροσωπεύεται από λίγα αλλά σημαντικά ευρήματα στο Άνω Πλάτωμα. Στην ίδια θέση όπου είχε παραδοσιακά λειτουργήσει το συγκρότημα του μυκηναίου ηγέτη, επικεντρώθηκε και πάλι η κατοίκηση σε όλον τον 9ο αι. π.Χ. Στην

ίδια φάση ανήκει ο τοίχος αψιδωτού μεγάρου, κατεύθυνσης Α-Δ, το οποίο θα ανήκε στον τοπικό ηγέτη των Κουκουναριών, όπως απαιτούσε η κοινωνική διαστρωμάτωση της εποχής. Από το Άνω Πλάτωμα προέρχονται ταφές και πλούσια πρωτογεωμετρική και υπο-πρωτογεωμετρική κεραμική. Η πρωτογεωμετρική κεραμική της περιόδου, εισηγμένη ή σε ντόπια απομίμηση, αποκαλύπτει εντατικές σχέσεις με την Αθήνα.

Η ανασκαφή έδειξε ότι ο οικισμός συνέχισε να κατοικείται και κατά την Γεωμετρική περίοδο (9ος-8ος αι. π.Χ.). Μολονότι τα οικιστικά κατάλοιπα φανερώνουν σποραδική εγκατάσταση σε άλλες κατάλληλες θέσεις του λόφου, ο κύριος πυρήνας κατοίκησης συνέχισε να υφίσταται στο Άνω Πλάτωμα, επάνω στα ισοπεδωμένα ερείπια των μυκηναϊκών και πρωτογεωμετρικών χρόνων. Στο Άνω Πλάτωμα ανεγέρθηκαν αυτόνομα κτήρια παραλληλογράμμου σχήματος, με την κύρια όψη στραμμένη προς Νότο, προφανώς οικίες που ανήκαν στις πιο εύπορες οικογένειες του λόφου. Την καθημερινή λειτουργία των δωματίων και τις διατροφικές συνήθειες φανερώνουν πηλίνα υφαντικά βάρη και κατάλοιπα οστών από αιγοπρόβατα και θαλάσσια όστρεα. Την νότια παρυφή του Άνω Πλατώματος καταλάμβανε σημαντικό ορθογώνιο κτήριο, το "Επίμηκες Μέγαρο", μήκους 13.70μ. Εικάζεται πως ήταν μέγαρο που χρησίμευε ως έδρα του αρχηγού του οικισμού την ύστερη γεωμετρική περίοδο (περί το 720-700 π.Χ.). Μολονότι τα στοιχεία δεν επιτρέπουν να διαπιστωθεί εάν ο επικεφαλής του οικισμού ήταν ηγεμόνας ή μάλιστα μονάρχης, που ασκούσε καθήκοντα ανάλογα με εκείνα του μυκηναϊκού άνακτα, απολαμβάνοντας κληρονομικής διαδοχής και ειδικών προνομίων, πιστεύεται ότι ο επικεφαλής των ευγενών είχε την έδρα του στο παραπάνω μέγαρο.

Μετά από δύο αιώνες συνεχούς χρήσης, ο γεωμετρικός οικισμός εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., αμέσως μετά την εκδήλωση ισχυρού σεισμικού φαινομένου. Οι οικίες εκκενώθηκαν στο σύνολό τους, εκτός από το μέγαρο, που συνέχισε να χρησιμοποιείται και στον 7ο αι. π.Χ. Αμέσως μετά την εκκένωση, δημιουργήθηκε ο πρώϊμος αρχαϊκός οικισμός των Κουκουναριών (περί το 700-650 π.Χ.), που φανερώνει την είσοδο σε προβαθμίδα αστικοποίησης. Στην κορυφή της Νότιας Ανάβασης, στο επίπεδο του Μεσαίου Πλατώματος και σε άνδρη των ΝΑ κλιτύων δημιουργήθηκε μεγάλος αρχαϊκός οικισμός, που όμως, με βάση τα συλλεγόμενα στρωματογραφικά δεδομένα εγκαταλείφθηκε σε σύντομο διάστημα, περί τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Η γενικότερη εικόνα του οικισμού υποδηλώνει την έλλειψη κατοικήσιμου χώρου.

Ο αριθμός των κατοίκων είχε αυξηθεί, όπως και ο αριθμός των οίκων, με αποτέλεσμα να μην επαρκεί ο υφιστάμενος χώρος. Οι οικογένειες εγκαταστάθηκαν όχι σε αυτόνομα κτήρια, αλλά σε ομάδες κτισμάτων κατανεμημένων σε ενότητες (οικιστικές νησίδες) ή σε πυρήνες που αποτελούνταν από κατοικίες προσκολλημένες μεταξύ τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της οικιστικής ενότητας στην Νότια Ανάβαση, που αποτελείται από τρεις οικίες, σχεδιασμένες σε νησίδα. Στο Μεσαίο Πλάτωμα διακρίνονται οικιστικοί πυρήνες, που διαπερνώνται από στενούς δρόμους, επιτρέποντας την πρόσβαση σε ανοιχτούς χώρους, κατάλληλους για κοινή χρήση. Το σύνολο των στοιχείων φανερώνει ότι με την έλευση των αρχαϊκών χρόνων ο οικισμός απέκτησε τα χαρακτηριστικά μικρής πόλης.

Αρχαίοι χρόνοι

Στις Κουκουναριές τα ευρήματα αποδεικνύουν την πορεία προς την ιδέα της Πόλης, τόσο από οικιστική, όσο και από πολιτική άποψη. Πράγματι, περί το 700 π.Χ. οι κάτοικοι προέβησαν στην ανέγερση μνημειώδους ναού αφιερωμένου στην Αθηνά, την κεντρική θεότητα των Κουκουναριών. Θεωρείται ένας από τους πιο πρώιμους λίθινους ναούς των Κυκλάδων. Όπως έχει προταθεί, η ανέγερση κεντρικού ναού στην προστάτιδα θεότητα των γεωμετρικών οικισμών, φανερώνει την υποχώρηση της δύναμης του μονάρχη και την εναπόθεση της τύχης του οικισμού στην προστασία της θεότητας. Στη μεταβατική φάση από την Γεωμετρική στην Αρχαϊκή περίοδο, όταν οι αποφάσεις για την διακυβέρνηση του οικισμού λαμβάνονταν από το συμβούλιο των αριστοκρατών, η πολιτική δύναμη αρχίζει να διαχέεται στα χαμηλότερα στρώματα με συνεπακόλουθο την ανάδυση της Πόλης.

Στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, το πλέον σημαντικό τμήμα του οικισμού εντοπίζεται στα αναλήμματα των νότιο-ανατολικών κλιτύων, όπου υψωνόταν ο ναός της Αθηνάς. Ο ναός καταλάμβανε θέση στην μέση επιμήκους πλατώματος. Σε μικρή απόσταση στα βόρεια του ναού αποκαλύφθηκε οικοδόμημα τεσσάρων δωματίων. Το βόρειο-δυτικό περιείχε μεγάλη παραλληλόγραμμη εστία, προφανώς για το ψήσιμο κρεάτων κατά τα συμπόσια. Εικάζεται πως τα ερείπια ανήκουν στο Κτήριο των Συναθροίσεων ή λήψης αποφάσεων ('πρώιμο πρυτανείο') από το συμβούλιο των αριστοκρατών του οικισμού. Ο χώρος γύρω στον ναό ήταν ελεύθερος από κτήρια, φανερώνοντας την παρουσία μίας πρώιμης αγοράς. Συμπεραίνεται ότι στον πρώιμο 7ο αι. π.Χ., τη διακυβέρνηση του οικισμού είχε αναλάβει η τοπική αριστοκρατία.

Ωστόσο, ενώ ο αρχαϊκός οικισμός των Κουκουναριών είχε μόλις εισέλθει στην διαδικασία της μεταμόρφωσης του σε οργανωμένη πόλη, ξαφνικά εγκαταλείφθηκε περί το 650 π.Χ., χωρίς να είναι γνωστά τα αίτια της αιφνίδιας αλλαγής. Παρά την εξέλιξη του οικισμού σε προβαθμίδα Πόλης, όπως φανερώνει ο ναός και το Κτήριο των Συναθροίσεων, άλλοι σύγχρονοι κυκλαδικοί οικισμοί δεν κατόρθωσαν να προσεγγίσουν αυτό το επίπεδο, αφού απέκτησαν ναό όχι κατά την διάρκεια της ακμής τους, αλλά μετά την εγκατάλειψή τους (Ζαγορά Άνδρου, Άγιος Ανδρέας Σίφνου, Εμποριό Χίου). Ο αρχαϊκός οικισμός των Κουκουναριών εγκαταλείφθηκε, ενώ η μορφή του και οι πολιτικές εξελίξεις δεν προμήνυαν την αιφνίδια ερήμωσή του.

Κρίνοντας από τον εντοπισμό δεκάδων γεωμετρικών θέσεων σε παράκτιες ζώνες του κόλπου της Νάουσας, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι οικισμοί Οικονόμου, Καργαδούρας, Φιλιζίου, Λιβαδερών, Σαρακίνικων, Αγίου Ιωάννη Δέτη και Πρωτοριών, τεκμαίρεται ότι τον 8ο αι. π.Χ. σημειώθηκε σημαντική αύξηση στον πληθυσμό της Πάρου. Είναι ωστόσο αξιοπρόσεκτο ότι όλες οι παραπάνω θέσεις, εκτός από τα Πρωτόρια, δεν επιβίωσαν στην αρχαϊκή περίοδο. Σχετικά με την εγκατάλειψη των οικισμών στον κόλπο της Νάουσας, όπως και των Κουκουναριών, που σημειώθηκε περί το 650 π.Χ., η ερμηνεία του φαινομένου δεν είναι εύκολη. Ωστόσο εικάζεται ότι αυτό μάλλον προκλήθηκε από την υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού, με συνεπακόλουθο την μείωση των κλήρων γης. Εικάζεται ότι η έλλειψη καλλιεργησίμων εδαφών προκάλεσε και την αυτόματη δρομολόγηση αποικιστικών εξορμήσεων, που ειδικά στην περίπτωση της Πάρου

στράφηκαν από τον 8ο αι. π.Χ. προς τα Δαλματικά παράλια και ακολούθως, προς το βόρειο Αιγαίο. Στην Ελλάδα, το τέλος του 8ου αιώνα αντιπροσωπεύει την αύξηση δύναμης στις κατώτερες τάξεις και την ταυτόχρονη διάδοση της ιδέας της Πόλης, που ανιχνεύεται και στην Πάρο. Την τάση επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των ανασκαφών μας και η ανάλυση της ποίησης του Αρχιλόχου, στην οποία γίνεται συχνή αναφορά στην Πόλη. Ο Αρχίλοχος καταγόταν από την Πάρο και έζησε στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. Ενώ μεγάλος αριθμός κατοίκων συμμετείχε στις αποικιστικές εξορμήσεις, η εγκατάλειψη των γεωμετρικών οικισμών θα ωφέλησε δημογραφικά την αρχαία πρωτεύουσα του νησιού, που δέχτηκε κατοίκους από τα απομονωμένα περιφερειακά οικιστικά κέντρα.

Η Πάρος, ως πόλη είχε αρχίσει να παρουσιάζει πορεία σταθερής εξέλιξης από τον 9ο αι. π.Χ. Είναι επομένως πολύ πιθανό ότι οι κάτοικοι των Κουκουναριών μετακινήθηκαν σε οργανωμένο αστικό κέντρο της νήσου, ίσως και στην πρωτεύουσα της Πάρου. Για τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Πάρο την εποχή αυτή, θα πρέπει να στραφούμε στο έργο του Αρχιλόχου, του πρώτου ιαμβογράφου – λυρικού ποιητή, γιού του αριστοκράτη Τελεσικλή, που καταγόταν από την Πάρο και έζησε στο πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. Ο ποιητής έτυχε ξεχωριστής αναγνώρισης στην αρχαιότητα. Ο Αρχίλοχος τιμήθηκε με ηρωική λατρεία από τους συμπολίτες του, με την ανέγερση πολυτελούς ναόσχημου ηρώου, που ευρισκόμενο στο άστυ της Πάρου, ετύγγανε φροντίδας και σεβασμού μέχρι την Ρωμαϊκή περίοδο.

Στο αρχαϊκό Αιγαίο, κάθε νησί διατηρούσε την πολιτική του αυτοτέλεια με την ανάπτυξη μίας ή και περισσότερων πόλεων-κρατών στο εσωτερικό, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην ιστορική εξέλιξη της Ελλάδας. Η Πάρος κατόρθωσε από νωρίς να διαμορφώσει ενιαίο κράτος που κάλυπτε ολόκληρο το νησί. Στην αρχαϊκή περίοδο το κράτος της Πάρου αντιπροσωπεύεται από την πρωτεύουσα, το Άστυ, που αποτελούσε το ισχυρότερο και το πλέον οχυρωμένο κέντρο του νησιού καθώς και από μικρά περιφερειακά κέντρα, που ήταν στην πλειοψηφία τους μικρές κώμες ή οικισμοί. Μετά τον 7ο αιώνα και ενώ μεσουρανούσε το άστυ της Πάρου, οι Κουκουναριές ήταν ήδη ένας έρημος λόφος που υπενθύμιζε το ένδοξο παρελθόν των προγόνων, ενώ προσέλκυε επισκέπτες μόνο κατά τους εορτασμούς για την θεά. Η Πάρος έλαβε μέρος στην κινητικότητα των ελληνικών πόλεων κατά τους αποικισμούς που αναστάτωσαν την Ελλάδα τον 8ο και τον 7ο αι. π.Χ.

Στην εποχή του Τελεσικλή, πατέρα του Αρχιλόχου, η Πάρος κατέλαβε την Θάσο (αρχές του 7ου αι. π.Χ.), ιδρύοντας μια εύρωστη αποικία που γρήγορα μεταβλήθηκε σε ισχυρή πόλη και διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εκμετάλλευση των χρυσοφόρων κοιτασμάτων των θρακικών παραλίων, διευρύνοντας τις εμπορικές δραστηριότητες της Πάρου από την Αίγυπτο μέχρι την Προποντίδα. Στην ίδια εποχή οριοθετείται η αρχή της ακμής του νησιού, με πρωτεύουσα την Πάρο, τα ερείπια της οποίας διατηρούνται κάτω από την σημερινή Παροικιά. Η πόλη οχυρώθηκε με περιμετρικό τείχος, ενώ στην ακρόπολη όπου σήμερα υψώνεται το Κάστρο, ανεγέρθηκαν λατρευτικά οικοδομήματα και επιβλητικός ναός για την θεά Αθηνά (525 π.Χ.). Το 489 π.Χ. η Πάρος δέχτηκε σφοδρή επίθεση και μακρά αλλά ανεπιτυχή πολιορκία από τους Αθηναίους υπό τον Μιλτιάδη. Το 480 π.Χ. με πρωτοβουλία του Θεμιστοκλή η Πάρος εντάχθηκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Έκτοτε συνεχίστηκε η

ακμή υπό τον έντονο Αθηναϊκό έλεγχο. Το 338 π.Χ., μετά την διάλυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας, η Πάρος έγινε ανεξάρτητη. Τον 3ο π.Χ. η Πάρος προσχωρεί στο Κοινό των Νησιωτών, που ίδρυσε το 313 π.Χ. ο Αντίγονος. Το 196 π.Χ. οι Ρωμαίοι την παραχωρούν στην Αθήνα. Από το πρώτο μισό του 1ου αι. π.Χ., η Πάρος συσσωματώνεται οριστικά στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Επίσκεψη στην αρχαία ακρόπολη. Μνημεία και διαδρομές

Βρίσκεστε στο Ενημερωτικό Κέντρο του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών. Η ακρόπολη εκτείνεται σε εμβαδόν 110.000μ², πρελαμβάνοντας και το μυκηναϊκό νεκροταφείο. Ο λόφος αποτελεί γρανιτικό όγκο ύψους +75μ. Η διαμόρφωση περιλαμβάνει τρία επίπεδα κατοίκησης, κύριους και δευτερεύοντες άξονες πρόσβασης. Η τραχύτητα και το απόκρημνο του λόφου καθιστούν την περιήγηση πολύπλοκη. Παρακάτω, για τον καλύτερο σχεδιασμό της επίσκεψης, προσφέρονται ύψεις α) για την πληρέστερη κατανόηση τη γεωμορφολογίας του λόφου και β) την θέση των μνημείων και των αξόνων πρόσβασης.

Βρίσκεστε στο Ενημερωτικό Κέντρο του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών. Ακολουθώντας τον πεζόδρομο προς Νότο, περιμετρικά και σε απόσταση 50μ. περίπου, προσεγγίζετε τα κατάλοιπα μυκηναϊκού τείχους, ως μέρους της αμυντικής οχύρωσης της ακρόπολης. Περί τα 300μ. περίπου πιο κάτω, προς Νότο, θα βρεθείτε στην Επίσημη Είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Από εκεί, ακολουθώντας ένα παλιό μονοπάτι επιστρωμένο με χώμα, ο επισκέπτης φτάνει στην πρώτη ενότητα μνημείων, το Μυκηναϊκό Φυλάκιο (Τομέας C), όπου έχουν τοποθετηθεί επεξηγηματική πινακίδα και δύο καθιστικά. Το μονοπάτι συνεχίζει προς Βορρά, όπου διακλαδίζεται (Σημείο 4), όπου σχετική πινακίδα, η οποία υποδεικνύει εναλλακτικές διαδρομές) προς το Μυκηναϊκό νεκροταφείο, που προσεγγίζεται με διαδρομή, 150μ. περίπου, ήπιας κλίσης, η οποία καταλήγει σε αδιέξοδη κοιλάδα, οδηγώντας σε Πληροφοριακή Στάση. Το κύριο μονοπάτι οδηγεί από το Σημείο 4 προς την Επίσημη Είσοδο της ακρόπολης. Από αυτό το σημείο ξεκινά και το αρχαίο μονοπάτι προς την κορυφή του λόφου. Η Επίσημη Είσοδος αποτελεί κεκλιμένο επίπεδο που περνά μέσα από στενή και απότομη δίοδο βράχων (μέγ. κλίση: 45,8%). Έχει καθαριστεί και τμηματικά επιστρωθεί με πατημένο χώμα, ενώ σποραδικά έχουν τοποθετηθεί και αναβαθμοί.

Η Επίσημη Είσοδος αποτελεί το κατώτερο τμήμα της Νότιας Ανάβασης, που οδηγεί στην κορυφή του λόφου. Αν και απόκρημνη, είναι κομβική για την αντίληψη του οχυρωματικού χαρακτήρα, εισάγοντας τον επισκέπτη σε ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του. Η Επίσημη Ανάβαση υψώνεται μέχρι το Σημείο 4α, όπου εκτείνεται το Άνδριο IV, με κατατοπιστική πινακίδα και καθιστικά. Η πινακίδα πληροφορεί για τα εκεί ορατά μνημεία και για τη συνέχεια της περιήγησης (Σημείο 6). Από αυτό το σημείο ξεκινά σύγχρονος χωμάτινος διάδρομος, απότομος, που οδηγεί στην κορυφή, ακολουθώντας την αρχαία ανάβαση. Ο διάδρομος, που φέρει συχνά αναβαθμούς για να μειωθεί η κλίση και η υψομετρική διαφορά των επιπέδων, κατασκευάστηκε για την διευκόλυνση του επισκέπτη. Στο Σημείο 7, η Νότια Ανάβαση διχάζεται. Η κύρια διαδρομή συνεχίζει προς το Άνω Πλάτωμα. Μια διακλάδωση, στην πιο απότομη διαδρομή του λόφου (μέγ. κλίση: 55%), οδηγεί μέσα από βαθμιδωτά αναλήμματα στο Μεσαίο Πλάτωμα (Τομέας G, Σημείο 14).

Επιστρέφοντας στην προς Βορρά διαδρομή και στα δύο Άνδρα VII και VIII, αμέσως επάνω από το Σημείο 8, διακρίνονται ερείπια από αρχαϊκές οικίες (πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ.). Πιο ψηλά, η Νότια Ανάβαση, διαπερνά τμήμα του αρχαϊκού οικισμού στα Άνδρα IX-X. Διατηρούνται ενδιαφέροντα τμήματα οικιών και μιας νησίδας με οικίες (στα ανατολικά του δρόμου) των αρχών του 7ου αι. π.Χ. και επομένως της εποχής του Αρχιλόχου. Στο σημείο αυτό, η Νότια Ανάβαση αποκαλύπτεται ως αρχαίος δρόμος που περνώντας ανάμεσα στα σπίτια και φέροντας βαθμίδες (καλντερίμι) οδηγεί στο Άνω Πλάτωμα (Τομέας F). Σε αυτό το επίπεδο που αποτελεί την κορυφή του λόφου, ο επισκέπτης αντικρύζει πρώτα το οχυρωματικό τείχος του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος. Έπειτα κινείται προς τα δυτικά, μέχρι τη κομβική Πληροφοριακή Στάση του χώρου (Σημείο 10). Στην πορεία υπάρχουν από δυο καθιστικά. Στην Πληροφοριακή Στάση ο επισκέπτης πληροφορείται για την ιστορία των καταλοίπων και την επαλληλία των φάσεων των ερειπίων (Μυκηναϊκή, Πρώιμη Γεωμετρική, Γεωμετρική, Υπομυκηναϊκή περίοδος) σε διαμορφωμένη παραλληλόγραμμη τάφρο. Μέσα, διακρίνονται σε επάλληλα στρώματα τα ερείπια του Επιμήκου Μεγάρου (τέλη 8ου αι. π.Χ.), του αψιδωτού τοίχου από το Πρωτογεωμετρικό Μέγαρο και σε βάθος, οι υπόγειοι χώροι του μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος. Ο διάδρομος περιτρέχει τα ερείπια με πορεία σχήματος Π. Κινείται πάλι προς τα ανατολικά, επάνω από επιχωμένες αρχαιοότητες του γεωμετρικού οικισμού και του μυκηναϊκού συγκροτήματος.

Διακρίνεται πληροφοριακή πινακίδα με πληροφορίες για το βόρειο τμήμα του πλατώματος, όπου διακρίνονται τα ερείπια σπιτιών κατεύθυνσης Α-Δ, των γεωμετρικών χρόνων (8ος αι. π.Χ.). Λίγο βορειότερα εκτείνεται σημαντικό γεωμετρικό οικοδόμημα με τον βόρειο τοίχο, αψιδωτό. Ο διάδρομος περιτρέχει το οικοδόμημα στην ανατολική του πλευρά, κατευθυνόμενο προς την κορυφή του λόφου (+74μ.). Ο διάδρομος διχάζεται κατευθυνόμενος προς Βορρά, προς το λίθινο κλιμακοστάσιο που οδηγεί σε σπήλαιο, όπου ανακαλύφθηκε σημαντική μυκηναϊκή ταφή (Σημείο 12). Αμέσως μετά το κλιμακοστάσιο διακρίνεται ερμηνευτική πινακίδα για την ταφή. Η δεύτερη διακλάδωση οδηγεί στο άκρο του πλατώματος, όπου απολαμβάνουμε την εξαιρετική θέα προς τον κόλπο της Νάουσας και τις νησίδες του, τις βόρειες Κυκλάδες και τη γειτονική Νάξο. Στην πινακίδα προσφέρονται πληροφορίες για τοπία και αρχαίους οικισμούς στον κόλπο της Νάουσας. Από την ίδια πινακίδα η διαδρομή κάμπτεται προς Νότο όπου επίσης υπάρχουν καθιστικά. Η διαδρομή περνά δίπλα από το σημαντικό Πρωτοκυκλαδικό II κτήριο, με επεξηγηματική πινακίδα και από εκεί, ακολουθώντας την ανατολική παρυφή του πλατώματος κατευθύνεται προς το Μεσαίο Πλάτωμα (Σημείο 13), ενώ στα αριστερά και κάτω προσφέρεται εντυπωσιακή άποψη της ανασκαφής στο Κάτω Πλάτωμα, με τις συντηρημένες ανασκαφικές τομές.

Η διαδρομή αυτή ολοκληρώνεται στη διακλάδωση (Σημείο 13), απ' όπου ο επισκέπτης έχει την ευχέρεια να επιλέξει πορεία, είτε προς Νότο, προς το Μεσαίο Πλάτωμα και προς το άνδρα της Αθηνάς (Πλάτωμα Η), είτε προς Ανατολάς και το Κάτω Πλάτωμα. Στην πρώτη περίπτωση, ο επισκέπτης διέρχεται μέσα από οικίες του αρχαϊκού οικισμού (πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ.) που καλύπτουν το Μεσαίο Πλάτωμα. Το κέλυφος της Πληροφοριακής Στάσης στη μέση του οικισμού, υπήρξε αποθήκη εργαλείων κατά την διάρκεια της ανασκαφής. Ο αρχαίος δρόμος διέρχεται μέσα από τον οικισμό, βαίνοντας προς Νότο. Η πορεία του διχάζεται, με διακλαώσεις που οδηγούν

είτε προς Δυσμάς, προς το χαμηλότερο επίπεδο της Κύριας Ανάβασης, είτε προς τα ΝΑ., όπου ο άξονας, ακολουθώντας την πορεία γεωμετρικού δρόμου (8ος αι. π.Χ.), φέρει στο άνδρη του ναού της Αθηνάς. Στο άνδρη διατηρούνται τα σπουδαία ερείπια του ναού της Αθηνάς (περί το 700 π.Χ.), του 'πρώϊμου πρυτανείου', της αγοράς και άλλων κτηρίων. Στο άνδρη προβλέπονται μία Στάση Ενημέρωσης, καθιστικά και πινακίδα (Σημείο 16). Από αυτό το σημείο υπάρχει η δυνατότητα κατάβασης χαμηλότερα, προς Νότο, ακολουθώντας κλιμακοστάσιο, κάτω από το επίπεδο του ναού της Αθηνάς. Εκεί μπορεί ο επισκέπτης να προσεγγίσει την θέση του ιερού αποθέτη του ναού, που θα συνοδεύεται από ενημερωτική πινακίδα. Μπορεί επίσης να κατεβεί ακόμα χαμηλότερα, μέχρι την πλάκα ελαιοτριβείου και τη θέση Πρωτοκυκλαδικού τοίχου (Τομέας Ι), όπου υπάρχει και άλλη ενημερωτική πινακίδα (Σημείο 19).

Τέλος, ο επισκέπτης, συνεχίζοντας την περιήγησή του, μπορεί ξεκινώντας από το Σημείο 13 του Μεσαίου Πλατώματος να βαδίσει προς την τελευταία θέση περιηγητικού ενδιαφέροντος, το Κάτω Πλάτωμα (Τομέας Κ). Η κατάβαση επιτυγχάνεται μέσω μιας κατηφορικής, ανώμαλης πορείας, που ελίσσεται κατά μήκος της νότιας βραχώδους πλευράς του Κάτω Πλατώματος. Κατά την κατάβαση, ο επισκέπτης μπορεί να οδηγηθεί σε αυτό, ακολουθώντας τον άξονα πορείας που υποδηλώνεται με την βοήθεια σχοινιού, το οποίο έχει τοποθετηθεί στην οφρύ του βράχου. Στο Κάτω Πλάτωμα συναντά μια Πληροφοριακή Στάση, καθιστικά και μια πινακίδα που ερμηνεύουν τις αρχαιότητες (ΥΝ, ΠΚ.ΙΙ, Μυκηναϊκό τείχος της ΙΙΙΓ) και παρέχουν εικόνα της ανασκαφικής διαδικασίας, με την οργανωμένη διάνοιξη τάφρων (εδώ διατηρούνται οι ανασκαφικές τομές για εκπαιδευτικούς λόγους).

Το Κάτω Πλάτωμα στενεύει στην νότια πλευρά του. Εκεί ξεκινά η δύσβατη ατραπός κατάβασης που φέρει στην βάση της ακρόπολης. Η διαδρομή, που περνά μέσα από δίοδο των βράχων, έχει έντονα φυσιολατρικό χαρακτήρα. Περνά μέσα από τη θαμνώδη βλάστηση και τους εντυπωσιακούς σχηματισμούς βράχων, που προκύπτουν από τη δράση του νερού στα γρανιτικά πετρώματα. Στο μέσο της διαδρομής και στο μέσο του ύψους του λόφου συναντάται ξέφωτο, όπου υπάρχει καθιστικό και πινακίδα. Από αυτό το σημείο η κατάβαση είναι εύκολη και οδηγεί κατευθείαν στην πορεία του ρυακιού με το θαμνώδες οικοσύστημα (Σημείο 22). Κοντά στο ρυάκι υπάρχει κατατοπιστική πινακίδα. Το ρυάκι εκβάλλει στον κολπίσκο με την αμμώδη παραλία, στα ΒΑ. της ακρόπολης. Ο επισκέπτης, αφού ξαποστάσει στα καθιστικά, μπορεί να κινηθεί είτε προς Νότο, δηλαδή προς το Πληροφοριακό Κέντρο, είτε Βορρά, δηλαδή προς τους κολπίσκους στις Κολυμπήθρες, με την θαυμάσια αμμώδη παραλία και τους μοναδικούς βραχώδεις σχηματισμούς, που θυμίζουν έργα γλυπτικής. Η περαιτέρω συνέχιση της πορείας προς Βορρά παρακάμπτει την αρχαιολογική θέση Πλαστηράς, με νεκροταφείο της ΠΚ Ι περιόδου (περίπου, 3200-2800 π.Χ.), που βρίσκεται στα δεξιά του δρόμου, κοντά στη θάλασσα. Ο ίδιος δρόμος καταλήγει στο Μοναστήρι, θέση που περιβάλλεται από εξάισιες παραλίες. Στον λοφίσκο Άγιος Γιάννη Δέτης, στα αριστερά του δρόμου, λίγο πριν το Μοναστήρι, υπάρχει σημαντικός αρχαιολογικός χώρος, όπου διατηρούνται τα ερείπια οργανωμένου οικισμού του πρώϊμου 7ου αι. π.Χ. Η θέση αποτελεί μέρος εκτεταμένου Οικολογικού Πάρκου, που περιλαμβάνει όλη την δυτική χερσόνησο του κόλπου της Νάουσας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VIII: ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΣΕΙΡΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ
ΤΟΥΣ. ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ VIII: ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΙΔΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΣΕΙΡΑ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥΣ, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ

i.01: (Πινακίδα κατεύθυνσης έξω από το Πληροφοριακό Κέντρο)

Πορεία: Προς Αρχαιολογικό χώρο Κουκουναριών | Προς Κολυμπήθρες, Οικολογικό Πάρκο

i.02 (Πινακίδα στο πρώτο Εγκάρσιο Τείχος, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)

Τμήμα εγκάρσιου τείχους, που αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχύρωσης του λόφου. Τα λιγοστά ίχνη του τείχους, αποτελούν μέρος του πλέγματος οχύρωσης που προστάτευε τις Κουκουναριές κατά το πρώτο μισό του 12ου αι. π.Χ. Η οχύρωση περιλάμβανε αριθμό από εγκάρσια τείχη στη Νότια Ανάβαση και στα κράσπεδα της ανατολικής πλευράς του λόφου, καθώς και από το ισχυρό οχυρό στην κορυφή του.

i.03 (Ογκόλιθοι δευτέρου Εγκάρσιου Τείχους, μετά το Πληροφοριακό Κέντρο)

Ογκόλιθοι από το δεύτερο εγκάρσιο τείχος, που αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχύρωσης του λόφου (περί το 1150 π.Χ.). Τα λιγοστά ίχνη του τείχους, αποτελούν μέρος του πλέγματος οχύρωσης που προστάτευε τις Κουκουναριές και περιλάμβανε εγκάρσια τείχη στην Νότια και την Βόρεια πλευρά του λόφου καθώς και το ισχυρό οχυρό στην κορυφή του.

k.01: Πύλη αρχαιολογικού χώρου

Καλώς ορίσατε στον αρχαιολογικό χώρο των Κουκουναριών.

Η ανάβαση στην κορυφή του λόφου διαρκεί περίπου 20-30' και σε κάποια σημεία είναι αρκετά απότομη και επικλινή. Η σημασμένη διαδρομή κατευθύνει τον επισκέπτη στα σημαντικότερα μνημεία του λόφου με τη μεγαλύτερη ασφάλεια. Σε οποιοδήποτε σημείο της διαδρομής υπάρχει η δυνατότητα της επιστροφής, ενώ στη βόρεια πλευρά του λόφου, στη βάση του, υπάρχει και δεύτερη είσοδος. Πριν την ανάβαση είναι χρήσιμο να προμηθευθείτε νερό. Επίσης απαραίτητα στην ανάβαση είναι τα κατάλληλα παπούτσια. Κατά την άνοδο ή την αποχώρηση, τα σκουπίδια τα ρίχνετε στους κάδους που βρίσκονται σε ειδική θέση δίπλα στο Πληροφοριακό Κέντρο και στη βόρεια είσοδο του λόφου. Οι Κουκουναριές αποτελούν μία από τις αρχαιότερες, μεγαλύτερες και διαχρονικότερες ακροπόλεις στο Αιγαίο. Οι ανασκαφές διενεργήθηκαν στο λόφο από το 1976 μέχρι το 1982, υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Τα ευρήματα δείχνουν τη συνεχή κατοίκηση του λόφου από τη Νεολιθική περίοδο (5.000 π.Χ. περίπου) μέχρι και την πρώιμη Αρχαϊκή, δηλαδή τον 7ο αι. π.Χ., την περίοδο που έζησε στην Πάρο ο ποιητής Αρχίλοχος. Περί το 1200 π.Χ. σημειώθηκε εκτεταμένη καταστροφή όλων των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων στην ηπειρωτική Ελλάδα. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην παρακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού και στην μετανάστευση Μυκηναίων από τα ανακτορικά κέντρα προς τις Ιόνιους νήσους την Κάτω Ιταλία και προς το Αιγαίο. Στο πρώτο μισό του 12ου αι. π.Χ., έφθασαν στην Πάρο Μυκηναίοι φυγάδες, που προέβησαν στην οχύρωση του λόφου των Κουκουναριών, τον οποίο μετέτρεψαν σε οχυρωμένη ακρόπολη. Τα ευρήματα έχουν διατηρηθεί στα πλατώματα του κατά τα άλλα άγονου λόφου, σε θέσεις προφυλαγμένες από τις ακραίες καιρικές συνθήκες και την εχθρική επιβουλή.

Στην ακρόπολη μπορείτε να περιηγηθείτε: Στη βάση του λόφου: το 'Μυκηναϊκό φυλάκιο', στα ΝΔ. του λόφου το Μυκηναϊκό νεκροταφείο, στη Νότια Ανάβαση τμήμα της μυκηναϊκής οχύρωσης και μιας γειτονιάς του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού. Στην κορυφή του λόφου (Άνω Πλάτωμα): τον πρωτογεωμετρικό και γεωμετρικό οικισμό, το μυκηναϊκό ηγεμονικό συγκρότημα, τη θέση μυκηναϊκής ταφής σε σπήλαιο και ένα σπάνιο Πρωτοκυκλαδικό κτήριο. Στη βόρεια πλευρά του λόφου, στο Μεσαίο Πλάτωμα, υπάρχει ο ναός της Αθηνάς, ενώ χαμηλότερα στο Κάτω Πλάτωμα, θα περιηγηθείτε τα ανασκαφικά τετράγωνα, όπου η έρευνα έφερε στο φως νεολιθικά και πρωτοκυκλαδικά ίχνη κατοίκησης, όπως και ερείπια μυκηναϊκού τείχους.

Φωτογραφίες: κάτοψη

i.04: (Μυκηναϊκό Φυλάκιο)

Το ξέφωτο αυτό ανασκάφηκε το 1976, οδηγώντας στον εντοπισμό ενός κατεστραμμένου, ορθογώνιου κτηρίου, οικοδομημένου με μεγάλους λαξευτούς ογκολίθους, προσαρμοσμένους στα λαξευμένα κάθετα μέτωπα του βράχου. Δυστυχώς, τα λείψανα του κτηρίου είναι ελάχιστα. Η κομβική θέση του κτηρίου, δίπλα στο βασικό μονοπάτι ανόδου προς την κορυφή του λόφου, έκανε τους ερευνητές να το ονομάσουν συμβατικά 'Μυκηναϊκό φυλάκιο', αφού ως σημείο ελέγχου αποτελούσε μέρος της μυκηναϊκής οχυρωματικής στρατηγικής του λόφου (12ος αι. π.Χ.). Η ανασκαφή του 1976 αποκάλυψε επίσης ενδείξεις των αρχαϊκών χρόνων (7ος αι. π.Χ.), μια λίθινη πλάκα σύνθλιψης ελαιοκάρπου και ένα μικρό κιβωτιόσχημο τάφο, χτισμένο με γρανιτικές πλάκες της περιοχής, που όμως βρέθηκε παραβιασμένος.

Φωτογραφίες: κάτοψη, ευρήματα

i.05: (Σημείο 4 | Διακλάδωση)

Πορεία: Αριστερά: προς το Μυκηναϊκό νεκροταφείο.

Δεξιά: προς την Επίσημη Ανάβαση και το Άνω Πλάτωμα.

Από αυτό το κομβικό σημείο ορίζεται η επιλογή διαδρομών, είτε προς το Μυκηναϊκό νεκροταφείο, που ήταν σύγχρονο προς την οχυρωμένη μυκηναϊκή ακρόπολη (πρώτο μισό του 12ου αι. π.Χ.), είτε προς την Επίσημη Είσοδο και Ανάβαση, που οδηγεί στην κορυφή του λόφου. Η Επίσημη Ανάβαση ήταν ο κύριος άξονας προσπέλασης της ακρόπολης. Ελίσσεται απότομα μέσα από κατακόρυφο φυσικό άνοιγμα των βράχων και οδηγεί σε σειρές από επάλληλα άνδρα.

k.02: (Σημείο 5 | Μυκηναϊκό νεκροταφείο)

Στην στενή και αδιέξοδη κοιλάδα, γνωστή ως 'Λόγγος', δημιουργήθηκε το μυκηναϊκό νεκροταφείο της ακρόπολης, με υπέργειους τάφους της περιόδου ΙΙΙΓ (περί το 1150 π.Χ.). Ο τύπος είναι σπάνιος και προς το παρόν έχει ανασκαφεί μόνο ένα ζεύγος τέτοιων τάφων, στη βόρεια πλευρά. Εμπρός στο δυτικό τάφο εκτείνεται παραλληλόγραμμος περίβολος. Δύο ακόμα τάφοι είναι ορατοί στη νότια πλευρά. Ο ένας διατηρεί μάλιστα, σε καλή κατάσταση, τμήμα της στέγασης. Οι τάφοι διαδέχτηκαν αρχαιότερα κτίσματα (στα βαθύτερα στρώματα). Χτίστηκαν με ογκώδεις λίθους μαλακού γρανίτη, ήταν ορατοί και στεγάζονταν με θολωτή οροφή. Ο αρχιτεκτονικός τύπος, με την εκφορική στέγαση, αποτελεί την υστερότερη εξέλιξη στη σειρά των μεγάλων θολωτών τάφων στις Μυκήνες. Ανάλογοι

τάφοι της ΙΙΙΓ είναι γνωστοί από το Καρφί και το Καβούσι της Κρήτης.

Πορεία: Για την άνοδο στην Ακρόπολη, κινηθείτε προς τα Ανατολικά και επιστρέψτε στην διακλάδωση.

i.06: (Στάση 6 | Νότια Είσοδος - Ανάβαση)

Η κοπιαστική αναρρίχηση μέσω γεωλογικού ανοίγματος αποτελούσε την Επίσημη Είσοδο της ακρόπολης. Η διαδρομή αποτελεί την αρχή της Νότιας Ανάβασης, που οδηγούσε στην κορυφή της ακρόπολης. Στο υψηλότερο επίπεδο, η ανατολική πλευρά του ανοίγματος φέρει ίχνη οχύρωσης. Το οχυρωματικό σύστημα της ακρόπολης καθιερώθηκε τον 12ο αι. π.Χ., στα πλαίσια προγράμματος για την προστασία του λόφου. Κατά τη μυκηναϊκή εποχή, εάν ο επιτιθέμενος κατάφερνε να διαπεράσει την Επίσημη Ανάβαση, παρακάμπτοντας τις βολές των αμυνομένων και φτάνοντας στην κορυφή της εισόδου (υψόμετρο +41μ.), θα ερχόταν αντιμέτωπος με ισχυρούς εγκάρσιους τείχους (παραπετάσματα) κυκλώπειας τειχοδομίας, που ανέκοπταν την πορεία προς την κορυφή. Μολονότι τα σωζόμενα ίχνη δεν είναι πολλά, κατάλοιπα από εγκάρσια τείχη διακρίνονται πιο ψηλά, στα Άνδηρα ΙΙΙ, VI, VII, VIII, Χ.

Φωτογραφίες: Κάτοψη (με χρωματισμό των αναλημμάτων)

i.07: (Διακλάδωση | Νότια Ανάβαση - προς Μεσαίο Πλάτωμα)

Πορεία, προς τα άνω: προς τον Αρχαϊκό οικισμό και την κορυφή του λόφου (Άνω Πλάτωμα), προς τα δεξιά: προς το Μεσαίο πλάτωμα.

i.08: (Αρχαϊκός Οικισμός, Νότια Ανάβαση)

Δεδομένης της τραχύτητας της περιοχής, λίγα ήταν τα προφυλαγμένα από τις καιρικές συνθήκες, κατοικήσιμα σημεία του λόφου. Σε υψόμετρο +59,2, όπου βρίσκεστε και επάνω σε τεχνητό επίπεδο, αναπτύχθηκε η μια από τις δυο γειτονιές του πρώιμου αρχαϊκού οικισμού. Διακρίνονται ερείπια οικιών κατά ομάδες, που προσαρμόζονται στο φυσικό έδαφος. Στα δεξιά της διαδρομής διακρίνεται νησίδα με τρεις οικίες σε παράλληλη διάταξη και όψη προς τον δρόμο. Θα είχαν οριζόντιες στέγες, ενώ τα δάπεδά τους ήταν επιστρωμένα με επίπεδες πλάκες σχιστόλιθου. Ο αρχαϊκός οικισμός (όπως και η γειτονιά του Μεσαίου Πλατώματος), απέδωσε ελάχιστα ευρήματα (σε αυτές τις οικίες, αγγεία και θραύσμα σιδερένιας σούβλας), γιατί εγκαταλείφθηκε με ειρηνικό τρόπο περί το 650 π.Χ. Ανάμεσά τους ελίσσεται ο αρχαίος δρόμος που στη θέση αυτή περιλαμβάνει λίθινη κλίμακα (καλντερίμι), οδηγώντας στο Άνω Πλάτωμα.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

k.03: (Στάση 10 | Άνω Πλάτωμα)

Το Άνω Πλάτωμα, όπου βρίσκεστε, εκτείνεται στο υψηλότερο επίπεδο της ακρόπολης (+73μ.). Ανασκάφηκε από το 1976 έως το 1981, και αποτελεί το πιο πυκνοδομημένο σημείο του λόφου με ευρήματα από την Πρωτοκυκλαδική (3η π.Χ.) μέχρι και την πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (7ος αιώνας π.Χ.). Κεντρική θέση στις ανακαλύψεις των Κουκουναριών και στην αρχαιολογία του Αιγαίου καταλαμβάνει ο εντοπισμός στη θέση αυτή, σπουδαίου μυκηναϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος, της ύστερης Μυκηναϊκής περιόδου (ΙΙΙΓ), περί το 1150 π.Χ. Τα ευρήματα δείχνουν ότι μετά την

πτώση των μυκηναϊκών ανακτόρων στην ηπειρωτική Ελλάδα (περί το 1200 π.Χ.), ομάδα Μυκηναίων φυγάδων κατέλαβε τις Κουκουναριές, την οποία και οχύρωσαν. Οι Κουκουναριές αποτελούν μοναδική περίπτωση στο κεντρικό Αιγαίο, ισχυρής ακρόπολης Μυκηναίων φυγάδων. Άλλες είναι γνωστές στην Κρήτη και στην Κύπρο.

Στην ευάλωτη νότια πλευρά του πλατώματος ανεγέρθηκε ισχυρό οχυρωματικό τείχος, αντίστοιχο των κυκλώπειων τειχών στα μυκηναϊκά ανάκτορα της ηπειρωτικής Ελλάδας. Προστάτευε ένα δώροφο κτήριο, ηγεμονικού χαρακτήρα με πολλά περιφερειακά δωμάτια, αποτελώντας παράλληλα και την νότια οχυρωμένη πλευρά του. Είχε πλάτος 1,66μ. και μήκος περίπου 25μ. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν επιμήκεις ογκόλιθοι τοποθετημένοι κατά μήκος, σε δύο όψεις, με την προσθήκη ακατέργαστων λίθων για γέμισμα. Το τείχος συμπλήρωνε την μυκηναϊκή άμυνα του 12ου αι. π.Χ., αποτελώντας το τελευταίο εμπόδιο σε απόπειρα εισβολής, μετά τα εγκάρσια τείχη στη Νότια Ανάβαση και στο Κάτω Πλάτωμα.

Το ηγεμονικό συγκρότημα καταστράφηκε στη διάρκεια μεγάλης πυρκαγιάς, περί το 1150 π.Χ. Στο κτήριο και ιδιαίτερα στις τρεις αποθήκες, που περιέτρεχαν την εσωτερική πλευρά του τείχους βρέθηκαν μέσα σε τέφρα πυρκαγιάς σωροί από διακοσμημένα και αποθηκευτικά αγγεία, καθώς και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, που βεβαιώνουν την ισχύ του οχυρού. Πριν την καταστροφή του, το μυκηναϊκό κτήριο δοκιμάστηκε από πολιορκία διαρκείας, που ανάγκασε τους αμυνόμενους να συγκεντρώσουν στο υπόγειο προμήθειες, ζώα και γυναίκοιπαιδα. Την πολεμική κατάσταση προδίδουν οι συσσωρευμένες κροκάλες μεγάλου μεγέθους που βρέθηκαν κατά μήκος του τείχους και χάλκινα βέλη. Η πολιορκία ανάγκασε τους αμυνόμενους να ενταφιάσουν στο πλάτωμα έναν άντρα, ίσως ιππέα, σε σπήλαιο της βόρειας πλευράς και μια γυναίκα στη δεύτερη αποθήκη, ενώ υπήρχε επίσημο νεκροταφείο. Η γυναίκα πέθανε από τραύμα που προκλήθηκε από αιχμηρό όργανο στο κρανίο.

Η καταστροφή του συγκροτήματος χρονολογήθηκε γύρω στο 1150 π.Χ., με βάση τον τύπο της κεραμικής. Η κατακρήμνιση καταπλάκωσε ανθρώπους και υποστατικά που βρίσκονταν την στιγμή της πυρκαγιάς στους διαδρόμους. Η ανασκαφή αποκάλυψε στο υπόγειο μοναδική εικόνα καταστροφής, με κατακερματισμένα αγγεία, διάσπαρτους σκελετούς ανθρώπων, ζώων και κυρίως αλόγων, αλλά και πολυτελών αντικειμένων, που έπεσαν από τον πάνω όροφο. Όλα φανερώνουν τον ξεχωριστό πλούτο του συγκροτήματος. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν μικροαντικείμενα από οψιανό, μάρμαρο και στεατίτη, χάλκινα εργαλεία και όπλα. Υπάρχουν τέλος αντικείμενα από κόκκαλο, αλλά και εισηγμένο ελεφαντόδοντο, που φανερώνουν σχέσεις με περιοχές του ΝΑ Αιγαίου, της Αιγύπτου ή της Συροπαλαιστίνης. Η δύσβατη ακρόπολη, η οχύρωση, τα πολυτελή ευρήματα και η παρουσία αλόγων υποδεικνύουν ένα πολύ σημαντικό κέντρο Μυκηναίων προσφύγων του 12ου αι. π.Χ., στην φάση παρακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού.

i.09: (Άνω Πλάτωμα | Γεωμετρικά)

Την καταστροφή του μυκηναϊκού συγκροτήματος, διαδέχτηκε απόπειρα επανακατοίκησης από Μυκηναίους που επέζησαν της καταστροφής. Η ζωή στον λόφο συνεχίστηκε και μετά την είσοδο στην Εποχή του Σιδήρου (μετά το 1100 π.Χ. περίπου), όταν ο λόφος μεταβλήθηκε από οχυρωμένη ακρόπολη σε οικιστική θέση. Τα επιφανειακά ερείπια του πλατώματος ανήκουν σε οικισμό της Γεωμετρικής περιόδου (9ος-8ος αι. π.Χ.), που χτίστηκε πάνω από τους τοίχους του κατεστραμμένου μυκηναϊκού συγκροτήματος. Πρώτα δημιουργήθηκε στο πλάτωμα ο πρωτογεωμετρικός (1050-900 π.Χ.) και μετά ο γεωμετρικός οικισμός (900-700 π.Χ.). Και οι δύο ανήκαν σε οικογένειες αριστοκρατικού γένους. Στον πρωτογεωμετρικό οικισμό, κεντρική θέση κατείχε το Αψιδωτό Μέγαρο, του οποίου σώζεται ο αψιδωτός τοίχος, κοντά στην πρώτη μυκηναϊκή αποθήκη. Το κτήριο ανήκε στον αρχηγό του οικισμού. Σημαντικός είναι επίσης ο γεωμετρικός οικισμός των Κουκουναριών. Στον οικισμό τα σπίτια είναι λιθόκτιστα, ορθογώνια και αυτόνομα, εξοπλισμένα με έδρανα και εστίες.

Σε κεντρική θέση στο βόρειο τμήμα του πλατώματος υψωνόταν ένα ακόμα, ιδιαίτερος σημαντικό γεωμετρικό κτήριο, που διακρίνεται για τους ισχυρούς τοίχους και την αψιδωτή βόρεια πλευρά. Στρώση στάχτης κάλυπτε το πάτωμα, που περιείχε οργανικά κατάλοιπα τροφής, καμένα κόκαλα και θαλάσσια όστρεα. Η στάχτη ανήκε σε μεγάλη εστία, που μάλλον σχετιζόταν με τα συμπόσια που αποτελούσαν καθιερωμένη πρακτική της εποχής. Μία κυκλική πλάκα που αποκαλύφθηκε στο μέσο του δωματίου, ανήκε πιθανώς σε βάση ξύλινου κίονα για την στερέωση της στέγης.

Στη νότια πλευρά εκτείνεται το 'Επίμηκες Μέγαρο', που αποτελούσε την έδρα του αρχηγού στο γεωμετρικό οικισμό. Ήταν μονόχωρο επίμηκες κτήριο, μήκους 13.70μ. Έφερε οριζόντια στέγη που στηριζόταν σε εσωτερική κιονοστοιχία, κατά μήκος του άξονα. Ανεγέρθηκε γύρω στο 720 π.Χ., αποτελώντας τον διάδοχο του αψιδωτού πρωτογεωμετρικού οικοδομήματος. Ο γεωμετρικός οικισμός εγκαταλείφθηκε γύρω στο 700 π.Χ., όταν μετατοπίστηκε στις χαμηλότερες κλιτύες, στη Νότια Ανάβαση, στο Μεσαίο Πλάτωμα και στο Άνδηρο του ναού της Αθηνάς. Το Επίμηκες Μέγαρο συνέχισε να χρησιμοποιείται μέχρι το 650 π.Χ., περίπου, μολονότι πιστεύεται ότι η θεσμική δύναμη του αρχηγού είχε υποστεί σημαντική μείωση.

Φωτογραφίες: Κάτοψη με χρωματισμό, ευρήματα

i.10: (Στάση 12 | Μυκηναϊκή ταφή)

Σε αυτό το σπηλαιώδες άνοιγμα βρέθηκε ανδρικός σκελετός Μυκηναίου που έζησε την εποχή του ηγεμονικού συγκροτήματος (IIIΓ). Η ανθρωπολογική εξέταση του σκελετού έδειξε ότι ήταν περίπου 30 ετών. Επίσης έδειξε την ενασχόλησή του με την ιππική. Κοντά στο σκελετό ανακαλύφθηκε μικρό ειδώλιο ίππου. Μάλλον θα ανήκε σε εξέχον μέλος της μυκηναϊκής ακρόπολης. Η λίθινη κλίμακα κατασκευάστηκε για να τονιστεί η σημασία του τάφου. Το σπήλαιο μετατράπηκε σε τάφο, σε φάση πολιορκίας της ακρόπολης, ενώ το επίσημο νεκροταφείο του οικισμού βρίσκεται δυτικά, στους πρόποδες του λόφου.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.11: (Κορυφή | Πρωτοκυκλαδικό κτήριο)

Το κτήριο που διακρίνεται στο ΒΑ. άκρο, σε χαμηλότερο, κεκλιμένο επίπεδο είναι λιθόκτιστο, αποτελώντας σπάνιο δείγμα της αρχιτεκτονικής της Πρωτοκυκλαδικής II περιόδου (2800-2300 π.Χ.). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η επιμελημένη τοιχοδομία του καθώς και η παρουσία μικρού υπόγειου χώρου κάτω από το πάτωμα. Το ορθογώνιο άνοιγμα στον ανατολικό τοίχο είχε αποχετευτική χρήση. Ίδιας περιόδου κατάλοιπα καθώς και τμήματα από κυκλαδικά, μαρμάρινα ειδώλια έχουν εντοπιστεί στο Άνω Πλάτωμα, κάτω και μέσα στο μυκηναϊκό στρώμα. Σύγχρονο στρώμα κατοίκησης των πρωτοκυκλαδικών χρόνων εντοπίστηκε ανατολικότερα στο Κάτω πλάτωμα, στο οποίο από εδώ φαίνονται τα ανασκαφικά τετράγωνα.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.12: (Κορυφή | Θέα)

Το σημείο αποτελεί την υψηλότερη κορυφή του λόφου (+75μ.). Εμπρός ανοίγεται ο κόλπος της Νάουσας, με την νησίδα και το εκκλησάκι της Αγίας Καλής. Προς Βορρά, η ακρόπολη καταλήγει στην παραλία Κολυμπήθρες. Λίγο βορειότερα βρίσκεται η θέση Πλαστηράς (νεκροταφείο της ΠΚ II – 3200-2800 π.Χ.). Αριστερά υψώνεται το βουνό Βίγλα. Στην ίδια κατεύθυνση, δεξιότερα και στο βάθος (δε διακρίνεται) βρίσκεται η θέση Μοναστήρι, το γειτονικό ύψωμα Άγιος Ιωάννης Δέτης (με οικισμό της εποχής του Αρχιλόχου, 7ος αι. π.Χ.) και το Οικολογικό Πάρκο. Δεξιά του κόλπου της Νάουσας και απέναντι, διακρίνεται το Κυκλαδικό χωριό Νάουσα (με εντυπωσιακή πηγή νερού που ρέει καθ' όλο το χρόνο και ενδείξεις Πρωτοκυκλαδικής παρουσίας). Βορειότερα, εντός του κόλπου εκτείνεται η νησίδα του Οικονόμου, ενώ στην πλευρά προς την Νάξο, η νησίδα Φιλίζι. Και οι δύο διατηρούν κατάλοιπα οικισμών της εποχής του Αρχιλόχου. Πίσω από τη Νάουσα και πέρα από το δίαυλο, διακρίνεται η Νάξος. Στο άνοιγμα του κόλπου και στο βάθος του ορίζοντα διακρίνονται σε ημέρες καλής ορατότητας, οι νήσοι Μύκονος και Τήνος, με ανάμεσά τους την ιερή νήσο της Δήλου. Κοιτάζοντας δεξιά, η θέα εκτείνεται προς το εσωτερικό της Πάρου και προς την πεδιάδα των Καμαρών. Λίγο νοτιότερα από τον κωνικό λόφο με τον μύλο, βρίσκεται ο λόφος Σκλαβούνα, με οικισμό της ΠΚ II (2800-2300 π.Χ.). Τα τετράγωνα που βλέπετε στο χαμηλότερο επίπεδο, στα ανατολικά, είναι οι ανασκαφικές τομές που έφεραν στο φως αρχαιότερη φάση της ακρόπολης (Ύστερη Νεολιθική 5η-4η χιλ. π.Χ.).

Πίνακας με σχέδιο του ορίζοντα

i.13: (Μεσαίο Πλάτωμα | Διακλάδωση)

Πορεία: Στα δεξιά απλώνεται το Μεσαίο Πλάτωμα με μια γειτονιά του αρχαϊκού οικισμού και κοντά του, το άνδρηρο του ναού της Αθηνάς.

Προς τα κάτω, ακολουθώντας το απότομο μονοπάτι στο φρύδι του βράχου, θα φτάσετε στο Κάτω Πλάτωμα. Στο βόρειο άκρο του ίδιου πλατώματος αρχίζει η κατάβαση προς την βάση της ακρόπολης, προς τη βόρεια είσοδο του χώρου στο παραλιακό μέτωπο.

k.04: (Μεσαίο Πλάτωμα – αποθήκη ανασκαφής)

Στο Μεσαίο Πλάτωμα, σε υψόμετρο 60-65μ. από την επιφάνεια της θάλασσας και σε θέση προστατευμένη από τους βόρειους ανέμους, αναπτύχτηκε τμήμα του αρχαϊκού οικισμού.

Διακρίνονται τα ερείπια μιας δεύτερης γειτονιάς με σπίτια των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων (7ος αι. π.Χ.). Σύγχρονη είναι η άλλη γειτονιά που βρέθηκε στα άνω άνδρα της Νότιας Ανάβασης, στην οποία οδηγεί η σκάλα στο δυτικό άκρο του επιπέδου. Η γειτονιά του Μεσαίου Πλατώματος αποτελείται από συνωστισμένα σπίτια με 1-2 δωμάτια. Τις περισσότερες φορές ήταν μονόχωρα και εκτείνονταν γύρω σε ανοιχτό χώρο ή δίπλα στο δρόμο. Στην ΝΑ. πλευρά, διακρίνεται προσεκτικά χτισμένος τοίχος του 8ου αι. π.Χ., που υποδεικνύει την πορεία δρόμου, που οδηγεί προς το γειτονικό ανάλημμα του Ναού της Αθηνάς. Η παρουσία του ιερού, μαζί με το Κτήριο των Συναθροίσεων, φανερώνουν την εξέλιξη του οικισμού σε προβαθμίδα οργανωμένης Πόλης. Ο αρχαϊκός οικισμός εγκαταλείφθηκε ειρηνικά στα μέσα του 7ου αι. π.Χ.

Φωτογραφία: Ευρήματα: Λίθινος τριπτήρας, κοτύλη

i.14a και i.14β: (Σημείο 16 | Ναός Αθηνάς – 'Πρώιμο Πρυτανείο')

Το επίμηκες άνδρo του ναού της Αθηνάς περιλαμβάνει στη δυτική πλευρά δύο οικοδημήματα, στη μέση, το ναό της Αθηνάς και προς Βορρά, κτήριο προοριζόμενο για τις συναθροίσεις της αριστοκρατίας. Ο ναός της Αθηνάς, που χρονολογείται στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο –περί το 700 π.Χ., δηλ. την περίοδο του ποιητή Αρχιλόχου- είναι ένα από τα πιο σημαντικά μνημεία του λόφου. Ο αποθέτης του ιερού βρέθηκε σε κοιλότητα του βράχου, σε επίπεδο χαμηλότερο από τον ναό. Περιείχε πλήθος αφιερωμάτων, κυρίως αγγεία, που αποδεικνύουν πως η λατρεία της Αθηνάς ανάγεται στην Γεωμετρική περίοδο (9ος-8ος αι. π.Χ.), τουλάχιστον.

Ο ναός είναι λιθόκτιστος, ορθογώνιος, με περιμετρικό έδρανο. Είχε μνημειώδη θύρα (σώζεται το μονολιθικό κατώφλι) και εσωτερικά ζεύγος στύλων για στήριξη της οριζόντιας στέγης. Στα ανατολικά του εκτεινόταν το υπαίθριο τέμενος. Ήταν παραλληλόγραμμος υπαίθριος χώρος, για τις τελετές. Στον βόρειο τοίχο διακρίνεται παραλληλόγραμμη βάση, όπου υψωνόταν ο βωμός για τις θυσίες. Σε τομές που ανοίχτηκαν κάτω από το δάπεδο, βρέθηκαν ερείπια και αγγεία σε στρώση πυρκαγιάς της ΙΙΙΓ-Μέσης (περί το 1150 π.Χ.). Ο ναός ήταν ορατός κυρίως από το εσωτερικό της Πάρου.

Τα τελευταία αφιερώματα στο ναό χρονολογούνται στον 3ο αι. π.Χ. Στα βόρεια του ναού διατηρούνται τα θεμέλια του Κτηρίου των Συναθροίσεων (ή του πρώιμου πρυτανείου), κτηρίου με τέσσερα δωμάτια. Στο ΒΑ δωμάτιο εντοπίστηκαν πήλινα σφραγίσματα του 4ου αι. π.Χ., που πιθανώς ανήκαν σε δημόσια έγγραφα. Στο ΒΔ. δωμάτιο αποκαλύφθηκε εκτεταμένη εστία για το ψήσιμο κρεάτων. Το ΝΔ. δωμάτιο χρησίμευε για τις συνεστιάσεις των αριστοκρατών, σε φάση που η δύναμη των αρχηγού του οικισμού είχε συρρικνωθεί. Το κτήριο αναγνωρίστηκε ως 'Πρώιμο πρυτανείο', δηλαδή ως κτήριο συναθροίσεων μελών της αριστοκρατίας, για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την διακυβέρνηση του οικισμού, υπό την σκέπη της Αθηνάς. Γύρω στο ναό και κυρίως στην δυτική πλευρά διακρίνεται ελεύθερος χώρος, που εικάζεται πως ήταν η αγορά του αρχαϊκού οικισμού. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε περί το 650 π.Χ., όπως και άλλοι γεωμετρικοί οικισμοί γύρω στον κόλπο της Νάουσας. Πιστεύεται ότι οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν σε οργανωμένα αστικά κέντρα, κυρίως στο Άστυ της Πάρου. Μόνο ο ναός συνέχισε να χρησιμοποιείται ως τον 3ο αι. π.Χ.

Φωτογραφίες: Κάτοψη, ευρήματα

i.15: (Στάση 19 | Χώρος Ελαιοτριβείου)

Η πλάκα με την κυκλική αύλακα χρησίμευε για την έκθλιψη ελαιοκάρπου και την παραγωγή λαδιού. Έχει διαστάσεις 2.10μ. x 2.25μ. και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα ανάλογα δείγματα στο Αιγαίο. Η ύπαρξή της υποδηλώνει παρουσία πολλών ελαιοδέντρων στην περιοχή κατά την αρχαϊκή περίοδο, όταν και διαδίδεται η καλλιέργειά τους. Η θέση της κοντά στο ναό, θέτει τον χώρο υπό τη θεά Αθηνά, προστάτιδα των δραστηριοτήτων του οίκου και της ελιάς. Ο θαλλός (κλάδος) ελιάς αποτελούσε το σύμβολό της. Λίγο πιο ψηλά, προς τα δυτικά, διακρίνονται τα ίχνη αψιδωτού τοίχου, της Πρωτοκυκλαδικής II περιόδου (2800-2300 π.Χ.).

Φωτογραφίες: Κάτοψη με θέση αποθέτη

k.05: (Κάτω Πλάτωμα)

Το πλάτωμα, που εκτείνεται σε υψόμετρο 40-45 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, απέδωσε τα αρχαιότερα ευρήματα του λόφου. Μία φυσικά προστατευμένη θέση, μη ορατή από τη θάλασσα, που χρησίμευσε για κατοίκηση από την Ύστερη Νεολιθική περίοδο (5η χιλ. π.Χ.). Στην έκταση διακρίνονται 17 ανασκαφικά τετράγωνα, που διανοίχτηκαν σταδιακά στη δεκαετία του 1981-1991, για να διερευνηθεί η αρχαιότερη ιστορία των Κουκουναριών. Στα βαθύτερα στρώματα βρέθηκαν ίχνη από εστίες, οπές πασσαλόπηξης (τετράγωνο I10, αριθ.13), άφθονα ευρήματα από πήλινα σκεύη, ένα μαρμάρινο ειδώλιο και εργαλεία νεολιθικής εγκατάστασης αγροτών και κτηνοτρόφων (περί το 5000-3200 π.Χ.). Τα ίχνη φανερώνουν καλύβες φτιαγμένες από ξύλο και πηλό. Αγγεία και αντικείμενα όπως τα παραπάνω έχουν βρεθεί στο νησάκι Σάλιαγκος, στα ΒΑ. της Πάρου και στη Φτελιά της Μυκόνου.

Στο στρώμα πάνω από την Ύστερη Νεολιθική βρέθηκαν ίχνη της Πρωτοκυκλαδικής II περιόδου (2800-2300 π.Χ.), με ενδείξεις από αναλημματικούς τοίχους και κυρίως θραύσματα από πήλινα χρηστικά αγγεία, που κατατάσσονται στην ίδια εποχή με το σημαντικό λίθινο Πρωτοκυκλαδικό κτήριο, στο Άνω Πλάτωμα. Σχεδόν στην επιφάνεια του Μεσαίου Πλατώματος διασώθηκαν ίχνη από μυκηναϊκό οχυρωματικό τείχος, πάχους 1.10μ., της περιόδου IIIΓ, από την οχύρωση του λόφου, το οποίο τον προστάτευε από βορρά, όπως τα τείχη που υπάρχουν στη νότια πλευρά του λόφου. Κατά τις πληροφορίες των ντόπιων εργατών στις ανασκαφές, στην ΒΑ γωνία του πλατώματος υπήρχε στις αρχές του 19ου αιώνα πηγή νερού, το λεγόμενο 'Νερό της πέρδικας'. Η πηγή αυτή όμως έχει εξαφανιστεί στις μέρες μας.

Φωτογραφία: Κάτοψη, υπόδειξη θέσεων τετραγώνων, μαρμάρινο περίαπτο καθιστής γυναικείας μορφής | παράλληλο με τη στεατοπυγική 'κυρία του Σαλιάγκου'.

Μεθοδολογία Ανασκαφής

Το Κάτω Πλάτωμα ερευνήθηκε με ανασκαφικές τομές, η διάταξη των οποίων διατηρήθηκε μέχρι σήμερα για διδακτικούς σκοπούς. Η ανασκαφή διενεργήθηκε κατά το σύστημα που καθιερώθηκε περί το 1935 από τον Sir Mortimer Wheeler, που βασίζεται στην χάραξη τετραγώνων 4Χ4μ., σε διάταξη σκακίερας, με παρεμβλλόμενους διαδρόμους (τους λεγόμενους 'μάρτυρες'), πλάτους 1μ. Η προαιρετική διατήρηση των διαδρόμων επιτρέπει την διευκόλυνση της κίνησης ανάμεσα στα τετράγωνα και τον έλεγχο της στρωματογραφίας. Η μελέτη της στρωματογραφίας είναι βασική

για την ανασκαφική διαδικασία. Οι αρχαιολόγοι σκάβουν το έδαφος από πάνω προς τα κάτω, σε επάλληλες στρώσεις, ανιχνεύοντας την επισυσσώρευση ή την αφαίρεση των 'στρωμάτων'.

Τα στρώματα είναι τα κατάλοιπα που αφήνουν ανθρωπογενείς δραστηριότητες, που συνέβησαν κατά το παρελθόν, και περιέχουν ενδεχομένως κεραμική, εργαλεία, αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως φερ'επιείν τοίχους ή το δάπεδο μιας οικίας. Η ανασκαφή αποσκοπεί στην συγκέντρωση τεκμηρίων για την ανασύνθεση της ιστορίας συγκεκριμένου χώρου. Τα στρώματα ερευνώνται σε βάθος και σε έκταση. Συνήθως όσο προχωράμε σε βάθος, τόσο φτάνουμε σε αρχαιότερες περιόδους. Στο Κάτω Πλάτωμα, πρώτα εντοπίστηκαν τα μυκηναϊκά στρώματα με το τείχος (12ος αι. π.Χ.) και έπειτα τα Πρωτοκυκλαδικά (2800-2300 π.Χ., περίπου) και στη συνέχεια, τα αρχαιότερα Νεολιθικά στρώματα (5η-4η χιλ. π.Χ.).

Φωτογραφίες: Στρωματογραφία

i.16: (Στάση 21 | Κάτω Πλάτωμα)

Πορεία: Το κατηφορικό μονοπάτι, μήκους 260μ. περίπου οδηγεί στη βόρεια είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Από εκεί θα οδηγηθείτε στον περιφερειακό δρόμο του κόλπου της Νάουσας.

Η διαδρομή ελίσσεται μέσα από φυσικό πέραςμα των βράχων. Η ατραπός ήταν δευτερεύουσα για την πρόσβαση στο λόφο, όμως πολύ σημαντική καθώς από την πηγή -που θα συναντήσετε στη βάση της ακρόπολης- αντλούσαν νερό οι αρχαίοι κάτοικοι της περιοχής.

i.17: (Στη μέση της Βόρειας Ανάβασης)

Πορεία: Προς τα επάνω: Το Κάτω Πλάτωμα προς το οποίο κατευθύνεστε, βρίσκεται σε απόσταση 130μ. Από εκείνο το σημείο, μετά από σύντομη αναρρίχηση θα βρεθείτε στο Άνω Πλάτωμα, τον κύριο χώρο της ανασκαφής. Η βόρεια είσοδος του αρχαιολογικού χώρου βρίσκεται γύρω στα 130μ.

k.06: (Στάση 22 | Βόρεια είσοδος)

Πορεία: Βρίσκεστε στη βόρεια είσοδο του αρχαιολογικού χώρου των Κουκουναριών. Εμπρός στην βόρεια είσοδο εκτείνεται υγροβιότοπος. Η βλάστηση καλύπτει την πορεία κοίτης από ρυάκι, που εκβάλλει στον κολπίσκο με την αμμώδη παραλία, στα ΒΑ. της ακρόπολης.

Ανεβαίνοντας το βόρειο μονοπάτι της ακρόπολης, θα οδηγηθείτε στο Κάτω Πλάτωμα, όπου θα επισκεφθείτε τις ανασκαφικές τομές και θα πληροφορηθείτε για τα αρχαιότερα ευρήματα της ακρόπολης (5η χιλ. π.Χ.). Από εκείνο το σημείο η κορυφή της ακρόπολης των Κουκουναριών βρίσκεται 35μ. ψηλότερα. Η αναρρίχηση έχει μεγάλη κλίση και απαιτούνται κατάλληλα υποδήματα. Από την κορυφή μπορείτε να θαυμάσετε τη θέα του κόλπου της Νάουσας και να περιηγηθείτε τον υπόλοιπο αρχαιολογικό χώρο, με κατάλοιπα από τη Νεολιθική περίοδο (5000 π.Χ.) μέχρι την εποχή του Αρχιλόχου (7ος αι. π.Χ.).

Από αυτήν την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, εναλλακτικά, μπορείτε να κινηθείτε προς Βορρά, προς την κατεύθυνση της παραλίας Κολυμπήθρες ή προς Νότο, περιμετρικά του λόφου (για

περίπου 250 μέτρα), προς το Πληροφοριακό Κέντρο. Από εκεί αρχίζει η διαδρομή προς την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, η οποία βρίσκεται κοντά στην 'Επίσημη Είσοδο' της ακρόπολης στην αρχαιότητα. Το ρυάκι εκβάλλει στον κολπίσκο με την αμμώδη παραλία, στα ΒΑ. της ακρόπολης. Ο επισκέπτης, αφού ξαποστάσει στα καθιστικά, μπορεί να κινηθεί προς τις Κολυμπήθρες, με την αμμώδη παραλία και τους μοναδικούς βραχώδεις σχηματισμούς, που θυμίζουν έργα γλυπτικής. Η συνέχιση της πορείας προς Βορρά γίνεται από τον κύριο δρόμο. Παρακάμπτει την αρχαιολογική θέση Πλαστηράς, που βρίσκεται στα δεξιά του δρόμου, κοντά στη θάλασσα, με νεκροταφείο της ΠΚ Ι περιόδου (περίπου, 3200-2800 π.Χ.). Ο ίδιος δρόμος καταλήγει στο Μοναστήρι, σε θέση που περιβάλλεται από εξαίσιες παραλίες. Στον λοφίσκο Αγιος Γιάννη Δέτης, στα αριστερά του δρόμου, λίγο πριν το Μοναστήρι, υπάρχει σημαντικός αρχαιολογικός χώρος, όπου διατηρούνται τα ερείπια οργανωμένου οικισμού του πρώιμου 7ου αι. π.Χ. Η θέση αποτελεί μέρος του εκτεταμένου Οικολογικού Πάρκου, που περιλαμβάνει όλη τη δυτική χερσόνησο του κόλπου της Νάουσας.

